

4/2016

ελληνική επιθεώρηση ευρωπαϊκού δικαίου

τόμος 36

ελληνική επιθεώρηση ευρωπαϊκού δικαίου

revue hellénique de droit européen

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟ ΝΟΜΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

4/2016

Τόμος 36
Οκτώβριος - Δεκέμβριος

Άρθρα

Δ. Κωνσταντινίδου

Το ενωσιακό και βρετανικό συνταγματικό νομικό πλαίσιο της εξόδου του Ηνωμ. Βασιλείου από την ΕΕ

Θ.Κ. Πανάγος

Απελευθέρωση της λιανικής αγοράς φυσικού αερίου

Δ. Παπαχρήστος

Διευρωπαϊκά Ενεργειακά Δίκτυα

Επισκόπηση Νομολογίας

- ΔΕΕ - ΓεΔΕΕ (Σεπτέμβριος - Νοέμβριος 2016)
- ΕΔΔΑ (Ιούνιος - Αύγουστος 2016)

Σχολιασμένη Νομολογία

- Ομαδικές απολύσεις και ελευθερία εγκατάστασης
- Κανονισμός Ρώμη Ι σε εργατικές διαφορές
- Προστασία θαλάσσιας χελώνας *Caretta caretta*
- Αίτηση τρίτου κράτους περί έκδοσης πολίτη της ΕΕ
- Δικαίωμα επικοινωνίας πατέρα με τέκνα
- Ελεύθερη κυκλοφορία προσώπων και προηγούμενη ποινική καταδίκη

ΚΕΝΤΡΟ ΔΙΕΘΝΟΥΣ
ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

ΔΙΚΗΓΟΡΙΚΟΣ
ΣΥΛΛΟΓΟΣ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ
REVUE HELLÉNIQUE DE DROIT EUROPÉEN

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟ ΝΟΜΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

ΙΔΙΟΚΤΗΤΕΣ:

ΚΕΝΤΡΟ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

Ικάρων 1, 551 02 Καλαμαριά - Θεσσαλονίκη

ΔΙΚΗΓΟΡΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
26^{ης} Οκτωβρίου 3, 546 26 Θεσσαλονίκη

ΕΚΔΟΤΕΣ: Καθηγ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Α. ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΣ, Διευθυντής ΚΔΕΟΔ (Ικάρων 1, 551 02 Καλαμαριά - Θεσσαλονίκη)
ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΒΑΛΕΡΓΑΚΗΣ, Πρόεδρος ΔΣΘ (26^{ης} Οκτωβρίου 3, 546 26 Θεσσαλονίκη)

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: Καθηγητής Β. ΣΚΟΥΡΗΣ (Ικάρων 1, 551 02 Καλαμαριά - Θεσσαλονίκη)

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ - ΕΚΤΥΠΩΣΗΣ: Γ.Σ. ΗΛΙΑΔΗΣ (Μεσολογγίου 21, 553 37 Τριανδρία - Θεσσαλονίκη)

REVUE JURIDIQUE TRIMESTRIELLE

PROPRIÉTAIRES:

CENTRE DE DROIT ÉCONOMIQUE INTERNATIONAL ET EUROPÉEN
Ikaron 1, 551 02 Kalamaria - Thessalonique

LE BARREAU DE THESSALONIKI
rue 26 Octobre 3, 546 26 Thessalonique

ÉDITEURS: Prof. VASSILIOS A. CHRISTIANOS, Directeur du CDEIE (Ikaron 1, 551 02 Kalamaria - Thessalonique)
NIKOLAOS VALERGAKIS, Président du Barreau de Thessalonique (rue 26 Octobre 3, 546 26 Thessalonique)

DIRECTEUR: Prof. V. SKOURIS (Ikaron 1, 551 02 Kalamaria - Thessalonique)

IMPRIMERIE: G.S. ILIADIS (Mesologiou 21, 553 37 Triandria - Thessalonique)

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

REVUE HELLÉNIQUE DE DROIT EUROPÉEN

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ: Ε. ΜΟΥΑΜΕΛΕΤΖΗ, Δ.Ν., Σ. ΜΑΥΡΙΔΗΣ

Χειρόγραφα για δημοσίευση και βιβλία για παρουσίαση ή βιβλιοκρισίες αποστέλλονται στην υπεύθυνη σύνταξης κ. ΕΥΤΥΧΙΑ ΜΟΥΑΜΕΛΕΤΖΗ, Διευθύντρια Ερευνών ΚΔΕΟΔ (evy.mouameletzi@cieel.gr) – Ταχ. Θυρίδα 14, 551 02 Καλαμαριά - Θεσσαλονίκη, τηλ.: 2310 486 940

Εγγραφές συνδρομητών, παραγγελίες παλαιών τόμων, ανατύπων εξόφληση συνδρομών: Δικηγορικός Σύλλογος Θεσσαλονίκης
κ. ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΜΑΡΟΥ
katmarou@gmail.com
Δικαστικό Μέγαρο
26^{ης} Οκτωβρίου 3
546 26, Θεσσαλονίκη
τηλ.: 2310 500 874
fax: 2310 500 875

ΕΤΗΣΙΕΣ ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ	ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ - ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ
Φυσικά Πρόσωπα	€ 36
Νομικά Πρόσωπα	€ 42
Φοιτητές - ασκούμενοι δικηγόροι	€ 18
Τιμή παλαιών τόμων από 1981 έως 1990	€ 10
από 1991 έως 1993	€ 13
1994 και 1995	€ 15
1996	€ 18
1997 έως 2000	€ 30
2001 έως 2005	€ 36
Τιμή εκάστου τεύχους	€ 9

Εκτύπωση - Σελιδοποίηση: Γ.Σ. ΗΛΙΑΔΗΣ (Μεσολογίου 21, 553 37 Τριανδρία - Θεσσαλονίκη, Τηλ. 2310 925768)

© 2016 Κέντρο Διεθνούς και Ευρωπαϊκού Οικονομικού Δικαίου

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

REVUE HELLÉNIQUE DE DROIT EUROPÉEN

SECRETARIAT: E. MOUAMELETZI, Docteur en Droit, S. MAVRIDIS

Tous les manuscrits ainsi que les livres pour présentation ou compte-rendu doivent être envoyés à Mme E. MOUAMELETZI, Directrice de Recherches du CDEIE, responsable pour la rédaction (evy.mouameletzi@cieel.gr) - Boîte Postale 14, 551 02 Kalamaria - Thessalonique, tel: 2310 486 940

Souscriptions, paiements, commandes des anciens volumes, extraits: Barreau de Thessalonique
Mme EKATERINI MAROU
katmarou@gmail.com
Palais de Justice
rue 26 Octobre 3, 546 26 Thessalonique
tél.: 2310 500 874
fax: 2310 500 875

ABONNEMENTS ANNUELS	GRÈCE - ÉTRANGER
Personnes physiques	€ 36
Personnes morales	€ 42
Étudiants - Avocats stagiaires	€ 18
Prix des anciens volumes	
de 1981 à 1990	€ 10
de 1991 à 1993	€ 13
1994 et 1995	€ 15
1996	€ 18
1997 à 2000	€ 30
2001 à 2005	€ 36
Prix de fascicule	€ 9

Η Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου πρωτοεκδόθηκε το 1981 από τον αείμνηστο Καθηγητή Δημήτριο Ευρυγενή, ο οποίος διετέλεσε και Διευθυντής της για την περίοδο 1981-1985. Διευθυντής της Επιθεώρησης διετέλεσε επίσης από το 1986 μέχρι το 1999 και ο αείμνηστος Καθηγητής Κρατερός Ιωάννου. Στην Γραμματεία της Επιθεώρησης συμμετείχαν από την αρχή της κυκλοφορίας της ο Αλκιβιάδης Παναγόπουλος, δικηγόρος και μέλος του Δ.Σ. του ΚΔΕΟΔ, η επιστημονική συνεργάτις του ΚΔΕΟΔ κ. Στέλλα Ιωαννίδου, δικηγόρος, και η κ. Σοφία Μεγγλίδου, Δ.Ν., δικηγόρος, που είχε και την ευθύνη της ύλης της Επιθεώρησης από το 1981 μέχρι το 2007.

Το Δ.Σ. του ΚΔΕΟΔ απαρτίζεται από τους:

Καθηγητή Β. ΣΚΟΥΡΗ, Πρόεδρο Δ.Σ.

Καθηγητή Β. ΧΡΙΣΤΙΑΝΟ, Διευθυντή του ΚΔΕΟΔ

Ν. ΒΑΛΕΡΓΑΚΗ, εκπρόσωπο του Δικηγορικού Συλλόγου Θεσσαλονίκης

Κ. ΧΑΤΖΗΓΙΑΝΝΑΚΗ, εκπρόσωπο του Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Θεσσαλονίκης

Φ. ΣΑΒΒΟΠΟΥΛΟΥ, εκπρόσωπο του ΥΠΑΑΝ

Σ' αυτό το τεύχος συνεργάστηκαν:

Αρβανίτης Δομίνικος, ΜΔΕ, Δικηγόρος

Αργαλιάς Ι. Παναγιώτης, Δ.Ν., Δικηγόρος-Οικονομολόγος

Γαμπά Δημήτρα, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Υπότροφος «Δ. Ευρυγένη» ΚΔΕΟΔ

Θεοδωρίδης Π. Κωνσταντίνος, LL.M, Δικηγόρος

Καλλίδου Αναστασία, LL.M, Μ.Α., Δικηγόρος

Κουρούβανη Ελένη, Δ.Ν., Δικηγόρος

Κωνσταντινίδου Δήμητρα, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Υπότροφος «Δ. Ευρυγένη» ΚΔΕΟΔ

Λέντζης Δημοσθένης, Λέκτορας Νομικής Σχολής ΑΠΘ

Λόραμ Κ. Έρρικα, LL.M, Δικηγόρος

Μουαμελετζή Ευτυχία, Δ.Ν., Δικηγόρος, Διευθύντρια Ερευνών ΚΔΕΟΔ, Συντονίστρια ΜοΚΕ

Νινιατσούδη Μαρία, ΜΔΕ, Δικηγόρος

Πανάγος Κ. Θεόδωρος, Δ.Ν., Δικηγόρος, Επισκ. Καθηγητής στο Διεθνές Πανεπιστήμιο Ελλάδας, πρώην Αντιπρόεδρος της ΡΑΕ

Παναγιωτίδου Ελισάβετ, M2 Professional, ΜΔΕ, Νομικός

Παπακωνσταντής Μάρκος, Δ.Ν., Δικηγόρος, Διδάσκων στο τμήμα Δημόσιας Διοίκησης του Παντείου Πανεπιστημίου

Παπαχρήστος Δημήτριος, ΜΔΕ, Δικηγόρος

Σαραντίδου Χριστίνα-Διονυσία, LL.M, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτις ΚΔΕΟΔ, Στέλεχος ΜοΚΕ

Σγουρίδου Αικατερίνη, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτις ΚΔΕΟΔ, Στέλεχος ΜοΚΕ

Σώμη Σοφία, Βιβλιοθηκονόμος ΚΔΕΟΔ

Τζώρτζη Βιργινία, Δ.Ν., Δικηγόρος, Ειδική Επιστήμων Νομικής Σχολής ΔΠΘ, Επιστ. Συνεργάτις ΚΔΕΟΔ

Τσολάκου Ευθυμία, Πρωτοδίκης Διοικητικών Δικαστηρίων

ΑΡΘΡΑ

Δ. Κωνσταντινίδου

Το ενωσιακό και βρετανικό συνταγματικό νομικό πλαίσιο της εξόδου του Ηνωμένου Βασιλείου από την Ευρωπαϊκή Ένωση 399

Θ.Κ. Πανάγος

Απελευθέρωση της λιανικής αγοράς φυσικού αερίου: Το νέο ρυθμιστικό πλαίσιο 405

Δ. Παπαχρήστος

Διευρωπαϊκά Ενεργειακά Δίκτυα: Ενωσιακό και ελληνικό δίκαιο 415

ΟΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΕ

I. Επικαιρότητα ΕΕ 425

II. e-πίκαιρα νομικής πληροφορικής 439

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

I. ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΚΑΙ ΓΕΝΙΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

A. Επισκόπηση Νομολογίας ΔΕΕ – ΓεΔΕΕ (Σεπτέμβριος – Νοέμβριος 2016) 443

B. Σχολιασμένη Νομολογία ΔΕΕ – ΓεΔΕΕ

ΔΕΕ C-201/15, ΑΓΕΤ Ηρακλής, 21.12.2016 (Ομαδικές απολύσεις και ελευθερία εγκατάστασης) – Παρατηρήσεις Ε. Κουρούβανη 465

ΔΕΕ C-135/15, Nikiiforidis, 18.10.2016 (Κανονισμός Ρώμη Ι σε εργατικές διαφορές) – Παρατηρήσεις Β. Τζώρτζη 470

ΔΕΕ C-504/14, Επιτροπή/Ελλάδα, 10.11.2016 (Προστασία θαλάσσιας χελώνας *Caretta caretta*) – Παρατηρήσεις Δ. Κωνσταντινίδου 478

ΔΕΕ C-182/15, Petruhhin, 06.09.16 (Αίτηση τρίτου κράτους περί έκδοσης πολίτη της ΕΕ) – Παρατηρήσεις Δ. Αρβανίτης 483

II. ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

A. Επισκόπηση Νομολογίας ΕΔΔΑ (Ιούνιος – Αύγουστος 2016) 487

B. Σχολιασμένη Νομολογία ΕΔΔΑ

ΕΔΔΑ, Προσφυγή Νο 74758/11, Υπόθεση Φουρκιώτης κατά Ελλάδα, 16.06.2016 (*Δικαίωμα επικοινωνίας πατέρα με τέκνα*) – Παρατηρήσεις Α. Καλλίδου 495

III. ΕΘΝΙΚΑ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΑ

Διοικ. Πρωτ. Θεσσαλονίκης, απόφαση αριθμ. 1114/2016, 24.08.2016 (*Ελεύθερη κυκλοφορία προσώπων και προηγούμενη ποινική καταδίκη*) – Παρατηρήσεις Δ. Λέντζης 499

ΠΑΙΔΕΙΑ – ΕΡΕΥΝΑ

Συνέντευξη τύπου του Προέδρου και της Γραμματέως του ΚΔΕΟΔ 503

Δωρεά Fritz Thyssen Stiftung στη βιβλιοθήκη του ΚΔΕΟΔ 503

Διάλογος του Ευρωπαϊού Επιτρόπου, κ. Δημήτρη Αβραμόπουλου, με τους πολίτες για το προσφυγικό ζήτημα 504

Επίσκεψη φοιτητών νομικής – μελών της ELSA Thessaloniki στο ΚΔΕΟΔ 504

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ

I. Βιβλιοπαρουσιάσεις 505

II. Το δίκαιο ΕΕ στα ελληνόγλωσσα νομικά περιοδικά: Β' Εξάμηνο 2016 509

ΕΤΗΣΙΑ ΕΥΡΕΤΗΡΙΑ ΕΕΕυρΔ 2016 523

Table of contents 4/2016

ARTICLES

D. Konstantinidou	
The EU and British Constitutional Legal Framework concerning UK Withdrawal from the EU	399
Th.K. Panagos	
The Retail Gas Market Liberalization: The New Regulatory Framework	405
D. Papachristos	
Trans-European Energy Networks: EU and Greek Law	415

DEVELOPMENTS IN THE EU

I. EU News	425
II. Information Technology e-news	439

CASE - LAW

I. COURT OF JUSTICE AND GENERAL COURT OF EU	
A. Review of Jurisprudence (September – November 2016)	443
B. Annotations	
ECJ C-201/15, AGET Iraklis, 21.12.2016 (<i>Collective redundancies and freedom of establishment</i>) – Annotation E. Kourouvani	465
ECJ C-135/15, Nikiforidis, 18.10.2016 (<i>Rome I Regulation on employment contracts</i>) – Annotation V. Tzortzi	470
ECJ C-504/14, Commission/Greece, 10.11.2016 (<i>Protection of Caretta caretta sea turtles</i>) – Annotation D. Konstantinidou	478
ECJ C-182/15, Petruhhin, 06.09.16 (<i>Extradition of a national of a Member State to a third State</i>) – Annotation D. Arvanitis	483

II. EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS	
A. Review of Jurisprudence (June – August 2016)	487
B. Annotations	
ECHR, Application No 74758/11, Case Fourkiotis v. Greece, 16.06.2016 (<i>Father's access rights to children</i>) – Annotation A. Kallidou	495
III. NATIONAL COURTS	
Administrative Court of Thessaloniki, Judgement No 1114/2016, 24.08.2016 (<i>Freedom of movement and prior criminal conviction</i>) – Annotation D. Lentzis	499

CONFERENCES – RESEARCH

Press Conference of the President and the Secretary of CIEEL	503
Donation of Fritz Thyssen Stiftung to CIEEL Library	503
Debate of EU Commissioner, Mr. Dimitris Avramopoulos, with citizens on the refugee issue	504
Visit of law students – members of ELSA Thessaloniki to CIEEL	504

BIBLIOGRAPHY

I. Book reviews	505
II. The EU Law in Hellenic Legal Journals: 2nd Semester 2016	509
HELLENIC REVIEW OF EUROPEAN LAW: ANNUAL TABLES 2016	523

Table des matières 4/2016

DOCTRINE

D. Konstantinidou	
Le cadre juridique européen et britannique sur la sortie du Royaume-Uni de l'Union européenne	399
Th.K. Panagos	
La libéralisation du marché du gaz: Le nouveau cadre réglementaire	405
D. Papachristos	
Les réseaux transeuropéens d'énergie: Droit de l'Union européenne et droit grec	415

DÉVELOPPEMENTS DANS L'UE

I. Nouvelles européennes	425
II. @-tualités d'informatique juridique	439

JURISPRUDENCE

I. COUR DE JUSTICE ET TRIBUNAL DE L'UNION EUROPÉENNE	
A. Revue de Jurisprudence (septembre – novembre 2016)	443
B. Notes	
CJUE C-201/15, AGET Iraklis, 21.12.2016 (<i>Licenciements collectifs et liberté d'établissement</i>) – Notes E. Kourouvani	465
CJUE C-135/15, Nikiforidis, 18.10.2016 (<i>Le Règlement "Rome I" sur des conflits du travail</i>) – Notes V. Tzortzi	470
CJUE C-504/14, Commission/Grèce, 10.11.2016 (<i>Protection de la tortue marine Caretta caretta</i>) – Notes D. Konstantinidou	478
CJUE C-182/15, Petruhhin, 06.09.16 (<i>Demande d'un État tiers pour l'extradition d'un citoyen de l'Union</i>) – Notes D. Arvanitis	483

II. COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME	
A. Revue de Jurisprudence (juin – août 2016)	487
B. Notes	
CEDH, Requête No 74758/11, Affaire Fourkiotis c. Grèce, 16.06.2016 (<i>Le droit de visite du père</i>) – Notes A. Kallidou	495
III. JURIDICTIONS NATIONALES	
Dioikitiko Protodikeio Thessalonikis, Arrêt No 1114/2016, 24.08.2016 (<i>La libre circulation des personnes et la condamnation pénale</i>) – Notes D. Lentzis	499
ÉDUCATION – RECHERCHE	
Conférence de presse du Président et de la Secrétaire du Centre de Droit Européen et International Économique	503
Donnation du Fritz Thyssen Stiftung à la bibliothèque du Centre de Droit Européen et International Économique	503
Dialogue entre le Commissaire Dimitris Avramopoulos et les citoyens sur la question des réfugiés	504
Visite des étudiants en droit – membres de ELSA Thessalonique au Centre de Droit Européen et International Économique	504
DOCUMENTATION BIBLIOGRAPHIQUE	
I. Revue bibliographique	505
II. Le Droit de l'UE dans les revues juridiques helléniques: 2ème semestre 2016	509
REVUE HELLÉNIQUE DE DROIT EUROPÉEN: TABLES ANNUELLES 2016	523

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

<i>ΑΚΕ</i>	: Αφρική, Καραϊβική, Ειρηνικός
<i>Αρμ</i>	: Αρμενόπουλος
<i>ΑρχΝ</i>	: Αρχείο Νομολογίας
<i>ΓεΔΕΕ</i>	: Γενικό Δικαστήριο Ευρωπαϊκής Ένωσης (μετονομασία του ΠΕΚ μετά την 01.12.2009)
<i>ΓΣΔΕ</i>	: Γενική Συμφωνία Δασμών και Εμπορίου (GATT)
<i>Δ</i>	: Δίκη
<i>ΔΕΕ</i>	: Δικαστήριο Ευρωπαϊκής Ένωσης (μετονομασία του ΔΕΚ μετά την 01.12.2009)
<i>ΔΕΕτ.</i>	: Δίκαιο Επιχειρήσεων και Εταιριών
<i>ΔΕΚ</i>	: Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
<i>ΔΕΝ</i>	: Δελτίο Εργατικής Νομοθεσίας
<i>ΔηΣΚΕ & αγορά</i>	: Δημόσιες Συμβάσεις - Κρατικές Ενισχύσεις & αγορά
<i>ΔιΜΕΕ</i>	: Δίκαιο Μέσων Ενημέρωσης & Επικοινωνίας
<i>ΔιΔικ</i>	: Διοικητική Δίκη
<i>ΔτΑ</i>	: Δικαιώματα του Ανθρώπου (RHDH)
<i>ΔΦΝ</i>	: Δελτίο Φορολογικής Νομοθεσίας
<i>ΕΔΔΔΔ</i>	: Επιθεώρησης Δημοσίου Δικαίου και Διοικητικού Δικαίου
<i>Ε.Δ.Κ.Α.</i>	: Επιθεώρησης Δικαίου Κοινωνικής Ασφάλισης
<i>ΕΕ</i>	: Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης
<i>ΕΕ</i>	: Ευρωπαϊκή Ένωση
<i>ΕΕΕυρΔ</i>	: Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου (RHeIIDE)
<i>ΕΖΕΣ</i>	: Ευρωπαϊκή Ζώνη Ελεύθερων Συναλλαγών
<i>ΕΕμπΔ</i>	: Επιθεώρηση του Εμπορικού Δικαίου
<i>ΕΕΝ</i>	: Εφημερίς Ελλήνων Νομικών
<i>ΕΕργΔ</i>	: Επιθεώρησης Εργατικού Δικαίου
<i>ΕΕυρΚ</i>	: Επιθεώρηση των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
<i>ΕΚ</i>	: Ευρωπαϊκή Κοινότητα
<i>ΕλλΔνη</i>	: Ελληνική Δικαιοσύνη
<i>ΕΛΜ</i>	: Ευρωπαϊκή Λογιστική Μονάδα
<i>ΕΝΔ</i>	: Επιθεώρηση Ναυτιλιακού Δικαίου
<i>ΕΟΧ</i>	: Ευρωπαϊκός Οικονομικός Χώρος
<i>Επι.Δ.Ε.</i>	: Επιθεώρηση Δημοσίων Έργων
<i>ΕπισκεΔ</i>	: Επισκόπηση Εμπορικού Δικαίου
<i>ΕΤρΑΞΧρΔ</i>	: Επιθεώρηση Τραπεζικού Αξιογραφικού και Χρημαστηριακού Δικαίου
<i>ΕυΒ</i>	: Ευρωπαϊκό Βήμα
<i>ΕυρΔΔΑ ή ΕΔΔΑ</i>	: Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
<i>ΕυρΕΔΑ ή ΕΕΔΑ</i>	: Ευρωπαϊκή Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
<i>ΕυρΚ</i>	: Ευρωπαϊκές Κοινότητες
<i>ΕυρΚοινβ</i>	: Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο
<i>ΕυρΠολ</i>	: Ευρωπαϊών Πολιτεία
<i>ΕυρΣΔΑ ή ΕΣΔΑ</i>	: Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
<i>ΕφΑΔ</i>	: Εφαρμογές Αστικού Δικαίου
<i>ΕφημΔΔ</i>	: Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου
<i>ΘΠΔΔ</i>	: Θεωρία και Πράξη Διοικητικού Δικαίου
<i>ΚΕΠΑΑ</i>	: Κοινή Ευρωπαϊκή Πολιτική για την Άμυνα και την Ασφάλεια
<i>ΚΕΠΠΑ</i>	: Κοινή Εξωτερική Πολιτική και Πολιτική Ασφάλειας
<i>ΚριτΕπιθ</i>	: Κριτική Επιθεώρηση Νομικής Θεωρίας και Πράξης
<i>ΝοΒ</i>	: Νομικό Βήμα
<i>ΠΕΚ</i>	: Πρωτοδικείο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
<i>ΠερΔικ</i>	: Περιβάλλον και Δίκαιο
<i>ΠΛογ</i>	: Ποινικός Λόγος
<i>ΠΝ</i>	: Πειραϊκή Νομολογία
<i>ΠοινΔικ</i>	: Ποινική Δικαιοσύνη
<i>ΠοινΧρ</i>	: Ποινικά Χρονικά
<i>ΠρΠροσχ</i>	: Πράξη περί των όρων προσχωρήσεως και προσαρμογής των συνθηκών

<i>ΣΛΕΕ</i>	: Συνθήκη για την Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης
<i>ΣΕΕ</i>	: Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση
<i>Συλλ.</i>	: Συλλογή Νομολογίας του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
<i>ΣυλλΥπ</i>	: Συλλογή Υπαλληλικών Υποθέσεων
<i>ΣυνθΕΕ</i>	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Ένωσης
<i>ΣυνθΕΚ</i>	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Κοινότητας
<i>ΣυνθΕΚΑΕ</i>	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Κοινότητας Ατομικής Ενέργειας
<i>ΣυνθΕΚΑΧ</i>	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Κοινότητας Άνθρακα και Χάλυβα
<i>ΣυνθΕΟΚ</i>	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας
<i>ΤεΣ</i>	: Τεύχος εκτός σειράς
<i>ΤοΣ</i>	: Σύμβαση (Το)
<i>Υπερ</i>	: Υπεράσπιση
<i>ΦΠΑ</i>	: Φόρος Προστιθέμενης Αξίας
<i>ΧρηΔικ</i>	: Χρηματοπιστωτικό Δίκαιο
<i>ΧρΙΔ</i>	: Χρονικά Ιδιωτικού Δικαίου
<i>AcP</i>	: Archiv für civilische Praxis
<i>AFDI</i>	: Annuaire Français de Droit International
<i>AJCL</i>	: American Journal of Comparative Law (The)
<i>AJDA</i>	: Actualité Juridique du Droit Administratif
<i>AJIL</i>	: American Journal of International Law
<i>AöR</i>	: Archiv des öffentlichen Rechts
<i>ASL</i>	: Air and Space Law
<i>BB</i>	: Der Betriebs - Berater
<i>CDE</i>	: Cahiers de Droit Européen
<i>Clunet</i>	: Journal du Droit International (J.D.I.)
<i>C.M.L.R.</i>	: Common Market Law Reports
<i>CML Rev.</i>	: Common Market Law Review
<i>CommLP</i>	: Commercial Law Practitioner
<i>CONSUM.L.J.</i>	: Consumer Law Journal
<i>DZWir</i>	: Deutsche Zeitschrift für Wirtschaftsrecht
<i>EA</i>	: Europa-Archiv
<i>EBRL</i>	: European Business Law Review
<i>ECHR</i>	: European Convention on Human Rights
<i>ECJ</i>	: European Court of Justice
<i>E.C.L.R.</i>	: European Competition Law Review
<i>EELR</i>	: European Environmental Law Review
<i>EGC</i>	: European General Court
<i>E.H.R.L.R.</i>	: European Human Rights Law Review
<i>E.H.R.R.</i>	: European Human Rights Reports
<i>EIPR</i>	: European Intellectual Property Review
<i>EJIL</i>	: European Journal of International Law
<i>ELJ</i>	: European Law Journal
<i>E.L.Rev.</i>	: European Law Review
<i>Elrev./HR</i>	: European Law Review / Human Rights Survey
<i>EPL</i>	: European Public Law
<i>ERPL</i>	: European Review of Private Law- <i>Revue Européenne de Droit Privé</i> - Europäische Zeitschrift für Privatrecht
<i>EStAL</i>	: European State Aid Law Quarterly
<i>ETL</i>	: European Transport Law - <i>Droit Européen des Transports</i> - Europäisches Transportrecht
<i>EuGRZ</i>	: Europäische Grundrechte - Zeitschrift
<i>EuR</i>	: Europarecht
<i>EuZW</i>	: Europäische Zeitschrift für Wirtschaftsrecht
<i>EWS</i>	: Europäische Wirtschafts - und Steuerrecht
<i>GATT</i>	: General Agreement on Tariffs and Trade (ΓΣΔΕ)
<i>GATS</i>	: General Agreement on Trade Services
<i>GRUR Int.</i>	: Gewerblicher Rechtsschutz und Urheberrecht - Internationaler Teil
<i>HRLJ</i>	: Human Rights Law Journal

<i>HRQ</i>	: Human Rights Quarterly
<i>ICLQ</i>	: International and Comparative Law Quarterly (The)
<i>IIC</i>	: International Review of Industrial Property and Copyright Law
<i>I.L.M.</i>	: International Legal Materials
<i>IPRax</i>	: Praxis des Internationalen Privat - und Verfahrensrechts
<i>JCMS</i>	: Journal of Common Market Studies
<i>J.D.I.</i>	: Journal du Droit International (Clunet)
<i>JT</i>	: Journal des Tribunaux
<i>JT-DE</i>	: Journal des Tribunaux - Droit Européen
<i>JWT</i>	: Journal of World Trade
<i>JZ</i>	: Juristen Zeitung
<i>LIEI</i>	: Legal Issues of European Integration
<i>MJ</i>	: Maastricht Journal of European und Comparative Law
<i>MLR</i>	: Modern Law Review (The)
<i>NJW</i>	: Neue Juristische Wochenschrift
<i>NQHR</i>	: Netherlands Quarterly of Human Rights
<i>NVWZ</i>	: Neue Zeitschrift für Verwaltungsrecht
<i>PPLR</i>	: Public Procurement Law Review
<i>RabelsZ</i>	: Rabels Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht
<i>R.A.E.</i>	: Revue des Affaires Européennes
<i>RCADI</i>	: Recueil des Cours de l'Académie de Droit International de La Haye
<i>RCC</i>	: Revue de la Concurrence et de la Consommation - Droit et Marchés
<i>R.D.P.</i>	: Revue du droit public
<i>RDUE</i>	: Revue du Droit de l'Union Européenne (ως το 1999 Revue du Marché Unique Européen - RMUE)
<i>RECIEL</i>	: Revue of European Community and International Environmental Law - Access to Environmental Information
<i>REDC</i>	: Revue Européenne de Droit de la Consommation
<i>Rev.inst.eur.</i>	: Revista de instituciones europeas
<i>Rev.trim.dr.h.</i>	: Revue trimestrielle des droits de l'homme
<i>RFDA</i>	: Revue Française de Droit Administratif
<i>RFDC</i>	: Revue Française de Droit Constitutionnel
<i>RGDIP</i>	: Revue Générale de Droit International Public
<i>RHDH</i>	: Revue Hellénique de Droits de l'Homme (ΔΤΑ)
<i>RHDI</i>	: Revue Hellénique de Droit International
<i>RHellIDE</i>	: Revue Hellénique de Droit Européen (ΕΕΕυρΔ)
<i>RIDPC</i>	: Rivista Italiana di Diritto Pubblico Comunitario
<i>Riv.dir.eur.</i>	: Rivista di diritto europeo
<i>RIW</i>	: Recht der Internationalen Wirtschaft
<i>RMC</i>	: Revue du Marché Commun (από το 1991 Revue du Marché Commun et de l'Union Européenne - RMCUE)
<i>RMCUE</i>	: Revue du Marché Commun et de l'Union Européenne από το 1991 (ως το 1990 Revue du Marché Commun - RMC)
<i>RMUE</i>	: Revue du Marché Unique Européen (από το 2000 Revue du Droit de l'Union Européenne- RDUE)
<i>RTDeur.</i>	: Revue Trimestrielle de Droit Européen
<i>RUDH</i>	: Revue Universelle des Droits de l'Homme
<i>TRIPS</i>	: Trade Related Intellectual Property Rights
<i>WRP</i>	: Wettbewerb in Recht und Praxis
<i>WuW</i>	: Wirtschaft und Wettbewerb
<i>YBEL</i>	: Yearbook of European Law
<i>ZEuP</i>	: Zeitschrift für Europäisches Privatrecht
<i>ZEuS</i>	: Zeitschrift für Europarechtliche Studien
<i>ZfRV</i>	: Zeitschrift für Rechtsvergleichung - Internationales Privatrecht und Europarecht
<i>ZHR</i>	: Zeitschrift für das gesamte Handelsrecht und Wirtschaftsrecht
<i>ZSE</i>	: Zeitschrift für Staats - und Europawissenschaften
<i>ZVglRWiss</i>	: Zeitschrift für Vergleichende Rechtswissenschaft

Υπόδειγμα παραπομπής στην Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου: ΕΕΕυρΔ, 1981, σ. 259, RHellIDE, 1981, p. 259

Το ενωσιακό και βρετανικό συνταγματικό νομικό πλαίσιο της εξόδου του Ηνωμένου Βασιλείου από την Ευρωπαϊκή Ένωση

Δήμητρα Κωνσταντινίδου*

Η απόφαση του Ηνωμένου Βασιλείου να εξέλθει από την Ευρωπαϊκή Ένωση, αξιοποιώντας τη ρήτρα εθελουσίας αποχώρησης του άρθρου 50 ΣΕΕ, κατέστησε αναγκαία τη διερεύνηση των προϋποθέσεων εφαρμογής της εν λόγω διαδικασίας. Το παρόν άρθρο αποσκοπεί στη μελέτη του νομικού πλαισίου της αποχώρησης βάσει της ανωτέρω διάταξης του Ενωσιακού Δικαίου, καθώς και των επιταγών του βρετανικού Συνταγματικού Δικαίου, στις οποίες γίνεται αναφορά. Στο πλαίσιο αυτό, ερευνώνται οι σχετικές νομοθετικές και εκτελεστικές αρμοδιότητες, ενώ παράλληλα εξετάζεται και ο ρόλος που διαδραμάτισε το δημοψήφισμα που διεξήχθη τον Ιούνιο του 2016. Τέλος, γίνεται ειδική αναφορά στην απόφαση του πρωτοβάθμιου High Court, επικυρωθείσα σε δεύτερο βαθμό από το Ανώτατο Δικαστήριο του Ηνωμένου Βασιλείου, σύμφωνα με την οποία η προηγούμενη έγκριση της απόφασης αποχώρησης από το βρετανικό κοινοβούλιο είναι αναγκαία, προκειμένου, εν συνεχεία, η Πρωθυπουργός να προβεί στη γνωστοποίηση της εξόδου προς το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, η οποία και θα σηματοδοτήσει την εκκίνηση της διαδικασίας.

οικειοθελής αποχώρηση κράτους μέλους – διαδικασία αποχώρησης από ΕΕ – γνωστοποίηση αποχώρησης – διάκριση λειτουργιών – δημοψήφισμα – λαϊκή κυριαρχία

I. Διαδικασία αποχώρησης από την ΕΕ και προβλήματα εφαρμογής της

Το άρθρο 50 της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση, το οποίο εισήχθη με τη Συνθήκη της Λισαβόνας, αποτελεί τη νομική βάση της εθελουσίας αποχώρησης κράτους μέλους από την Ευρωπαϊκή Ένωση, καθώς κατοχυρώνει ρητά το δικαίωμα των ευρωπαϊκών κρατών να λάβουν σχετική απόφαση, σύμφωνα με τη διαδικασία που προβλέπουν οι εσωτερικοί συνταγματικοί κανόνες τους. Οι λόγοι θέσπισης της διάταξης εντοπίζονται στην προσπάθεια εκδημοκρατισμού της Ένωσης και στην αντιμετώπιση του δημοκρατικού ελλείμματος αυτής με την ενίσχυση του φιλελεύθερου χαρακτήρα της, καθώς και στην άρση της αντίθεσης με το Διεθνές Δίκαιο, το οποίο προβλέπει στη Σύμβαση της Βιέννης το δικαίωμα αποχώρησης των κρατών από μία διεθνή συνθήκη¹.

Η διάταξη έχει ιδιαίτερα ευρύ περιεχόμενο, καθώς εφαρμόζεται τόσο σε περίπτωση μονομερούς δήλωσης αποχώρησης από το ενδιαφερόμενο κράτος μέλος όσο και στην αποχώρηση που λαμβάνει χώρα κατόπιν διαπραγματεύσεων². Πρόκειται, επομένως, περί αποχώρησης εκούσιας και, σε καμία περίπτωση, ακούσιας, αποβολής του κράτους μέλους³. Προϋπόθεση για την εκκίνηση της σχετικής

διαδικασίας, σύμφωνα με τη διάταξη, αποτελεί η γνωστοποίηση της απόφασης περί εξόδου στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο. Η δήλωση αποχώρησης δεν περιβάλλεται από συγκεκριμένο τύπο, δεν απαιτείται ειδικός δικαιολογητικός λόγος γι' αυτήν ούτε τίθεται προθεσμία εντός της οποίας πρέπει να γίνει. Εκ τούτου συνάγεται ότι δεν υπάρχει ούτε δυνατότητα εξαναγκασμού του αποχωρούντος κράτους να προβεί άμεσα στη γνωστοποίηση. Πέραν αυτών, μπορεί βάσιμα να χαρακτηριστεί μονομερής, διότι στο άρθρο 50 δεν γίνεται καμία μνεία ύπαρξης συγκατάθεσης από πλευράς Ένωσης ως προϋπόθεση της αποχώρησης⁴.

Η απόφαση του βρετανικού λαού στο δημοψήφισμα της 23ης Ιουνίου 2016 για έξοδο της χώρας από την ΕΕ πυροδότησε την έναρξη της προβλεπόμενης από το άρθρο 50 ΣΕΕ διαδικασίας αποχώρησης. Ενόψει της ελλείψεως σχετικού προηγούμενου⁵, αλλά και δεδομένης της απουσίας γραπτού και κωδικοποιημένου βρετανικού Συντάγματος, το οποίο να εξειδικεύει την εφαρμογή του άρθρου 50 ΣΕΕ, δημιουργήθηκε ευρύ πεδίο νομικού προβληματισμού⁶. Συγκεκριμένα, η βρετανική Κυβέρνηση αρχικά εκδήλωσε την πρόθεση να προχωρήσει κανονικά η αποχώρηση, βάσει της έκβασης του δημοψηφίσματος, εκλαμβάνοντας την εκπεφρασμένη μέσω αυτού λαϊκή βούληση ως απόφαση, η οποία μπορεί να γνωστοποιηθεί στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, χωρίς να απαιτείται η προηγούμενη επικύρωσή της από το βρετανικό Κοινοβούλιο.

* ΜΔΕ, Δικηγόρος, Υπότροφος «Δ. Ευρυγένη» ΚΔΕΟΔ

1. Βλ. E. MALATHOUNI, Should I stay or should I go: The sunset clause as self-confidence or suicide?, MJ, 2008, σ. 117.
2. Βλ. C. RIEDER, The withdrawal clause of the Lisbon Treaty in the light of EU citizenship: Between disintergration and intergration, FILJ, 2013, σ. 155.
3. Βλ. σχετικά Κ. ΤΣΙΩΝΑ, Άρθρο 50 σε Β. Χριστιανό, Συνθήκη ΕΕ και ΣΛΕΕ – Κατ' άρθρον ερμηνεία, 2012, σ. 175, όπου διευκρινίζεται περαιτέρω ότι «η αποβολή κράτους μέλους από την ΕΕ δεν προβλέπεται πουθενά στις Συνθήκες και η μόνη υπόνοια αφήνεται στο άρ-

θρο 7 ΣΕΕ σε περίπτωση σοβαρής παραβίασης των υποχρεώσεων του κράτους μέλους, οπότε μπορεί να αποφασιστεί αναστολή ορισμένων εκ των δικαιωμάτων του».

4. Βλ. E. ΣΑΧΠΕΚΙΔΟΥ, Ευρωπαϊκό Δίκαιο, 2013, σ. 173.
5. Εξαιρουμένης της αποχώρησης της Γροιλανδίας ως συνδεδεμένου τμήματος της Δανίας το 1985.
6. Αναλυτικότερα σε HOUSE OF LORDS, Library Note, Leaving the EU: Parliament's Role in the Process, 04.07.2016.

Η θέση της Κυβέρνησης συνάντησε ισχυρό αντίλογο, ο οποίος στηρίχθηκε στο γεγονός ότι η έγκριση της απόφασης από το κοινοβούλιο αποτελεί αναγκαία προϋπόθεση για την έξοδο από την ΕΕ λόγω της αρμοδιότητας του κοινοβουλίου να επικυρώνει τις διεθνείς συνθήκες, σύμφωνα με την Πράξη του 2010 για τη συνταγματική μεταρρύθμιση και τη διακυβέρνηση (Constitutional Reform and Governance Act 2010), καθώς υπό τη θεώρησή αυτή εμπλέκεται αναπόφευκτα στην ανάκληση του νόμου για την προσχώρηση του Ηνωμένου Βασιλείου στην ΕΕ (European Communities Act 1972). Ένα επιπρόσθετο επιχείρημα βασίστηκε στην αδυναμία της κυβέρνησης να αφαιρέσει δικαιώματα που έχουν δοθεί από το κοινοβούλιο. Εν προκειμένω, η Πράξη για τη συμμετοχή του Ηνωμένου Βασιλείου στην ΕΕ (European Union Act 2011) δίνει στους Βρετανούς πολίτες δικαιώματα, τα οποία η εφαρμογή του άρθρου 50 καταργεί, γεγονός που προϋποθέτει την κοινοβουλευτική έγκριση της αποχώρησης. Συμπληρωματικά, διατυπώθηκαν και ενδιάμεσες προτάσεις περί πολιτικού ρόλου του Κοινοβουλίου στη διαδικασία και περί αναγκαιότητας διατύπωσης γνώμης από το τελευταίο.

II. Φύση και ισχύς του βρετανικού δημοψηφίσματος

Με το δημοψήφισμα της 23ης Ιουνίου 2016 για την παραμονή του Ηνωμένου Βασιλείου στην Ευρωπαϊκή Ένωση, οι Βρετανοί κλήθηκαν να λάβουν «ίσως τη σημαντικότερη απόφαση της ζωής τους»⁷ και εν τέλει ψήφισαν υπέρ της εξόδου της χώρας από την ΕΕ⁸. Εντούτοις, η απόφαση αυτή κάθε άλλο παρά οδήγησε στην οριστική επίλυση του ζητήματος, αφενός, λόγω της επικαλούμενης ελλείψεως δεσμευτικότητας του δημοψηφίσματος και, αφετέρου, λόγω των εγγενών προβλημάτων διεξαγωγής δημοψηφίσματος σε ένα κράτος, του οποίου η κεντρική κυβέρνηση έχει παραχωρήσει ορισμένες νομοθετικές και εκτελεστικές αρμοδιότητες στις τοπικές κυβερνήσεις, δίχως όμως να καθίσταται επί της ουσίας ομοσπονδιακό.

Το δημοψήφισμα, ως θεσμός, δεν ανήκει στη νομική παράδοση του Ηνωμένου Βασιλείου. Άλλωστε, η αρχή της λαϊκής κυριαρχίας απουσιάζει εντελώς από το βρετανικό συνταγματικό δίκαιο, το οποίο αναγνωρίζει την κυριαρχία του κοινοβουλίου ως ανώτατης νομοθετικής αρχής,

7. Βλ. HOUSE OF LORDS, European Union Committee, The EU referendum and EU reform, 9th Report of Session 2015-2016, 30.03.2016, HL Paper 122, σ. 13 και εκεί αναφορά σε D. CAMERON, Ομιλία της 10.11.2015, κατά την οποία ο πρώην Βρετανός πρωθυπουργός προανήγγειλε το δημοψήφισμα, διαθέσιμη στο <https://www.gov.uk/government/speeches/prime-ministers-speech-on-europe>.

8. Για τις αιτίες που οδήγησαν την πλειοψηφία των Βρετανών να ψηφίσει υπέρ της αποχώρησης βλ. Υ. BERTONCINI, Brexit: Between British europhobia and continental euroscepticisms, Notre Europe Jacques Delors Institute Policy Paper, 2016.

υπό την έννοια ότι μπορεί να θεσπίσει και να καταργήσει οποιονδήποτε νόμο και ότι κανένα άλλο όργανο δεν δικαιούται να καταργήσει ή να αμφισβητήσει το κύρος ενός νόμου του κοινοβουλίου, αλλά πάντως δεν της προσδίδει λαϊκό έρεισμα⁹. Το εν πολλοίς άγραφο και μη κωδικοποιημένο βρετανικό Σύνταγμα εγκαθιδρύει το πολίτευμα της βασιλευόμενης κοινοβουλευτικής δημοκρατίας, αναγνωρίζοντας στον λαό το δικαίωμα να εκλέγει τους αντιπροσώπους του, χωρίς αυτό όμως να σημαίνει ότι και οι εξουσίες πηγάζουν από τον λαό¹⁰.

Ωστόσο, από τη δεκαετία του 1970 μέχρι σήμερα, ο θεσμός τείνει να αποκτήσει σημαίνοντα ρόλο στη βρετανική πολιτική ζωή, καθώς στο παρελθόν έχουν προκηρυχθεί αρκετά δημοψηφίσματα για θεμελιώδη ζητήματα συνταγματικής φύσεως, με άξια μνείας το δημοψήφισμα για τη συμμετοχή στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα, τον Ιούνιο του 1975, καθώς και τα δημοψηφίσματα για τη μεταβίβαση νομοθετικών και εκτελεστικών αρμοδιοτήτων στη Σκωτία και στην Ουαλία (Μάρτιος 1979, Σεπτέμβριος 1997)¹¹. Η ολοένα αυξανόμενη τάση αξιοποίησης θεσμών άμεσης δημοκρατίας δεν εκκινεί πάντα από την επιθυμία διεύρυνσης της πολιτικής συμμετοχής, αλλά κατακρίνεται ως προσπάθεια καταστρατήγησής τους από την εκάστοτε κυβέρνηση προς επίτευξη στόχων άσχετων με τη δημοκρατική αρχή, όπως η επίλυση ενδοκυβερνητικών διαφωνιών, ή ως απάντηση σε εξωτερικές πιέσεις¹².

Σύμφωνα με την Πράξη του 2011 για τη συμμετοχή του Ηνωμένου Βασιλείου στην ΕΕ, κάθε συνθήκη που τροποποιεί ή αντικαθιστά τις ΣΕΕ και ΣΛΕΕ, επεκτείνοντας μια υπάρχουσα αρμοδιότητα της ΕΕ ή μεταφέροντας μια νέα αρμοδιότητα στην ΕΕ, μπορεί να επικυρωθεί από το Ηνωμένο Βασίλειο μόνον κατόπιν διεξαγωγής δημοψηφίσματος με θετικό αποτέλεσμα και έγκρισης του Κοινοβουλίου¹³. Οι δύο προϋποθέσεις τίθενται σωρευτικά, ώστε η απόφαση να θεμελιώνεται διττά, τόσο στην έκφραση της άμεσης δημοκρατίας όσο και στην εκδήλωση της αρχής

9. Βλ. E. BENIZEΛΟΣ, Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου, 2008, σ. 355 και E. BARENDT, An Introduction to Constitutional Law, 1998, σ. 27.

10. Βλ. S. DOUGLAS-SCOTT, Brexit, Article 50 and the contested British Constitution, MLR, 2016, σ. 1021.

11. Βλ. HOUSE OF LORDS, Select Committee on the Constitution, Referendums in the United Kingdom, 12th Report of Session 2009-2010, HL Paper 99, σ. 10 και 27, όπου αναλύεται η έννοια των θεμελιωδών συνταγματικών ζητημάτων, στην οποία υπάγονται ενδεικτικώς, πέραν της αποχώρησης από την ΕΕ, η κατάργηση της μοναρχίας, η κατάργηση του Κοινοβουλίου, η αλλαγή του εκλογικού συστήματος, η υιοθέτηση γραπτού Συντάγματος και η αλλαγή νομίσιματος.

12. Βλ. S. DOUGLAS-SCOTT, *ό.π.*, σ. 1021 και HOUSE OF LORDS, Select Committee on the Constitution, *ό.π.*, σ. 20.

13. Τμ. 2 και 4, European Union Act 2011.

της αντιπροσώπευσης¹⁴. Αυτό σημαίνει ότι, για την έξοδο του Ηνωμένου Βασιλείου από την ΕΕ και τη συνεπαγόμενη κατάργηση της ισχύος των Ευρωπαϊκών Συνθηκών στην επικράτειά του, πρέπει υποχρεωτικά να προηγηθεί απόφαση του βρετανικού Κοινοβουλίου. Εύλογα τίθεται στο σημείο αυτό ο προβληματισμός περί δέσμευσης του τελευταίου από το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος. Έχει το κυρίαρχο Κοινοβούλιο δέσμια αρμοδιότητα να συνταχθεί με την απόφαση του βρετανικού λαού εγκρίνοντας την αποχώρηση ή μήπως μπορεί να αποφασίσει διαφορετικά; Η απάντηση στο ανωτέρω ερώτημα εξαρτάται από τη φύση του δημοψηφίσματος, αν δηλαδή είναι νομικά δεσμευτικό ή αν έχει μόνο συμβουλευτικό χαρακτήρα. Νομική βάση για τη διεξαγωγή του δημοψηφίσματος για την αποχώρηση αποτέλεσαν δύο νόμοι: η Πράξη του κοινοβουλίου για τα πολιτικά κόμματα, τις εκλογές και τα δημοψηφίσματα, του 2000 και η Πράξη για το Δημοψήφισμα της ΕΕ, του 2015, σε κανένα εκ των οποίων δεν ορίζεται η δεσμευτική ισχύς του αποτελέσμά του. Άλλωστε, εκ της σιωπής του νομοθέτη δεν είναι δυνατή η εξαγωγή συμπεράσματος περί του αντιθέτου, διότι η δεσμευτικότητα προβλέφθηκε ρητά για το δημοψήφισμα του εναλλακτικού συστήματος ψήφου το 2011¹⁵. Οι δε διατυπωθείσες απόψεις περί υποκατάστασης του Κοινοβουλίου από τον ίδιο το λαό μέσω του δημοψηφίσματος και τη, δύναμη αυτού, νομιμοποίηση της εκτελεστικής εξουσίας να εκκινήσει τη διαδικασία της αποχώρησης, πέρα από την έλλειψη ερείσματος στην προπαρατεθείσα βρετανική νομοθεσία, παραγνωρίζουν τη φύση του βρετανικού πολιτεύματος ως αντιπροσωπευόμενης και όχι άμεσης δημοκρατίας¹⁶.

Η δέσμευση του Κοινοβουλίου από την απόφαση του βρετανικού λαού, μολονότι, όπως προελέχθη, αμφισβητείται έντονα και όχι αδικαιολόγητα από νομική σκοπιά, έχει πολιτικό χαρακτήρα. Μελετώντας τη συνταγματική ιστορία του Ηνωμένου Βασιλείου ανά τους αιώνες, διαπιστώνει κανείς ότι πρόκειται για την ιστορία των κυριαρχικών εξουσιών του στέμματος και την απαγόρευση σύγκρουσής τους με τις εξουσίες του δημοκρατικά εκλεγμένου Κοινοβουλίου. Εν προκειμένω, το ζήτημα εντοπίζεται στο αν η Κυβέρνηση, στο όνομα του στέμματος, ως εκτελεστική εξουσία, νομιμοποιείται να εφαρμόσει την εκπροσώπητη με το δημοψήφισμα βούληση του βρετανικού λαού, εκλαμβάνοντάς την ως σαφή και άμεση εντολή περί εκκινήσεως της διαδικασίας αποχωρήσεως του κράτους από την ΕΕ¹⁷. Η ισχύς της απόφασης αυτής και η αναμφι-

σβήτητη πολιτική δέσμευση που ενέχει οδήγησε το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, στο από 28.06.2016 ψήφισμά του, να καλέσει τον Πρωθυπουργό του Ηνωμένου Βασιλείου να γνωστοποιήσει το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος, ώστε να αρχίσει η διαδικασία αποχώρησης, εκλαμβάνοντας λανθασμένα τη γνωστοποίηση του αποτελέσματος ως υλοποίηση της απαιτούμενης από το άρθρο 50 γνωστοποίησης της απόφασης αποχώρησης του κράτους¹⁸. Άλλωστε, το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος από μόνο του δεν αποτελεί ακόμη έγκυρη απόφαση αποχώρησης¹⁹. Η εν λόγω σύγχυση, πάντως, υποδεικνύει, σε κάθε περίπτωση, ότι το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο θεώρησε δεδομένη τη νομική ή πολιτική δέσμευση του Ηνωμένου Βασιλείου από το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος.

Επιπρόσθετοι προβληματισμοί για την ισχύ του δημοψηφίσματος εγείρονται από την ιδιομορφία του Ηνωμένου Βασιλείου ως προς την κρατική του μορφή, καθώς από το 1707 περιλαμβάνει τέσσερα έθνη, την Αγγλία, τη Σκωτία, την Ουαλία και τη Βόρειο Ιρλανδία. Πρόκειται, συνεπώς, για μία «οικογένεια εθνών», καθένα εκ των οποίων είναι ίσο απέναντι στα υπόλοιπα, χωρίς ωστόσο να ισχύει σε αυτά ομοσπονδιακό σύστημα διακυβέρνησης. Αυτό σημαίνει ότι οι αποφάσεις των επιμέρους εθνών στερούνται θεσμικής προστασίας, σε περιπτώσεις που λαμβάνονται στο πλαίσιο ενός καθολικού δημοψηφίσματος, καθώς δεν έχει προβλεφθεί η προϋπόθεση της διπλής πλειοψηφίας²⁰. Εν προκειμένω, το Ηνωμένο Βασίλειο ψήφισε συνολικά υπέρ της αποχώρησης από την ΕΕ. Αντιθέτως, το 62% της Σκωτίας και το 56% της Βόρειας Ιρλανδίας ψήφισαν υπέρ της παραμονής. Σημειωτέον ότι στο δημοψήφισμα περί ανεξαρτησίας της Σκωτίας, που προηγήθηκε στις 18 Σεπτεμβρίου του 2014, καθοριστικό ρόλο για το αποτέλεσμα διαδραμάτισε η επιθυμία παραμονής στην ΕΕ και ο κίνδυνος ενδεχόμενης απώλειας δικαιωμάτων εκπορευόμενων από αυτή, διότι η απόσχιση από το Ηνωμένο Βασίλειο θα είχε ως φυσικό επακόλουθο την έξοδο της Σκωτίας από την ΕΕ, η οποία θα έπρεπε να ενταχθεί στη συνέχεια ως ανεξάρτητο κράτος μέλος, ακολουθώντας τις προβλεπόμενες χρονοβόρες διαδικασίες²¹. Αν σε αυτό το επιχείρημα προστεθεί και η αναγνωρισμένη στη Σκωτία

14. Βλ. H. HESTERMAYER, How Brexit will happen: A brief primer on European Union Law and Constitutional Law questions raised by Brexit, *Journal of International Arbitration*, 2016, σ. 429.

15. Τμ. 8.1, Parliamentary Voting System and Constituencies Act 2011.

16. Βλ. H. HESTERMAYER, ό.π. και εκεί παραπομπές.

17. Βλ. G. PHILLIPSON, A Dive into Deep Constitutional Waters: Article 50, the Prerogative and Parliament, *MLR*, 2016, σ. 1087.

18. Βλ. ΕΥΡΩΠΑΙΚΟ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΙΟ, Ψήφισμα της 28ης Ιουνίου 2016 σχετικά με την απόφαση για αποχώρηση από την ΕΕ ως αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος του Ηνωμένου Βασιλείου, 2016/2800 (RSP), σκ. 5.

19. Βλ. H. HESTERMAYER, ό.π., σ. 431 επ.

20. Βλ. S. DOUGLAS-SCOTT, An UK exit from the EU: the end of the United Kingdom or a new constitutional dawn?, *University of Oxford Legal Research Paper Series*, 2015, σ. 6.

21. Βλ. J. CRAWFORD / A. BOYLE, Annex A Opinion: Referendum on the independence of Scotland- International Law Aspects, 2013, διαθέσιμο στο https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/79408/Annex_A.pdf.

αρχή της λαϊκής κυριαρχίας, η οποία κατοχυρώθηκε ήδη από το έτος 1320 στη Διακήρυξη του Άρμπροθ, μπορεί κανείς να κατανοήσει τη δυσχέρεια εφαρμογής του αποτελέσματος του δημοψηφίσματος περί αποχώρησης από την ΕΕ, καθώς εν προκειμένω η Σκωτία θα εξαναγκασθεί σε έξοδο και απώλεια των σχετικών δικαιωμάτων των πολιτών της, μολονότι οι τελευταίοι έχουν εκδηλώσει ρητά αντίθετη άποψη²².

III. Η υπόθεση *Miller*

Το ζήτημα της αποχώρησης του Ηνωμένου Βασιλείου από την ΕΕ ήχθη προς κρίση ενώπιον του βρετανικού High Court of Justice, κατόπιν προσφυγών των Gina Miller και Deir Tozetti Dos Santos, με έναρξη της ακροαματικής διαδικασίας στις 13.10.2016 και αίτημα να αποφανθεί το δικαστήριο εάν η Κυβέρνηση νομιμοποιείται, κάνοντας χρήση της κυριαρχικής εξουσίας που ασκεί στο όνομα του στέμματος, να προβεί στην ειδοποίηση αποχώρησης του άρθρου 50, ώστε να ξεκινήσει η διαδικασία εξόδου από την ΕΕ, ενόψει των έννομων συνεπειών που θα έχει λόγω των επικείμενων αλλαγών του εσωτερικού δικαίου²³.

Ως προς το παραδεκτό των ανωτέρω προσφυγών, εξαρχής διευκρινίζεται ότι τούτο δεν αμφισβητείται ούτε από την πλευρά της Κυβέρνησης, καθώς, όπως αναφέρεται στην απόφαση που δημοσιεύθηκε στις 03.11.2016, πρόκειται για ένα νομικό ζήτημα που άπτεται του Συνταγματικού Δικαίου, ενώ δεν εξετάζεται η ουσία της εξόδου από την ΕΕ ως προς τα πλεονεκτήματα ή τα μειονεκτήματά της, ώστε το δικαστήριο να υπεισέλθει σε ζητήματα κυβερνητικής πολιτικής και σε επιλογές που ελέγχονται μέσω των προβλεπόμενων πολιτικών διαδικασιών²⁴. Αξίζει να σημειωθεί ότι το επιχείρημα της πολιτικής φύσης της απόφασης περί αποχώρησης, η οποία καθιστούσε το ζήτημα ανεπίδεκτο δικαστικής κρίσης, αποτέλεσε εξαρχής κεντρική θέση της Κυβέρνησης και συμπεριλήφθηκε στις υποβληθείσες προτάσεις της, αλλά εγκαταλείφθηκε ακολούθως στην επί ακροατηρίω διαδικασία²⁵.

Επί της ουσίας, το Δικαστήριο, προβαίνοντας στην ερμηνεία του άρθρου 50, ήρε την αμφισβήτηση για το αν η προσφυγή πρέπει να στρέφεται κατά της απόφασης περί αποχώρησης σύμφωνα με την παρ. 1 ή κατά της γνωστοποίησης της αποχώρησης προς το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της παρ. 2, επισημαίνοντας ότι οι δύο διατάξεις χρήζουν συνδυαστικής ανάγνωσης. Άλλωστε, για τη γνωστοποίηση, προϋποτίθεται η λήψη σχετικής απόφασης, ενώ ο αποκλεισμός της κυριαρχικής εξουσίας της κυβέρνησης, βάσει του Συνταγματικού Δικαίου, να προβεί στη γνωστοποίηση, κατ' άρθρον 50 παρ. 2, συνεπάγεται αναπόφευκτα και την αδυναμία της να λάβει την απόφαση εξόδου από την ΕΕ, σύμφωνα με τις βρετανικές συνταγματικές επιταγές. Υπ' αυτήν τη θεώρηση, το δικαστήριο έκανε δεκτό το επιχείρημα των προσφευγόντων, ότι η απόφαση περί γνωστοποίησης της εξόδου μπορεί να προσβληθεί δικαστικά, καθώς είναι μη αναστρέψιμη και θα πυροδοτήσει τις συνέπειες των παρ. 2 και 3 του άρθρου 50, εκκινώντας τη διαδικασία της εξόδου²⁶.

Όσον αφορά το φλέγον ζήτημα της δυνατότητας της κυβέρνησης να ξεκινήσει τη διαδικασία εξόδου, προβαίνοντας στη σχετική γνωστοποίηση προς το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο άνευ συμπράξεως του κοινοβουλίου, το δικαστήριο, με την εν λόγω απόφαση, παραδίδει μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου, διαχωρίζοντας τις αρμοδιότητες της εκτελεστικής και νομοθετικής εξουσίας. Ειδικότερα, το Κοινοβούλιο ασκεί τη νομοθετική εξουσία, ψηφίζοντας νόμους, των οποίων δεν υπερισχύει καμία άλλη πηγή δικαίου, εξαιρουμένης της περίπτωσης που το ίδιο το κοινοβούλιο επιτρέψει το αντίθετο, όπως συνέβη το 1972 με την Πράξη των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (European Communities Act), η οποία αναγνωρίζει την υπέρτερη ισχύ της ευρωπαϊκής νομοθεσίας. Η κυριαρχία του Κοινοβουλίου στο βρετανικό Σύνταγμα έχει την έννοια της απεριόριστης νομοθετικής του εξουσίας, βάσει της οποίας μπορεί να θέσει σε ισχύ ή να καταργεί οποιονδήποτε νόμο²⁷. Οι δε κυριαρχικές εξουσίες της Κυβέρνησης, ασκούμενες στο όνομα του στέμματος, στις οποίες εντάσσονται οι διεθνείς σχέσεις του κράτους και η υπογραφή διεθνών συνθηκών και τις οποίες επικαλείται η κυβέρνηση ως νομική βάση για την υποβολή της γνωστοποίησης της εξόδου²⁸, οριοθετούνται αυστηρά και δεν φτάνουν στο σημείο να επιφέρουν αλλαγές στο εσωτερικό δίκαιο και να καταργούν ατομικά δικαιώματα χωρίς τη σύμπραξη του Κοινοβουλίου²⁹. Άλλωστε, ειδικά η Πράξη των Ευρω-

22. Βλ. S. DOUGLAS-SCOTT, Brexit, Article 50 and the contested British Constitution, ό.π., σ. 1038, καθώς και SCOTTISH GOVERNMENT, Scottish Draft Independence Bill: A Consultation on an Interim Constitution for Scotland, 2014, 2 και 3, όπου ορίζεται ότι «ο λαός είναι κυρίαρχος», καθώς και ότι «έχει το κυρίαρχο δικαίωμα να αυτοπροσδιορίζεται και να επιλέγει ελεύθερα το πώς θα κυβερνάται». Αναλυτικότερα για τις εκτιμώμενες συνέπειες του Brexit βλ. P. NICOLAIDES, Withdrawal from the European Union: A typology of effects, MJ, 2013, σ. 209 και HM GOVERNMENT, The process for withdrawing from the European Union, 2016.

23. Υποθ. CO/3809/2016 και CO/3281/2016.

24. Βλ. High Court, *R (Miller) v. Secretary of State for Exiting the EU*, 2768/2016 της 03.11.2016, Εισαγωγή, σκ. 5.

25. Βλ. Skeleton argument of the Secretary of State σε Υποθ. CO/3809/2016 και CO/3281/2016, 30.09.2016, σκ. 8(3).

26. Βλ. High Court, *R (Miller) v. Secretary of State for Exiting the EU*, ό.π., σκ. 15-17.

27. Ibid, σκ. 22 και εκεί παραπομπή στον A.V. DICEY, An Introduction to the Law of the Constitution, 1915, σ. 38.

28. Βλ. αναλυτικότερα Detailed grounds of resistance on behalf of the Secretary of State σε Υποθ. CO/3809/2016 και CO/3281/2016, 02.09.2016, σκ. 8.

29. Βλ. High Court, *R (Miller) v. Secretary of State for Exiting the EU*, ό.π., σκ. 25 και 32.

παίκων Κοινοτήτων του 1972 εξαιρείται από τη συνήθη αναθεωρητική διαδικασία, γεγονός που συνηγορεί υπέρ του αποκλεισμού της δυνατότητας κατάργησης αυτής με απόφαση μόνης της εκτελεστικής εξουσίας³⁰.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η επιχειρηματολογία της κυβέρνησης σχετικά με την εφαρμογή του αποτελέσματος του δημοψηφίσματος για την αποχώρηση από την ΕΕ, η οποία δεν έγινε δεκτή από το δικαστήριο. Στον εν λόγω ισχυρισμό, επαναλαμβάνεται το επιχείρημα της αποκλειστικής αρμοδιότητας της κυβέρνησης στις διεθνείς σχέσεις του κράτους, χωρίς όμως να υποστηρίζεται ότι η γνωστοποίηση της αποχώρησης από την ΕΕ, κατ'εφαρμογήν του αποτελέσματος του δημοψηφίσματος, μπορεί να ενταχθεί σε αυτήν. Σύμφωνα με τη θέση της Κυβέρνησης, η μη πρόβλεψη του τρόπου διεξαγωγής της αποχώρησης στην Πράξη του δημοψηφίσματος, δεν το καθιστά αυτόματα μη δεσμευτικό, όπως υποστήριξαν οι προσφεύγοντες³¹. Ο συμβουλευτικός χαρακτήρας του δημοψηφίσματος του 2015 επιβεβαιώθηκε από τα βρετανικά δικαστήρια, τα οποία, μολονότι δεν αμφισβήτησαν τη σημασία του ως πολιτικού γεγονότος, δέχθηκαν την ανυπαρξία νομικής δέσμευσης του Κοινοβουλίου από το αποτέλεσμά του, ελλείψει σχετικής πρόβλεψης στην Πράξη περί διεξαγωγής του³².

Με την ανωτέρω αιτιολογία, το δικαστήριο έκρινε ότι η Κυβέρνηση δεν νομιμοποιείται να ενεργοποιήσει τη διαδικασία αποχώρησης κατ'άρθρο 50 ΣΕΕ, δίχως τη σύμπραξη του βρετανικού κοινοβουλίου. Κατά της απόφασης η Κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου άσκησε έφεση ενώπιον του Ανώτατου Δικαστηρίου (Supreme Court), το οποίο την απέρριψε, επικυρώνοντας την πρωτοβάθμια απόφαση με πλειοψηφία οκτώ έναντι τριών ανώτατων δικαστών³³.

IV. Αντί επιλόγου

Η απόφαση του Ηνωμένου Βασιλείου να εξέλθει από το άρμα της Ευρωπαϊκής Ένωσης και να διαγράψει στο εξής

αυτόνομη πορεία, αξιοποιώντας τη ρήτρα οικειοθελούς αποχώρησης του άρθρου 50 ΣΕΕ, κατέδειξε τα προβλήματα της διαδικασίας λόγω της γενικής παραπομπής της διάταξης στις εσωτερικές συνταγματικές επιταγές του αποχωρούντος κράτους. Οι θεμελιώδεις κανόνες του, εν πολλοίς, άγραφου και μη κωδικοποιημένου βρετανικού Συντάγματος, χρήζουν ερμηνείας, προκειμένου να διαχωριστούν κατά περίπτωση οι εκτελεστικές και νομοθετικές εξουσίες, ώστε να προχωρήσει η διαδικασία αποχώρησης.

Η διενέργεια δημοψηφίσματος, η οποία, έστω και οριακά, επικύρωσε τη σχετική απόφαση της Κυβέρνησης, κάθε άλλο παρά έλυσε το ζήτημα, καθώς ανέδειξε την ύπαρξη εκ διαμέτρου αντίθετων απόψεων των πολιτών για την παραμονή στην Ευρωπαϊκή Ένωση και τη διατήρηση της ευρωπαϊκής ταυτότητας σε περιοχές, όπου λιγότερο σημαντικά θέματα αρκούν για να πυροδοτήσουν αποσχιστικές τάσεις. Άλλωστε, αμφισβητήθηκε βάσιμα ακόμη και η δεσμευτικότητα του αποτελέσματος, καθώς ουδεμία σχετική αναφορά συμπεριλήφθηκε στην Πράξη με την οποία η διεξαγωγή του εν λόγω δημοψηφίσματος προβλέφθηκε, όπως, αντίθετα, συνέβη σε άλλα βρετανικά δημοψηφίσματα.

Η απόφαση του High Court στην υπόθεση *Miller*, η οποία επικυρώθηκε σε δεύτερο βαθμό από το Ανώτατο Δικαστήριο, αναγκάζει την Κυβέρνηση να κάνει αυτό ακριβώς που φαινόταν εξαρχής να απεύχεται, δηλαδή να υποβάλει την απόφαση της αποχώρησης από την ΕΕ στο βρετανικό Κοινοβούλιο προς έγκριση. Σίγουρα, το Κοινοβούλιο δεσμεύεται πολιτικά από την έκβαση του δημοψηφίσματος, με το οποίο εκφράστηκε με σαφήνεια και αμεσότητα η βούληση του βρετανικού λαού και δύσκολα μπορεί να διαφοροποιηθεί απ'αυτήν. Ωστόσο, όσο πλησιάζει ο καιρός που θα επέλθουν οι συνέπειες της αποχώρησης, οι φωνές εναντίον της δείχνουν να πληθαίνουν, με το αίτημα του βρετανικού λαού για τη διεξαγωγή ενός νέου δημοψηφίσματος να κερδίζει έδαφος³⁴.

Απομένουν πολλές πράξεις ακόμη, προκειμένου να γραφεί ο επίλογος μιας ιστορίας, η οποία, πάντως, έχει ήδη οδηγήσει την Ευρωπαϊκή Ένωση σε αχαρτογράφητα νερά. Σε μια εποχή που ο βαθμός ενοποίησης των ευρωπαϊκών κρατών ολοένα και αυξάνεται, η αποχώρηση ενός εκ των παλαιότερων μελών αυτής προκαλεί αναμφισβήτητα τριγμούς στο ευρωπαϊκό οικοδόμημα, με τον στόχο της «διαρκώς στενότερης ένωσης» του άρθρου 1 ΣΕΕ να απομακρύνεται.

30. Ibid, σκ. 88

31. Βλ. Skeleton argument of the Secretary of State σε Υποθ. CO/3809/2016 και CO/3281/2016, ό.π., σκ. 20.

32. Βλ. High Court, *R (Miller) v. Secretary of State for Exiting the EU*, ό.π., σκ. 106 και 108, UK Supreme Court, *R (Miller) v. Secretary of State for Exiting the EU*, 5/2017 της 24.01.2017, σκ. 116-124.

33. UK Supreme Court, *R (Miller) v. Secretary of State for Exiting the EU*, 5/2017 της 24.01.2017, ό.π.

34. Βλ. <https://petition.parliament.uk/petitions/131215>, όπου 4.150.260 Βρετανοί πολίτες υπέγραψαν σχετικό αίτημα προς τη Βουλή.

Απελευθέρωση της λιανικής αγοράς φυσικού αερίου: Το νέο ρυθμιστικό πλαίσιο

Θεόδωρος Κ. Πανάγος*

Το άνοιγμα της λιανικής αγοράς φυσικού αερίου στον ανταγωνισμό, στο πλαίσιο της απελευθερωμένης αγοράς ενέργειας στην Ευρωπαϊκή Ένωση, δρομολογήθηκε ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 2000. Κύρια χαρακτηριστικά της εν λόγω απελευθέρωσης είναι ο διαχωρισμός των ανταγωνιστικών ενεργειακών δραστηριοτήτων από τα φυσικά μονοπώλια και η άσκηση του δικαιώματος της επιλεξιμότητας εκ μέρους τόσο του πελάτη όσο και του προμηθευτή. Η Ελλάδα είχε λάβει από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή παρέκκλιση από τους ανωτέρω κανόνες, ως αναδυόμενη αγορά φυσικού αερίου, για μια περίοδο τριάντα ετών. Η παρέκκλιση είχε χορηγηθεί στο πλαίσιο της βαθμιαίας προσαρμογής της σχετικής αγοράς στους κανόνες του ανταγωνισμού. Με τις διατάξεις του ν. 4336/2015 καταργήθηκε, εν τοις πράγμασι, η εν λόγω παρέκκλιση, επιβλήθηκε ο νομικός, λειτουργικός και λογιστικός διαχωρισμός των επιχειρήσεων και οι πελάτες φυσικού αερίου κατέστησαν επιλέγοντες. Η ανωτέρω αιφνίδια νομική μεταβολή παρουσίασε ενδιαφέροντα νομικά και ρυθμιστικά ζητήματα τόσο σε επίπεδο δικαίου όσο και σε επίπεδο εφαρμογής.

απελευθέρωση – φυσικό αέριο – αγορά – παρέκκλιση – διαχωρισμός – επιλεξιμότητα – δίκτυα – διαχειριστής δικτύου – άδεια διανομής – άδεια διαχείρισης – προμήθεια

A. Γενικά – Προϊσχύσαν δίκαιο

1. Σκοπός της απελευθέρωσης αγοράς ενέργειας

Η απελευθέρωση των αγορών ενέργειας στα κράτη μέλη υπήρξε στρατηγική επιλογή της ΕΕ και άρχισε με βαθμιαία προσαρμογή ήδη από τη δεκαετία του '90, με τη θέσπιση της πρώιμης σχετικής ενωσιακής νομοθεσίας που τα κράτη μέλη όφειλαν να μεταφέρουν στην εσωτερική τους έννομη τάξη¹. Η απελευθέρωση των αγορών ενέργειας στόχευσε στην παροχή των σχετικών υπηρεσιών στον τελικό καταναλωτή με υψηλή ποιότητα και εύλογες τιμές, την αύξηση της ανταγωνιστικότητας των επιχειρήσεων, την ανάπτυξη της τεχνολογίας και καινοτομίας και την ενίσχυση του διασυνοριακού εμπορίου. Η ενωσιακή νομοθεσία της απελευθέρωσης της αγοράς ενέργειας διακρίνεται σε τρεις περιόδους. Η πρώτη στα τέλη της δεκαετίας του '90, η δεύτερη το 2003² και η τρίτη το 2009³.

2. Η αγορά φυσικού αερίου

Η διείσδυση του φυσικού αερίου για τη χρήση τόσο των οικιακών καταναλωτών όσο και της βιομηχανίας καθώς και της παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας υπήρξε, ωσαύτως, στρατηγική επιλογή της ΕΕ, με σκοπό την προστασία του περιβάλλοντος και τη μείωση της εκπομπής των αερίων του θερμοκηπίου, αλλά και τη διαφοροποίηση

των πηγών ενέργειας, με σκοπό την ασφάλεια του εφοδιασμού των κρατών μελών. Να σημειωθεί ότι τα ενεργειακά προϊόντα που διαθέτουν τα κράτη μέλη είναι περιορισμένα και όσα υπάρχουν δεν δύνανται να καλύψουν παρά ελάχιστο μερίδιο της συνολικής ζήτησης της ΕΕ. Αποτέλεσμα τούτου είναι η εισαγωγή πρώτης ύλης για την παραγωγή ενέργειας (πετρέλαιο, φυσικό αέριο) από τρίτες χώρες (Ρωσία, Ιράν, Αραβικές χώρες κ.λπ.), πράγμα που, όπως είναι φυσικό, αφενός, δημιουργεί εξαρτήσεις από τις εξαγωγικές χώρες και, αφετέρου, αφήνει εκτεθειμένα τα κράτη μέλη στη μεταβλητότητα των τιμών των ενεργειακών αυτών προϊόντων διεθνώς.

Προκειμένου να λειτουργήσουν οι σχετικές αγορές φυσικού αερίου, θεσπίστηκαν, όπως προαναφέρθηκε, νομοθεσίες όμοιες σε όλα τα κράτη μέλη, αφού τα τελευταία μετέφεραν στην εσωτερική έννομη τάξη τους το σχετικό ενωσιακό θετικό δίκαιο. Εκ των βασικών απαιτούμενων της απελευθερωμένης αγοράς ενέργειας ήταν η εφαρμογή του νομικού, λειτουργικού και λογιστικού διαχωρισμού στην καθέτως ολοκληρωμένη επιχείρηση, η εισαγωγή του κανόνα της επιλεξιμότητας και η ρύθμιση του ύψους του ανταλλάγματος για τη χρήση των υποδομών (συστήματος και δικτύου), σε συνδυασμό με την εκπόνηση μεθοδολογίας για τον υπολογισμό του. Ειδικότερα, για την αγορά του φυσικού αερίου, η υποχρέωση του λογιστικού διαχωρισμού επιβλήθηκε με τις διατάξεις της Οδηγίας 98/30/ΕΚ, ενώ με τις επόμενες Οδηγίες οι καθέτως ολοκληρωμένες επιχειρήσεις υποχρεώθηκαν να προβούν σε νομικό και λειτουργικό διαχωρισμό, με άλλα λόγια οι δραστηριότητες της παραγωγής και εμπορίας να ασκούνται από νομικά πρόσωπα διαφορετικά από αυτά που ασκούν τις δραστηριότητες των «φυσικών μονοπωλίων», ήτοι τη μεταφορά και τη διανομή και, επιπλέον, στην περίπτωση του φυσικού αερίου, την αποθήκευση.

* Δ.Ν., Δικηγόρος, Επισκ. Καθηγητής στο Διεθνές Πανεπιστήμιο Ελλάδας, πρώην Αντιπρόεδρος της ΡΑΕ

1. Οδηγίες 96/92/ΕΚ για τον ηλεκτρισμό και 98/30/ΕΚ για το φυσικό αέριο.
2. Οδηγία 2003/54/ΕΚ για τον ηλεκτρισμό και 2003/55/ΕΚ για το φυσικό αέριο.
3. Οδηγία 2009/72/ΕΚ για τον ηλεκτρισμό και 2009/73/ΕΚ για το φυσικό αέριο.

3. Η χορήγηση στην Ελλάδα παρέκκλισης από την ενωσιακή νομοθεσία

Είναι προφανές ότι τα ανωτέρω απαιτούμενα συνιστούσαν υποχρεωτικούς περιορισμούς στη λειτουργία των καθέτως ολοκληρωμένων επιχειρήσεων και, στην περίπτωση του φυσικού αερίου, θα αποτελούσαν εμπόδια στη διείσδυση και τη χρήση του, ιδίως στις μη ώριμες αγορές, με ενδεχόμενο αποτέλεσμα την καθυστέρηση, ή ακόμη και αποτυχία, της αρχικής στρατηγικής επιλογής της ΕΕ για τη διείσδυσή του. Για τον λόγο αυτόν, ο ενωσιακός νομοθέτης επέτρεψε, υπό συγκεκριμένες προϋποθέσεις και κριτήρια, τη χορήγηση εξαίρεσης από την εφαρμογή των κανόνων της απελευθερωμένης αγοράς, επιτρέποντας παρέκκλιση απ' αυτούς για ορισμένο χρονικό διάστημα. Με άλλα λόγια, ο θεσμός της παρέκκλισης αποτελούσε κι αυτός τμήμα της βούλησης του ενωσιακού νομοθέτη για απελευθέρωση της αγοράς φυσικού αερίου, έτσι ώστε, πριν υλοποιηθεί το επόμενο βήμα, να έχει αφομοιωθεί το προηγούμενο, δηλαδή μια απελευθέρωση με βαθμιαία προσαρμογή. Η χώρα μας, κατά τη χρονική στιγμή της δεύτερης φάσης της απελευθέρωσης της αγοράς φυσικού αερίου (2003), ήταν αναδυόμενη αγορά και είχε ήδη προχωρήσει στην ίδρυση των τριών (3) Εταιρειών Παροχής Αερίου (ΕΠΑ), ήτοι Αττικής, Θεσσαλονίκης και Θεσσαλίας από το έτος 2000. Οι ΕΠΑ είχαν ιδρυθεί εκ του νόμου ως εταιρείες αποκλειστικού σκοπού, προκειμένου να ασκούν τις δραστηριότητες της διαχείρισης του δικτύου διανομής και της προμήθειας φυσικού αερίου⁴ εντός των γεωγραφικών τους ορίων. Με την εφαρμογή της επόμενης φάσης της απελευθέρωσης, όπως προεκτέθηκε, χορηγήθηκε στην Ελλάδα παρέκκλιση από τους προαναφερθέντες κανόνες. Επακόλουθο της χορήγησης παρέκκλισης ήταν η συνέχιση της λειτουργίας των ΕΠΑ, όπως είχαν συσταθεί.

Στις εν λόγω ΕΠΑ χορηγήθηκε, μεταξύ των ετών 2000 και 2001, άδεια διανομής για τριάντα (30) χρόνια, με την οποία μπορούσαν να ασκούν τόσο τη δραστηριότητα της διανομής (διαχείριση του δικτύου) όσο και της προμήθειας (συζευγμένη άδεια). Με βάση το δεύτερο σκέλος, οι ΕΠΑ απέκτησαν αποκλειστικά δικαιώματα να προμηθεύουν (πωλούν) με φυσικό αέριο τους μη επιλέγοντες πελάτες, εντός των γεωγραφικών ορίων της περιφέρειάς τους⁵. Τα δικαιώματα αυτά χορηγήθηκαν στις ΕΠΑ έναντι της υποχρέωσής τους να αναπτύξουν το δίκτυο διανομής φυσικού αερίου στη συγκεκριμένη γεωγραφική

περιοχή, σύμφωνα με τους όρους των αδειών τους. Επιπρόσθετα, η τιμή πώλησης του φυσικού αερίου σε πελάτες ήταν ρυθμιζόμενη, αφού, παρότι δεν απαιτείτο προηγούμενη έγκριση της ΡΑΕ, αυτή (η τιμή) προσδιοριζόταν με μεθοδολογία που προβλεπόταν στην άδεια, με βάση την αρχή του ανώτατου επιτρεπόμενου εσόδου της κάθε ΕΠΑ. Υπό την έννοια αυτή, οι ΕΠΑ δεν υποχρεώθηκαν σε διαχωρισμό και η λιανική αγορά στις προαναφερθείσες περιοχές δεν ήταν ανοικτή στον ανταγωνισμό⁶, ήτοι οι μη επιλέγοντες πελάτες (κατά πλειοψηφία, οικιακοί) δεν είχαν το δικαίωμα να επιλέγουν άλλον, ανεξάρτητο προμηθευτή. Η παραπάνω κατάσταση διήρκεσε συνολικά δεκαπέντε (15) χρόνια και τα παραχθέντα από τις ΕΠΑ αποτελέσματα μπορούν να χαρακτηρισθούν εξαιρετικά ικανοποιητικά. Χιλιάδες καταναλωτές χρησιμοποιούν σήμερα το φυσικό αέριο, τόσο για οικιακή χρήση όσο και για τη λειτουργία των βιομηχανικών μονάδων και την ηλεκτροπαραγωγή. Το φυσικό αέριο συμβάλλει σημαντικά στην αποσυμφόρηση του περιβάλλοντος από τους ρύπους και γι' αυτό εξακολουθεί να βρίσκεται μεταξύ των ενεργειακών προτεραιοτήτων της ΕΕ και, φυσικά, όσων εκ των κρατών μελών έχουν τη δυνατότητα να το διακινήσουν στο έδαφός τους. Το επιχειρηματικό μοντέλο των ΕΠΑ μπορεί να χαρακτηρισθεί ένας επιτυχημένος συνδυασμός ιδιωτικής πρωτοβουλίας και κρατικής παρέμβασης που ωφέλησε την εθνική οικονομία και τον καταναλωτή σε βάθος χρόνου, ξεκινώντας ταυτόχρονα τη λειτουργία του με διαφανείς και ανοικτές διαγωνιστικές διαδικασίες επ' ωφελεία του Ελληνικού Δημοσίου αλλά και των επενδυτών.

B. Το περιεχόμενο των ρυθμίσεων του ν. 4336/2015

1. Σκοπός των νέων ρυθμίσεων

Το ανωτέρω περιγραφέν ρυθμιστικό πλαίσιο ανετράπη αιφνης με τις διατάξεις του ν. 4336/2015, άλλως καλούμενου και τρίτου Μνημονίου⁷. Υπό την πίεση των δανειστών της χώρας, ο εθνικός νομοθέτης προχώρησε σε πλήρη ανατροπή του προϊσχύσαντος ρυθμιστικού πλαισίου και θέσπισε την, εντός δύο ετών, πλήρη απελευθέρωση της λιανικής αγοράς φυσικού αερίου. Να σημειωθεί ότι μεταξύ των εκπροσώπων των πιστωτών που

4. Βλ. τις διατάξεις των παρ. 4 και 8 του άρθρου 4 του ν. 2364/1995.

5. Αναφορικά με τον ορισμό των εννοιών «Επιλέγοντας» και «Μη Πελάτης», βλ. τις διατάξεις των περιπτώσεων ιβ' της παρ. 1 και ιζ' της παρ. 2 του άρθρου 2 του ν. 4001/2011, σε συνδυασμό με τις διατάξεις του άρθρου 82 του ίδιου νόμου, κατά την αρχική τους εκδοχή, ήτοι πριν την τροποποίηση που επέφεραν οι σχετικές διατάξεις του ν. 4336/2015 στις εν λόγω διατάξεις.

6. Παρότι, αν δεν χορηγείτο παρέκκλιση, η σχετική αγορά είχε ήδη ανοίξει από 01.07.2007.

7. Οι σχετικές ρυθμίσεις περιέχονται στις διατάξεις του κεφαλαίου Α' της υποπαρ. Β.1, της παρ. Β του άρθρου πρώτου του ν. 4336/2015 (ΦΕΚ Α' 94/14.08.2015). Ορισμένες μικρές τροποποιήσεις επήλθαν στη συνέχεια με τις διατάξεις του άρθρου 16 του ν. 4337/2015 (ΦΕΚ Α' 129/17.10.2015), ενώ σημαντικές, διαικαστικές όμως σημασίας, τροποποιήσεις επήλθαν με τον ν. 4414/2016 (ΦΕΚ Α' 149/09.08.2016).

ζήτησαν τη μεταβολή του προαναφερθέντος πλαισίου συμμετείχε και εκπρόσωπος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, η οποία είχε χορηγήσει την προαναφερθείσα παρέκκλιση προ δεκαπέντε (15) ετών και για χρονική περίοδο τριάντα (30) ετών!

Σκοπός της αιφνίδιας μεταβολής (κατάργησης) του νομικού πλαισίου και της συνακόλουθης απελευθέρωσης της λιανικής αγοράς φυσικού αερίου ήταν η επίτευξη ανταγωνιστικών τιμών στη σχετική αγορά και η ελεύθερη επιλογή προμηθευτή (επιλεξιμότητα), δηλαδή ό,τι ουσιαστικώς επιδιώκεται σε μια ώριμη αγορά. Μάλιστα, παρατέθηκε από τον νομοθέτη ως παράδειγμα το, πράγματι επιτυχές, άνοιγμα της αγοράς τηλεφωνίας. Περαιτέρω, θεωρήθηκε ότι η σκοπούμενη απελευθέρωση θα συνεισφέρει στη διασφάλιση της εύρυθμης λειτουργίας αμφότερων των ανταγωνιστικών αγορών φυσικού αερίου (χονδρικής και λιανικής). Ιδιαίτερως τονίσθηκε ότι η θεσπισθείσα απελευθέρωση θα είναι προς όφελος των καταναλωτών, οικιακών και βιομηχανικών, και θα συνεισφέρει στη βελτίωση της ενεργειακής υποδομής της χώρας στην κρίσιμη προσπάθεια για την παραγωγική της ανασυγκρότηση⁸.

2. Ο νομικός, λειτουργικός και λογιστικός διαχωρισμός

α. Η υποχρέωση εφαρμογής του λογιστικού διαχωρισμού

Όπως ήταν φυσικό, η μέριμνα για τον διαχωρισμό⁹ προβλέφθηκε να αρχίσει με τον λογιστικό διαχωρισμό. Υπό την έννοια αυτή, η ΔΕΠΑ και οι λειτουργούσες ΕΠΑ υποχρεώθηκαν να τηρούν, από 01.01.2016, στα εσωτερικά τους λογιστικά στοιχεία, διαχωρισμένους λογαριασμούς για κάθε μια από τις δραστηριότητές τους, ήτοι για τη διανομή και προμήθεια στους επιλέγοντες πελάτες, για την προμήθεια σε μη επιλέγοντες πελάτες, καθώς και για την παροχή Υπηρεσιών Κοινής Ωφέλειας (ΥΚΩ) και τελευταίου καταφυγίου.

Στη συνέχεια, οι ανωτέρω εταιρείες όφειλαν να υποβάλουν στη ΡΑΕ προς έγκριση, μέχρι την 30.05.2016, τις αρχές και τους κανόνες κατανομής του λογιστικού δια-

χωρισμού των δραστηριοτήτων τους¹⁰. Η ΡΑΕ, με τη σειρά της, εξέδωσε τη σχετική απόφαση. Με το πέρας της παραπάνω διαδικασίας έκλεισε ο κύκλος των υποχρεώσεων των καθέτως ολοκληρωμένων επιχειρήσεων της σχετικής αγοράς, στο πλαίσιο της απελευθέρωσης της τελευταίας, αναφορικά με τον λογιστικό διαχωρισμό. Συνεπώς, οι ελεγκτές των οικονομικών καταστάσεων των παραπάνω φορέων οφείλουν να ελέγχουν στο μέλλον τις εν λόγω καταστάσεις, σύμφωνα με τις εγκεκριμένες από τη ΡΑΕ αρχές και κανόνες.

β. Ο τρόπος εφαρμογής του νομικού διαχωρισμού

Με την αρχική εκδοχή του ν. 4336/2015, προβλέφθηκε πως ο νομικός διαχωρισμός μπορούσε να επέλθει μόνο με την απόσχιση του κλάδου διανομής από τις υφιστάμενες ΕΠΑ και την ένταξή του σε μια νέα εταιρεία που θα συνιστούσε την Εταιρεία Διαχείρισης Αερίου (ΕΔΑ)¹¹. Η τελευταία θα ήταν αρμόδια για την άσκηση της διαχείρισης του δικτύου διανομής. Ωστόσο, ο τυπικός νομοθέτης έκρινε μεταγενέστερα ότι ο νομικός διαχωρισμός θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί και με την απόσχιση του κλάδου προμήθειας και την ένταξή του σε νέα εταιρεία, ενώ στην παλαιά ΕΠΑ θα μπορούσε να παραμείνει ο κλάδος διανομής¹². Με την επιλογή αυτής της εναλλακτικής, η παλαιά ΕΠΑ όφειλε να προσαρμόσει (τροποποιήσει) το καταστατικό της, ως φορέας διαχείρισης δικτύου πλέον (άσκηση μονοπωλιακής δραστηριότητας), και να μετονομασθεί σε ΕΔΑ. Η δυνατότητα εναλλακτικής λύσης κατέστησε τη διαδικασία του νομικού διαχωρισμού περισσότερο ευέλικτη και ταχεία. Στην πράξη, οι υπόχρεες εταιρείες ακολούθησαν τη μεταγενέστερη εναλλακτική, δηλαδή απέσχισαν τον κλάδο προμήθειας και συνέστησαν νέα εταιρεία για την άσκηση της ανταγωνιστικής δραστηριότητας, ενώ η παλαιά ΕΠΑ με τον εναπομείναντα κλάδο διανομής μετασηματίσθηκε σε ΕΔΑ.

γ. Η ειδική μέριμνα για τον λειτουργικό διαχωρισμό

Η υποχρέωση και το περιεχόμενο του λειτουργικού διαχωρισμού στους διαχειριστές των δικτύων διανομής προβλέπεται, καταρχήν, στην ενωσιακή νομοθεσία¹³.

8. Βλ. Εισηγητική Έκθεση του ν. 4336/2015. Ωστόσο, το παρατεθέν παράδειγμα της αγοράς τηλεφωνίας δεν είναι επιτυχές, επειδή οι δυο αγορές παρουσιάζουν σημαντικές διαφορές, ιδίως ως προς το κόστος των υποδομών και της εν γένει κατασκευής και εγκατάστασης. Επίσης, οι τιμές του φυσικού αερίου, που επιδρούν τόσο στις ανταγωνιστικές όσο και στις μονοπωλιακές δραστηριότητες του τομέα, εξαρτώνται από τη διεθνή μεταβλητότητα, αφού η πρώτη ενεργειακή ύλη είναι εισαγόμενη. Θα μπορούσε, ενδεχομένως, να αναφερθεί το παράδειγμα αντίστοιχων ελευθερωμένων αγορών άλλων κρατών μελών.

9. Για τη λεπτομερή ανάλυση επί του διαχωρισμού εταιρειών στον τομέα της ενέργειας βλ. Θ. ΠΑΝΑΓΟΣ, Ο διαχωρισμός των επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνται στον τομέα της ενέργειας, εκδ. Σάκκουλα, 2011.

10. Με την απΡΑΕ 332/2016 (ΦΕΚ Β' 3763/22.11.2016) εγκρίθηκαν οι αρχές και κανόνες του λογιστικού διαχωρισμού των εταιρειών ΔΕΣΦΑ Α.Ε., ΔΕΠΑ Α.Ε., ΕΠΑ Αττικής Α.Ε., ΕΠΑ Θεσσαλονίκης Α.Ε. και ΕΠΑ Θεσσαλίας Α.Ε.

11. Βλ. παρ. 3 του άρθρου 4 του ν. 4336/2015, που εισήγαγε το άρθρο 80Α στον ν. 4001/2011.

12. Με τις διατάξεις του άρθρου 29 ν. 4414/2016, που τροποποίησε τις διατάξεις του άρθρου 80Α του ν. 4001/2011. Με τις διατάξεις αυτές, ο νομοθέτης εξειδίκευσε περαιτέρω και τις φορολογικές απαλλαγές κατά την υλοποίηση του νομικού διαχωρισμού, αφού ο τελευταίος επιβλήθηκε υποχρεωτικά στις ΕΠΑ, στο πλαίσιο αιφνίδιας μεταβολής της κυβερνητικής πολιτικής.

13. Βλ. τις διατάξεις του άρθρου 26 της Οδηγίας 2009/73/ΕΚ, οι προβλέψεις της οποίας δεν έχουν μεταβληθεί σε σχέση με τις

Σύμφωνα με αυτές, ο διαχειριστής δικτύου διανομής φυσικού αερίου, εφόσον αποτελεί τμήμα καθέτως ολοκληρωμένης επιχείρησης, πρέπει να είναι και λειτουργικώς διαχωρισμένος. Η εθνική ενεργειακή νομοθεσία¹⁴, σε μεταφορά των σχετικών ενωσιακών προβλέψεων στο εθνικό δίκαιο, προβλέπει επίσης αντίστοιχες ρυθμίσεις.

Ακολούθως, ο λειτουργικός διαχωρισμός, προκειμένου να είναι αποτελεσματικός, πρέπει να ακολουθήσει αναλογικά τα ισχύοντα για το πρότυπο του Ανεξάρτητου Διαχειριστή Μεταφοράς (ΙΤΟ)¹⁵. Συγκεκριμένα, θα πρέπει να υπάρξει πλήρης διάκριση των μέσων άσκησης της δραστηριότητας, όπως διαφορετικά κτίρια στέγασης, μέσα μεταφοράς, ελεγκτές, υπηρεσίες πληροφορικής και τηλεφωνίας κ.λπ.

3. Η κυριότητα των δικτύων

Ειδικότερη μέριμνα λήφθηκε, όπως ήταν εύλογο, για την κυριότητα του δικτύου διανομής. Με την ίδρυση των ΕΠΑ το 2000, το τότε υφιστάμενο δίκτυο ανήκε στη ΔΕΠΑ. Σύμφωνα με το επακολουθήσαν νομοθετικό πλαίσιο, το δίκτυο που κατασκευαζόταν από τις ΕΠΑ, ωσαύτως ανήκε εκ του νόμου κατά κυριότητα στη ΔΕΠΑ, η οποία και υποχρεούτο να παραχωρεί τη χρήση του στις ΕΠΑ χωρίς αντάλλαγμα, για όλη τη διάρκεια λειτουργίας τους (των ΕΠΑ)¹⁶. Υπό το νέο ρυθμιστικό πλαίσιο¹⁷, επιβεβαιώθηκε η αποκλειστική κυριότητα της ΔΕΠΑ επί των δικτύων που είχαν κατασκευασθεί πριν την ίδρυση των ΕΔΑ, υπό το νέο νομοθετικό καθεστώς, καθώς προβλέφθηκε ότι οι τελευταίες θα έχουν πλήρες και αποκλειστικό δικαίωμα

αντίστοιχες διατάξεις του προϊσχύσαντος ενωσιακού πλαισίου που περιεχόταν στις διατάξεις της Οδηγίας 2003/55/ΕΚ. Στις εν λόγω διατάξεις προβλέπονται τα ελάχιστα κριτήρια που πρέπει να συντρέχουν, προκειμένου να εφαρμοσθεί ο λειτουργικός διαχωρισμός, κατά τρόπο συμβατό προς την ενωσιακή νομοθεσία.

14. Βλ. τις διατάξεις του άρθρου 80 του ν. 4001/2011, όπως τροποποιήθηκε με τις διατάξεις του άρθρου 15 του ν. 4425/2016. Ωστόσο, απαιτείται, κατά την άποψή μας, περαιτέρω τροποποίηση της περίπτωσης β' της παρ. 5 του άρθρου 80 του ν. 4001/2011, για την πλήρη και ορθή μεταφορά των σχετικών διατάξεων του άρθρου 26 της Οδηγίας 2009/73/ΕΚ στην εθνική μας νομοθεσία.

15. Όπως προβλέπονται στις διατάξεις του άρθρου 19 της Οδηγίας 2009/73/ΕΚ. Σχετική μνεία υφίσταται και στο Ερμηνευτικό Σημείωμα της Επιτροπής για την εφαρμογή του διαχωρισμού στον διαχειριστή του δικτύου διανομής, βλ. Interpretative Note on Directive 2009/72/EC, concerning Common Rules for the Internal Market in Electricity and Directive 2009/73/EC concerning Common Rules for the Internal Market in Natural Gas, The Unbundling Regime, 22.01.2010, σ. 23.

16. Βλ. τις διατάξεις των παρ. 5 και 10 του άρθρου 3 του ν. 2364/1995.

17. Βλ. τις διατάξεις του άρθρου 80B του ν. 4001/2011.

κυριότητας επί του δικτύου που αυτές κατασκευάζουν¹⁸. Από τη γραμματική διατύπωση των σχετικών διατάξεων προκύπτει ότι το χρονικό ορόσημο για την έναρξη άσκησης του δικαιώματος αποκλειστικής κυριότητας επί του έργου του δικτύου που κατασκευάζεται από την ΕΔΑ είναι η ημερομηνία της έναρξης λειτουργίας της, ήτοι η καταχώριση της σχετικής πράξης στο ΓΕΜΗ. Υπό την έννοια αυτή, οι ΕΔΑ αποκτούν πλέον ίδια περιουσιακά στοιχεία.

4. Τα ζητήματα της αδειοδότησης των ΕΔΑ και των ΕΠΑ

α. Άδεια διανομής και άδεια διαχείρισης

Με τις διατάξεις του νέου νομοθετικού πλαισίου καθιερύθηκε ένα νέο πλέγμα αδειοδότησης, προσαρμοσμένο στις ανάγκες της απελευθερωμένης λιανικής αγοράς φυσικού αερίου, όπως αυτό σχεδιάστηκε από τον εθνικό νομοθέτη του ν. 4336/2015. Καταρχάς, με ρητή πρόβλεψη του νόμου, η ΡΑΕ υποχρεώθηκε να προσαρμόσει τον υφιστάμενο Κανονισμό Αδειών Φυσικού Αερίου στη νέα νομική πραγματικότητα¹⁹. Συγκεκριμένα, με τις νέες διατάξεις καθιερώνονται δύο τύποι άδειας αναφορικά με το δίκτυο, η άδεια διανομής και η άδεια διαχείρισης²⁰. Υπό την έννοια αυτή, η άδεια διανομής συνδέεται με την κατασκευή και την κυριότητα του δικτύου, ενώ η χορήγηση της άδειας διαχείρισης δικτύου διανομής απαιτείται για τους φορείς που διαχειρίζονται και εκμεταλλεύονται το δίκτυο διανομής. Αμφότερες οι άδειες εκδίδονται από τη ΡΑΕ, μετά από αίτημα του ενδιαφερομένου, κατά τα προβλεπόμενα στον οικείο Κανονισμό. Είναι δυνατή η χορήγηση αμφοτέρων των αδειών στο ίδιο πρόσωπο. Αν το πρόσωπο που κατέχει τις ανωτέρω άδειες δεν είναι το ίδιο, συνάπτεται σύμβαση μεταξύ του κατόχου άδειας διανομής και κατόχου άδειας διαχείρισης, με την οποία καθορίζεται το αντάλλαγμα που οφείλεται για την ανάληψη της διαχείρισης του δικτύου διανομής από το συνολικά εισπρακτέο έσοδο του εν λόγω δικτύου, με βάση τα δημοσιευόμενα τιμολόγια χρήσης του. Επιτρέπεται η χορήγηση περισσότερων της μιας άδειας διανομής. Ωστόσο, η ΡΑΕ μπορεί να αρνηθεί τη χορήγηση άδειας διανομής σε μια γεωγραφική περιοχή, αν έχει ήδη κατασκευασθεί ή προβλέπεται, βάσει άλλης άδειας διανομής, να κατασκευασθεί στην ίδια περιοχή δίκτυο διανομής και η υφιστάμενη ή προβλεπόμενη δυναμικότητα του δικτύου δεν έχει κορεσθεί.

18. Βλ. διατάξεις της παρ. 2 του άρθρου 80B του ν. 4001/2011.

19. Έτσι, έδωσε σε δημόσια διαβούλευση το κείμενο του τροποποιημένου Κανονισμού Αδειών την 21.06.2016, η σχετική διαβούλευση έληξε την 18.07.2016 και αναμένεται σύντομα η έκδοση του νέου Κανονισμού Αδειών Φυσικού Αερίου. Μέχρι τη συγγραφή του παρόντος δεν έχει εκδοθεί ο νέος Κανονισμός Αδειών.

20. Βλ. τις διατάξεις του άρθρου 80 του ν. 4001/2011.

β. Η άδεια διανομής και άδεια διαχείρισης των ΕΔΑ Αττικής, Θεσσαλονίκης και Θεσσαλίας

Ειδικές ρυθμίσεις, όπως ήταν φυσικό, προβλέφθηκαν για τις ΕΔΑ που προέκυψαν από τις παλαιές ΕΠΑ Αττικής, Θεσσαλονίκης και Θεσσαλίας. Συγκεκριμένα, οι εν λόγω ΕΔΑ οφείλουν εντός τριών (3) μηνών από τη σύστασή τους να ζητήσουν τη χορήγηση άδειας διανομής και άδειας διαχείρισης δικτύου διανομής. Από τη γραμματική διατύπωση και τον σκοπό της διάταξης προκύπτει ότι πρέπει να αιτηθούν δυο διαφορετικές άδειες. Η διάρκεια αμφοτέρων των αδειών ορίζεται σε τουλάχιστον είκοσι (20) έτη, με δυνατότητα περαιτέρω παράτασης για άλλα είκοσι (20) έτη, ανεξάρτητα της αρχικής διάρκειας. Οι ΕΔΑ που προκύπτουν από τις παλαιές ΕΠΑ είναι καθολικοί τους διάδοχοι για τον κλάδο διανομής και ορίζονται εκ του νόμου ως διαχειριστές των αντίστοιχων δικτύων διανομής, εντός των γεωγραφικών ορίων που προβλέπονται στις άδειες διαχείρισης που θα χορηγηθούν και που ταυτίζονται με τα γεωγραφικά όρια των παλαιών τους αδειών²¹. Στο σημείο αυτό πρέπει να σημειωθεί ότι εισήχθη ειδική διάταξη, σύμφωνα με την οποία είναι επιτρεπτή η χορήγηση και άλλης άδειας διανομής, καθώς και άδειας διαχείρισης για τμήματα περιοχών εντός του γεωγραφικού ορίου που έχει χορηγηθεί άδεια διαχείρισης (στις ΕΔΑ που προέκυψαν από τις παλιές ΕΠΑ), αν οι περιοχές αυτές δεν εντάσσονται κάθε φορά στο συγκεκριμένο πρόγραμμα ανάπτυξης του δικτύου ή αν εντάχθηκαν, αλλά παρήλθε χρόνος δεκαοκτώ (18) μηνών, χωρίς να έχει ολοκληρωθεί η ανάπτυξη του δικτύου, όπως προβλέφθηκε στο χρονοδιάγραμμα της άδειας διανομής. Προφανής σκοπός της σχετικής πρόβλεψης είναι η δυνατότητα να αναπτύσσεται το δίκτυο και από άλλον φορέα, εκτός από τον αρχικό, αν ο τελευταίος δεν επιθυμεί να επεκτείνει το δίκτυο ή καθυστερεί να πράξει τούτο. Είναι επίσης προφανές ότι η εν λόγω διάταξη εισάγει παρέκκλιση από την αποκλειστικότητα που οι ΕΔΑ (που προέκυψαν από τις παλαιές ΕΠΑ) είχαν επί της διαχείρισης του συγκεκριμένου δικτύου, αφού, υπό ορισμένες προϋποθέσεις, στην ίδια γεωγραφική περιοχή μπορεί να υπάρξει και άλλος κύριος ή/και διαχειριστής κάποιου τμήματος του συνολικού δικτύου, που βέβαια δεν θα ανήκει στον προηγούμενο διαχειριστή. Στη συνέχεια, η εν λόγω διάταξη διασφάλισε την ίση μεταχείριση των ΕΔΑ που προκύπτουν από τις παλιές ΕΠΑ, σε σχέση με τις νέες²².

γ. Η άδεια διανομής των παλαιών ΕΠΑ

Οι άδειες διανομής, με τις οποίες λειτουργούσαν οι παλαιές ΕΠΑ και είχαν χορηγηθεί με τις διατάξεις του ν. 2364/1995, καταργούνται από τον χρόνο έκδοσης των

21. Ήτοι, Αττικής Θεσσαλονίκης και Θεσσαλίας αντιστοίχως.

22. Βλ. τη δυνατότητα άρνησης χορήγησης σχετικής άδειας που διατυπώνεται στην παρ. 4 του άρθρου 80, καθώς και την παρ. 3 του άρθρου 80Γ του ν. 4001/2011, με τη σχετική αναφορά ανωτέρω παρ. 14.

νέων αδειών διανομής. Η σχετική διάταξη αναφέρει μόνον την έννοια «άδειες διανομής», ως χρονικό σημείο κατάργησης των παλαιών αδειών, χωρίς να αναφέρει και τις άδειες διαχείρισης. Ωστόσο, από τη συστηματική ερμηνεία, πρέπει κάποιος να συνάγει ότι, πρώτον, με την έννοια «άδειες διανομής», νοούνται αμφότερες οι άδειες που προβλέπονται από το νέο πλαίσιο, αφού στις καταργούμενες άδειες διανομής είχαν ενσωματωθεί αμφότερες οι δραστηριότητες και, δεύτερον, ότι η αδειοδοτούσα αρχή (ΡΑΕ) πρέπει να προβεί στην ταυτόχρονη έκδοση και των δύο αδειών, προς αποφυγή ύπαρξης ενδεχόμενου ρυθμιστικού κενού, ανεξαρτήτως αν αυτές θα χορηγηθούν στο ίδιο ή σε διαφορετικό πρόσωπο. Η ταυτόχρονη έκδοση και της άδειας διανομής νοείται, επίσης, λόγω και της ανάγκης που θα προκύψει για την κατασκευή νέων τμημάτων του δικτύου που δεν θα ανήκουν στο εξής κατά κυριότητα στη ΔΕΠΑ.

Ακολούθως, πρέπει να σημειωθεί ότι το νέο νομοθετικό πλαίσιο προβλέπει την κατάργηση και όχι την ανάκληση των παλαιών αδειών. Το γεγονός τούτο, πέραν της διοικητικής του σημασίας και ορθότητας, έχει και σημειολογικό χαρακτήρα, αφενός, ως προς τις έννομες συνέπειες της επόμενης μέρας και, αφετέρου, ως προς την έμφαση κατάδειξης της κατάργησης ενός συνολικού πλαισίου του προϊσχύσαντος δικαίου, η βάση του οποίου ερειδόταν και κινείτο περί τις διατάξεις της συζευγμένης άδειας (διανομή/προμήθεια) και στη βάση της χορηγηθείσας από την Επιτροπή παρέκκλισης.

δ. Η άδεια προμήθειας

Όπως είναι φυσικό, ο διαχωρισμός των ενεργειακών δραστηριοτήτων των καθέτως ολοκληρωμένων επιχειρήσεων έχει ως επακόλουθο τη διαφοροποίηση της αδειοδοτικής έκφρασης των φορέων που προκύπτουν μετά τον νομικό και λειτουργικό διαχωρισμό. Έτσι, στο εξής η προμήθεια φυσικού αερίου θα διενεργείται από φορείς που διαθέτουν διακεκριμένη άδεια προμήθειας²³. Ειδικώς, για την περίπτωση των νέων ΕΠΑ που θα προκύψουν από την απόσχιση των κλάδων προμήθειας των παλαιών ΕΠΑ²⁴, προβλέφθηκε υποχρεωτική χορήγηση άδειας προμήθειας εντός έξι (6) μηνών από τη χορήγηση της άδειας διανομής των ΕΔΑ που προέκυψαν από τις παλιές ΕΠΑ²⁵. Ωστόσο, επειδή με την αρχική διατύπωση

23. Βλ. τις διατάξεις του άρθρου 81 του ν. 4001/2011, σε συνδυασμό με τον Κανονισμό Αδειών Φυσικού Αερίου και του σχετικού Κώδικα Προμήθειας.

24. Βλ. τις διατάξεις του άρθρου 80Α του ν. 4001/2011.

25. Βλ. παρ. 4 του άρθρου 8 του ν. 4336/2015. Θα πρέπει να νοηθεί ότι η υποχρεωτικότητα δεν αναφέρεται μόνο στον φορέα που καλείται να υποβάλει το σχετικό του αίτημα, αλλά και στην οφειλόμενη ενέργεια της ΡΑΕ να εκδώσει έγκαιρα τη σχετική άδεια. Επίσης, θα πρέπει να θεωρηθεί ότι η έννοια της «άδειας διανομής» που αναφέρεται στην οικεία διάταξη νοεί την άδεια

του νόμου υπήρχε πιθανότητα να μην χορηγηθεί έγκαιρα η νέα άδεια προμήθειας, ο νομοθέτης εμπλούτισε την πρώτη εκδοχή του νόμου²⁶, με την πρόβλεψη ότι, μέχρι την έκδοση της νέας άδειας προμήθειας (διαχωρισμένης), οι νέες ΕΠΑ θα μπορούν να προμηθεύουν τους πελάτες τους με βάση την παλιά (συζευγμένη) «άδεια διανομής», η οποία θα παρέμενε σε ισχύ μόνον κατά το διοικητικό μέρος της, ήτοι για την ικανοποίηση του κανόνα της αδειοδότησης, που άλλωστε διέπει το σύνολο του τομέα της ενέργειας.

5. Το πλήρες άνοιγμα στον ανταγωνισμό – Κατάργηση του περιορισμού της επιλεξιμότητας

Όπως προαναφέρθηκε, το δικαίωμα του πελάτη να επιλέγει τον προμηθευτή του (επιλεξιμότητα) ήλθε ως συνέπεια της απελευθέρωσης της αγοράς και του ανοίγματός της στον ανταγωνισμό. Όσο πιο πολλοί προμηθευτές, αλλά και όσο πιο πολλοί πελάτες τόσο το καλύτερο για τον ανταγωνισμό στη σχετική (λιανική) αγορά του φυσικού αερίου. Ακολούθως, η χορήγηση παρέκκλισης στην Ελλάδα, για τους λόγους που εκτέθηκαν παραπάνω, είχε ως συνέπεια την αναστολή της άσκησης του δικαιώματος επιλεξιμότητας, για όσο χρόνο διήρκεσε η αρχικώς χορηγηθείσα άδεια διανομής των παλαιών ΕΠΑ στις γεωγραφικές περιοχές τους. Με άλλα λόγια, οι πελάτες, που βρίσκονταν εντός των γεωγραφικών ορίων των ΕΠΑ, ήταν όλοι μη επιλέγοντες εκτός των μεγάλων²⁷. Ο παραπάνω περιορισμός του δικαιώματος επιλεξιμότητας ήταν εύλογος, δεδομένου του καθεστώτος των αποκλειστικών δικαιωμάτων πώλησης φυσικού αερίου που χορηγήθηκαν στις παλαιές ΕΠΑ, ως απόρροια της χορηγηθείσας παρέκκλισης, έναντι της υποχρέωσής τους για την ανάπτυξη του δικτύου διανομής²⁸.

Με τις διατάξεις του ν. 4336/2015 και τη συνακόλουθη απελευθέρωση της λιανικής αγοράς φυσικού αερίου και δεδομένης της κατάργησης της συζευγμένης άδειας, θε-

σπίσθηκε η βαθμιαία εφαρμογή πλέον του δικαιώματος της επιλεξιμότητας για όλους τους πελάτες, ακόμη κι αυτούς που βρίσκονται εντός των γεωγραφικών ορίων των παλαιών ΕΠΑ, μέχρι την 31.12.2017. Συγκεκριμένα, πλην των οικιακών πελατών, όλοι όσοι καταναλώνουν σε ετήσια βάση πάνω από 2,2 GWh φυσικού αερίου κατέστησαν επιλέγοντες από τις 20.08.2015, ενώ από την 01.01.2018 καθίστανται επιλέγοντες όλοι οι πελάτες, περιλαμβανομένων και των οικιακών²⁹.

Η μεταρρύθμιση σκοπεί στην ανάπτυξη ενός υγιούς ανταγωνισμού στη λιανική αγορά φυσικού αερίου, κατά τρόπον που να ωφελούνται οι καταναλωτές μέσω των ανταγωνιστικότερων τιμών. Ειδικότερα, ο νομοθέτης επιδίωξε και θέσπισε τούτο, επιθυμώντας να συνεισφέρει στη, σε ανταγωνιστικές τιμές, πώληση φυσικού αερίου στη βιομηχανία και τις επιχειρήσεις γενικότερα, οι οποίες υποφέρουν πράγματι τα τελευταία χρόνια από έλλειψη ανταγωνιστικότητας, λόγω του υψηλού κόστους της ενέργειας.

6. Η νομική «τύχη» της χορηγηθείσας παρέκκλισης

Σημαντικό ζήτημα αποτελεί, στο σημείο αυτό, η νομική τύχη της χορηγηθείσας παρέκκλισης. Σύμφωνα με τις διατάξεις της Οδηγίας δεύτερης γενεάς, η χώρα μας μπορούσε να παρεκκλίνει από τις διατάξεις του διορισμού αποκλειστικού διαχειριστή δικτύου διανομής, καθώς και του νομικού και λειτουργικού διαχωρισμού του, αλλά και από το άνοιγμα στη λιανική αγορά (αναστολή του δικαιώματος της επιλεξιμότητας). Ωσαύτως, η Ελλάδα μπορούσε να παρεκκλίνει και από την υποχρέωση θέσπισης μεθοδολογίας και δημοσίευσης των τελών χρέωσης χρήσης του δικτύου, για τις γεωγραφικές περιοχές και τις χρονικές περιόδους που καθορίστηκαν στις άδειες που είχε εκδώσει πριν τις 15.03.2002, σύμφωνα με τις διατάξεις της Οδηγίας 98/30/ΕΚ, για την ανάπτυξη και την αποκλειστική εκμετάλλευση του δικτύου διανομής σε ορισμένες γεωγραφικές περιοχές³⁰. Η εν λόγω παρέκκλιση επιβεβαιώθηκε, επίσης, πανηγυρικά με όμοια ρύθμιση της Οδηγίας τρίτης γενεάς, ήτοι με τις ρυθμίσεις της λεγομένης Τρίτης Δέσμης Απελευθέρωσης³¹. Τόσο η αρχική ευχέρεια (με την Οδηγία 2003/55/ΕΚ) όσο και η μεταγενέστερη (με την Οδηγία 2009/73/ΕΚ) συμβάλλουν στην ασφάλεια του ενωσιακού δικαίου και στη νομική

διαχείρισης, αν οι απαιτούμενες (δύο νέες) άδειες δεν χορηγηθούν το ίδιο χρονικό διάστημα, αφού ο νομοθέτης θέτει ως χρονικό σημείο την έκδοση μιας άδειας που αναφέρεται σε ενεργειακή δραστηριότητα (η κυριότητα ή η κατασκευή δεν θεωρείται τέτοια δραστηριότητα).

26. Βλ. παρ. 3 του άρθρου 8 του ν. 4336/2015, όπως τροποποιήθηκε με τη διάταξη της παρ. 2 του άρθρου 33 του ν. 4414/2016.

27. Βλ. σχετικά τον ορισμό του Μεγάλου Πελάτη κατά τις διατάξεις του άρθρου 2 του ν. 4001/2011, σε συνδυασμό με την αρχική εκδοχή του άρθρου 82 του ίδιου νόμου.

28. Βλ. συνολικά το πλέγμα της κείμενης νομοθεσίας των διατάξεων των άρθρων 4 και 7 του ν. 2364/1995, του π.δ. 10/1998 και των συζευγμένων αδειών των ΕΠΑ, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι ο επενδυτής απέκτησε το 49% της μετοχικής σύνθεσης της κάθε ΕΠΑ, καθώς και τη διοίκηση και διαχείριση, αφενός, μετά από ανοικτό δημόσιο διαγωνισμό και καταβάλλοντας το ποσό της συμμετοχής του στο μετοχικό κεφάλαιο.

29. Βλ. τις διατάξεις του άρθρου 82 του ν. 4001/2011, όπως τροποποιήθηκαν και ισχύουν με τις διατάξεις του άρθρου 5 του ν. 4336/2015.

30. Ρητή πρόβλεψη παρέκκλισης στις διατάξεις της παρ. 8 του άρθρου 28 της Οδηγίας 2003/55/ΕΚ. Αποτέλεσμα της ευθείας αυτής ρύθμισης ήταν η συνέχιση της λειτουργίας των τριών ΕΠΑ που είχαν εν τω μεταξύ ιδρυθεί και αδειοδοτηθεί το έτος 2000, ήτοι πριν τις 15.03.2002.

31. Βλ. τις διατάξεις της παρ. 8 του άρθρου 49 της Οδηγίας 2009/73/ΕΚ.

συνέχεια, ενώ ήταν σαφές ότι η παρέκκλιση, σε κάθε περίπτωση, θα έληγε με την πλήρωση του χρόνου που είχε τεθεί, αποκλείοντας με τον τρόπο αυτόν οιαδήποτε περαιτέρω παράταση³².

Το αίτημα για χορήγηση παρέκκλισης συνιστούσε και συνιστά δυνητική ευχέρεια των κρατών μελών, εφόσον κρίνουν ότι αυτό θα βοηθήσει τη βέλτιστη οργάνωση της σχετικής αγοράς και, συνακόλουθα, την περαιτέρω διεύρυνση του φυσικού αερίου, σε συνδυασμό με την ασφάλεια του εφοδιασμού. Πρόκειται, όπως προελέχθη, για την ευχέρεια που παρέχεται στα κράτη μέλη από τον ενωσιακό νομοθέτη (αν πρόκειται για αναδυόμενες αγορές φυσικού αερίου, όπως εν προκειμένω) να ανοίξουν τις σχετικές αγορές κατά τρόπο βαθμιαίο, εφαρμόζοντας το επόμενο στάδιο απελευθέρωσης, αφού έχουν προηγουμένως προσαρμοσθεί στο προηγούμενο. Επομένως, η αίτηση λήψης της παρέκκλισης υπόκειται στη βούληση του κράτους μέλους, ενώ η χορήγησή της στην ευχέρεια της Επιτροπής. Τούτο σημαίνει ότι συνιστά, ωσαύτως, διακριτική ευχέρεια του κράτους μέλους η παραίτηση από το χορηγηθέν δικαίωμα, άλλως η απεμπόληση του σχετικού δικαιώματος. Αυτό ακριβώς συνέβη με τις διατάξεις του ν. 4336/2015. Η χώρα μας παραιτήθηκε εν τοις πράγμασι από τη χορηγηθείσα παρέκκλιση, δίχως να ακολουθηθεί ειδικότερη διαδικασία, αφού με τις διατάξεις του εν λόγω νόμου μετέβαλε μονομερώς, ουσιαστικά και συνολικά, τα ζητήματα για τα οποία είχε λάβει παρέκκλιση (διαχωρισμός, επιλεξιμότητα, μεθοδολογίες θέσπισης τελών χρέωσης του δικτύου και δημοσιευμένα τιμολόγια τους). Αποτέλεσμα τούτου είναι ότι η συνολική λιανική αγορά φυσικού αερίου σ' ολόκληρη την επικράτεια θα λειτουργεί, από 01.01.2018, πλήρως ανοικτά. Ωσαύτως, έχουν εν τοις πράγμασι καταργηθεί όλες οι κύριες και παρεπόμενες διοικητικές πράξεις, κανονιστικές ή ατομικές γενικού χαρακτήρα, οι οποίες είχαν εκδοθεί ή συναφθεί με την ευκαιρία της χορηγηθείσας παρέκκλισης και του αυστηρού ρυθμιστικού πλαισίου (τόσο στη διανομή όσο και στην προμήθεια).

7. Οι συμβάσεις μετόχων

Μεταξύ της ΔΕΠΑ, που εκ του νόμου εκπροσωπούσε το 51% του μετοχικού κεφαλαίου των παλαιών ΕΠΑ, και του ιδιώτη επενδυτή που εκπροσωπούσε το 49%, είχε συναφθεί, κατά περίπτωση, Σύμβαση Μετόχων. Η υποχρέωση αυτή περιεχόταν ρητώς στην κείμενη τότε νομοθεσία³³. Οι συμβάσεις αυτές περιλάμβαναν τις συμφωνίες μεταξύ των μετόχων των μετέπειτα ΕΠΑ, αναφορικά με τον τρόπο που θα λειτουργούσαν αυτές, τις υποχρεώσεις καθενός από τους μετόχους έναντι της εταιρείας, τις δεσμεύ-

σεις του έναντι του άλλου μετόχου, καθώς και το πλαίσιο, σύμφωνα με το οποίο θα διεξήγεται η διοίκηση και η διαχείριση της εταιρείας, η οποία, ειρήσθω εν παρόδω, ανήκε στον επενδυτή. Το νομικό έρεισμα των παραπάνω συμβάσεων βρισκόταν στις διατάξεις του ν. 2364/1995 και του π.δ. 10/1998, δηλαδή στο προϊσχύσαν δίκαιο. Υπό το νομικό αυτό καθεστώς, η λειτουργία των ΕΠΑ διεξήχθη με ηρεμία και επιτυχία, καθώς και αρμονική συνεργασία μεταξύ των μετόχων.

Η μεταβολή που επήλθε με τις διατάξεις του ν. 4336/2015 και η επελθούσα απελευθέρωση της λιανικής αγοράς φυσικού αερίου, ανέτρεψε, άλλως κατήργησε, το προηγούμενο νομοθετικό και ρυθμιστικό πλαίσιο, χωρίς όμως να παρέμβει ευθέως, όπως ήταν φυσικό, στις δικαιопρακτικές (ενοχικές) σχέσεις μεταξύ των μετόχων. Με άλλα λόγια, η κατάργηση εκ του νόμου της συζευγμένης άδειας, αλλά και της de facto παραίτησης του κράτους από τη χορηγηθείσα παρέκκλιση, δεν επέφερε αναγκαστικά κατάργηση των συμβάσεων μετόχων που (θεωρητικώς) συνέχισαν να λειτουργούν, συνδεδεμένες, όμως, πλέον με τη διάρκεια του καταστατικού³⁴. Υπό την έννοια αυτή, οι έννομες σχέσεις, που είχαν ως νομικό υπόβαθρο το παλαιό νομοθετικό καθεστώς και για τον σκοπό που είχαν συναφθεί, δεν μπορούσαν να παράγουν πλέον τα έννομα αποτελέσματα που παρήγαγαν μέχρι την έναρξη ισχύος του ν. 4336/2015, ιδίως λόγω της αντίθεσής τους στις αρχές του λειτουργικού διαχωρισμού. Με την επιβολή του νομικού και λειτουργικού διαχωρισμού, συστάθηκαν νέες εταιρείες (οι ΕΔΑ) για τη διαχείριση του δικτύου διανομής και διαχωρίστηκαν από εκείνες για την άσκηση της δραστηριότητας προμήθειας. Επομένως, οι μέτοχοι των παλαιών ΕΠΑ (αν και εκ του νόμου οι ίδιοι, λόγω της επιβληθείσας εταιρικής συμβίωσης) δεν μπορούν να συνεχίσουν να ρυθμίζουν τις σχέσεις τους στις νέες εταιρείες με τις παλαιές συμβάσεις. Αυτό συμβαίνει και με τις ΕΠΑ που προέκυψαν από την απόσχιση του κλάδου προμήθειας, αφού με τον τρόπο αυτόν προέκυψε ένα άλλο καθεστώς, εντελώς διαφορετικό από αυτό που προϋπήρχε.

Υπό τις ανωτέρω συνθήκες, οι μέτοχοι των παλαιών ΕΠΑ, που εξακολουθούν εκ του νόμου να είναι μέτοχοι στις νέες ΕΔΑ (και, αν το επιθυμούν, και στις νέες ΕΠΑ), απαιτείτο να συνάψουν νέες συμβάσεις, προσαρμοσμέ-

32. Η θέση αυτή του ενωσιακού νομοθέτη συνάγεται και από το στοιχείο 35 του προοιμίου της Οδηγίας 2009/73/ΕΚ.

33. Κατά τις διατάξεις του άρθρου 6 του π.δ. 10/1998 (ΦΕΚ Α' 19/30.01.1998).

34. Στην άποψη αυτή συντείνει και η διατύπωση των συμβάσεων μετόχων ότι εξακολουθούν να ισχύουν μέχρι τη λήξη τους ή την καταγγελία τους για σπουδαίο λόγο, περιλαμβανομένης ρητώς ως σπουδαίου λόγου και της ανάκλησης της χορηγηθείσας άδειας. Οι διατάξεις του ν. 4336/2015 δεν ανακάλεσαν τις παλαιές άδειες, αλλά τις κατήργησαν, επομένως δεν τίθεται ζήτημα πρόωρης λήξης των συμβάσεων μετόχων. Με άλλα λόγια, αφού δεν ετίθετο συγκεκριμένη διάρκεια στη Σύμβαση Μετόχων, αυτή ως προς τη λήξη της ήταν συνδεδεμένη με τη διάρκεια της εταιρείας, εκτός αν ανακαλείτο η άδεια.

νες στο νέο καθεστώς, ιδίως αυτό του λειτουργικού διαχωρισμού. Ιδιαίτερη μέριμνα λαμβάνεται στις συμβάσεις μετόχων των νέων ΕΠΑ, αφού αυτές, εκτός από τις διατάξεις του λειτουργικού διαχωρισμού, θα πρέπει να λάβουν υπόψη τους και επιπτώσεις τυχόν σύμπραξης των μετόχων επί των κανόνων του υγιούς ανταγωνισμού.

8. Η δευτερογενής νομοθεσία

Η απελευθέρωση της σχετικής αγοράς απαίτησε, όπως ήταν φυσικό, την εκπόνηση μιας σειράς από νομοθετήματα δευτερογενούς νομοθεσίας που πρέπει να διέπουν την αγορά αυτή. Με τη θέσπιση της δευτερογενούς νομοθεσίας ολοκληρώνεται το θεσμικό πλαίσιο λειτουργίας της απελευθερωμένης λιανικής αγοράς φυσικού αερίου. Το πρώτο βασικό νομοθέτημα είναι ο Κώδικας Διαχείρισης Δικτύου Διανομής, ήτοι το νομοθέτημα που καθορίζει τον τρόπο διαχείρισης, λειτουργίας, επέκτασης και συντήρησης του δικτύου, καθώς και προσδιορίζει και καθορίζει τις σχέσεις μεταξύ του Διαχειριστή δικτύου και του Χρήστη του δικτύου³⁵. Πρόκειται για απόφαση της ΡΑΕ, μετά από πρόταση του οικείου Διαχειριστή. Ο κανονιστικός νομοθέτης επέλεξε ορθώς την εκπόνηση και εφαρμογή ενός ενιαίου Κώδικα για όλα τα δίκτυα διανομής φυσικού αερίου, ανεξαρτήτως γεωγραφικής περιφέρειας. Τούτο υπαγορεύθηκε από την αρχή της οικονομίας της διοικητικής ρύθμισης, αλλά και για λόγους ίσης και αμερόληπτης αντιμετώπισης όλων ανεξαιρέτως των χρηστών των επιμέρους δικτύων.

Στη συνέχεια, πρέπει να εκπονηθεί και να εκδοθεί ο Κώδικας Προμήθειας Φυσικού Αερίου σε Πελάτες³⁶. Πρόκειται για νομοθέτημα που εκδίδεται από τον αρμόδιο υπουργό μετά από σχετική γνώμη της ΡΑΕ και διέπει τις σχέσεις μεταξύ των προμηθευτών φυσικού αερίου και των πελατών τους³⁷. Μέχρι την έκδοση του Κώδικα αυτού, οι εν λόγω σχέσεις διέπονται από τις συμβάσεις που καταρτίζονται μεταξύ των δυο μερών, ενώ το περιεχόμενο αυτών ελέγχεται από τη ΡΑΕ, στο πλαίσιο της γενικής της αρμοδιότητας για την περίπτωση επιβολής καταχρηστικών όρων.

Ακολούθως, ο τυπικός νομοθέτης προβλέπει την έκδοση μιας σειράς κανονισμών που απαιτούνται για την ορθή λειτουργία της σχετικής αγοράς. Κατ' αρχάς, εκδίδεται ο Κανονισμός Μετρήσεων που θέτει τους κανόνες για τη μέτρηση των ποσοτήτων φυσικού αερίου, καθώς και τις προδιαγραφές του εξοπλισμού μέτρησης. Στη συνέχεια, θεσπίζεται ο Κώδικας Τιμολόγησης των Βασικών Δραστηριοτήτων. Πρόκειται για νομοθέτημα που εκδίδεται από τη ΡΑΕ και προβλέπει τον τρόπο με τον οποίο θα υπολογίζεται το αντάλλαγμα που καταβάλλεται από

τον Χρήστη του δικτύου για τη χρήση του απ' αυτόν³⁸. Σ' όλα τα ανωτέρω πρέπει να προστεθεί και ο Κανονισμός Αδειών Φυσικού Αερίου, με τον οποίο προβλέπεται η διαδικασία χορήγησης, τροποποίησης και ανάκλησης των αδειών που κατέχουν οι φορείς που δραστηριοποιούνται στην αγορά φυσικού αερίου εν γένει.

Γ. Κριτική επί των ρυθμίσεων του ν. 4336/2015

1. Το ζήτημα της ευθύνης του κράτους λόγω της κατάργησης των αδειών διανομής

Αναφέρθηκαν στην εισαγωγή του παρόντος ο λόγος της λήψης της στρατηγικής απόφασης του Κράτους για την προώθηση της διείσδυσης του φυσικού αερίου, ο τρόπος απόκτησης των αποκλειστικών δικαιωμάτων των ΕΠΑ για την προμήθεια φυσικού αερίου εντός των γεωγραφικών τους ορίων, με βάση άδειες διάρκειας τριάντα (30) ετών, καθώς και η παρέκκλιση από ορισμένες διατάξεις της ενωσιακής νομοθεσίας που έλαβε η Ελλάδα. Ο ιδιώτης επενδυτής (49% μέτοχος των ΕΠΑ) είχε ήδη εκπληρώσει τις υποχρεώσεις του, όπως αυτές απέρρεαν από τους όρους της άδειας του, και προχωρούσε κανονικά στην άσκηση των δραστηριοτήτων του, σύμφωνα με τους όρους αυτούς.

Οι διατάξεις του ν. 4336/2015 προβαίνουν ουσιαστικώς και εν τοις πράγμασι σε πρόωρη και βίαιη κατάργηση της χορηγηθείσας άδειας διανομής (συζευγμένη άδεια). Η κατάργηση αυτή επήλθε με μονομερή ενέργεια του κράτους, χωρίς τη συναίνεση του δικαιούχου και χωρίς να έχει προηγηθεί λόγος απ' αυτούς που προβλέπεται στην άδεια (ατομική διοικητική πράξη) ή στον Κανονισμό αδειών που μπορεί να δικαιολογήσει την ενδεχόμενη ανάκληση. Το κράτος δικαιούται φυσικά να προβαίνει για λόγους δημοσίου συμφέροντος σε τέτοιες ενέργειες. Ωστόσο, υπό το κράτος δικαίου, η εν λόγω αιφνίδια κατάργηση της άδειας, χωρίς σχετική αποζημίωση, δεν μπορεί να είναι ανεκτή ούτε από την ελληνική συνταγματική τάξη ούτε και από τις ευρωπαϊκές συνθήκες (Ευρωπαϊκή Συνθήκη Δικαιωμάτων Ανθρώπου, ΕΣΔΑ και ιδίως με τις διατάξεις του Πρώτου Προσθέτου Πρωτοκόλλου αυτής). Συνεπώς, η εκ μέρους του Ελληνικού Δημοσίου ευχέρεια να μεταβάλει νομοθετικές ρυθμίσεις, στο πλαίσιο των οποίων έχουν ήδη αποκτηθεί ενοχικά και άλλα

35. Παρ. 8 του άρθρου 80 του ν. 4001/2011.

36. Ibid, διατάξεις των άρθρων 51 και 85.

37. Ibid, διατάξεις του άρθρου 85.

38. Ο Κανονισμός Τιμολόγησης Βασικών Δραστηριοτήτων εκδίδεται κατά νομοθετική εξουσιοδότηση που παρέχεται από τις διατάξεις του άρθρου 88 του ν. 4001/2011. Υπενθυμίζεται ότι, τόσο κατά τις διατάξεις της ενωσιακής νομοθεσίας (άρθρο 32 της Οδηγίας 2009/73/EK) όσο και της εθνικής νομοθεσίας (άρθρο 88 του ν. 4001/2011), η μεθοδολογία υπολογισμού καθώς και το αντάλλαγμα (τέλος χρέωσης χρήσης του δικτύου) υποχρεωτικώς εγκρίνονται από τη ΡΑΕ. Ο εν λόγω Κανονισμός εκδόθηκε με την απΡΑΕ 328/23.09.2016 (ΦΕΚ Β' 3067/26.09.2016).

δικαιώματα, και μάλιστα έναντι σημαντικής ιδιωτικής δαπάνης των επενδυτών, οριοθετείται και περιορίζεται από τους ημεδαπούς συνταγματικούς³⁹, αλλά και υπερεθνικούς κανόνες που προστατεύουν θεμελιώδη δικαιώματα, όπως το δικαίωμα στην περιουσία, την ιδιοκτησία και την ελεύθερη επιχειρηματική δράση.

Η μονομερής αποστέρωση, τόσο του βεβαίου εσόδου όσο και της αναπόσβεστης αξίας των παγίων που θα προέκυπταν από τη δραστηριότητα της ΕΠΑ για τον υπόλοιπο χρόνο μέχρι τη λήξη της διάρκειας της άδειας (άλλα 15 χρόνια, ήτοι μέχρι το 2029), συνιστούν, κατά την άποψή μας, κλασική περίπτωση παραβίασης των αρχών της προστατευόμενης εμπιστοσύνης του διοικουμένου και της συνακόλουθης ασφάλειας δικαίου. Περαιτέρω, ο επί πολλά χρόνια (15 έτη) σχηματισμός της πεποιθήσης στον επενδυτή, τόσο μέσω της ενωσιακής νομοθεσίας (ρητή διαχρονική διατήρηση του καθεστώτος παρέκκλισης) όσο και της αντίστοιχης εθνικής, εδραίωσε στον επενδυτή το δικαίωμα της προσδοκίας (*legitimate expectation*) ότι το Κράτος και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, σεβόμενοι τις γενικές και ειδικές αρχές του κράτους δικαίου, δεν θα προέβαιναν σε ανατροπή του υφιστάμενου νομοθετικού και ρυθμιστικού πλαισίου και δεν θα λειτουργούσαν σε παραβίαση των αρχών αυτών. Μάλιστα, στην προκείμενη περίπτωση, η νεότερη νομοθετική ρύθμιση δεν έλαβε απολύτως καμία πρόνοια για την αντιμετώπιση των ζημιολόγων συνεπειών από την κατάργηση της άδειας διανομής και την απώλεια των αναμενόμενων, κατά τις συνήθεις περιστάσεις, εσόδων από τη δραστηριότητα των παλαιών ΕΠΑ.

Η ανωτέρω ενέργεια του κράτους μπορεί να θεμελιώσει αστική ευθύνη και να απαιτηθεί αποζημίωση για πλήρη ζημία, που θα πρέπει να θεμελιωθεί κατά τρόπο λεπτομερή και ορισμένο, με δυνατότητα διεκδίκησης της αποζημίωσης στη συνέχεια και βάσει των διατάξεων της ΕΣΔΑ και του άρθρου 105 του Εισαγωγικού Νόμου του Αστικού Κώδικα, κατά τα ανωτέρω. Στο σημείο αυτό πρέπει να ομολογηθεί ότι ο τυπικός νομοθέτης έχει αναγνωρίσει την ευθύνη του κράτους από την αιφνίδια κατάργηση των χορηγηθεισών αδειών και για τον λόγο αυτόν στην αιτιολογική έκθεσή του σαφώς αναφέρει ότι η τυχόν αποζημίωση θα αποτελέσει αντικείμενο διαβουλεύσεως κατά το στάδιο του διαχωρισμού⁴⁰.

39. Βλ. λ.χ. άρθρο 17 του Σ. Αν υφίσταται αντίθεση νόμων με υπερκείμενους και επικρατούντες κανόνες δικαίου, όπως είναι το Σύνταγμα, αλλά και οι υπερεθνικές δεσμεύσεις, θεμελιώνεται ευθύνη του Ελληνικού Δημοσίου προς αποζημίωση (ενδεικτικώς ΣτΕ 754/2011).

40. Βλ. Αιτιολογική Έκθεση του ν. 4336/2015, σ. 2. Πρόκειται για πρωτοφανή πανηγυρική αναγνώριση της σχετικής ευθύνης του κράτους με τον πλέον εμφανή τρόπο.

2. Η δυνατότητα ύπαρξης και άλλου Διαχειριστή

Ένα άλλο σημείο που μπορεί να αποτελέσει ζήτημα τριβής εντός συγκεκριμένης γεωγραφικής περιοχής είναι η πρόβλεψη δραστηριοποίησης παράλληλου διαχειριστή εντός της ίδιας περιοχής. Οι λόγοι αναπτύχθηκαν ήδη⁴¹. Με τον τρόπο αυτόν διασπάται ουσιαστικώς η ομοιογένεια της διαχείρισης του δικτύου διανομής και, παρότι αυτό φαίνεται εκ πρώτης όψεως ότι είναι προς το συμφέρον των καταναλωτών και των χρηστών, μπορεί να προκαλέσει διάφορα προβλήματα στην εν γένει άσκηση της διαχείρισης. Τα προβλήματα που καλείται να επιλύσει η συγκεκριμένη ρύθμιση (όπως λ.χ. καθυστέρηση στην επέκταση του δικτύου) θα μπορούσαν να επιλυθούν με την αποτελεσματική παρέμβαση της Ρυθμιστικής Αρχής.

3. Στενά χρονικά περιθώρια εφαρμογής του νέου πλαισίου

Ένα άλλο σημείο κριτικής είναι τα στενά χρονικά περιθώρια που τέθηκαν, προκειμένου να ολοκληρωθεί ο νομικός και λειτουργικός διαχωρισμός. Τέτοιες διαδικασίες απαιτούν χρόνο, αφού δεν είναι καθόλου εύκολη η πλήρης διάκριση τόσων υπηρεσιών που ασκούνταν από κοινού και για μεγάλο χρονικό διάστημα από μια ενιαία εταιρεία. Ιδίως για τις παλαιές ΕΠΑ, η διαδικασία είχε καταπονητικό χαρακτήρα, αφού, εκτός των δυσχερών διαδικασιών για τον διαχωρισμό, έπρεπε να φροντίσουν και τη διαφύλαξη των πελατών τους στο ανταγωνιστικό τμήμα της συνολικής επιχείρησης, πράγμα που παρουσιάζει αρκετές δυσκολίες λόγω της επιθετικής ανάπτυξης ανταγωνιστών στη σχετική αγορά.

Συμπεράσματα

Με τη μεταβολή του νομοθετικού και ρυθμιστικού πλαισίου της λιανικής αγοράς φυσικού αερίου, με βάση τις διατάξεις του ν. 4336/2015, επιχειρήθηκε η πρόωγη «ωρίμανση» της σχετικής αγοράς. Τα αποτελέσματά της θα φανούν από τη δυνατότητά της να λειτουργήσει αποτελεσματικά υπό το νέο καθεστώς. Οι καταναλωτές και η εθνική οικονομία αναμένουν απ' αυτή την απελευθέρωση ανταγωνιστικές τιμές.

Στο πλαίσιο της νέας νομικής πραγματικότητας, επήλθε ο νομικός, λειτουργικός και λογιστικός διαχωρισμός των επιχειρήσεων του τομέα, ούτως ώστε οι εταιρείες που δραστηριοποιούνται στην άσκηση των μονοπωλιακών δραστηριοτήτων να μην ασκούν ανταγωνιστικές δραστηριότητες. Συνακόλουθα, από 01.01.2018, το σύνολο των πελατών της λιανικής αγοράς φυσικού αερίου καθίστανται επιλέγοντες, ήτοι επιλέγουν ελευθέρως και με κανόνες ανταγωνισμού τον προμηθευτή τους.

41. Βλ. παρ. 14 ανωτέρω, σε συνδυασμό με τις διατάξεις της παρ. 3 του άρθρου 80Γ του ν. 4001/2011.

Η επελθούσα μεταβολή έθιξε γεγεννημένα δικαιώματα των επενδυτών των παλαιών ΕΠΑ, αφού κατάργησε τις χορηγηθείσες άδειες και παραβίασε το δικαίωμα της προστατευόμενης εμπιστοσύνης, δημιουργώντας προϋποθέσεις αξιώσεων κατά του κράτους.

Ωστόσο, πρόκειται για υψίστης σημασίας μεταβολή της λειτουργίας της σχετικής αγοράς και εναπόκειται στο κράτος να την αφήσει ανεπηρέαστη από άσκοπες παρεμβάσεις, ώστε να λειτουργήσει επ' ωφελεία του δημοσίου συμφέροντος, όπως κι αν αυτό προσδιορίζεται.

Διευρωπαϊκά Ενεργειακά Δίκτυα: Ενωσιακό και ελληνικό δίκαιο

Δημήτριος Παπαχρήστος*

Τα ενεργειακά δίκτυα, ιδιαίτερα στο πλαίσιο της απελευθέρωσης της αγοράς ενέργειας, είναι ζωτικής σημασίας για το κοινωνικό σύνολο, αφού σχετίζονται με τη διασφάλιση του αγαθού της ενέργειας, αγαθό απαραίτητο τόσο για την αξιοπρεπή διαβίωση του ανθρώπου και την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητάς του όσο και για τη δημόσια ασφάλεια, την ανταγωνιστικότητα της οικονομίας και την ευημερία των πολιτών της Ένωσης. Αποτέλεσμα αυτών ήταν ο ευρωπαϊός νομοθέτης να ενσκήψει, ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1990, μέσω των διευρωπαϊκών δικτύων, η δε εμπλοκή του να εξελίσσεται συνεχώς και δυναμικώς. Η διασύνδεση των δικτύων και η ανάπτυξη των ενεργειακών υποδομών εν γένει αποτελούν βασικές συνιστώσες της ενωσιακής πολιτικής στον τομέα της ενέργειας, όπως αυτή αποτυπώνεται στο άρθρο 194 ΣΛΕΕ. Το εν λόγω άρθρο θεμελιώνει την αρμοδιότητα της Ένωσης για την ανάληψη θετικών δράσεων και την υλοποίηση μιας συνεκτικής πολιτικής στον χώρο της ενέργειας, προτάσσοντας ως βασικούς στόχους τη διασφάλιση της λειτουργίας της εσωτερικής αγοράς ενέργειας, τον ενεργειακό εφοδιασμό της Ένωσης, την ανάπτυξη των νέων και ανανεώσιμων πηγών ενέργειας, την προώθηση της ενεργειακής αποδοτικότητας καθώς και τη διασύνδεση των ενεργειακών δικτύων. Η επένδυση στις ενεργειακές υποδομές υπαγορεύεται, πέρα από τους λόγους που σχετίζονται με την οικοδόμηση και λειτουργία της εσωτερικής αγοράς, και από την ανάγκη προώθησης της οικονομικής και κοινωνικής συνοχής της Ένωσης.

ευρωπαϊκή πολιτική ενέργειας – ολοκλήρωση εσωτερικής αγοράς ενέργειας – διευρωπαϊκά ενεργειακά δίκτυα – οικονομική και κοινωνική συνοχή της Ένωσης

I. Εισαγωγικά

Καθίσταται σαφές πως η ανάπτυξη σύγχρονων και διασυνδεδεμένων ενεργειακών υποδομών συνιστά κοινό ευρωπαϊκό στόχο, ο οποίος απαιτεί τη διάθεση και κινητοποίηση και κρατικών πόρων, υπό την προϋπόθεση βέβαια της τήρησης του εφαρμοστέου ενωσιακού κανονιστικού πλαισίου. Οι δημόσιες δαπάνες θα πρέπει να καταστούν περισσότερο αποδοτικές, αποτελεσματικές και στοχοθετημένες σε πολιτικές που προωθούν την ανάπτυξη και επιτυγχάνουν κοινούς ευρωπαϊκούς στόχους. Η δημόσια στήριξη στην ανάπτυξη των υποδομών είναι επίσης καθοριστικής σημασίας για την επίτευξη έξυπνων, αναβαθμισμένων και πλήρως διασυνδεδεμένων υποδομών μεταφορών και δικτύων ενέργειας¹. Αναγνωρίζεται, επομένως, πως οι κρατικές ενισχύσεις μπορούν να αποτελέσουν όχημα για την άμβλυση των δυσλειτουργιών της αγοράς ενέργειας, σε ό,τι αφορά στις επενδύσεις σε

ενεργειακές υποδομές και στην υλοποίηση της πολιτικής της Ένωσης για την ανάπτυξη και τη διασύνδεση των ενεργειακών δικτύων.

Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο υπογραμμίζει πως οι εθνικές ρυθμιστικές αρχές καθώς και οι Διαχειριστές των Συστημάτων Μεταφοράς θα πρέπει να επιταχύνουν, σε συνεργασία με τον Οργανισμό Συνεργασίας των Ρυθμιστικών Αρχών Ενέργειας (Agency for the Cooperation of Energy Regulators – ACER)², τις εργασίες τους όσον αφορά στη διασύνδεση των ενεργειακών αγορών και στις κατευθυντήριες γραμμές, καθώς και στους κώδικες περί δικτύων – κοινούς για όλα τα ευρωπαϊκά δίκτυα – με σκοπό την ολοκλήρωση της εσωτερικής αγοράς ενέργειας, ώστε να μπορούν να κυκλοφορούν ελεύθερα το φυσικό αέριο και η ηλεκτρική ενέργεια. Επιπρόσθετα, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, προς την κατεύθυνση της υλοποίησης μιας πλήρως λειτουργικής και συνδεδεμένης εσωτερικής αγοράς ενέργειας, υπενθυμίζει τα Συμπεράσματα του Μαρτίου του 2014, τονίζοντας πως πρέπει να καταβληθεί κάθε δυνατή προσπάθεια, ώστε, το αργότερο μέχρι το 2020, να υλοποιηθεί ο ελάχιστος στόχος του 10% των υφιστάμενων ηλεκτρικών διασυνδέσεων για τα κράτη μέλη που δεν έχουν ακόμη επιτύχει ελάχιστο επίπεδο ενσωμάτωσης στην εσωτερική αγορά ενέργειας, ήτοι οι χώρες της Βαλτικής, η Ισπανία και η Πορτογαλία, με την

* ΜΔΕ, Δικηγόρος

1. Βλ. Ανακοίνωση της Επιτροπής «Εκσυγχρονισμός των κανόνων της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τις κρατικές ενισχύσεις» και συγκεκριμένα στο σημείο 8, όπου χαρακτηριστικά αναφέρεται πως ο εκσυγχρονισμός του ελέγχου των κρατικών ενισχύσεων επιδιώκει τρεις στόχους: α) την προώθηση της βιώσιμης, έξυπνης και χωρίς αποκλεισμούς ανάπτυξης σε μια ανταγωνιστική εσωτερική αγορά, β) την εστίαση του εκ των προτέρων ελέγχου της Επιτροπής στις υποθέσεις με τον μεγαλύτερο αντίκτυπο στην εσωτερική αγορά και συγχρόνως την ενίσχυση της συνεργασίας των κρατών μελών στον τομέα της επιβολής της νομοθεσίας περί κρατικών ενισχύσεων και γ) την απλούστευση των κανόνων και την επιτάχυνση της διαδικασίας λήψης των αποφάσεων.

2. Βλ. ΕΕ 2009 L 211/1. Ο συγκεκριμένος Οργανισμός ιδρύθηκε με τον Κανονισμό 713/2009/ΕΚ του Συμβουλίου και του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, της 13ης Ιουλίου 2009 και επίσης, Θ.Π. ΦΟΡΤΣΑΚΗΣ, Δίκαιο της Ενέργειας, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, 2009, σ. 65 επ.

αποτελεσματική και συνεπή εφαρμογή της τρίτης ενεργειακής δέσμης από όλους τους φορείς της ευρωπαϊκής ενεργειακής αγοράς και την επιδίωξη ισότιμων όρων ανταγωνισμού για τις εταιρείες που δραστηριοποιούνται στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Τέλος, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο αποφάσισε την ανάπτυξη ενός καινούριου θεσμού, ήτοι ενός αξιόπιστου και διαφανούς συστήματος διακυβέρνησης χωρίς περιττές διοικητικές επιβαρύνσεις, το οποίο θα συντελέσει στο να διασφαλιστεί η επίτευξη των στόχων της Ευρωπαϊκής Πολιτικής Ενέργειας και το οποίο θα βασίζεται στα ήδη υπάρχοντα στοιχεία, συντονίζοντας τις εθνικές ενεργειακές πολιτικές και προωθώντας την περιφερειακή συνεργασία μεταξύ των κρατών-μελών. Υπενθυμίζεται ότι στόχος του νέου αυτού θεσμού είναι η οικοδόμηση μιας Ενεργειακής Ένωσης, η οποία θα αποσκοπεί σε μια οικονομικά προσιτή, ασφαλή και βιώσιμη ενέργεια.

II. Ο Κανονισμός 347/2013/ΕΕ για τα διευρωπαϊκά ενεργειακά δίκτυα

Ο Κανονισμός 347/2013/ΕΕ³ θέτει τις κατευθυντήριες γραμμές (στόχους και ρυθμίσεις προς επίτευξη των στόχων) για τα διευρωπαϊκά ενεργειακά δίκτυα⁴ και την κατάργηση της Απόφασης 1364/2006/ΕΚ⁵ του Συμβουλίου και του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, η οποία αποτελούσε μέχρι τότε το προϊσχύσαν δίκαιο στο εν λόγω αντικείμενο. Με τον ανωτέρω Κανονισμό ορίζεται, σε ενωσιακό επίπεδο, ένα νέο πλαίσιο για τον σχεδιασμό των υποδομών και την υλοποίηση των αντίστοιχων έργων, κατ' αρχήν για την περίοδο έως το 2020, αλλά και μετέπειτα⁶. Ειδικότερα, ορίζει εννέα στρατηγικούς γεωγραφικούς διαδρόμους προτεραιότητας για υποδομές στους τομείς της ηλεκτρικής ενέργειας, του φυσικού αερίου και του πετρελαίου⁷, τρεις ζώνες προτεραιότητας για υποδομές ευφυών ηλεκτρικών δικτύων, λεωφόρων ηλεκτρικής ενέργειας και δικτύων μεταφοράς διοξειδίου του άνθρακα⁸, τις κατηγορίες των ενεργειακών υποδομών ως προς

την ηλεκτρική ενέργεια, το φυσικό αέριο, το πετρέλαιο και το διοξείδιο του άνθρακα⁹, διαφανή διαδικασία χωρίς αποκλεισμούς για τον προσδιορισμό συγκεκριμένων Έργων Κοινού Ενδιαφέροντος (ΕΚΕ), την έγκαιρη υλοποίηση αυτών και τις προϋποθέσεις επιλεξιμότητας αυτών για να τύχουν χρηματοδοτικής ενίσχυσης.

Ειδικότερα, τα Έργα Κοινού Ενδιαφέροντος περιέχονται σε κατάλογο, τον οποίο καταρτίζει η Ευρωπαϊκή Επιτροπή («ενωσιακός κατάλογος ΕΚΕ»)¹⁰ επί τη βάση δώδεκα περιφερειακών καταλόγων προτεινόμενων έργων, τους οποίους καταρτίζουν δώδεκα περιφερειακές ομάδες¹¹, ανταποκρίνονται δε σε συγκεκριμένα και αντικειμενικά κριτήρια. Ο κατάλογος περιέχεται σε (κανονιστικού περιεχομένου) Πράξη, την οποία εκδίδει κατ' εξουσιοδότηση του Κανονισμού η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, τα δε Έργα Κοινού Ενδιαφέροντος του καταλόγου έχουν προηγουμένως τύχει της έγκρισης των κρατών μελών και, μάλιστα, κατόπιν ανάλυσης κόστους οφέλους για όλο το ενεργειακό σύστημα¹², ενώ, στην περίπτωση κατά την οποία τα Έργα Κοινού Ενδιαφέροντος παρουσιάσουν ιδιαίτερες δυσκολίες, η Επιτροπή διορίζει Ευρωπαϊό Συντονιστή¹³. Η έγκριση του ως άνω καταλόγου προσδίδει καθεστώς προτεραιότητας στα Έργα Κοινού Ενδιαφέροντος στο πλαίσιο της εθνικής διαδικασίας χορηγήσεως αδειών¹⁴, με στόχο να διασφαλισθεί η ταχεία διοικητική μεταχείρισή τους, αφού, όπως ρητά αναφέρεται στην αιτιολογία του Κανονισμού, οι αρμόδιες αρχές θα πρέπει να θεωρούν ότι τα Έργα Κοινού Ενδιαφέροντος συμβάλλουν στο δημόσιο συμφέρον τόσο της Ένωσης όσο και των εμπλεκόμενων κρατών μελών¹⁵.

Σε σχέση με την προστασία του περιβάλλοντος, ο ανωτέρω Κανονισμός τονίζει την ανάγκη σωστής εφαρμογής του παράγωγου ενωσιακού δικαίου σχετικά με την εκτίμηση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων ορισμένων σχεδίων δημοσίων και ιδιωτικών έργων και προγραμμάτων¹⁶.

3. C.S. MAGNY / K. NYITRAI / N. SIEFKEN, The EU Regulation 347/2013 on guidelines for trans-European energy infrastructure, σ. 153 επ. στο J.A. Vinois (ed.), EU Energy Law, The energy Infrastructure Policy of the European Union, Vol. VIII, Claeys & Casteels, 2014.

4. A. JONSTON / G. BLOCK, EU Energy Law, Oxford University Press, 2012, vol. II, (Trans-European Energy Networks) και C. SIKOW-MAGNY, The energy infrastructures, the backbone of the internal market, EU Energy Law, Vol. VI, The Security of Energy Supply in the European Union, 2012, σ. 61 επ.

5. Βλ. ΕΕ 2006 L 262/1.

6. Κ.Π. ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΣ, Ζητήματα Ευρωπαϊκού Δικαίου Ενέργειας, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, 2014, σ. 259 επ.

7. Βλ. Παράρτημα I του Κανονισμού 347/2013/ΕΕ (άρθρα 1,2,3).

8. Ibid (άρθρο 4).

9. Βλ. Παράρτημα II του Κανονισμού 347/2013/ΕΕ.

10. C.S. MAGNY / K. NYITRAI / N. SIEFKEN, ό.π., σ. 155 επ.

11. Βλ. Παράρτημα III του Κανονισμού 347/2013/ΕΕ υπό τον τίτλο: «Περιφερειακοί Κατάλογοι ΕΚΕ». Οι ομάδες αυτές απαρτίζονται από αντιπροσώπους, αφενός, των κρατών μελών, των εθνικών ρυθμιστικών αρχών και των εθνικών Διαχειριστών Συστημάτων Μεταφοράς και, αφετέρου, της Επιτροπής, του Οργανισμού Συνεργασίας των Ρυθμιστικών Αρχών Ενέργειας και του Ευρωπαϊκού Δικτύου Διαχειριστών Συστημάτων Μεταφοράς Ηλεκτρικής Ενέργειας και Φυσικού Αερίου

12. Βλ. άρθρα 3, 4, 11 και 16 του Κανονισμού 347/2013/ΕΕ.

13. Ibid, άρθρα 5 και 6.

14. Ibid, άρθρα 7-9.

15. Ibid, σκ. 28.

16. Βλ. Οδηγία 2011/92/ΕΚ και Οδηγία 2001/42/ΕΚ του Συμβουλίου και του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου.

Τέλος, ο εν λόγω Κανονισμός περιλαμβάνει διατάξεις σχετικά με τις επενδύσεις και τη χρηματοδότηση αυτών από την Ευρωπαϊκή Ένωση. Οι διατάξεις αυτές εισάγουν, σύμφωνα με την αιτιολογία του Κανονισμού, τη λογική «των τριών σταδίων», ως προς την υλοποίηση των επενδύσεων και τη χρηματοδότηση αυτών¹⁷. Σε ένα πρώτο στάδιο, ορίζεται ότι οι επενδυτικές δαπάνες οι οποίες προκύπτουν (κόστος για την κατασκευή, λειτουργία και συντήρηση των Έργων Κοινού Ενδιαφέροντος) βαρύνουν τους αντίστοιχους Διαχειριστές Συστημάτων Μεταφοράς ή τους φορείς υλοποίησης των υποδομών μεταφορών των κρατών μελών, δίνοντας με τον τρόπο αυτόν προτεραιότητα στην αγορά. Σε ένα δεύτερο στάδιο, όταν οι εν λόγω επενδύσεις δεν υλοποιούνται από την ίδια την αγορά, πρέπει να διερευνώνται άλλες «ρυθμιστικές λύσεις»¹⁸, ήτοι παρέμβαση της Ευρωπαϊκής Ένωσης και των κρατών μελών προς την κατεύθυνση της διευκόλυνσης των επενδύσεων. Στην περίπτωση αυτή, οι φορείς υλοποίησης του έργου υποβάλλουν αίτημα προς όλες τις εμπλεκόμενες εθνικές Ρυθμιστικές Αρχές, το οποίο περιλαμβάνει αίτημα για διασυνοριακό επιμερισμό του κόστους, συνοδευόμενο από ανάλυση κόστους-οφέλους του έργου (επί τη βάση εναρμονισμένης για όλα τα κράτη μέλη μεθοδολογίας), επιχειρηματικό σχέδιο αναφορικά με τη βιωσιμότητα του έργου και συγκεκριμένη πρόταση για τον διασυνοριακό επιμερισμό του κόστους¹⁹.

Κοινή και για τα δύο στάδια είναι η διάταξη του άρθρου 13 του Κανονισμού 347/2013/ΕΕ περί παροχής κινήτρων στους επενδυτές, ειδικότερα όταν ένα έργο παρουσιάζει υψηλότερους κινδύνους σε σχέση με τους κινδύνους που παρουσιάζει ένα παρεμφερές έργο. Τα κίνητρα θα πρέπει να είναι σύμφωνα με τις σχετικές διατάξεις των νομοθετημάτων της 3ης Δέσμης νομοθετημάτων²⁰, τη δε σχετική απόφαση λαμβάνουν οι εμπλεκόμενες εθνικές Ρυθμιστικές Αρχές.

Τέλος, σε ένα τρίτο στάδιο, όταν δηλαδή τα δύο πρώτα στάδια δεν αρκούν για να πραγματοποιηθούν οι απαιτούμενες επενδύσεις σε Έργα Κοινού Ενδιαφέροντος, η Ευρωπαϊκή Ένωση δύναται να προχωρήσει σε παροχή χρηματοδοτικής ενίσχυσης, εφόσον βέβαια το έργο πληροί τα κριτήρια επιλεξιμότητας (για χρηματοδοτική ενίσχυση)²¹. Πιο συγκεκριμένα, η φιλοσοφία των σχετικών διατάξεων, όπως αυτή αποτυπώνεται και στην αιτιολογία του Κανονισμού, έγκειται στην παροχή όχι αποκλειστικής χρηματοδοτικής ενίσχυσης από την Ένωση, αλλά

παροχής χρηματοδοτικής ενίσχυσης προς τον σκοπό της προσέλκυσης ιδιωτικών πόρων, και δη όταν οι ιδιωτικοί πόροι δεν επαρκούν.

Η εκτέλεση των Έργων Κοινού Ενδιαφέροντος αποτελεί αρμοδιότητα των εθνικών αρχών (συμπεριλαμβανομένης και της συμμόρφωσης προς την ευρωπαϊκή νομοθεσία) και υλοποιείται σύμφωνα με τις λεπτομερείς διαδικασίες που προβλέπονται στο άρθρο 5 του Κανονισμού.

Οι αιτιολογικές σκέψεις του εν λόγω Κανονισμού παρουσιάζουν κατά τρόπο επιτυχή τα πολιτικά, οικονομικά και νομικά δεδομένα, τα οποία οδήγησαν στην έκδοση του νέου δικαίου και στην κατάργηση του παλιού²². Συνοψίζοντας τα κυριότερα εξ αυτών, μπορούμε να αναφέρουμε πως οι πολιτικοί στόχοι της Ένωσης στον τομέα της ενέργειας και του κλίματος, ήτοι η ολοκλήρωση της εσωτερικής αγοράς, η ασφάλεια του εφοδιασμού και η προστασία του περιβάλλοντος δεν υπηρετήθηκαν στην πράξη επιτυχώς από την Απόφαση 1364/2006/ΕΚ του Συμβουλίου και του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, η οποία στερείται οράματος και ευελιξίας, για να αντιμετωπίσει τις ελλείψεις στις υποδομές²³, αφού, παρά τις ρυθμίσεις των δύο βασικών Οδηγιών στον τομέα της εσωτερικής αγοράς για την ηλεκτρική ενέργεια και το φυσικό αέριο (2009/72/ΕΚ και 2009/73/ΕΚ αντίστοιχα), η αγορά παραμένει κατακερματισμένη, εξαιτίας της ανεπάρκειας διασύνδεσης μεταξύ των εθνικών ενεργειακών δικτύων και της μη βέλτιστης χρήσης της υφιστάμενης ενεργειακής υποδομής²⁴. Σημαντική παράμετρος για την υλοποίηση των προαναφερθέντων στόχων της Ευρωπαϊκής Πολιτικής Ενέργειας αποτελούν τα «ευφυή δίκτυα», καθώς και οι εγκαταστάσεις αποθήκευσης ενέργειας και οι εγκαταστάσεις παραλαβής, αποθήκευσης και επαναεριοποίησης ή αποσυμπίεσης του υδροποιημένου φυσικού αερίου (ΥΦΑ)²⁵. Επίσης, ο στόχος του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου της Βαρκελώνης του Μαρτίου του 2002, για ένα επίπεδο ηλεκτρικής διασύνδεσης ισοδύναμο τουλάχιστον με το 10% του εγκατεστημένου δυναμικού παραγωγής σε κάθε κράτος μέλος, δεν έχει ακόμη επιτευχθεί²⁶. Επιπλέον, στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της 4ης Φεβρουαρίου 2011, τονίστηκε η ανάγκη εκσυγχρονισμού και επέκτασης των ενεργειακών υποδομών της Ένωσης, καθώς και η ανάγκη διασυνοριακής διασύνδεσης των δικτύων, με σκοπό να υλοποιηθεί η αλληλεγγύη μεταξύ των κρατών

17. Βλ. σκ. 42 του Κανονισμού 347/2013/ΕΕ.

18. Ibid, σκ. 35 και 42.

19. Ibid, άρθρο 12 παρ. 3 εδάφιο β'.

20. Ibid, άρθρο 13 παρ. 1 και σκ. 38.

21. Ibid, σκ. 42.

22. Κ.Π. ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΣ, Ζητήματα Ευρωπαϊκού Δικαίου Ενέργειας, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, 2014, σσ. 171-172.

23. Βλ. σκ. 5 και 6 του Κανονισμού 347/2013/ΕΕ.

24. Ibid, σκ. 8.

25. Ibid, σκ. 11 και 12.

26. Ibid, σκ. 2.

μελών, έτσι ώστε κανένα κράτος μέλος να μη μείνει απομονωμένο μετά το 2015²⁷.

Τέλος, η Ευρωπαϊκή Ένωση θα πρέπει να διευκολύνει τα έργα υποδομής, τα οποία συνδέουν τα ενεργειακά δίκτυα της Ένωσης με αυτά των τρίτων χωρών, ιδίως των γειτονικών, με τις οποίες διαθέτει ειδικούς δεσμούς συνεργασίας στον τομέα της ενέργειας²⁸. Εκτιμάται ότι οι επενδυτικές ανάγκες της Ένωσης έως το 2020 σε υποδομές μεταφοράς ηλεκτρικής ενέργειας και φυσικού αερίου ανέρχονται σε περίπου 200 δις ευρώ. Η σημαντική αυτή αύξηση του ύψους των απαιτούμενων επενδύσεων απαιτεί μια νέα προσέγγιση σε ό,τι αφορά τόσο στις κανονιστικές ρυθμίσεις²⁹ όσο και στη χρηματοδότηση των υποδομών³⁰.

III. Ο ενωσιακός κατάλογος των Έργων Κοινού Ενδιαφέροντος: Κατ' εξουσιοδότηση Κανονισμός 1391/2013/ΕΕ της Ευρωπαϊκής Επιτροπής

Ο ανωτέρω Κανονισμός 1391/2013/ΕΕ της Επιτροπής³¹ εξεδόθη κατ' εξουσιοδότηση του Κανονισμού 347/2013/ΕΕ (άρθρο 3 παρ. 4) με έναν και μόνο συγκεκριμένο σκοπό, αυτόν της κατάρτισης εκ μέρους της Επιτροπής του πρώτου ενωσιακού καταλόγου Έργων Κοινού Ενδιαφέροντος, και μάλιστα εντός συγκεκριμένης προθεσμίας. Σύμφωνα με την ανωτέρω διάταξη του άρθρου 3 παρ. 4, ο ενωσιακός κατάλογος θα πρέπει να έχει τη μορφή παραρτήματος του βασικού Κανονισμού 347/2013/ΕΕ, η δε πράξη της Επιτροπής, με την οποία υιοθετείται ο εν λόγω κατάλογος, συνεπάγεται τυπικώς την τροποποίηση του βασικού Κανονισμού με την προσθήκη στα υπάρχοντα έξι παραρτήματα αυτού και ενός έβδομου υπό τον τίτλο «Παράρτημα VII Ενωσιακός Κατάλογος Έργων Κοινού Ενδιαφέροντος».

Κατά τα λοιπά, η εξουσιοδότηση προς την Επιτροπή, εκ μέρους του Συμβουλίου και του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, τελεί υπό τους όρους του άρθρου 16 του βασικού Κανονισμού 347/2013/ΕΕ. Ειδικότερα, η εξουσιοδότηση παρέχεται για περίοδο τεσσάρων ετών, παρατείνεται σιωπηλά για περιόδους της ίδιας χρονικής διάρκειας και μπορεί να ανακληθεί ανά πάσα στιγμή από το Συμβούλιο ή το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο. Η υιοθετηθείσα από

την Επιτροπή πράξη πρέπει να κοινοποιηθεί άμεσα στο Συμβούλιο και στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και ισχύει μόνον αν δεν διατυπωθεί αντίρρηση από το Συμβούλιο ή το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο εντός διαστήματος δύο μηνών από την κοινοποίηση. Πρόκειται δηλαδή για μια *sui generis* εξουσιοδότηση.

Μελετώντας προσεκτικά την αιτιολογία του εν λόγω Κανονισμού της Επιτροπής, αντλούμε σημαντικές πληροφορίες σχετικά με τη διαδικασία υιοθέτησης του Κανονισμού, τη συμμόρφωσή του προς τις επιταγές του εξουσιοδοτικού βασικού Κανονισμού, καθώς και τη νομική φύση αυτού. Ειδικότερα, καταλήγουμε πως ο ενωσιακός κατάλογος βασίσθηκε στους περιφερειακούς καταλόγους των περιφερειακών ομάδων, οι οποίοι καταρτίστηκαν μετά από διαβούλευση με τους φορείς των ενδιαφερομένων μερών (αρχικά ως σχέδια και στη συνέχεια ως τελικοί κατάλογοι), όλα τα έργα εγκρίθηκαν από τα κράτη μέλη, καθώς και από την Επιτροπή ως πληρούντα τα γενικά κριτήρια του άρθρου 4 του βασικού Κανονισμού 347/2013/ΕΕ και ως διασφαλίζοντα τη διαπεριφερειακή συνέπεια. Τέλος, τα έργα τα οποία περιλαμβάνονται στον ενωσιακό κατάλογο βρίσκονται σε διαφορετικά εξελικτικά στάδια, τα δε ευρισκόμενα σε πρώιμο στάδιο έχουν συμπεριληφθεί με την επιφύλαξη του αποτελέσματος της εκτίμησης περιβαλλοντικών επιπτώσεων, με συνέπεια όσα δεν είναι συμβατά με τη σχετική ενωσιακή νομοθεσία να διαγράφονται από τον κατάλογο³².

Από πλευράς περιεχομένου του Παραρτήματος VII (ενωσιακός κατάλογος), παρατηρούμε ότι τα Έργα Κοινού Ενδιαφέροντος παρατίθενται είτε ως αυτοτελή είτε ενταγμένα σε δέσμες περισσότερων του ενός Έργων Κοινού Ενδιαφέροντος. Επιπρόσθετα, τα Έργα Κοινού Ενδιαφέροντος δεν αφορούν μόνο τα 28 κράτη μέλη της Ένωσης αλλά και τρίτες χώρες³³.

Όσον αφορά στη χώρα μας, ο ενωσιακός κατάλογος περιλαμβάνει 13 Έργα Κοινού Ενδιαφέροντος για την Ελλάδα. Εξ αυτών, τρία αφορούν στην ηλεκτρική ενέργεια και δέκα στο φυσικό αέριο³⁴. Από τα τρία έργα για την ηλεκτρική ενέργεια, ένα είναι αυτοτελές³⁵, ενώ τα υπόλοιπα δύο είναι ενταγμένα σε δέσμες περισσότερων του ενός Έργων Κοινού Ενδιαφέροντος³⁶. Τα δέκα έργα τα οποία

27. Ibid, σκ. 4.

28. Ibid, σκ. 13 και επίσης Βλ. Ανακοίνωση της Επιτροπής, της 7ης Σεπτεμβρίου 2011 με τίτλο «Η Ενεργειακή Πολιτική της ΕΕ: η συνεργασία με τους πέρα των συνόρων μας εταίρους» και επίσης P.A. MARQUES, *The external dimension of security of supply*, EU Energy Law, 2012, σ. 167 επ.

29. K. TALUS, *Research Handbook on International Energy Law*, E. Elgar, 2014, σ. 124 επ.

30. Βλ. σκ. 15 και 16 του Κανονισμού 347/2013/ΕΕ.

31. Βλ. ΕΕ 2013 L 349/28.

32. Βλ. σκ. 3-12 του Κανονισμού 1391/2013/ΕΕ της Επιτροπής.

33. Ως τρίτες χώρες αναφέρονται η Νορβηγία, η Ελβετία, το Μαυροβούνιο, η Βοσνία-Ερζεγοβίνη, η Σερβία, η Αλβανία, η Αλγερία, η Τουρκία, το Αζερμπαϊτζάν, το Τουρκμενιστάν, η Γεωργία, η Ουκρανία. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι κανένα έργο δεν προβλέπεται σε σχέση με την Πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας.

34. Κ.Π. ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΣ, *Ζητήματα Ευρωπαϊκού Δικαίου Ενέργειας*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, 2014, σσ. 186 -187.

35. Βλ. το υδροηλεκτρικό έργο με άντληση-ταμίευση στην Αμφιλοχία.

36. Η μία δέσμη έχει σχέση με τη γείτονα Βουλγαρία (βλ. έργο μετα-

αφορούν στο φυσικό αέριο είναι όλα ενταγμένα σε δέσμες (δεν υπάρχει κανένα αυτοτελές), οι οποίες δέσμες είναι, με τη σειρά τους, ενταγμένες σε ευρύτερες κατηγορίες αγωγών. Εξ αυτών, πέντε έργα αφορούν στη συνεργασία με τη Βουλγαρία³⁷, δύο με την Ιταλία³⁸, δύο με την Τουρκία³⁹ και ένα με την Κύπρο⁴⁰.

IV. Η χρηματοδότηση των ενεργειακών υποδομών υπό το πρίσμα των κανόνων για τις κρατικές ενισχύσεις

Στο σημείο αυτό είναι σκόπιμο να σταθούμε και να εξετάσουμε τη χρηματοδότηση αυτών των ενεργειακών υποδομών (επενδύσεις-επενδυτικά σχέδια) υπό το πρίσμα των κανόνων για τις κρατικές ενισχύσεις⁴¹. Πριν από την απόφαση του τότε Πρωτοδικείου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (νυν Γενικό Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης) στην υπόθεση *Aéroports de Paris* το 2000⁴², επικρατούσε η άποψη ότι η χρηματοδότηση υποδομών εκφεύγει του πεδίου εφαρμογής των κανόνων για τις κρατικές ενισχύσεις⁴³.

Ειδικότερα, σε ό,τι αφορά στις ενεργειακές υποδομές, ισχύει ο γενικός κανόνας, όπως αυτός συνάγεται από τη νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, δηλαδή η κατασκευή τους συνιστά οικονομική δραστηριότητα και η χρηματοδότησή τους με κρατικούς πόρους θα αξιολογηθεί υπό το πρίσμα των κανόνων του δικαίου για τις κρατικές ενισχύσεις, εφόσον επιδιώκεται η οικονομική εκμετάλλευση των υποδομών αυτών. Σχε-

τική ειδική αναφορά γίνεται και στο έγγραφο της Γενικής Διεύθυνσης Ανταγωνισμού, με παραπομπή σε απόφαση της Επιτροπής για δίκτυα μεταφοράς φυσικού αερίου. Σημειώνεται χαρακτηριστικά ότι η χρηματοδότηση υποδομής, η οποία προορίζεται για εμπορική εκμετάλλευση και αφορά λιμένες, αερολιμένες, στάδια, εργοστάσια επεξεργασίας απορριμμάτων, καθώς επίσης και ορισμένες ευρυζωνικές, ενεργειακές υποδομές και υποδομές για έρευνα και ανάπτυξη, κατ' αρχήν εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής των κανόνων για τις κρατικές ενισχύσεις και πρέπει να κοινοποιούνται στη Γενική Διεύθυνση Ανταγωνισμού της Επιτροπής. Να σημειωθεί, πάντως, πως ήδη τόσο το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης όσο και η Επιτροπή είχαν κρίνει ότι η λειτουργία μιας καθετοποιημένης επιχείρησης στον χώρο της ενέργειας καθώς και η διαχείριση των δικτύων μεταφοράς ενέργειας συνιστούν οικονομική δραστηριότητα⁴⁴.

Ο έλεγχος της Επιτροπής για τη συμμόρφωση της χρηματοδότησης των ενεργειακών και λοιπών υποδομών με το ενωσιακό πλαίσιο για τις κρατικές ενισχύσεις επικεντρώνεται, σε πρώτη φάση, στη συνδρομή των προϋποθέσεων που οριοθετούν νομικά την έννοια της κρατικής ενίσχυσης, όπως αυτές αποτυπώνονται στο άρθρο 107 παρ.1 της Συνθήκης για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΣΛΕΕ)⁴⁵. Εφόσον διαπιστωθεί πως το ενωσιακό πλαίσιο έχει κατ' αρχήν εφαρμογή, η Επιτροπή, κατόπιν της απαραίτητης κοινοποίησης των επίμαχων μέτρων, εξετάζει εάν πληρούνται οι προϋποθέσεις ενεργοποίησης του απαγορευτικού κανόνα. Σε διαφορετική περίπτωση, δεν υφίσταται ενίσχυση και το μέτρο είναι σύνομο από τη σκοπιά των κανόνων για τις κρατικές ενισχύσεις. Αξίζει να τονισθεί πως η ενδεχόμενη συνδρομή των προϋποθέσεων που συγκροτούν το πραγματικό του κανόνα που θέτει η ανωτέρω διάταξη δεν συνεπάγεται τη δίχως άλλο απαγόρευση του υπό εξέταση μέτρου. Και αυτό, διότι το κατ' αρχήν ασυμβίβαστο των κρατικών ενισχύσεων με την εσωτερική αγορά δεν είναι απόλυτο. Σε επίπεδο τόσο πρωτογενούς όσο και δευτερογενούς ενωσιακού δικαίου, προβλέπονται εξαιρέσεις, βάσει των οποίων το υπό εξέταση μέτρο δύναται να κηρυχθεί συμ-

ξύ Maritsa East 1 και Νέας Σάντας), ενώ η άλλη δέσμη έχει σχέση με το κράτος του Ισραήλ (βλ. έργο μεταξύ της πόλης Hadera και της περιφέρειας Αττικής μέσω Κύπρου και Κρήτης).

37. Βλ. α) Διασύνδεση Ελλάδας-Βουλγαρίας μεταξύ Κομοτηνής και Stara Zagora (IGB), β) ανεξάρτητο σύστημα φυσικού αερίου για ΥΦΑ στην Ελλάδα ή τερματικός σταθμός Αιγαίου για την εισαγωγή ΥΦΑ, γ) έργο μόνιμης αντίστροφης ροής στα ελληνοβουλγαρικά σύνορα μεταξύ Σιδηροκάστρου και Kula, δ) έργο αύξησης της μεταφορικής ικανότητας του υπάρχοντος αγωγού από Βουλγαρία προς Ελλάδα και ε) εγκατάσταση αποθήκευσης «Νότια Καβάλα».

38. Βλ. ITGI και TAP

39. Βλ. α) Σταθμός συμπίεσης αερίου στους Κήπους και β) Σταθμός συμπίεσης αερίου στους Κήπους με ελάχιστη δυναμικότητα 3 bcm/a.

40. Βλ. Αγωγός από την ανοιχτή θάλασσα της Κύπρου προς την ηπειρωτική Ελλάδα μέσω Κρήτης.

41. K. TALUS, *EU Energy Law and Policy, A critical account*, Oxford University Press, 2013, σ. 139 επ.

42. Βλ. ΔΕΚ C-82/01, *Aéroports de Paris/Επιτροπή*, 24.10.2002, ECLI:EU:C:2002:617.

43. Θ. ΓΑΛΑΝΗΣ, *Χρηματοδότηση Ενεργειακών Υποδομών υπό το πρίσμα των κανόνων για τις Κρατικές Ενισχύσεις*, στο Ν.Ε. Φαραντούρης (επ.), *Ενέργεια, Δίκτυα και Υποδομές*, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2014, σ. 229 επ.

44. Βλ. ΔΕΚ C-393/92, *Almelo*, 27.04.1994, ECLI:EU:C:1994:171, και επίσης, βλ. Απόφαση Επιτροπής στην υπόθεση COMP/39.351 Σουηδικό Σύστημα Διασυνδέσεων, της 14ης Απριλίου 2010. Χρήσιμες διευκρινίσεις για την προσέγγιση της Επιτροπής και των ευρωπαϊκών δικαιοδοτικών οργάνων σχετικά με την εφαρμογή κανόνων για τις κρατικές ενισχύσεις στη χρηματοδότηση υποδομών παρατίθενται στο σχέδιο ανακοίνωσης της Επιτροπής για την ερμηνεία του άρθρου 107 παρ. 1 του ΣΛΕΕ, διαθέσιμο στον ακόλουθο διαδικτυακό τόπο: http://ec.europa.eu/competition/consultations/2014_state_aid_notion/draft_guidance_en.pdf

45. M.M. ROGGENKAMP ... [et al.], *Energy Law in Europe (National, EU and International Regulations)*, 3rd ed., Oxford University Press, 2016, σ. 244 επ.

βατό με την εσωτερική αγορά και να καταστεί νόμιμη η εφαρμογή του.

Η Επιτροπή έχει την αποκλειστική αρμοδιότητα ελέγχου της συμβατότητας των ενισχύσεων με την εσωτερική αγορά, κατόπιν υποχρεωτικής κοινοποίησης από τα κράτη μέλη⁴⁶. Στο πλαίσιο άσκησης της αρμοδιότητας αυτής, η Επιτροπή δύναται να εκδίδει κατευθυντήριες γραμμές, με τις οποίες ερμηνεύει τις διατάξεις της Συνθήκης και παρέχει διευκρινίσεις σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο προτίθεται να αξιολογήσει υφιστάμενες ή νέες ενισχύσεις. Από το 2008, η Επιτροπή έχει υιοθετήσει κατευθυντήριες γραμμές για τις κρατικές ενισχύσεις σε σχέση με τον τομέα της προστασίας του περιβάλλοντος, στις οποίες πραγματεύεται και τις ενισχύσεις στον τομέα των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας και της συμπαραγωγής, ενώ πρόσφατα έθεσε σε δημόσια διαβούλευση νέες κατευθυντήριες γραμμές που αφορούν στο περιβάλλον και στην ενέργεια⁴⁷. Σύμφωνα με το αρχικό κείμενο της διαβούλευσης για τις νέες κατευθυντήριες γραμμές, οι ενεργειακές υποδομές συνιστούν βασικό παράγοντα για την ενσωμάτωση των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας στην εσωτερική αγορά και συνεπάγονται, κατ' αρχήν, περιορισμένο κίνδυνο νόθευσης του ανταγωνισμού.

Πρόθεση της Επιτροπής είναι η διευκόλυνση των επενδύσεων, κυρίως σε ανανεώσιμες πηγές ενέργειας και ευφυή δίκτυα, προκειμένου να ενισχυθούν η ενεργειακή αποτελεσματικότητα και η διασυννοριακή διασύνδεση προς όφελος της εσωτερικής αγοράς ενέργειας.

Το σχέδιο της Επιτροπής αφιερώνει ξεχωριστό κεφάλαιο στις ενεργειακές υποδομές που χρηματοδοτούνται με ενισχύσεις δυνάμενες να εξαιρεθούν επί τη βάση του άρθρου 107 παρ. 3 στοιχείο γ της Συνθήκης. Αφού υπενθυμίζονται οι αυξημένες χρηματοδοτικές ανάγκες για την κατασκευή των ενεργειακών υποδομών στην Ένωση, επισημαίνεται ότι η χορήγηση ενισχύσεων μπορεί πράγματι να αντισταθμίσει τις αδυναμίες της αγοράς καλύπτοντας τις σημαντικές αυτές ανάγκες της, ειδικά στις περιπτώσεις των έργων με διασυννοριακή διάσταση. Ως γενική αρχή, η Επιτροπή τονίζει ότι οι ενισχύσεις για ενεργειακές υποδομές συμβάλλουν στην ανάπτυξη της εσωτερικής αγοράς ενέργειας και, επομένως, δύναται να θεωρηθούν ότι εξυπηρετούν έναν στόχο κοινού συμφέροντος. Με αφετηρία το γεγονός ότι τα ενεργειακά δίκτυα και οι υποδομές συνιστούν συχνά φυσικά μονοπώλια, με αποτέλεσμα ο σχετικός ανταγωνισμός να είναι περιορισμένος, η Επιτροπή προδιαγράφει τις

ανεπάρκειες της αγοράς οι οποίες θα μπορούσαν να δικαιολογήσουν τη χορήγηση ενίσχυσης. Επαναλαμβάνει, ωστόσο, την πάγια θέση της ότι η διαπίστωση των δομικών αδυναμιών της αγοράς δεν συνιστά αναγκαία και επαρκή προϋπόθεση για τον συμβιβασμό της ενίσχυσης, αλλά θα πρέπει να ληφθούν υπόψη και άλλες μορφές παρέμβασης που ενδεχομένως έχουν ενεργοποιηθεί για τη θεραπεία των παραπάνω δομικών αδυναμιών. Η ρύθμιση των όρων πρόσβασης στα δίκτυα και τις λοιπές υποδομές, καθώς και οι υποχρεώσεις τις οποίες έχουν οι ιστορικοί πάροχοι, εντάσσονται σε αυτήν την κατηγορία. Τέλος, σε ό,τι αφορά στα μέσα χρηματοδότησης των ενεργειακών υποδομών, επισημαίνεται ότι η χορήγηση ενίσχυσης συνιστά εναλλακτικό τρόπο υπέρβασης των σχετικών ανεπαρειών της αγοράς. Τοποθετούμενη επί του ερωτήματος εάν η χορήγηση ενίσχυσης συνιστά τον πλέον κατάλληλο τρόπο χρηματοδότησης των ενεργειακών υποδομών, η Επιτροπή εκφράζει την προτίμησή της στην κάλυψη του κόστους κατασκευής, λειτουργίας και συντήρησης από τους χρήστες των υποδομών αυτών και παραπέμπει σχετικώς στο πλαίσιο που θέτουν οι οδηγίες της τρίτης ενεργειακής δέσμης⁴⁸.

V. Ενεργειακές υποδομές και περιβάλλον

Μια ακόμη σημαντική παράμετρος στο πλαίσιο της κατασκευής και λειτουργίας των ενεργειακών υποδομών, η οποία θα πρέπει να λαμβάνεται σοβαρά υπόψη, είναι αυτή της προστασίας του περιβάλλοντος. Ειδικότερα, τα ενεργειακά δικτυακά έργα έχουν αποτελέσει, ιδίως στη χώρα μας, έντονο πεδίο αντιπαραθέσεων και δικαστικών αμφισβητήσεων⁴⁹. Η κατασκευή και η εγκατάσταση των σχετικών δικτύων αντιμετωπίζει σοβαρά προβλήματα κοινωνικής αποδοχής.

Ένας από τους στόχους της Ευρωπαϊκής Πολιτικής Ενέργειας είναι και η προώθηση της περιβαλλοντικής αειφορίας, η οποία θα επιτευχθεί μέσω της εξοικονόμησης ενέργειας (20% έως το 2020) και της ανάπτυξης των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας. Πρέπει να σημειωθεί πως η σχετική πολιτική προστασίας του περιβάλλοντος και της περιβαλλοντικής αειφορίας επικεντρώθηκε από νωρίς στην προστασία του κλίματος⁵⁰. Σχετικά, το Ευρωπαϊκό

46. Βλ. άρθρο 108 ΣΛΕΕ (Η διαδικασία ελέγχου διαφέρει, ανάλογα με το εάν πρόκειται για υφιστάμενες ή νέες ενισχύσεις).

47. Βλ. Κείμενο διαβούλευσης σχετικά με τις κρατικές ενισχύσεις για το περιβάλλον και την ενέργεια για την περίοδο 2014-2020, διαθέσιμο σε: http://ec.europa.eu/competition/state_aid/legislation/environmental_aid_issues_paper_en.pdf.

48. Βλ. σκ. 35 του Κανονισμού 347/2013/ΕΕ «Το κόστος για την υλοποίηση, την κατασκευή, τη λειτουργία και τη συντήρηση έργων κοινού ενδιαφέροντος θα πρέπει κατά κανόνα να καλύπτεται από τους χρήστες των υποδομών. Έργα Κοινού Ενδιαφέροντος θα πρέπει να είναι επιλέξιμα για διασυννοριακό επιμερισμό του κόστους όταν από την αξιολόγηση της ζήτησης της αγοράς ή τις αναμενόμενες συνέπειες στα τέλη προκύπτει ότι το κόστος δεν αναμένεται να καλυφθεί από τα τέλη που καταβάλλουν οι χρήστες της υποδομής».

49. Γ. ΚΡΕΜΛΗΣ, Η ενέργεια και το περιβάλλον, ΕυρΠολ, 2009, σ. 677 επ.

50. R. PEREIRA / C. JOURDAIN, International and EU Climate Change Law, σ. 141 επ. στο K.E. Makuch / R. Pereira (eds), Environmental

Συμβούλιο της 8ης Μαρτίου του 2007 τόνισε ότι, επειδή η παραγωγή και η χρήση της ενέργειας αποτελούν τις δύο κύριες πηγές εκπομπής αερίων του θερμοκηπίου, υπάρχει ανάγκη να συνδεθούν οι δύο πολιτικές, πολιτική ενέργειας και πολιτική προστασίας του περιβάλλοντος, σε μια ολοκληρωμένη πολιτική ενέργειας και προστασίας του κλίματος⁵¹. Ειδικότερα, η ως άνω αναφερόμενη ολοκληρωμένη πολιτική ενέργειας και προστασίας του κλίματος επικεντρώθηκε σε τέσσερις βασικούς στόχους, ήτοι το κλίμα (προστασία του περιβάλλοντος), την ολοκλήρωση της εσωτερικής αγοράς ενέργειας, τη μείωση της ενεργειακής εξάρτησης (συνδυασμός προστασίας του περιβάλλοντος και ασφάλειας ενεργειακού εφοδιασμού) και τη μείωση του κόστους ενέργειας (συνδυασμός θεμάτων κόστους ανανεώσιμων πηγών ενέργειας, επενδύσεων στην ενεργειακή απόδοση, προώθησης εγχώριων ενεργειακών πόρων και ανταγωνισμού στις αγορές προμήθειας φυσικού αερίου)⁵². Επιπλέον, στην Ανακοίνωση της Επιτροπής, με την οποία ορίζεται το νέο πλαίσιο για τις πολιτικές της Ένωσης που αφορούν στην ενέργεια και στο κλίμα κατά την περίοδο 2020-2030, τονίζεται, μεταξύ άλλων, η ανάγκη για την αντικατάσταση και την αναβάθμιση της ενεργειακής υποδομής, καθώς και η ανάγκη για την παροχή σταθερού ρυθμιστικού πλαισίου για τους δυνητικούς επενδυτές⁵³. Τέλος, αξίζει να αναφερθεί πως η Επιτροπή έχει ήδη υποβάλει τις αρχικές νομοθετικές προτάσεις της για την υλοποίηση του πλαισίου για το κλίμα και την ενέργεια 2030 στα τέλη Φεβρουαρίου του 2015. Οι προτάσεις που περιλαμβάνονται στη δέσμη μέτρων για την ενεργειακή ένωση αποσκοπούν στο να εξασφαλίσουν μια συνεκτική προσέγγιση της κλιματικής αλλαγής, της ενεργειακής ασφάλειας και της ανταγωνιστικότητας και να συμβάλλουν στην επίτευξη ορισμένων από τους στόχους που έχουν συμφωνηθεί βάσει του πλαισίου του 2030.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση ανέλαβε τη δέσμευση να παραμείνει στην παγκόσμια πρωτοπορία όσον αφορά στην αλ-

λαγή του κλίματος και στην ενέργεια⁵⁴, συμβάλλοντας δυναμικά στην επιτυχή κατάληξη των διαπραγματεύσεων ως προς τη Σύμβαση-πλαίσιο του ΟΗΕ για την αλλαγή του κλίματος, το Πρωτόκολλο του Κιότο και τη Διάσκεψη του Παρισιού για την κλιματική αλλαγή. Τα κράτη μέλη και η ίδια η Ευρωπαϊκή Ένωση θα προάγουν επενδύσεις σε ανανεώσιμες πηγές ενέργειας και σε ασφαλείς και βιώσιμες τεχνολογίες με χαμηλές εκπομπές διοξειδίου του άνθρακα (επενδύσεις στην ενεργειακή απόδοση)⁵⁵. Ειδικότερα, ως προς τον στόχο της μείωσης των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο ενέκρινε δεσμευτικό στόχο της Ένωσης για μείωση στο έδαφος της κατά τουλάχιστον 40% έως το 2030⁵⁶ σε σύγκριση με το 1990. Προς τούτο, ο στόχος αυτός θα επιτευχθεί συλλογικά από την Ευρωπαϊκή Ένωση κατά τον οικονομικά αποδοτικότερο τρόπο, ενώ τα κράτη μέλη θα συμμετέχουν στην προσπάθεια αυτή με μια δίκαιη και αλληλέγγυα κατανομή. Επιπλέον, ως προς τις ανανεώσιμες πηγές ενέργειας και την ενεργειακή απόδοση, έχει τεθεί ως στόχος (δεσμευτικός) στην Ευρωπαϊκή Ένωση, το μερίδιο της ενέργειας από τις ανανεώσιμες πηγές ενέργειας που θα καταναλώνεται στην Ένωση το 2030 να ανέρχεται σε τουλάχιστον 27%. Στόχος, βέβαια, ο οποίος θα επιτευχθεί με απόλυτο σεβασμό στο δικαίωμα των κρατών μελών να καθορίζουν το ενεργειακό τους μείγμα.

Ολοκληρώνοντας την προσέγγισή μας στην ανωτέρω αναφερόμενη παράμετρο (αυτή της προστασίας του περιβάλλοντος), δεν θα πρέπει να εκφεύγει της προσοχής μας πως, όταν πρόκειται να κατασκευασθεί μια νέα ενεργειακή υποδομή ή ακόμη να αναβαθμισθεί μια ήδη υφιστάμενη ενεργειακή υποδομή, η Ευρωπαϊκή Ένωση προβαίνει στην εκτίμηση και στάθμιση και άλλων παραγόντων γενικότερου εθνικού και δημοσίου συμφέροντος, όπως η βελτίωση της ποιότητας ζωής, η άνοδος του βιοτικού επιπέδου και η αρμονική και ισόρροπη ανάπτυξη των οικονομικών δραστηριοτήτων, με άμεση συνέπεια εξ αυτής της ωφέλειας να υπερακοντίζονται κίνδυνοι από τη μείωση της προστασίας του περιβάλλοντος. Και αυτό, υπό την προϋπόθεση ότι εξαντλήθηκαν όλα τα άλλα δυνατά μέσα για την επίδιωξη του εν λόγω γενικότερου σκοπού δημοσίου συμφέροντος και καθίσταται αναπόφευκτη η πραγματοποίηση του σχετικού έργου, η οποία επιτρέπεται μόνον εντός του απολύτως αναγκαίου μέτρου (έκφανση της αρχής της αναλογικότητας).

and Energy Law, Blackwell Publishing, 2012.

51. E. MORGERA, *Environmental Law*, σ. 673 επ. στο C. Barnard / S. Peers, *European Union Law*, Oxford University Press, 2014 και επίσης P. PARK, *International Law for Energy and the Environment*, 2nd ed., CRC Press, 2013, σ. 176 επ. και επίσης C. ADELLE / D. RUSSEL / M. PALLEMAERTS, *A coordinated European energy Policy? The integration of EU energy and climate change policies*, σ. 25 επ. στο F. Morata / I.S. Sandoval (eds), *European Energy Policy, an Environmental Approach*, E. Elgar, 2012.

52. Κ.Π. ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΣ, *Ζητήματα Ευρωπαϊκού Δικαίου Ενέργειας*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, 2014, σ. 40.

53. Βλ. Ανακοίνωση της Επιτροπής σχετικά με το πλαίσιο πολιτικής για το κλίμα και την ενέργεια κατά την περίοδο 2020-2030, COM(2014) 15.

54. P. BIRNIE / A. BOYLE / C. REDGWELL, *International Law and the Environment*, 3rd ed., Oxford University Press, 2009, σ. 356 επ.

55. P.D. CAMERON, *International Energy Investment Law, The Pursuit of Stability*, Oxford University Press, 2010, σ. 365 επ.

56. C. GUIVARCH ... [et al.], *Energy, Environment and Sustainable Globalisation*, σ. 187 επ. στο J. Eatwell / T. McKinley / P. Petit (eds), *Challenges for Europe in the World, 2030*, Ashgate, 2014.

VI. Ενσωμάτωση στην ελληνική έννομη τάξη των διατάξεων της τρίτης νομοθετικής (ενεργειακής) δέσμης μέτρων: Ο «ενεργειακός» ν. 4001/2011

Για την εναρμόνιση και την απελευθέρωση της εσωτερικής αγοράς ενέργειας της Ένωσης, εγκρίθηκαν τρεις διαδοχικές νομοθετικές δέσμες μέτρων, μεταξύ 1996 και 2009, σχετικά με την πρόσβαση στην αγορά, τη διαφάνεια και την κανονιστική ρύθμιση, την προστασία των καταναλωτών, την υποστήριξη των διασυνδέσεων και τα επαρκή επίπεδα εφοδιασμού. Ως αποτέλεσμα των μέτρων αυτών, νέοι προμηθευτές ηλεκτρικής ενέργειας και φυσικού αερίου εισήλθαν στις αγορές των κρατών μελών, ενώ οι καταναλωτές, τόσο σε επίπεδο βιομηχανικής χρήσης όσο και σε επίπεδο οικιακής χρήσης, είναι πλέον ελεύθεροι να επιλέγουν τους προμηθευτές τους.

Ο ανωτέρω νόμος για τη λειτουργία των ενεργειακών αγορών ηλεκτρισμού και φυσικού αερίου, για έρευνα, παραγωγή και δίκτυα μεταφοράς υδρογονανθράκων, γνωστός και ως «ενεργειακός νόμος»⁵⁷, ενσωματώνει στην ελληνική έννομη τάξη την τρίτη νομοθετική δέσμη μέτρων, γνωστή και ως τρίτη ενεργειακή δέσμη μέτρων, όπως αυτή ισχύει και εφαρμόζεται σήμερα.

Στο πλαίσιο αυτής της τρίτης ενεργειακής δέσμης μέτρων, αναλύονται και παίρνουν μορφή τα βασικά χαρακτηριστικά του ενωσιακού προτύπου μιας απελευθερωμένης αγοράς ενέργειας⁵⁸ με την κατάργηση του μονοπωλιακού δικαιώματος προμήθειας σε πελάτες μόνον από την κάθετα ολοκληρωμένη επιχείρηση, δίνοντας με τον τρόπο αυτόν το δικαίωμα δραστηριοποίησης σε νέους προμηθευτές, καθώς και το δικαίωμα ελεύθερης επιλογής προμηθευτή προς όλους τους καταναλωτές. Επιπρόσθετα, οι επιχειρήσεις οι οποίες δραστηριοποιούνται, εκτός από την κάθετα ολοκληρωμένη επιχείρηση, αποκτούν το δικαίωμα χρήσης των δικτύων μεταφοράς και διανομής, το οποίο αποτελεί βασική προϋπόθεση για την παροχή υπηρεσιών από τους νέους προμηθευτές προς τους καταναλωτές. Η χρήση των εν λόγω δικτύων πραγματοποιείται από ρυθμιζόμενους κανόνες (κοινούς), γνωστούς σε όλους εκ των προτέρων. Επιπλέον, διασφαλίζεται η ανεξαρτησία του Διαχειριστή των δικτύων αυτών έναντι της κάθετα ολοκληρωμένης επιχείρησης, στην οποία κατά κανόνα ανήκει το δίκτυο, ενώ απαιτείται διαχωρισμός των δραστηριοτήτων διαχείρισης των δικτύων από τις δραστηριότητες της παραγωγής και προμήθειας. Αυτό επιτυγχάνεται μέσω της σύστασης μιας ξεχωριστής οντότητας, που αναλαμβάνει

αποκλειστικά τη διαχείριση του δικτύου (Διαχειριστής), το οποίο διατηρεί κατά κανόνα τον χαρακτήρα του φυσικού μονοπωλίου. Τέλος, προβλέπεται η σύσταση ενός ανεξάρτητου ρυθμιστή της αγοράς ενέργειας, προκειμένου να είναι δυνατή η εύρυθμη λειτουργία ενός τέτοιου σχήματος, δηλαδή μίας απελευθερωμένης αγοράς ενέργειας, η οποία θα βασίζεται στις αρχές της ρύθμισης και του ελεύθερου ανταγωνισμού.

Όσον αφορά στα δίκτυα, αυτά (δίκτυα μεταφοράς και διανομής) αποτελούν τον συνδυαστικό κρίκο μεταξύ της παραγωγής-προμήθειας ενέργειας και της παροχής αυτής στον τελικό καταναλωτή. Το δίκτυο και η διαχείρισή του αποτελούν μονοπωλιακές δραστηριότητες. Το μοντέλο αυτό του μονοπωλιακού καθεστώτος των δικτύων διατηρήθηκε και στο επιλεγέν από την Επιτροπή μοντέλο της απελευθέρωσης της αγοράς για λόγους αποτελεσματικότητας. Στον τομέα της ενέργειας, η κατασκευή και η λειτουργία παράλληλων δικτύων ήταν και χρονοβόρα και οικονομικά ασύμφορη, με άμεση συνέπεια την αύξηση της τελικής τιμής του προϊόντος. Για τον λόγο αυτόν, ορίστηκε ένας διαχειριστής, για το υφιστάμενο ή το υπό ανάπτυξη δίκτυο κάθε κράτους μέλους, ο οποίος θα είναι αποκλειστικά υπεύθυνος για τη λειτουργία, συντήρηση και περαιτέρω ανάπτυξη αυτού, καθώς και για την πρόσβαση των τρίτων (προμηθευτών ή χρηστών). Τέλος, προκειμένου να διασφαλισθεί ότι το κόστος χρήσης του δικτύου θα είναι εύλογο, κοινό και γνωστό σε όλους τους συμμετέχοντες εκ των προτέρων, καθώς και ότι οι προμηθευτές, οι χρήστες και οι καταναλωτές θα έχουν πρόσβαση σε αυτό με τους ίδιους όρους, ρυθμίστηκαν οι όροι πρόσβασης σε αυτό από έναν ρυθμιστή και διαχωρίστηκαν οι δραστηριότητες αυτές από την παραγωγή και την προμήθεια. Με τον τρόπο αυτόν επιτυγχάνεται η ανεξαρτησία και η αμεροληψία του διαχειριστή κατά την πρόσβαση στο δίκτυο, κάτι που αποτελεί βασική προϋπόθεση για την ανάπτυξη ενός υγιούς και ανόθευτου ανταγωνισμού. Εφαρμόζεται, λοιπόν, στη χώρα μας, με τον ισχύοντα ν. 4001/2011, το μοντέλο της *ex ante* λεπτομερούς ρυθμιστικής παρέμβασης, σε σχέση με την *ex post* παρέμβαση των Αρχών του Ανταγωνισμού. Υπενθυμίζεται, επίσης, ότι με το ισχύον νομικό πλαίσιο, οι Διαχειριστές των Δικτύων⁵⁹ (βλ. Διαχειριστής Εθνικού Συστήματος Φυσικού Αερίου-ΔΕΣΦΑ⁶⁰, Ανεξάρτητος Διαχειριστής Μεταφοράς Ηλεκτρικής Ενέργειας-ΑΔΜΗΕ⁶¹ και Διαχειριστής Εθνικού Δικτύου Διανομής Ηλεκτρικής

57. Βλ. ΦΕΚ Α' 179/22.08.2011.

58. Σ. ΜΙΧΕΛΑΚΗ / Μ. ΚΟΝΤΟΓΙΩΡΓΗΣ, Βασικοί ενωσιακοί και εθνικοί κανόνες που διέπουν τους Διαχειριστές Δικτύων Μεταφοράς Φυσικού Αερίου, στο Ν.Ε. Φαραντούρης (επ.), Ενέργεια, Δίκτυα και Υποδομές, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2014, σ. 80.

59. Δ. ΛΕΛΟΒΙΤΗΣ / Μ. ΘΩΜΑΔΑΚΗΣ / Γ. ΚΟΥΤΖΟΥΚΟΣ, 3η Δέσμη κοινοτικών νομοθετημάτων Εσωτερικής Αγοράς Ενέργειας: ο ρόλος των Ρυθμιστικών Αρχών και των Διαχειριστών Δικτύων, ΕυρΠολ, 2009, σ. 647 επ.

60. Βλ. άρθρο 67 του ν. 4001/2011.

61. Ibid, άρθρο 98.

Ενέργειας-ΔΕΔΔΗΕ⁶²), είναι υποχρεωμένοι να εξασφαλίζουν την απρόσκοπτη και αδιάλειπτη παροχή ενέργειας επί του συνόλου της ελληνικής επικράτειας, σε όλους τους καταναλωτές, στις ποσότητες που ζητούνται ανά πάσα στιγμή, με ομοιόμορφα τιμολόγια και υπό συνθήκες που δεν δύνανται να μεταβάλλονται παρά μόνο με αντικειμενικά κριτήρια, εφαρμοζόμενα άνευ διακρίσεων σε όλους τους πελάτες. Επιπλέον, οι Διαχειριστές των Δικτύων οφείλουν να εξασφαλίσουν μόνιμη ικανότητα αμφίδρομης ροής σε όλες τις διασυνδεδεμένες δικτύων, κάτι το οποίο απαιτεί, από την πλευρά τους, υποχρεωτικά επενδύσεις, οι οποίες πραγματοποιούνται βάσει της γενικής αρχής περί προτεραιότητας στην αγορά⁶³· άλλως, εάν πρέπει να παρέμβουν τα κράτη μέλη, οι εθνικές ρυθμιστικές αρχές όλων των ενδιαφερομένων κρατών μελών συναποφασίζουν ως προς την κατανομή των δαπανών μεταξύ των κρατών μελών πριν από τη λήψη απόφασης για τυχόν επένδυση.

Ολοκληρώνοντας την ανάλυση των βασικών διατάξεων του ως άνω αναφερομένου Νόμου, εξέχουσα θέση επέχει η ασφάλεια του ενεργειακού εφοδιασμού. Το θέμα της ασφάλειας του ενεργειακού εφοδιασμού κάθε κράτους μέλους και, κατ' επέκταση, της ίδιας της Ένωσης, έχει αποκτήσει πρωτεύοντα ρόλο στις επιλογές των εθνικών, αλλά κυρίως των ευρωπαϊκών οργάνων, τα οποία όχι μόνον παρακολουθούν την εσωτερική αγορά και θέτουν κανόνες για τη διασύνδεση των δικτύων εντός της Ένωσης, αλλά συμμετέχουν και στις διαπραγματεύσεις συμφωνιών των κρατών μελών με τρίτες χώρες, προκειμένου να διασφαλίζεται η ασφάλεια εφοδιασμού της Ένωσης, καθώς και η διαφοροποίηση και διασπορά των πηγών ενέργειας. Η επίτευξη αυτού του θεμελιώδους σκοπού της Ένωσης⁶⁴ δεν δύναται να πραγματοποιηθεί χωρίς την ύπαρξη αξιόπιστων ενεργειακών δικτύων, γεγονός που απαιτεί σοβαρές επενδύσεις για την κατασκευή νέων υποδομών, συντήρηση και περαιτέρω ανάπτυξη-επέκταση των ήδη υφιστάμενων υποδομών. Κρίσιμο στοιχείο στην προσπάθεια επίτευξης του ανωτέρω σκοπού αποτελεί και η επιδίωξη συνεργασιών με τρίτες χώρες, οι οποίες συμμετέχουν στο διασυνδεδεμένο ευρωπαϊκό ενεργειακό δίκτυο. Τέλος, τα κράτη μέλη οφείλουν να μεριμνήσουν, έτσι ώστε να ισχύουν οι ελάχιστοι τεχνικοί κανόνες για τη λειτουργία και την ασφάλεια των δικτύων (λειτουργική ασφάλεια δικτύου), να συμβάλλουν στον παραμερισμό των εμποδίων μη τεχνικού χαρακτήρα επί τη βάση της αρχής της διευκόλυνσης της διαμετακόμισης, προς τον σκοπό της αύξησης των ανταλλαγών μεταξύ των μεγάλων δικτύων και να λαμβά-

νουν εκείνα τα αναγκαία μέτρα, προκειμένου να υπάρξει ένα σταθερό επενδυτικό κλίμα, προσδιορίζοντας ρόλους και αρμοδιότητες και προωθώντας τις επενδύσεις εκείνες που χρειάζονται στον τομέα της παραγωγής, του δικτύου μεταφοράς και του δικτύου διανομής.

VII. Συμπεράσματα

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, στην Ανακοίνωσή της σχετικά με τον ενεργειακό χάρτη πορείας για το 2050⁶⁴, εντοπίζει τις προκλήσεις που θέτει η επίτευξη του στόχου της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την απαλλαγή από τις ανθρακούχες εκπομπές, επιδεικνύοντας παράλληλα ουσιαστική μέριμνα για την ασφάλεια του ενεργειακού εφοδιασμού και την ανταγωνιστικότητα της ευρωπαϊκής οικονομίας, μέσω φιλόδοξων πολιτικών και διαρθρωτικών μέτρων, καθιστώντας επιτακτική την ανάγκη χάραξης νέων στρατηγικών, καθόσον οι ενεργειακές επενδύσεις απαιτούν χρόνο ως προς την επίτευξη εμφανών αποτελεσμάτων, γεγονός το οποίο συνεπάγεται καινοτόμες τεχνολογίες δικτύων. Η έλλειψη πολιτικής σταθερότητας, το ασφές νομοθετικό καθεστώς και η αβεβαιότητα αποτελούν τροχοπέδη στην προσέλκυση επενδύσεων, τόσο από νοικοκυριά όσο και από επιχειρήσεις, οι οποίες θα δώσουν ώθηση στον μετασχηματισμό του υπάρχοντος ενεργειακού συστήματος. Απαιτούνται διαρθρωτικές αλλαγές στον σχεδιασμό των μέτρων πολιτικής, οι οποίες είναι απαραίτητες ώστε να δημιουργηθεί το κατάλληλο επενδυτικό κλίμα, καθώς και να επιτευχθεί μεγαλύτερη πρόσβαση σε κεφάλαια και καινοτόμα επιχειρηματικά μοντέλα. Επανασχεδιάζοντας τις ενεργειακές αγορές, μέσω της ανάπτυξης νέων και ευέλικτων υποδομών, περιλαμβάνοντας εναλλακτικές πορείες, ουσιαστικά εξασφαλίζονται επαρκείς υποδομές διανομής, διασύνδεσης και μεταφοράς σε μεγάλες αποστάσεις. Τα ενεργειακά δίκτυα πρέπει να επεκταθούν και, με την πάροδο του χρόνου, να συγχρονιστούν οι ζεύξεις μεταξύ της ηπειρωτικής Ευρώπης και της περιφέρειας της Βαλτικής. Ένα ευφύεστερο δίκτυο διανομής είναι σε θέση να καλύπτει τη μεταβλητή παραγωγή από πολλές κατανεμημένες πηγές και να ανταποκρίνεται στη ζήτηση. Επιπροσθέτως, εξαιτίας της περισσότερο αποκεντρωμένης παραγωγής των ευφυών δικτύων, των νέων χρηστών του δικτύου και της ανταπόκρισης στη ζήτηση, είναι εντονότερη η ανάγκη για περισσότερο ενοποιημένη θεώρηση της μεταφοράς, της διανομής και της αποθήκευσης.

Η υιοθέτηση συγκεκριμένων πολιτικών⁶⁵ στην εσωτερική αγορά ενέργειας μπορεί να συμβάλει, ώστε η Ευρω-

62. Ibid, άρθρο 123.

63. Βλ. Πράσινη Βίβλο της Επιτροπής, της 29ης Νοεμβρίου 2000, «Προς μια ευρωπαϊκή στρατηγική για την ασφάλεια του ενεργειακού εφοδιασμού», COM(2000) 769.

64. Βλ. Ανακοίνωση της Επιτροπής COM(2011) 885 τελικό.

65. Βλ. Πρόταση Κανονισμού σχετικά με τις κατευθυντήριες γραμμές για μια διευρωπαϊκή ενεργειακή υποδομή COM(2011) 658 και Πρόταση Κανονισμού για τη δημιουργία της χρηματοδοτι-

παϊκή Ένωση να μπορέσει να ανταποκριθεί στις προκλήσεις του μέλλοντος. Ο μετασχηματισμός του ευρωπαϊκού ενεργειακού συστήματος, για λόγους προστασίας του περιβάλλοντος, ασφάλειας ενεργειακού εφοδιασμού και ανταγωνιστικότητας της ευρωπαϊκής οικονομίας, καθίσταται επιτακτικός. Οι αποφάσεις που λαμβάνονται σήμερα, διαμορφώνουν ήδη το ενεργειακό σύστημα του 2050. Για να πραγματοποιηθεί έγκαιρα ο απαραίτητος μετασχηματισμός, η Ευρωπαϊκή Ένωση χρειάζεται να επιδείξει μια πολύ περισσότερο φιλόδοξη πολιτική βούληση και μια μεγαλύτερη αίσθηση του κατεπείγοντος. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, σε συνεχή διαβούλευση με τα

υπόλοιπα θεσμικά όργανα της Ένωσης, τα κράτη μέλη και τους ενδιαφερόμενους φορείς, επικαιροποιεί τακτικά τον ως άνω αναφερόμενο ενεργειακό χάρτη πορείας, επαναξιολογώντας ό,τι είναι απαραίτητο. Ολοκληρώνοντας τον μετασχηματισμό του νέου ενεργειακού συστήματος, πρέπει να πληρούνται δέκα προϋποθέσεις, εκ των οποίων κυρίαρχη θέση κατέχει η ανάπτυξη νέων ενεργειακών υποδομών και αποθηκευτικής δυναμικότητας σε ολόκληρη την Ευρώπη.

κής διευκόλυνσης «Συνδέοντας την Ευρώπη» COM(2011) 665.

ΟΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΕ

I. Επικαιρότητα ΕΕ

Επιμ.: Αναστασία Καλλίδου, Ελισάβετ Παναγιωτίδου

I. ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ – ΑΣΦΑΛΕΙΑ – ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ

► Το Συμβούλιο ενέκρινε την Οδηγία για τη νομική αρωγή στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών (13.10.2016)

νομική αρωγή – ποινικές διαδικασίες – ύποπτοι – κατηγορούμενοι – έξοδα ποινικής διαδικασίας – ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης – δικηγόροι

Οι νέοι κανόνες θα διασφαλίσουν ότι το δικαίωμα στη νομική αρωγή ασκείται, και η ίδια η νομική αρωγή προσφέρεται, με ενιαίο τρόπο σε ολόκληρη την ΕΕ· οι κανόνες αυτοί θα ισχύσουν από τον Μάιο του 2019. Ως νομική αρωγή νοείται η οικονομική ή δικαστική στήριξη που παρέχεται σε υπόπτους ή κατηγορούμενους οι οποίοι δεν διαθέτουν τους οικονομικούς πόρους, για να καλύψουν τα έξοδα μίας ποινικής διαδικασίας. Σε αυτούς, μάλιστα, θα παρέχεται το δικαίωμα νομικής αρωγής από τα πρώτα στάδια της ποινικής διαδικασίας. Οι σχετικές εγγυήσεις που προβλέπονται από την Οδηγία αφορούν συγκεκριμένα: 1) στην ταχύτητα της παροχής της νομικής αρωγής: προβλέπεται πως η νομική αρωγή θα χορηγείται το αργότερο πριν από την ανάκριση, ιδίως της αστυνομίας, ή πριν από ορισμένες ανακριτικές πράξεις ή πράξεις συλλογής αποδεικτικών στοιχείων, 2) στη χορήγηση της νομικής αρωγής βάσει σαφών κριτηρίων: επάρκεια πόρων (σχετικά με το εισόδημα και την παρουσία του ενδιαφερόμενου προσώπου), βασιμότητα της αίτησης (σχετικά με την αναγκαιότητα εξασφάλισης αποτελεσματικής πρόσβασης στη δικαιοσύνη υπό τις συνθήκες της υπόθεσης) ή και τα δύο σωρευτικά, 3) στην παροχή νομικής αρωγής σε διαδικασίες εκτέλεσης του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης: το δικαίωμα νομικής αρωγής θα παρέχεται τόσο στο κράτος μέλος το οποίο εκτελεί το ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης όσο και – στις ποινικές υποθέσεις – στο κράτος μέλος στο οποίο εκδόθηκε το ένταλμα, 4) στη βελτίωση της διαδικασίας λήψης αποφάσεων για τη νομική αρωγή: οι αποφάσεις θα λαμβάνονται επιμελώς και οι ενδιαφερόμενοι θα ενημερώνονται γραπτώς, όταν η αίτησή τους απορρίπτεται εν όλω ή εν μέρει. Η Οδηγία περαιτέρω καθορίζει κανόνες σχετικά με την ποιότητα της νομικής αρωγής και την κατάρτιση του προσωπικού που εμπλέκεται στη διαδικασία λήψης της απόφασης, συμπεριλαμβανομένων των δικηγόρων. Τέλος, σε περίπτωση παραβίασης των δικαιωμάτων που θεσπίζει η εν λόγω Οδηγία, πρέπει να προβλέπονται αποτελεσματικά μέσα έννομης προστασίας.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-3366_el.htm

► Η Επιτροπή προτείνει να ενισχυθεί το σύστημα πληροφοριών Σένγκεν για την αποτελεσματικότερη καταπολέμηση της τρομοκρατίας (21.12.2016)

σύστημα πληροφοριών Σένγκεν – αποτελεσματικότητα – αποδοτικότητα – καταπολέμηση τρομοκρατίας

Το σύστημα πληροφοριών Σένγκεν (SIS) είναι ένα κεντρικό σύστημα πληροφοριών μεγάλης κλίμακας που στηρίζει τον έλεγχο των εξωτερικών συνόρων του Σένγκεν και βελτιώνει την επιβολή του νόμου και τη δικαστική συνεργασία σε 29 χώρες σε όλη την Ευρώπη. Περιέχει περίπου 70 εκατ. αρχεία και μέσω του SIS έγιναν 2,9 δις αναζητήσεις στοιχείων το 2015 – δηλαδή 1 δις περισσότερες απ' ό,τι το 2014. Το SIS παρέχει, ιδίως, πληροφορίες σχετικά με πρόσωπα που δεν έχουν δικαίωμα εισόδου ή διαμονής στον χώρο Σένγκεν, πρόσωπα που αναζητούνται σε σχέση με εγκληματικές δραστηριότητες, αγνοούμενους, καθώς και ενδείξεις για ορισμένα απολεσθέντα ή κλεμμένα αντικείμενα (για παράδειγμα, αυτοκίνητα, πυροβόλα όπλα, πλοία και έγγραφα ταυτότητας) και τα στοιχεία που είναι αναγκαία για τον εντοπισμό ατόμων και την επιβεβαίωση της ταυτότητάς τους.

Στις 21.12.2016, η Επιτροπή πρότεινε να ενισχυθεί η επιχειρησιακή αποτελεσματικότητα και η αποδοτικότητα του συστήματος πληροφοριών Σένγκεν (SIS), όπως προβλέπεται στην Ανακοίνωση σχετικά με τις επόμενες ενέργειες για την επίτευξη μιας αποτελεσματικής και βιώσιμης Ένωσης Ασφάλειας της ΕΕ. Οι προτεινόμενες βελτιώσεις θα ενισχύσουν περαιτέρω την ικανότητα του συστήματος για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας και του διασυνοριακού εγκλήματος, θα συμβάλουν στην καλύτερη διαχείριση των συνόρων και της μετανάστευσης και θα διασφαλίσουν την αποτελεσματική ανταλλαγή πληροφοριών μεταξύ κρατών μελών για την αύξηση της ασφάλειας των Ευρωπαίων πολιτών.

Όπως συμπεραίνει η Επιτροπή στην έκθεση αξιολόγησης σχετικά με το SIS, το σύστημα έχει σαφή προστιθέμενη αξία σε επίπεδο ΕΕ και αποτέλεσε εξαιρετική επιχειρησιακή και τεχνική επιτυχία. Στην αξιολόγηση προσδιορίζονται, επίσης, οι τομείς στους οποίους πρέπει να επέλθουν τεχνολογικές και λειτουργικές βελτιώσεις για την περαιτέρω ενίσχυση της αποτελεσματικότητας του συστήματος.

Συγκεκριμένα, οι αλλαγές που προτείνει η Επιτροπή θα βελτιώσουν την ασφάλεια και την προσβασιμότητα του συστήματος, με τη θέσπιση ενιαίων απαιτήσεων για τους υπαλλήλους που δραστηριοποιούνται επιτόπου, όσον αφορά τον τρόπο ασφαλούς επεξεργασίας των δεδομένων του SIS, και θα διασφαλίσουν τη συνέχιση της ροής των εργασιών για τους τελικούς χρήστες, θα ενισχύσουν

την προστασία των δεδομένων με την εισαγωγή πρόσθετων διασφαλίσεων, έτσι ώστε η συλλογή και η επεξεργασία των δεδομένων και η πρόσβαση σε αυτά να περιορίζονται σε ό,τι είναι απολύτως απαραίτητο, με πλήρη σεβασμό της νομοθεσίας της ΕΕ και των θεμελιωδών δικαιωμάτων, συμπεριλαμβανομένων των δικαιωμάτων σε αποτελεσματικά μέσα έννομης προστασίας. Θα βελτιώσουν την ανταλλαγή πληροφοριών και τη συνεργασία μεταξύ των κρατών μελών, ιδίως μέσω της εισαγωγής μιας νέας κατηγορίας καταχωρίσεων για «άγνωστα καταζητούμενα πρόσωπα» και της διασφάλισης δικαιωμάτων πλήρους πρόσβασης για την Ευρωπόλ, θα συμβάλουν στην καταπολέμηση της τρομοκρατίας, με τη θέσπιση της υποχρέωσης για δημιουργία καταχώρισης SIS σε περιπτώσεις που συνδέονται με τρομοκρατικές ενέργειες: θα δημιουργήσουν έναν νέο «έλεγχο έρευνας» που θα βοηθά τις αρχές να συγκεντρώνουν σημαντικά στοιχεία και θα προσφέρουν μεγαλύτερη προστασία στα παιδιά, επιτρέποντας στις αρχές να εκδίδουν, εκτός από καταχωρίσεις για εξαφανισθέντα παιδιά, προληπτικές καταχωρίσεις για παιδιά που διατρέχουν υψηλό κίνδυνο απαγωγής. Επιπλέον, θα συμβάλουν στην αποτελεσματική εφαρμογή των απαγορεύσεων εισόδου για υπηκόους τρίτων χωρών στα εξωτερικά σύνορα, καθιστώντας υποχρεωτική την καταχώρισή τους στο SIS, θα βελτιώσουν την εκτέλεση των αποφάσεων επιστροφής που εκδίδονται για παράνομα διαμένοντες υπηκόους τρίτων χωρών με την εισαγωγή νέας κατηγορίας καταχωρίσεων για αποφάσεις επιστροφής, θα επιτρέψουν την αποτελεσματικότερη αξιοποίηση δεδομένων, όπως της απεικόνισης του προσώπου και των αποτυπωμάτων της παλάμης του χεριού για την αναγνώριση της ταυτότητας των προσώπων που εισέρχονται στον χώρο του Σένγκεν, και θα ενισχύσουν περαιτέρω τη στήριξη για την πρόληψη και τη διερεύνηση περιπτώσεων κλοπής και παραποίησης, προβλέποντας την έκδοση καταχωρίσεων για ευρύτερο φάσμα αντικειμένων και εγγράφων που έχουν κλαπεί ή παραποιηθεί.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-4402_en.htm

► **Τα σημαντικότερα θέματα για την ΕΕ είναι η μετανάστευση και η τρομοκρατία (22.12.2016)**

τρομοκρατία – μετανάστευση – ανεργία – οικονομική κατάσταση – επενδύσεις – σταθερότητα – προοπτικές

Σύμφωνα με την πιο πρόσφατη έρευνα του Ευρωβαρόμετρου, η μετανάστευση και η τρομοκρατία θεωρούνται ως οι κυριότερες προκλήσεις που αντιμετωπίζει η ΕΕ.

Οι περισσότεροι πολίτες που ερωτήθηκαν σχετικά με τις κυριότερες ανησυχίες τους εξακολουθούν να αναφέρουν τη μετανάστευση ως το σημαντικότερο ζήτημα που αντιμετωπίζει η ΕΕ (45%, μείον 3 ποσοστιαίες μονάδες σε σχέση με την άνοιξη του 2016). Η τρομοκρατία (32%, μείον 7) παραμένει το δεύτερο ζήτημα που αναφέ-

ρεται συχνότερα. Προηγείται κατά πολύ της οικονομικής κατάστασης (20%, συν 1), της κατάστασης των δημόσιων οικονομικών των κρατών μελών (17%, συν 1) και της ανεργίας (16%, συν 1). Η μετανάστευση είναι η υπ' αριθμόν ένα ανησυχία για την ΕΕ σε όλα τα κράτη μέλη, με εξαίρεση την Ισπανία και την Πορτογαλία.

Σε εθνικό επίπεδο, οι κυριότερες ανησυχίες είναι η ανεργία (31%, μείον 2) και η μετανάστευση (26%, μείον 2). Η οικονομική κατάσταση βρίσκεται στην τρίτη θέση (19%, αμετάβλητη).

Όσον αφορά τη μετανάστευση, το 69% των Ευρωπαίων τάσσεται υπέρ μιας κοινής ευρωπαϊκής πολιτικής για τη μετανάστευση και το 61% αντιμετωπίζει θετικά τη μετανάστευση από τα άλλα κράτη μέλη της ΕΕ. Ωστόσο, το 56% δεν συμφωνεί με τη μετανάστευση από χώρες εκτός ΕΕ.

Το 81% των Ευρωπαίων τάσσεται υπέρ της ελεύθερης κυκλοφορίας των πολιτών της ΕΕ, οι οποίοι μπορούν να ζουν, να εργάζονται, να σπουδάζουν και να αναπτύσσουν επιχειρηματική δραστηριότητα οπουδήποτε στην ΕΕ. Η πλειονότητα των ερωτηθέντων υποστηρίζει την ελεύθερη κυκλοφορία σε όλες τις χώρες.

Όσον αφορά στις επενδύσεις εντός της ΕΕ, το 56% των Ευρωπαίων συμφωνεί με τη διάθεση δημόσιων κονδυλίων για την τόνωση των επενδύσεων του ιδιωτικού τομέα σε επίπεδο ΕΕ.

Τέσσερις στους δέκα Ευρωπαίους θεωρούν ότι η φωνή τους μετράει στην ΕΕ, λίγο κάτω από το ανώτατο ποσοστό του 42% που καταγράφηκε την άνοιξη του 2014 και την άνοιξη του 2015.

Το 66% των Ευρωπαίων συμφωνεί ότι η ΕΕ είναι τόπος σταθερότητας σε έναν ταραγμένο κόσμο. Η πλειοψηφία των ερωτηθέντων σε όλα τα κράτη μέλη συμφωνεί με την ίδια άποψη.

Το 60% των Ευρωπαίων πιστεύει ότι το ευρωπαϊκό σχέδιο ανοίγει προοπτικές για τη νεολαία της Ευρώπης, ενώ το 82% των Ευρωπαίων συμφωνεί ότι η οικονομία της ελεύθερης αγοράς πρέπει να συμβαδίζει με ένα υψηλό επίπεδο κοινωνικής προστασίας.

Τέλος, περισσότεροι από έξι στους δέκα Ευρωπαίους πιστεύουν ότι πρέπει να λαμβάνονται περισσότερες αποφάσεις σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Οκτώ στους δέκα δηλώνουν ότι αυτό πρέπει να ισχύει στις περιπτώσεις «καταπολέμησης της τρομοκρατίας» και «προώθησης της δημοκρατίας και της ειρήνης» (80% και στις δύο περιπτώσεις). Περισσότεροι από επτά στους δέκα έχουν την ίδια άποψη για την «προστασία του περιβάλλοντος» (77%), «την προώθηση της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών» (73%) και την «αντιμετώπιση των ζητημάτων μετανάστευσης από χώρες εκτός ΕΕ» (71%).

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-4493_en.htm

II. ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ ΕΜΠΟΡΕΥΜΑΤΩΝ

► Η Επιτροπή καθορίζει τη στρατηγική για την τελωνειακή ένωση της ΕΕ (21.12.2016)

ενιαία αγορά – τελωνειακή ένωση – διαχείριση συνόρων – τελωνειακός κώδικας

Η τελωνειακή ένωση, που θα γιορτάσει τα 50 χρόνια λειτουργίας της το 2018, είναι μοναδική στον κόσμο. Αποτελεί θεμέλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης και ουσιαστικό στοιχείο για την ορθή λειτουργία της ενιαίας αγοράς. Μόλις τα εμπορεύματα εκτελωνιστούν σε ένα κράτος μέλος, μπορούν να κυκλοφορήσουν ελεύθερα εντός της Ένωσης, υπό τον όρο ότι όλα τα κράτη μέλη εφαρμόζουν τους ίδιους κανόνες όσον αφορά τα έσοδα και την προστασία στα εξωτερικά σύνορα. Οι 28 τελωνειακές διοικήσεις της ΕΕ πρέπει να ενεργούν σαν να επρόκειτο για μία διοίκηση, διευκολύνοντας παράλληλα το εμπόριο και προστατεύοντας την υγεία και την ασφάλεια όλων των πολιτών της ΕΕ.

Η τελωνειακή ένωση, ένα από τα πρώτα παραδείγματα επιτυχούς ολοκλήρωσης στην ΕΕ, δημιούργησε τις συνθήκες για την υλοποίηση της ενιαίας αγοράς και χρησίμευσε ως σταθερή βάση για την οικονομική ολοκλήρωση και την ανάπτυξη. Στις 21.12.2016, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ενέκρινε ένα μακροπρόθεσμο σχέδιο που θα δώσει νέα ώθηση στη διαχείριση της τελωνειακής ένωσης. Η Ανακοίνωση εξετάζει με ποιον τρόπο η Επιτροπή και τα κράτη μέλη μπορούν να εργασθούν με σύμπνοια, προκειμένου να διασφαλισθεί η καλύτερη δυνατή συμβολή της τελωνειακής ένωσης στην ευημερία και την ασφάλεια της ΕΕ.

Ο ρόλος των τελωνειακών αρχών στον τομέα της ασφάλειας και της προστασίας στην ΕΕ ενισχύεται διαρκώς. Ένα ισχυρό και καλά ελεγχόμενο σύστημα συμβάλλει στην προστασία των πολιτών από τρομοκρατικές, υγειονομικές και περιβαλλοντικές απειλές, αλλά και στην ενίσχυση και την ανάπτυξη ανταγωνιστικών επιχειρήσεων. Η τελωνειακή ένωση λειτουργεί με βάση αρχές που έχουν ήδη συμφωνηθεί και ένα νομικό πλαίσιο, γνωστό ως Ενωσιακός Τελωνειακός Κώδικας (ΕΤΚ), που τέθηκε σε ισχύ την 1η Μαΐου 2016. Ενώ οι κανόνες είναι οι ίδιοι σε όλη την ΕΕ, οι τελωνειακές αρχές δεν τους εφαρμόζουν πάντα με συνεκτικό, ενιαίο τρόπο. Στο όραμα που παρουσιάζεται στη σχετική Ανακοίνωση της Επιτροπής τονίζεται ότι οι ανεξάρτητες τελωνειακές διοικήσεις των κρατών μελών θα πρέπει να προσπαθήσουν να λειτουργούν ως μία ενιαία οντότητα. Παράλληλα, θα πρέπει να προωθηθεί και να ενισχυθεί η συνεργασία με άλλες αρχές διαχείρισης των συνόρων και ασφάλειας, όπως τις εθνικές αρχές φύλαξης των συνόρων και των ακτών, τον Ευρωπαϊκό Οργανισμό Συνοριοφυλακής και Ακτοφυλακής και την Ευρωπόλ. Ομοίως, οι τελωνειακές υπηρεσίες

σε όλη την ΕΕ θα πρέπει να έχουν πρόσβαση σε συστήματα πληροφορικής, τα οποία να μπορούν να διεκπεραιώνουν εννέα διασαφήσεις το δευτερόλεπτο.

Στις βασικές προτεραιότητες της Επιτροπής για το μέλλον περιλαμβάνονται η προώθηση μιας κοινής συμφωνίας μεταξύ των κρατών μελών σχετικά με την εφαρμογή των τελωνειακών κανόνων της ΕΕ, η παροχή βοήθειας στις τελωνειακές αρχές, ώστε να αποδίδουν αποτελεσματικότερα οι 120.000 τελωνειακοί υπάλληλοι, η αναβάθμιση και εναρμόνιση των νέων ευρωπαϊκών συστημάτων ΤΠ που χρησιμοποιούνται σε επίπεδο ΕΕ και προορίζονται για τις τελωνειακές διαδικασίες, ώστε να εξασφαλισθεί η καλύτερη δυνατή συνεργασία και η προώθηση βέλτιστων πρακτικών για τη διευκόλυνση της συνεργασίας των εθνικών αρχών και της μεταξύ τους ανταλλαγής πληροφοριών

Οι μελλοντικές εργασίες της Επιτροπής θα εστιάσουν, επίσης, στη διαχείριση του ανθρώπινου δυναμικού και των οικονομικών πόρων και στην παροχή εξειδικευμένου τελωνειακού εξοπλισμού, συμπεριλαμβανομένων των κινητών εργαστηρίων και των σαρωτών ασφαλείας.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-4457_en.htm

III. ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΣ

► Το Ευρωπαϊκό Ελεγκτικό Συνέδριο πιστοποιεί για 9η συνεχή χρονιά την καλή κατάσταση των ετήσιων λογαριασμών της ΕΕ (13.10.2016)

προϋπολογισμός της ΕΕ – ανάπτυξη – απασχόληση – ανταγωνιστικότητα – αντιμετώπιση προκλήσεων – αντιμετώπιση καταστάσεων έκτακτης ανάγκης – απλούστευση δημοσιονομικών κανόνων – μέτρα ανάκτησης κονδυλίων

Επειδή τα κράτη μέλη διαχειρίζονται το 80% του προϋπολογισμού της ΕΕ, η Επιτροπή έχει θεσπίσει κίνητρα, για να ενθαρρύνει τα κράτη μέλη να βελτιώσουν τα συστήματα διαχείρισης και ελέγχου. Στόχος των κινήτρων είναι να πεισθούν τα κράτη μέλη να εντοπίζουν, να αναφέρουν και να διορθώνουν τυχόν παρατυπίες, έτσι ώστε να μην κινδυνεύουν να χάσουν τα ποσά που δικαιούνται. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή στηρίζει τα κράτη μέλη σε αυτήν την προσπάθεια, με την ανταλλαγή ορθών πρακτικών, την παροχή καθοδήγησης και τη διοργάνωση κατάρτισης για τις εθνικές αρχές που δαπανούν κονδύλια της ΕΕ επί τόπου. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή έχει λάβει περαιτέρω μέτρα για να διασφαλίσει ότι κάθε ευρώ από τον προϋπολογισμό της ΕΕ δαπανάται σωστά. Το 2015, δρομολόγησε την πρωτοβουλία «Εστίαση του προϋπολογισμού της ΕΕ στα αποτελέσματα», προκειμένου να διασφαλίσει ότι οι πόροι της ΕΕ χρησιμοποιούνται αποτελεσματικά προς όφελος των πολιτών και ότι τα έργα που χρηματοδοτεί η ΕΕ έχουν σαφή οφέλη και βέλτιστη σχέση κόστους/

αποτελεσματικότητας. Απώτερος σκοπός είναι να αξιοποιηθεί ο προϋπολογισμός της ΕΕ για την τόνωση της ανάπτυξης, της απασχόλησης και της ανταγωνιστικότητας, καθώς και για τη γρήγορη και αποτελεσματική αντιμετώπιση νέων προκλήσεων και καταστάσεων έκτακτης ανάγκης. Κατά τον έλεγχο της, η Επιτροπή διαπίστωσε πως δεν υπήρχαν σφάλματα, ενώ οι διοικητικές δαπάνες διαπιστώθηκε πως εξακολουθούν να είναι ο τομέας με το χαμηλότερο επίπεδο σφάλματος. Επιπλέον, διαφάνηκε ότι, όσον αφορά ειδικότερα την πολιτική συνοχής και τη γεωργία, το συνολικό εκτιμώμενο ποσοστό σφάλματος για τις πληρωμές έχει μειωθεί περαιτέρω. Σε περιπτώσεις δε, όπου η Επιτροπή διαπιστώνει ότι τα κονδύλια της ΕΕ δεν έχουν δαπανηθεί σωστά, λαμβάνει μέτρα για την ανάκτησή τους. Τα κονδύλια αυτά ανέρχονται σε περίπου 3 δις ευρώ, κατά μέσο όρο, ετησίως. Όσον αφορά το οικονομικό έτος 2015, η Επιτροπή εκτιμά ότι τα μελλοντικά μέτρα ανάκτησης θα μπορούσαν να έχουν ως αποτέλεσμα τη μείωση του υπολειπόμενου επισφαλούς ποσού σε ένα επίπεδο μεταξύ 0,8% και 1,3% των πληρωμών.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-3343_el.htm

► Η Επιτροπή προτείνει αλλαγές στη νομοθεσία της ΕΕ κατά του ντάμπινγκ και των επιδοτήσεων (09.11.2016)

μέσα εμπορικής άμυνας (ΜΕΑ) – Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου (ΠΟΕ) – στρεβλώσεις της αγοράς – εξαγωγές – αντιντάμπινγκ – χρηματοπιστωτικός τομέας – κρατικές παρεμβάσεις – διεθνές εμπόριο

Μια νέα μέθοδο υπολογισμού του ντάμπινγκ στις εισαγωγές από χώρες, όπου επικρατούν σημαντικές στρεβλώσεις της αγοράς ή στις οποίες το κράτος παρεμβαίνει σημαντικά στην οικονομία, πρότεινε η Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Η πρόταση, η οποία είναι τροποποιητική της νομοθεσίας της ΕΕ κατά του ντάμπινγκ και των επιδοτήσεων, υποβάλλεται ύστερα από ευρεία δημόσια διαβούλευση και συνοδεύεται από εκτίμηση επιπτώσεων. Συγκεκριμένα, διενεργήθηκε ολοκληρωμένη εκτίμηση επιπτώσεων για να αξιολογηθούν οι συνέπειες που θα είχε η τυχόν απόφαση για το κάθε κράτος μέλος και κάθε οικονομικό τομέα. Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο καλούνται να αποφασίσουν επί της προτάσεως με τη συνήθη νομοθετική διαδικασία. Η παρούσα πρόταση δεν αντικαθιστά την πρόταση του 2013 για τον εκσυγχρονισμό των μέσων εμπορικής άμυνας της ΕΕ. Η προηγούμενη πρόταση αναμένεται να απλουστεύσει τις διαδικασίες και να επιτρέψει στην ΕΕ να επιβάλλει μεγαλύτερους δασμούς σε ορισμένες περιπτώσεις. Σκοπός της Επιτροπής είναι να εξασφαλίσει ότι η Ευρώπη διαθέτει μέσα εμπορικής άμυνας ικανά να ανταποκριθούν στις τρέχουσες απαιτήσεις στο διεθνές εμπορικό περιβάλλον, τηρώντας παράλληλα πλήρως τις διεθνείς υποχρεώσεις που υπέχει εντός του νομικού

πλασίου του ΠΟΕ. Πιο συγκεκριμένα, η ΕΕ πρέπει να εξασφαλίσει ότι έχει στη διάθεσή της αποτελεσματικά μέσα εμπορικής άμυνας (ΜΕΑ) για την αντιμετώπιση σοβαρών στρεβλώσεων της αγοράς σε ορισμένες χώρες που μπορούν, αφενός, να οδηγήσουν σε πλεονάζουσα βιομηχανική παραγωγική ικανότητα και, αφετέρου, να ενθαρρύνουν τους εξαγωγείς να εφαρμόζουν πρακτική ντάμπινγκ για τα προϊόντα τους στην αγορά της ΕΕ. Αυτό ζημιώνει τις ευρωπαϊκές βιομηχανίες και, τελικά, μπορεί να οδηγήσει σε απώλειες θέσεων εργασίας και στο κλείσιμο εργοστασίων, όπως έχει ήδη παρατηρηθεί. Η επιλεγείσα προσέγγιση θα επιτρέψει στην ΕΕ να τηρήσει τις διεθνείς νομικές υποχρεώσεις της, να εγγυηθεί την αδιάλειπτη αποτελεσματικότητα των μέσων εμπορικής άμυνας που έχει στη διάθεσή της και να ενισχύσει περαιτέρω τα εν λόγω μέσα, διατηρώντας παράλληλα τα συνολικά επίπεδα απασχόλησης. Πλέον του εκσυγχρονισμού του συνόλου των μέσων εμπορικής άμυνας που έχει προτείνει η Επιτροπή από το 2013, ως σημαντικό τμήμα των απαιτούμενων μεταρρυθμίσεων κρίνεται και η μεταρρύθμιση της μεθοδολογίας αντιντάμπινγκ. Η νέα μεθοδολογία αντιντάμπινγκ θα εφαρμόζεται σε υποθέσεις που κινήθηκαν ύστερα από την έναρξη ισχύος των τροποποιημένων κανόνων. Στην πρόταση περιλαμβάνεται, επίσης, πρόβλεψη για μεταβατική περίοδο, κατά τη διάρκεια της οποίας όλα τα μέτρα αντιντάμπινγκ που ισχύουν επί του παρόντος, καθώς και οι τρέχουσες έρευνες θα εξακολουθούν να υπόκεινται στην ισχύουσα νομοθεσία. Η Επιτροπή έχει επίσης προτείνει την ενίσχυση της νομοθεσίας της ΕΕ κατά των επιδοτήσεων, ώστε, στο μέλλον, τυχόν νέες επιδοτήσεις που διαπιστώνονται κατά τη διάρκεια έρευνας να μπορούν να εξετασθούν και να συμπεριληφθούν στους επιβαλλόμενους οριστικούς δασμούς. Με βάση τους ισχύοντες κανόνες και υπό κανονικές συνθήκες αγοράς, το ντάμπινγκ υπολογίζεται με βάση τη σύγκριση της τιμής εξαγωγής ενός προϊόντος στην ΕΕ με τις εγχώριες τιμές ή με το κόστος του προϊόντος στη χώρα εξαγωγής. Η προσέγγιση αυτή θα διατηρηθεί και θα συμπληρωθεί με τη νέα μεθοδολογία που δεν κάνει διακρίσεις μεταξύ χωρών. Θα εφαρμόζεται με τον ίδιο τρόπο για όλα τα μέλη του ΠΟΕ και θα λαμβάνει υπόψη σημαντικές στρεβλώσεις σε ορισμένες χώρες, λόγω της κρατικής παρέμβασης στην οικονομία. Τα μέλη του ΠΟΕ δεν θα αποτελούν πλέον μέρος του καταλόγου των χωρών που υπόκεινται στην επονομαζόμενη «μεθοδολογία της ανάλογης χώρας», ενώ η προσέγγιση αυτή θα επιφυλάσσεται για τις χώρες χωρίς οικονομία αγοράς που δεν είναι μέλη του ΠΟΕ. Για να προσδιορίζονται οι στρεβλώσεις, θα λαμβάνονται υπόψη διάφορα κριτήρια, όπως είναι οι κρατικές πολιτικές και παρέμβαση, η εκτεταμένη παρουσία κρατικών επιχειρήσεων, οι διακρίσεις υπέρ των εγχώριων επιχειρήσεων και η ανεξαρτησία του χρηματοπιστωτικού τομέα. Η Επιτροπή θα εκπονεί ειδικές εκθέσεις για χώρες ή για κλάδους στους οποίους εντοπίζει στρεβλώσεις. Όπως ήδη συμβαίνει, οι οικονομικοί κλάδοι της ΕΕ θα πρέπει να υποβάλλουν καταγγελία, αλλά θα μπορούν να βασίζονται

στις εν λόγω εκθέσεις της Επιτροπής για να τεκμηριώσουν τους ισχυρισμούς τους.

Η εκτίμηση επιπτώσεων της Επιτροπής καταδεικνύει ότι, σε μεγάλο βαθμό, η νέα μεθοδολογία θα έχει ως αποτέλεσμα ισοδύναμο επίπεδο δασμών αντιντάμπινγκ σε σχέση με την παρούσα κατάσταση.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-3604_el.htm

► Η Επιτροπή προτείνει σημαντική μεταρρύθμιση της φορολογίας των εταιρειών (26.10.2016)

φοροαποφυγή – ενοποιημένη βάση φορολογίας εταιρειών – κεφαλαιαγορές – διασυνοριακές εταιρείες – εθνικά συστήματα φορολογίας – διπλή φορολόγηση – τιμές μεταβίβασης – προτιμησιακά καθεστώτα – μεταφορά κερδών σε χώρες εκτός ΕΕ – πολυεθνικοί όμιλοι – ανταγωνισμός

Σχέδια για τη ριζική αλλαγή του τρόπου με τον οποίο φορολογούνται οι εταιρείες στην ενιαία αγορά, προκειμένου να επιτευχθεί ένα πιο δίκαιο και ευνοϊκό για την ανάπτυξη σύστημα φορολόγησης των εταιρειών, ανακοίνωσε η Επιτροπή. Η αναπροσαρμοσμένη κοινή ενοποιημένη βάση φορολογίας των εταιρειών (CCCTB), στο πλαίσιο ευρύτερης δέσμης μεταρρυθμίσεων, θα απλουστεύσει την ανάπτυξη επιχειρηματικής δραστηριότητας στην ενιαία αγορά και θα μειώσει το κόστος της, ενώ ταυτόχρονα θα αποτελέσει ισχυρό εργαλείο για την καταπολέμηση της φοροαποφυγής. Μετά τη μεταρρύθμιση, οι εταιρείες θα έχουν τη δυνατότητα να χρησιμοποιούν ένα ενιαίο σύνολο κανόνων και να υποβάλλουν φορολογική δήλωση σε μία μόνο φορολογική αρχή για όλες τις δραστηριότητές τους στην ΕΕ. Η κοινή ενοποιημένη βάση φορολογίας των εταιρειών (ΚΕΒΦΕ), η οποία προτάθηκε για πρώτη φορά το 2011, στοχεύει στην ενίσχυση της ενιαίας αγοράς για τις επιχειρήσεις. Παρόλο που τα κράτη μέλη σημείωσαν σημαντική πρόοδο σε πολλά βασικά σημεία της προηγούμενης πρότασης για την ΚΕΒΦΕ, δεν μπόρεσαν να καταλήξουν σε οριστική συμφωνία. Η αναθεωρημένη ΚΕΒΦΕ θα δημιουργήσει ισότιμους όρους ανταγωνισμού για τις πολυεθνικές επιχειρήσεις στην Ευρώπη, θέτοντας τέλος στις πρακτικές φοροαποφυγής. Επίσης, θα μειωθεί κατά 8% ο χρόνος που αφιερώνεται σε ετήσιες δραστηριότητες συμμόρφωσης και μέχρι 67% ο χρόνος που αφιερώνεται στη σύσταση μιας θυγατρικής, διευκολύνοντας έτσι τη σύσταση επιχειρήσεων, συμπεριλαμβανομένων των ΜΜΕ, στο εξωτερικό. Θα δίνονται κίνητρα σε δραστηριότητες που ευνοούν την ανάπτυξη, όπως οι επενδύσεις σε Ε&Α και η χρηματοδότηση με ίδια κεφάλαια, στηρίζοντας έτσι τους ευρύτερους στόχους της τόνωσης της ανάπτυξης, της απασχόλησης και των επενδύσεων. Από τη στιγμή που θα τεθεί πλήρως σε εφαρμογή η ΚΕΒΦΕ, οι συνολικές επενδύσεις στην ΕΕ θα αυξηθούν κατά 3,4%. Οι εταιρείες θα μπορούν να αντισταθμίζουν τα κέρδη που πραγματο-

ποιούν σε ένα κράτος μέλος με τις ζημίες που υφίστανται σε άλλο. Επίσης, θα εξαλειφθούν τα φορολογικά εμπόδια, όπως η διπλή φορολόγηση, και η ΚΕΒΦΕ θα αυξήσει τη φορολογική βεβαιότητα, παρέχοντας ένα σταθερό και διαφανές σύστημα φορολόγησης των εταιρειών σε επίπεδο ΕΕ. Θα εξαλειφθούν οι αναντιστοιχίες μεταξύ των εθνικών συστημάτων, τις οποίες εκμεταλλεύονται οι εταιρείες που επιδιόχονται σε επιθετικό φορολογικό σχεδιασμό. Θα καταργηθούν οι τιμές μεταβίβασης και τα προτιμησιακά καθεστώτα, που αποτελούν τα κυριότερα μέσα φοροαποφυγής. Θα λαμβάνονται αυστηρά μέτρα κατά των καταχρήσεων, προκειμένου να τεθεί τέλος στην πρακτική των εταιρειών να μεταφέρουν τα κέρδη τους σε χώρες εκτός ΕΕ. Η ΚΕΒΦΕ θα είναι υποχρεωτική για τους μεγαλύτερους πολυεθνικούς ομίλους που δραστηριοποιούνται στην ΕΕ, επομένως οι εταιρείες εκείνες που παρουσιάζουν μεγαλύτερο κίνδυνο να ακολουθήσουν πρακτικές επιθετικού φορολογικού σχεδιασμού δεν θα μπορούν πλέον να επιχειρούν φοροαποφυγή μεγάλης κλίμακας. Η ΚΕΒΦΕ θα προσφέρει στις εταιρείες σταθερούς και προβλέψιμους κανόνες, συνθήκες δίκαιου και θεμιτού ανταγωνισμού, καθώς και μείωση των δαπανών και του διοικητικού φόρτου. Αυτό θα έχει ως αποτέλεσμα να γίνει η ΕΕ μια πιο ελκυστική αγορά για επενδύσεις και επιχειρηματικές δραστηριότητες. Θα στηρίξει, επίσης, την έρευνα και την καινοτομία, που αποτελούν βασικούς μοχλούς ανάπτυξης. Θα υπάρχουν μεγάλες φορολογικές ελαφρύνσεις όσον αφορά τις δαπάνες των εταιρειών για την έρευνα και την ανάπτυξη, κάτι που θα ωφελήσει ιδιαίτερα τις νέες και καινοτόμες επιχειρήσεις που θα επιλέξουν να ενταχθούν στο νέο σύστημα. Θα ληφθούν μέτρα για την αντιμετώπιση της ευνοϊκής μεταχείρισης των δανειακών έναντι των ιδίων κεφαλαίων στο πλαίσιο του φορολογικού συστήματος, παρέχοντας ελαφρύνσεις για την έκδοση μετοχών. Ένα καθορισμένο ποσοστό του νέου μετοχικού κεφαλαίου των εταιρειών, το οποίο αντιστοιχεί σε ένα επιτόκιο άνευ κινδύνου και ένα ασφάλιστρο κινδύνου, θα εκπίπτει ετησίως από τη φορολογία. Υπό τις ισχύουσες συνθήκες της αγοράς, το ποσοστό αυτό ανέρχεται σε 2,7%. Με τον τρόπο αυτόν, θα ενθαρρυνθούν οι εταιρείες να αναζητούν πιο σταθερές πηγές χρηματοδότησης και να αξιοποιούν τις κεφαλαιαγορές, σύμφωνα με τους στόχους της Ένωσης Κεφαλαιαγορών. Θα υπάρξουν επίσης οφέλη, από την άποψη της χρηματοοικονομικής σταθερότητας, καθώς οι εταιρείες με ισχυρότερη κεφαλαιακή βάση θα είναι λιγότερο ευάλωτες σε κλυδωνισμούς. Επίσης, η Επιτροπή, αξιολογώντας πως η διπλή φορολόγηση αποτελεί μεγάλο εμπόδιο για τις επιχειρήσεις, καθώς δημιουργεί αβεβαιότητα, περιττές δαπάνες και προβλήματα ταμειακής ρευστότητας, πρότεινε ένα βελτιωμένο σύστημα επίλυσης διαφορών σε σχέση με τη διπλή φορολόγηση. Συγκεκριμένα, πρότεινε την αναπροσαρμογή των υφιστάμενων μηχανισμών επίλυσης διαφορών, ώστε να ανταποκρίνονται καλύτερα στις ανάγκες των επιχειρήσεων, ενώ τα κράτη μέλη θα έχουν σαφείς

προθεσμίες για να συμφωνήσουν σε δεσμευτική λύση για τη διπλή φορολόγηση. Η άλλη πρόταση περιλαμβάνει νέα μέτρα για να σταματήσουν οι εταιρείες να εκμεταλλεύονται νομικά κενά, γνωστά ως υβριδικές αναντιστοιχίες, μεταξύ των φορολογικών συστημάτων των κρατών μελών και των χωρών εκτός ΕΕ για να αποφύγουν τη φορολογία. Οι υβριδικές αναντιστοιχίες προκύπτουν όταν οι χώρες έχουν διαφορετικούς κανόνες για τη φορολόγηση ορισμένων εισοδημάτων ή νοτοτήτων. Οι επιχειρήσεις μπορούν να εκμεταλλεύονται αυτήν την κατάσταση, ώστε να μην φορολογούνται σε καμία από τις δύο χώρες. Οι ανωτέρω νομοθετικές προτάσεις θα υποβληθούν στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο για διαβούλευση και στο Συμβούλιο για έγκριση.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-3471_el.htm

► **Νέα διαστημική πολιτική της Επιτροπής με έμφαση στη βελτίωση της καθημερινής ζωής των πολιτών και στην ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας της Ευρώπης (26.10.2016)**

διάστημα – δορυφόροι – καινοτομία – θέσεις εργασίας – ιδιωτικές επενδύσεις – επικοινωνίες – ταξίδια – ηλεκτροπαραγωγή – σύνορα – δίκτυα μεταφοράς – περιβάλλον – κλιματική αλλαγή – τραπεζικές συναλλαγές – υποδομές ζωτικής σημασίας

Τα διαστημικά προγράμματα της ΕΕ παρέχουν υπηρεσίες που αναμφισβήτητα έχουν ήδη γίνει απαραίτητες στην καθημερινή ζωή όλων μας. Τέτοια διαστημικά δεδομένα χρησιμοποιούνται, για παράδειγμα, για τη χρήση των κινητών τηλεφώνων, το σύστημα πλοήγησης κατά την οδήγηση, τα ταξίδια με αεροπλάνο, τη δορυφορική τηλεόραση, τη διαχείριση των συνόρων, τη διάσωση ζωών στη θάλασσα, τους σεισμούς, τις πυρκαγιές και τις πλημμύρες. Τα διαστημικά δεδομένα δίνουν επιπλέον τη δυνατότητα στους γεωργούς να προγραμματίσουν τις δραστηριότητές τους, βοηθούν στην προστασία του περιβάλλοντος και την παρακολούθηση της κλιματικής αλλαγής, ενώ έχουν καίρια σημασία για την προστασία νευραλγικών υποδομών, όπως των σταθμών ηλεκτροπαραγωγής, των ευφυών δικτύων μεταφοράς και των τραπεζικών συναλλαγών. Η διαστημική στρατηγική για την Ευρώπη είναι η απάντηση στον εντεινόμενο παγκόσμιο ανταγωνισμό και τις σημαντικές τεχνολογικές αλλαγές. Η Επιτροπή προτείνει ένα σύνολο δράσεων που θα επιτρέψουν στους Ευρωπαίους πολίτες να αξιοποιήσουν πλήρως τα οφέλη του διαστήματος, να δημιουργήσουν το κατάλληλο περιβάλλον για την ανάπτυξη των νεοσύστατων επιχειρήσεων στον τομέα του διαστήματος, να προωθήσουν τον ηγετικό ρόλο της Ευρώπης στο διάστημα και να αυξήσουν το μερίδιό της στις παγκόσμιες διαστημικές αγορές. Η ενωσιακή χρηματοδότηση θα προσανατολίζεται περισσότερο προς τους επιχειρη-

ματίες του τομέα του διαστήματος οι οποίοι ξεκινούν ή αναπτύσσουν την επιχειρηματική δραστηριότητά τους σε ολόκληρη την ενιαία αγορά. Η Επιτροπή θα προωθήσει περισσότερες ιδιωτικές επενδύσεις για νεοσύστατες επιχειρήσεις, ιδίως στο πλαίσιο του επενδυτικού σχεδίου για την Ευρώπη και του επικείμενου ταμείου επιχειρηματικών κεφαλαίων, ενώ θα υποστηρίξει και τη δημιουργία ευρωπαϊκών βιομηχανικών διαστημικών κόμβων και συνεργατικών σχηματισμών στις ευρωπαϊκές περιφέρειες. Η ευρωπαϊκή διαστημική βιομηχανία είναι ισχυρή, ανταγωνιστική και δημιουργεί θέσεις εργασίας και επιχειρηματικές ευκαιρίες. Τώρα που η υποδομή των διαστημικών προγραμμάτων της ΕΕ έχει προχωρήσει ικανοποιητικά, η έμφαση πρέπει να μετατοπισθεί στην εξασφάλιση πιο εκτεταμένης χρήσης των διαστημικών δεδομένων από τον δημόσιο και τον ιδιωτικό τομέα. Η αυτόνομη πρόσβαση και χρήση του διαστήματος από την Ευρώπη έχει καίρια σημασία για την εφαρμογή των πολιτικών για τη βιομηχανία και τις επιχειρήσεις, καθώς και για την ασφάλεια, την άμυνα και τη στρατηγική αυτονομία. Τα διαστημικά προγράμματα της ΕΕ θα παρέχουν πρόσθετες υπηρεσίες που θα συμβάλλουν στην επίτευξη των στόχων στο πλαίσιο κοινών ευρωπαϊκών προτεραιοτήτων, όπως είναι η ασφάλεια, η άμυνα καθώς και η καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής. Η Επιτροπή θα ενεργεί ως έξυπνος πελάτης και θα ομαδοποιεί τις ανάγκες των δικών της υπηρεσιών εκτόξευσης. Επιπλέον, θα εξακολουθήσει να στηρίζει την πρόσβαση των ευρωπαϊκών επιχειρήσεων στις παγκόσμιες αγορές.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-3530_el.htm

► **Η Επιτροπή προτείνει νέα προσέγγιση για την αφερεγγυότητα των επιχειρήσεων στην Ευρώπη (22.11.2016)**

διαδικασίες αφερεγγυότητας – επιχειρήσεις – μεταρρυθμίσεις – βιωσιμότητα – αναδιάρθρωση

Ο Κανονισμός περί των διαδικασιών αφερεγγυότητας του 2015 επικεντρώνεται στην επίλυση των συγκρούσεων δικαιοδοσίας και νόμων σε διασυννοριακές διαδικασίες αφερεγγυότητας και διασφαλίζει την αναγνώριση των αποφάσεων που συνδέονται με διαδικασίες αφερεγγυότητας σε ολόκληρη την ΕΕ. Δεν εναρμονίζει το ουσιαστικό δίκαιο των κρατών μελών περί αφερεγγυότητας.

Οι μελέτες εξέτασης της εφαρμογής της σύστασης του 2014 σχετικά με την αναδιάρθρωση και τη δεύτερη ευκαιρία έδειξαν ότι, παρά τις μεταρρυθμίσεις στον τομέα της αφερεγγυότητας, οι κανόνες εξακολουθούν να αποκλίνουν και να είναι ανεπαρκείς σε ορισμένες χώρες. Σε αρκετά κράτη μέλη, δεν είναι δυνατή η αναδιάρθρωση μιας επιχείρησης πριν από την πτώχευση. Όσον αφορά τη δεύτερη ευκαιρία, εξακολουθούν να υπάρχουν σημαντικές διαφορές στη διάρκεια της περιόδου απαλλαγής.

Τέτοιου είδους διαφορές στα νομικά πλαίσια των κρατών μελών οδηγούν σε ανασφάλεια δικαίου, επιπρόσθετο κόστος για τους επενδυτές κατά την αξιολόγηση των κινδύνων, λιγότερο ανεπτυγμένες κεφαλαιαγορές και επίμονα εμπόδια στην αποτελεσματική αναδιάρθρωση βιώσιμων εταιρειών στην ΕΕ, συμπεριλαμβανομένων των διασυνοριακών ομίλων επιχειρήσεων.

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή παρουσίασε για πρώτη φορά, στις 28 Νοεμβρίου 2016, ένα σύνολο ευρωπαϊκών κανόνων για την αφερεγγυότητα των επιχειρήσεων. Η εύρυθμη λειτουργία των πλαισίων αφερεγγυότητας και των συστημάτων αναδιάρθρωσης αποτελεί βασικό στοιχείο για την υποστήριξη της οικονομικής ανάπτυξης και τη δημιουργία θέσεων εργασίας. Η πρωτοβουλία αυτή θα προσφέρει περισσότερες ευκαιρίες στις εταιρείες που αντιμετωπίζουν χρηματοοικονομικές δυσκολίες να προχωρήσουν εγκαίρως σε αναδιάρθρωση και να αποφύγουν έτσι την πτώχευση και τις απολύσεις. Θα διασφαλίσει ότι δίνεται στους επιχειρηματίες μια δεύτερη ευκαιρία για να ξεκινήσουν μια νέα επιχείρηση μετά από πτώχευση. Θα έχει ακόμη ως αποτέλεσμα τη βελτίωση της αποτελεσματικότητας και της αποδοτικότητας των διαδικασιών αφερεγγυότητας σε όλη την ΕΕ.

Η πρωτοβουλία αυτή αποτελεί βασικό παραδοτέο του σχεδίου δράσης για την Ένωση Κεφαλαιαγορών και της στρατηγικής για την ενιαία αγορά. Θα συμβάλει στην άρση βασικών εμποδίων που αντιμετωπίζει η ανάπτυξη των κεφαλαιαγορών στην ΕΕ, παρέχοντας ασφάλεια δικαίου στους διασυνοριακούς επενδυτές και τις εταιρείες που δραστηριοποιούνται σε ολόκληρη την ΕΕ. Οι νέοι κανόνες θα συμβάλλουν στην προσέλκυση επενδυτών, τη δημιουργία και τη διατήρηση θέσεων εργασίας, και θα βοηθήσουν τις οικονομίες να απορροφούν τους κραδασμούς της οικονομίας. Σήμερα, πολλές βιώσιμες επιχειρήσεις που αντιμετωπίζουν οικονομικές δυσκολίες οδηγούνται στην εκκαθάριση αντί της έγκαιρης αναδιάρθρωσης, ενώ πολλοί λίγοι είναι οι επιχειρηματίες που έχουν μια δεύτερη ευκαιρία.

Επίσης, η πρόταση αυτή είναι σημαντική για τη χρηματοπιστωτική σταθερότητα, επειδή οι αποτελεσματικές διαδικασίες αναδιάρθρωσης θα δίνουν τη δυνατότητα στις επιχειρήσεις να αποφύγουν την παύση εξυπηρέτησης των δανείων τους στις τράπεζες και θα συμβάλλουν στην αντιμετώπιση του υψηλού ποσοστού μη εξυπηρετούμενων δανείων σε τμήματα του τραπεζικού τομέα στην ΕΕ. Έτσι, οι τράπεζες θα μπορούν να δανείζουν περισσότερα σε καταναλωτές και επιχειρήσεις.

Η προτεινόμενη Οδηγία επικεντρώνεται σε τρία βασικά στοιχεία, και πιο συγκεκριμένα, στις κοινές αρχές για τη χρήση πλαισίων έγκαιρης αναδιάρθρωσης, τα οποία θα βοηθούν τις εταιρείες να εξακολουθήσουν τις δραστηριότητές τους και να διατηρήσουν τις θέσεις εργασίας τους, στους κανόνες που επιτρέπουν στους επιχειρηματίες να

επωφεληθούν από μια δεύτερη ευκαιρία, καθώς θα απαλλάσσονται πλήρως από τα χρέη τους έπειτα από μια περίοδο 3 ετών κατ' ανώτατο όριο και σε στοχοθετημένα μέτρα για τα κράτη μέλη, ώστε να αυξηθεί η αποτελεσματικότητα των διαδικασιών αφερεγγυότητας, αναδιάρθρωσης και απαλλαγής. Με τον τρόπο αυτόν, θα μειωθεί η υπερβολικά μεγάλη διάρκεια και το κόστος των διαδικασιών που οδηγούν σε ανασφάλεια δικαίου για τους πιστωτές και τους επενδυτές και σε χαμηλά ποσοστά ανάκτησης των οφειλόμενων χρεών.

Οι νέοι κανόνες θα τηρούν τις ακόλουθες βασικές αρχές για να εξασφαλίζεται η συνοχή και η αποτελεσματικότητα των πλαισίων για την αφερεγγυότητα και την αναδιάρθρωση σε ολόκληρη την ΕΕ. Ειδικότερα, οι επιχειρήσεις που αντιμετωπίζουν οικονομικές δυσκολίες, ιδίως οι ΜΜΕ, θα έχουν πρόσβαση σε εργαλεία έγκαιρης προειδοποίησης για την ανίχνευση της επιδεινούμενης οικονομικής κατάστασής τους και τη διασφάλιση της αναδιάρθρωσής τους σε πρώιμο στάδιο.

Στο πλαίσιο του σχεδίου δράσης για την Ένωση Κεφαλαιαγορών του 2015, ανακοινώθηκε νομοθετική πρωτοβουλία για την αφερεγγυότητα των επιχειρήσεων, στην οποία περιλαμβάνεται η έγκαιρη αναδιάρθρωση και η δεύτερη ευκαιρία. Σκοπός της πρωτοβουλίας αυτής είναι να αντιμετωπίσει τα σημαντικότερα εμπόδια που παρακωλύουν την ελεύθερη ροή κεφαλαίων και να αξιοποιήσει τα εθνικά συστήματα που λειτουργούν σωστά.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-3802_en.htm

► Το ΕΤΕ και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ξεκινούν μια νέα πρωτοβουλία ενίσχυσης των παρόχων μικροχρηματοδότησης και κοινωνικής χρηματοδότησης (22.12.2016)

μικροχρηματοδότηση – εγγυήσεις – κεφάλαια – κοινωνική χρηματοδότηση – καινοτομία – επιχειρήσεις

Το Ευρωπαϊκό Ταμείο Επενδύσεων (ΕΤΕ) είναι μέλος του ομίλου της Ευρωπαϊκής Τράπεζας Επενδύσεων. Κεντρική αποστολή του είναι η στήριξη των πολύ μικρών, μικρών και μεσαίων επιχειρήσεων (ΜΜΕ), μέσω διευκόλυνσης της πρόσβασής τους σε χρηματοδότηση. Το ΕΤΕ σχεδιάζει και αναπτύσσει επιχειρηματικά και αναπτυξιακά κεφάλαια, εγγυήσεις και μέσα μικροχρηματοδότησης που προορίζονται ειδικά για το συγκεκριμένο τμήμα της αγοράς. Στο πλαίσιο του ρόλου αυτού, το ΕΤΕ στηρίζει τους στόχους της ΕΕ για την προώθηση της καινοτομίας, της έρευνας και τεχνολογικής ανάπτυξης, της επιχειρηματικότητας, της οικονομικής ανάπτυξης και της απασχόλησης.

Το Ευρωπαϊκό Ταμείο Επενδύσεων (ΕΤΕ) και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ανακοινώνουν μια νέα πρωτοβουλία που θα βοηθήσει τους παρόχους μικροχρηματοδότησης και χρηματοδότησης κοινωνικών επιχειρήσεων να αναπτύξουν τις

δραστηριότητές τους στο πλαίσιο του προγράμματος της ΕΕ για την απασχόληση και την κοινωνική καινοτομία (EaSI).

Η νέα «θυρίδα επενδύσεων για τη δημιουργία ικανοτήτων του EaSI» θα ενισχύσει την ικανότητα επιλεγμένων χρηματοπιστωτικών διαμεσολαβητών στους τομείς της μικροχρηματοδότησης και της χρηματοδότησης κοινωνικών επιχειρήσεων. Μέσω επενδύσεων με παροχή ιδίων κεφαλαίων (όπως είναι η χρηματοδότηση αρχικής ώθησης και τα επιχειρηματικά κεφάλαια), το ΕΤΕ θα στηρίξει την ανάπτυξη αυτών των παρόχων χρηματοδότησης, π.χ. για το άνοιγμα νέου υποκαταστήματος, την επένδυση σε ανθρώπινο δυναμικό, την ανάπτυξη νέου εργαλείου ΤΠ ή τη χρηματοδότηση συγκεκριμένων δαπανών. Σε τελική ανάλυση, αυτές οι επενδύσεις θα συμβάλουν στην αύξηση της προσφοράς και των ευκαιριών για τους μικροδανειολήπτες και τις κοινωνικές επιχειρήσεις.

Αναμένεται ότι η λειτουργία της θυρίδας επενδύσεων για τη δημιουργία ικανοτήτων του EaSI θα ενισχύσει το περιβάλλον της μικροχρηματοδότησης και της κοινωνικής επιχειρηματικότητας, ενώ, παράλληλα, θα προσελκύσει συμπληρωματικές επενδύσεις στις ευρωπαϊκές οικονομίες αποδεικνύοντας την αμέριστη δέσμευση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής να δρομολογεί συγκεκριμένες πρωτοβουλίες που αποσκοπούν στην τόνωση της απασχόλησης, της ανάπτυξης και των επενδύσεων.

Το πρόγραμμα της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την απασχόληση και την κοινωνική καινοτομία (EaSI) έχει σκοπό να υποστηρίξει τον στόχο της ΕΕ για υψηλό επίπεδο απασχόλησης, επαρκή κοινωνική προστασία, καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού και της φτώχειας και βελτίωση των συνθηκών εργασίας.

Το πρόγραμμα εγγυήσεων του EaSI εγκαινιάστηκε τον Ιούνιο του 2015, χρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και υπάγεται στη διαχείριση του Ευρωπαϊκού Ταμείου Επενδύσεων. Το πρόγραμμα παρέχει υποστήριξη σε χρηματοπιστωτικούς διαμεσολαβητές που προσφέρουν μικροδάνεια σε επιχειρηματίες ή χρηματοδότηση σε κοινωνικές επιχειρήσεις που διαφορετικά δεν θα είχαν πρόσβαση σε χρηματοδότηση, λόγω του κινδύνου που παρουσιάζουν. Στόχος του είναι να διευκολύνει την πρόσβαση στη μικροχρηματοδότηση για ευπαθείς ομάδες που επιθυμούν να ιδρύσουν ή να αναπτύξουν τις εταιρείες ή τις πολύ μικρές επιχειρήσεις τους, κυρίως μέσω δανείων ύψους έως και 25.000 ευρώ. Επιπλέον, και για πρώτη φορά, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή βοηθά τις κοινωνικές επιχειρήσεις με επενδύσεις ύψους έως και 500.000 ευρώ.

Εκτός αυτών, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ενισχύει την κοινωνική διάσταση του Ευρωπαϊκού Ταμείου Στρατηγικών Επενδύσεων (ΕΤΣΕ), τόσο ως προς τη μικροχρηματοδότηση όσο και ως προς την κοινωνική επιχειρηματικότητα. Συνολικά, το ύψος της στήριξης στους τομείς αυτούς αναμένε-

ται να αυξηθεί από τα 193 εκατ. ευρώ του προγράμματος EaSI στο 1 δις ευρώ περίπου, με παράλληλη κινητοποίηση περίπου 3 δις ευρώ σε πρόσθετες επενδύσεις.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-4470_en.htm

IV. ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ

► Πολιτική συμφωνία σχετικά με την ενίσχυση των υπηρεσιών κινητού διαδικτύου με ραδιοσυχνότητες υψηλής ποιότητας (14.12.2016)

υπηρεσίες κινητού διαδικτύου – προγράμματα – υπερυψηλές συχνότητες – ραδιοηλεκτρονικές μεταδόσεις

Η ζώνη υπερυψηλών συχνοτήτων (UHF) περιλαμβάνει το φάσμα των 470-790 MHz και χρησιμοποιείται επί του παρόντος για την ψηφιακή επίγεια τηλεόραση και τα ασύρματα μικρόφωνα κατά την παραγωγή προγραμμάτων και σε ειδικές εκδηλώσεις.

Η απόφαση της 14.12.2016 θα παρέχει μεγαλύτερο πολύτιμο ραδιοφάσμα για ευρυζωνικές υπηρεσίες στη ζώνη των 700 MHz (694-790 MHz) έως τις 30 Ιουνίου 2020. Η ζώνη αυτή είναι ιδανική για την παροχή διαδικτύου υψηλής ποιότητας στους χρήστες, οπουδήποτε και αν βρίσκονται: σε εσωτερικό χώρο, σε μεγάλη πόλη, σε μικρό απομακρυσμένο χωριό ή σε αυτοκινητόδρομο. Οι συχνότητες στη ζώνη κάτω των 700 MHz θα παραμείνουν διαθέσιμες, κατά προτεραιότητα, για τις ραδιοηλεκτρονικές μεταδόσεις, με αποτέλεσμα τη διατήρηση του ευρωπαϊκού οπτικοακουστικού μοντέλου, το οποίο προσφέρει δωρεάν δημόσιες ραδιοηλεκτρονικές μεταδόσεις. Ωστόσο, η τελευταία αυτή ζώνη θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί με ευελιξία για άλλες τεχνολογίες ή υπηρεσίες υποστήριξης της καινοτομίας του δικτύου 5G και, σύμφωνα με τις εθνικές ανάγκες, σε ραδιοηλεκτρονικές υπηρεσίες.

Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο και η Επιτροπή συμφώνησαν σχετικά με τον τρόπο συντονισμού της χρήσης της ζώνης των 700 MHz, ώστε να παρασχεθούν σε όλους τους Ευρωπαίους υπηρεσίες κινητού διαδικτύου και νέες εφαρμογές σε διασυνοριακό επίπεδο, με αποτέλεσμα να διευκολυνθεί η εισαγωγή δικτύων 5G από το 2020.

Η ζήτηση για ασύρματη συνδεσιμότητα με έξυπνα τηλέφωνα και μελλοντικές συσκευές 5G αυξάνεται διαρκώς. Έως το 2020 η κίνηση στο διαδίκτυο μέσω των δικτύων κινητής τηλεφωνίας θα είναι σχεδόν οκταπλάσια της σημερινής. Η εν λόγω συνδεσιμότητα εξαρτάται από το ραδιοφάσμα – που αποτελεί τη βάση και πεπερασμένο πόρο για τις ασύρματες επικοινωνίες. Δεδομένου ότι οι ραδιοσυχνότητες δεν γνωρίζουν σύνορα, το χρονοδιάγραμμα ελευθέρωσης του ραδιοφάσματος πρέπει να συντονισθεί καλύτερα σε επίπεδο ΕΕ προκειμένου να αποφεύγονται τυχόν παρεμβολές. Αυτό θα συμβάλει, επίσης, στην ανάπτυξη καινοτόμων υπηρεσιών, όπως τα συνδεδεμένα

αυτοκίνητα, η εξ αποστάσεως υγειονομική περίθαλψη, οι έξυπνες πόλεις ή το κινητό βίντεο συνεχούς ροής που θα λειτουργεί σε ολόκληρη την ήπειρο.

Στις 14 Δεκεμβρίου 2016, διαπραγματευτές από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο και την Επιτροπή κατέληξαν σε πολιτική συμφωνία σχετικά με μια πανευρωπαϊκή προσέγγιση για τη χρήση της ζώνης υπερυψηλών συχνοτήτων (UHF) (470-790 MHz), συμπεριλαμβανομένης της ζώνης των 700 MHz (694-790 MHz). Η εν λόγω συμφωνία βασίζεται σε πρόταση που υπέβαλε η Επιτροπή τον Φεβρουάριο του 2016. Το Συμβούλιο κατέληξε σε κοινή θέση στις 26 Μαΐου και το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο (επιτροπή ITRE) στις 10 Νοεμβρίου. Τα δύο θεσμικά όργανα αναμένεται να επικυρώσουν επίσημα τη συμφωνία εντός των προσεχών εβδομάδων.

Η ζώνη των 700 MHz θα πρέπει να εκχωρηθεί σε φορείς εκμετάλλευσης κινητής τηλεφωνίας και να διατίθεται για ασύρματη ευρυζωνική χρήση το αργότερο έως τις 30 Ιουνίου 2020 σε όλα τα κράτη μέλη της ΕΕ. Δεόντως αιτιολογημένες εξαιρέσεις – για λόγους που καθορίζονται στην απόφαση – είναι δυνατές μέχρι τις 30 Ιουνίου 2022. Τα κράτη μέλη θα εγκρίνουν και θα δημοσιοποιήσουν τα εθνικά τους σχέδια για την ελευθέρωση αυτής της ζώνης μέχρι τις 30 Ιουνίου 2018. Είναι, επίσης, αναγκαίο να συνάψουν διασυνοριακές συμφωνίες συντονισμού έως το τέλος του 2017.

Στη ζώνη κάτω των 700 MHz (470-694 MHz) δίνεται μακροπρόθεσμη προτεραιότητα στις ραδιοηλεκτρονικές μεταδόσεις έως το 2030. Η τάση αυτή εξισορροπείται με τη δυνατότητα των κρατών μελών να υιοθετήσουν μια πιο ευέλικτη προσέγγιση στην εναλλακτική χρήση του φάσματος – όπως οι προηγμένες υπηρεσίες κινητών πολυμέσων – βάσει διαφόρων επιπέδων υιοθέτησης της ψηφιακής επίγειας τηλεόρασης (DTT). Η Επιτροπή θα εξετάσει επίσης τη χρήση της ζώνης αυτής με σκοπό τη διασφάλιση της αποδοτικής χρήσης του ραδιοφάσματος.

Η συντονισμένη προσέγγιση που καθιερώνεται με την παρούσα απόφαση συνδέεται με τις ευρύτερες προτάσεις της Επιτροπής για μείωση των αποκλίσεων μεταξύ των ρυθμιστικών πρακτικών και για μεγαλύτερο συντονισμό της εκχώρησης του ραδιοφάσματος, όπως περιγράφεται στο σχέδιο ευρωπαϊκού κώδικα ηλεκτρονικών επικοινωνιών του Σεπτεμβρίου 2016. Ο κώδικας προτείνει μακρά διάρκεια των αδειών, σε συνδυασμό με αυστηρότερες προϋποθέσεις για την αποτελεσματική και αποδοτική χρήση του ραδιοφάσματος. Προτείνει, επίσης, τον συντονισμό βασικών παραμέτρων, μεταξύ των οποίων το χρονοδιάγραμμα των εκχωρήσεων, ώστε να εξασφαλίζονται η έγκαιρη ελευθέρωση του ραδιοφάσματος για την αγορά της ΕΕ και περισσότερο συγκλίνουσες πολιτικές στον τομέα του ραδιοφάσματος σε ολόκληρη την ΕΕ με στόχο την παροχή πλήρους ασύρματης κάλυψης σε ολόκληρη την ΕΕ.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-4405_en.htm

V. ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

► Η Επιτροπή υπογραμμίζει την πρόοδο των εγγυήσεων για τη νεολαία και την πρωτοβουλία για την απασχόληση των νέων (ΠΑΝ) (04.10.2016)

νεολαία – απασχόληση των νέων – εκπαίδευση – μαθητεία – κατάρτιση – ανεργία – χρηματοδοτικά προγράμματα – ρευστότητα – αγορά εργασίας – «δυσπρόσιτες» ομάδες νέων

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή υπογράμμισε σε ανακοίνωσή της τα βασικά επιτεύγματα των «εγγυήσεων για τη νεολαία» και της «Πρωτοβουλίας για την Απασχόληση των Νέων» (ΠΑΝ) από την έναρξή τους, το 2013, και εξήγαγε από αυτά τρόπους για τη βελτίωση των προσπαθειών της ΕΕ και των κρατών μελών για την κατάρτιση εθνικών προγραμμάτων. Οι εγγυήσεις για τη νεολαία αποτελούν μία πολιτική δέσμευση που ανέλαβαν όλα τα κράτη μέλη της ΕΕ, ώστε να προσφέρεται σε κάθε νέο η δυνατότητα ποιοτικής απασχόλησης, συνεχούς εκπαίδευσης, μαθητείας ή κατάρτισης εντός τεσσάρων μηνών από τη στιγμή που καθίσταται άνεργος ή εξέρχεται από την επίσημη εκπαίδευση. Σε αυτά τα πλαίσια, όλα τα κράτη μέλη αξιοποιούν το μερίδιό τους από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο για τη στήριξη της απασχόλησης των νέων. Καθοριστικό ρόλο έπαιξε και η αύξηση, κατά 30%, στις προκαταβολές της ΠΑΝ από την Επιτροπή το 2015 προς τα επιλέξιμα κράτη μέλη, ύψους σχεδόν 1 δις ευρώ, αφού η άμεσα διαθέσιμη ρευστότητα συνέβαλε στην επιτάχυνση της έναρξης των μέτρων. Βασισζόμενη σε αυτήν την πρόοδο, η Επιτροπή πρότεινε να αυξηθούν περαιτέρω οι δημοσιονομικοί πόροι της πρωτοβουλίας για την απασχόληση των νέων και να διατεθεί 1 δις ευρώ επιπλέον, το οποίο θα συνοδευτεί από 1 δις ευρώ του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου. Με αυτά τα 2 δις ευρώ θα μπορέσει, έως το 2020, να δοθεί στήριξη σε περίπου 1 εκατ. επιπλέον νέους, που διαμένουν σε κράτη μέλη που έχουν πληγεί περισσότερο από την ανεργία των νέων. Η πρωτοβουλία για την απασχόληση των νέων αποτελεί το κύριο χρηματοδοτικό πρόγραμμα της ΕΕ, που δρομολογήθηκε για να διευκολυνθεί ταυτόχρονα η υλοποίηση των εγγυήσεων για τη νεολαία και για να στηριχθούν περιφέρειες στις οποίες το ποσοστό ανεργίας των νέων υπερβαίνει το 25%. Η Επιτροπή σημειώνει στην Ανακοίνωσή της ότι, μολονότι η ανεργία των νέων εξακολουθεί να αποτελεί μείζονα πρόκληση για πολλά κράτη μέλη, οι επιδόσεις της αγοράς εργασίας των νέων στην ΕΕ έχει ξεπεράσει τις προσδοκίες, αφού υπάρχουν 1,4 εκατ. λιγότεροι άνεργοι νέοι στην ΕΕ από το 2013 και 900.000 λιγότεροι νέοι εκτός απασχόλησης, εκπαίδευσης ή κατάρτισης (ΕΑΕΚ). Αναμφισβήτητα οι εγγυήσεις για τη νεολαία, συνοδευόμενες από την πρωτοβουλία για την απασχόληση των νέων, είχαν θετική συμβολή στην ανοδική αυτή τάση. Περίπου 9 εκατ. νέοι αποδέχτηκαν κάποια προσφορά, ενώ η πλειοψηφία αφορούσε σε προσφορές απασχόλησης. Επιπλέον, οι εγγυήσεις για τη νεολαία αποτέλεσαν καταλύτη αλλαγής

πολιτικής και οδήγησαν σε διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις και σε πολιτικές καινοτομίες στα διάφορα κράτη μέλη. Η ανακοίνωση, τέλος, αναγνωρίζει πως περισσότερες προσπάθειες είναι αναγκαίες για την υποστήριξη και των «δυσπρόσιτων» νέων, δηλαδή νέων που δεν έχουν εγγραφεί στις δημόσιες υπηρεσίες απασχόλησης, που διαθέτουν χαμηλή ειδίκευση, που έχουν εγκαταλείψει το σχολείο και που αντιμετωπίζουν πολλαπλά εμπόδια για την είσοδο στην αγορά εργασίας (φτώχεια, κοινωνικό αποκλεισμό, αναπηρία και διακρίσεις).

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-3216_el.htm

VI. ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΩΝ

► Η Επιτροπή ενισχύει την επιβολή του δικαίου της ΕΕ προς όφελος των πολιτών, των καταναλωτών και των επιχειρήσεων (13.12.2016)

παραβίαση δικαιωμάτων – ενιαία ψηφιακή πύλη – εφαρμογή μέτρων – επιβολή νομοθεσίας – ενωσιακό δίκαιο

Οι πολίτες και οι επιχειρήσεις συμβάλλουν σημαντικά στην επιβολή του δικαίου της ΕΕ, κοινοποιώντας στην Επιτροπή ελλείψεις κατά την εφαρμογή του από τα κράτη μέλη. Η Επιτροπή αποδίδει μεγάλη σημασία στον ουσιαστικό ρόλο που διαδραματίζουν οι μεμονωμένοι καταγγέλλοντες όσον αφορά τον εντοπισμό ευρύτερων προβλημάτων σχετικών με την επιβολή της ενωσιακής νομοθεσίας. Ταυτόχρονα, οι πολίτες και οι επιχειρήσεις αναζητούν απλές και πρακτικές συμβουλές σχετικά με τα δικαιώματα που τους παρέχει το δίκαιο της ΕΕ, καθώς και για τον τρόπο με τον οποίο μπορούν να τα αξιοποιήσουν. Σε περίπτωση παραβίασης των δικαιωμάτων τους, είναι σημαντικό να λαμβάνουν τις αναγκαίες οδηγίες ώστε να μπορούν εύκολα να βρίσκουν και να χρησιμοποιούν τους πλέον κατάλληλους μηχανισμούς επίλυσης προβλημάτων και προσφυγής σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο. Μέσω της ενιαίας ψηφιακής πύλης, η Επιτροπή θα παρέχει στους πολίτες και στις επιχειρήσεις ένα ενιαίο σημείο πρόσβασης, στο οποίο θα μπορούν να αναζητούν πληροφορίες, βοήθεια, συμβουλές και υπηρεσίες επίλυσης προβλημάτων σχετικά με την ενιαία αγορά.

Η Επιτροπή, στις 13 Δεκεμβρίου 2016, παρουσίασε τα μέτρα που προτίθεται να λάβει για να ενισχύσει την εφαρμογή, την υλοποίηση και την επιβολή του δικαίου της ΕΕ προς όφελος των πολιτών, των καταναλωτών και των επιχειρήσεων. Οι κοινός ευρωπαϊκοί κανόνες είναι σημαντικοί στην καθημερινή μας ζωή, είτε γιατί βελτιώνουν την ασφάλεια των τροφίμων και την ποιότητα του αέρα είτε γιατί καθιστούν ευκολότερη και φθηνότερη τη συμμετοχή των μικρομεσαίων επιχειρήσεων σε διαγωνισμούς για δημόσιες συμβάσεις.

Ωστόσο, οι κανόνες αυτοί είναι σημαντικοί μόνον εφόσον εφαρμόζονται στην πράξη. Συνήθως, όταν ένα ζήτημα

έρχεται στο προσκήνιο, όπως ο έλεγχος των εκπομπών καυσαερίων από τα αυτοκίνητα, η μόλυνση των υδάτων ή οι παράνομοι χώροι υγειονομικής ταφής αποβλήτων, το πρόβλημα δεν είναι η έλλειψη κανόνων της ΕΕ, αλλά η μη εφαρμογή τους από τα κράτη μέλη. Για τον λόγο αυτόν, χρειαζόμαστε ένα ισχυρό και αποτελεσματικό σύστημα επιβολής της νομοθεσίας, το οποίο: (α) να διασφαλίζει ότι τα κράτη μέλη αναλαμβάνουν τις ευθύνες τους όσον αφορά την τήρηση και την επιβολή των κανόνων που έχουν από κοινού θεσπίσει· (β) να εστιάζει στη λήψη μέτρων επιβολής, από την Επιτροπή, στις περιπτώσεις που αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό, και να επιβάλλει αυστηρότερες οικονομικές κυρώσεις στα κράτη μέλη που δεν μεταφέρουν έγκαιρα τις Οδηγίες στο εθνικό τους δίκαιο και (γ) να ευαισθητοποιεί τους πολίτες και τις επιχειρήσεις σχετικά με τα δικαιώματά τους.

Τα κράτη μέλη έχουν την πρωταρχική ευθύνη για την πλήρη και ορθή μεταφορά, εφαρμογή και υλοποίηση της ενωσιακής νομοθεσίας. Οφείλουν, επίσης, να εξασφαλίζουν για τους πολίτες τους ταχεία και αποτελεσματική έννομη προστασία, όταν θίγονται τα δικαιώματα που τους παρέχει το δίκαιο της ΕΕ.

Η Επιτροπή θα συνεχίσει να βοηθά τα κράτη μέλη στις προσπάθειές τους με πολλούς και διάφορους τρόπους. Για παράδειγμα, η Επιτροπή θα θεσπίσει διαλόγους σε υψηλό επίπεδο, δίκτυα και ανταλλαγές βέλτιστων πρακτικών σε συνεργασία με τις εθνικές αρχές και τα δικαστήρια, καθώς και το Ευρωπαϊκό Δίκτυο Διαμεσολαβητών, το οποίο θα συντονίζει ο Ευρωπαϊός Διαμεσολαβητής. Επίσης, η Επιτροπή θα εξακολουθήσει να εστιάζει στην ταχεία και έγκαιρη αντιμετώπιση των πιθανών παραβιάσεων του δικαίου της ΕΕ.

Μια άλλη προτεραιότητα θα είναι η διερεύνηση υποθέσεων όπου τα κράτη μέλη μεταφέρουν εσφαλμένα ή δεν μεταφέρουν καθόλου τη νομοθεσία της ΕΕ στο εθνικό τους δίκαιο, με αποτέλεσμα να στερούνται οι πολίτες και οι επιχειρήσεις τα δικαιώματα και τα οφέλη που απορρέουν από την ενωσιακή νομοθεσία.

Είναι απογοητευτικό το γεγονός ότι ο αριθμός των περιπτώσεων μη έγκαιρης μεταφοράς της νομοθεσίας της ΕΕ, από τα κράτη μέλη, έχει πρόσφατα αυξηθεί. Προκειμένου να δοθούν κίνητρα στα κράτη μέλη να μεταφέρουν έγκαιρα την ενωσιακή νομοθεσία και να μειωθεί ο αριθμός των υποθέσεων που καταλήγουν στο Δικαστήριο της ΕΕ, η Επιτροπή προτείνει την εναρμόνιση της προσέγγισής της σε αυτές τις υποθέσεις με την προσέγγιση που εφαρμόζει ήδη σε άλλες υποθέσεις παραβάσεων που συνεπάγονται οικονομικές κυρώσεις. Στο μέλλον, όταν παραπέμπει ένα κράτος μέλος ενώπιον του Δικαστηρίου της ΕΕ για καθυστερημένη μεταφορά της ενωσιακής νομοθεσίας, η Επιτροπή θα ζητά συστηματικά από το Δικαστήριο να επιβάλλει, εκτός από την περιοδική χρηματική ποινή που ισχύει σήμερα, και ένα κατ' αποκοπή ποσό.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-3963_en.htm

VII. ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΕΜΠΟΡΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ

► Πρόταση για μελλοντικό πολυμερές επενδυτικό δικαστήριο (13.12.2016)

Επενδυτικές διαφορές – πολυμερής μεταρρύθμιση – Οικονομική και Εμπορική Συμφωνία – πολυμερές δικαστήριο

Η ιδέα της πολυμερούς επίλυσης επενδυτικών διαφορών είχε ήδη τεθεί σε επίπεδο ΕΕ από ορισμένους ενδιαφερομένους στο πλαίσιο της δημόσιας διαβούλευσης που πραγματοποιήθηκε το 2014, ως ένας πιο αποτελεσματικός τρόπος για τη μεταρρύθμιση του συστήματος ISDS από τις διμερείς μεταρρυθμίσεις. Στο έγγραφο προβληματισμού της 5ης Μαΐου 2015, σχετικά με τις επενδύσεις στην ΤΤΡ και τη μελλοντική πορεία, η Επιτροπή ανέφερε επίσης ότι, παράλληλα με τη διαδικασία μεταρρύθμισης που έχει ξεκινήσει στο πλαίσιο των διμερών διαπραγματεύσεων της ΕΕ, θα πρέπει να αρχίσουν οι εργασίες με σκοπό τη δημιουργία πολυμερούς συστήματος για την επίλυση διεθνών επενδυτικών διαφορών. Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο έχει επίσης υποστηρίξει, σε μεγάλο βαθμό, την πρόταση να υπάρξει συνεργασία για την επίτευξη πολυμερούς λύσης. Στο ίδιο πνεύμα, η Επιτροπή, στην Ανακοίνωση που εξέδωσε το 2015 με τίτλο «Εμπόριο για όλους», θέτει ως στόχο τη συνεργασία της με τους εταίρους ώστε να υπάρξει συναίνεση για ένα ολοκληρωμένο, μόνιμο πολυμερές επενδυτικό δικαστήριο, προκειμένου να καθοριστεί μια συνεκτική, ενιαία και αποτελεσματική πολιτική για την επίλυση των επενδυτικών διαφορών.

Η πρόταση για πολυμερή μεταρρύθμιση προσέκλυσε, επίσης, αυξανόμενο ενδιαφέρον από πολλές τρίτες χώρες. Η Συνολική Οικονομική και Εμπορική Συμφωνία ΕΕ-Καναδά (CETA), που έχει ήδη υπογραφεί, και η εμπορική συμφωνία ΕΕ-Βιετνάμ περιέχουν αμφότερες αναφορά στη δημιουργία μόνιμου πολυμερούς επενδυτικού δικαστηρίου. Η ΕΕ περιλαμβάνει παρόμοιες αναφορές σε όλες τις εν εξελίξει διαπραγματεύσεις της που αφορούν επενδύσεις.

Ο στόχος είναι να δημιουργηθεί μόνιμο σώμα για την εκδίκαση επενδυτικών διαφορών, δηλαδή να εγκαταλειφθεί το ad hoc σύστημα διευθέτησης των διαφορών μεταξύ επενδυτή και κράτους (ISDS). Το πολυμερές επενδυτικό δικαστήριο θα εκδικάζει διαφορές στο πλαίσιο μελλοντικών και υφιστάμενων επενδυτικών συμφωνιών. Όσον αφορά την ΕΕ, θα αντικαταστήσει το διμερές Σύστημα Επενδυτικών Δικαστηρίων, που περιλαμβάνεται στις πρόσφατες εμπορικές και επενδυτικές συμφωνίες σε επίπεδο ΕΕ.

Σκοπός των πρώτων διερευνητικών συνομιλιών που θα πραγματοποιηθούν στη Γενεύη, σε κυβερνητικό επίπεδο, είναι να εξετασθεί ακριβώς αυτό το ζήτημα. Ως εκ τούτου, είναι πολύ νωρίς για να υπάρξει κάποια συγκεκριμένη πληροφορία σχετικά με αυτό.

Το πολυμερές επενδυτικό δικαστήριο θα μπορούσε να δημιουργηθεί κατά τα πρότυπα των περισσότερων εγχώριων και διεθνών δικαστηρίων, τα οποία αποτελούνται συνήθως από δύο βαθμούς δικαιοδοσίας: το πρωτοδικείο και το εφετείο. Το πρωτοδικείο θα μπορούσε να εκδικάζει προσφυγές που ασκούνται στο πλαίσιο επενδυτικών συμφωνιών, τις οποίες οι ενδιαφερόμενες χώρες θα έχουν αποφασίσει να φέρουν ενώπιον του πολυμερούς δικαστηρίου. Το εφετείο θα μπορούσε να εκδικάζει εφέσεις κατά των αποφάσεων του πρωτοδικείου. Το πολυμερές επενδυτικό δικαστήριο, επίσης κατά τα πρότυπα της λειτουργίας των υφιστάμενων δικαστηρίων, θα μπορούσε να έχει μόνιμο προσωπικό και γραμματεία προς υποστήριξη της καθημερινής ροής των εργασιών του.

Το Σύστημα Επενδυτικών Δικαστηρίων (ISC) στη CETA διαρθρώνεται γύρω από βασικές αρχές που ισχύουν για τα περισσότερα εγχώρια και διεθνή δικαστήρια. Οι αρχές αυτές είναι, ενδεικτικά, η μονιμότητα, η δυνατότητα αίτησης έφεσης και η τυχαία ανάθεση των υποθέσεων. Αυτές οι βασικές αρχές θα αποτελέσουν επίσης αντικείμενο των συζητήσεων για το πολυμερές δικαστήριο.

Ωστόσο, οι διαπραγματεύσεις σε πολυμερές πλαίσιο εγείρουν ορισμένα ειδικά ζητήματα, όπως τη δικαιοδοσία του δικαστηρίου, τη σύνθεσή του, τον διορισμό δικαστών, τη γεωγραφική ισορροπία, τη μονιμότητα, την εκτέλεση, τον καταμερισμό του κόστους και την τοποθεσία, αρχές οι οποίες δεν είναι αναγκαστικά ίδιες με τις αρχές που ισχύουν σε διμερές πλαίσιο και δεν μπορούν αναγκαστικά να αντιμετωπίζονται με τον ίδιο τρόπο. Οι συζητήσεις θα αφορούν ακριβώς τα θέματα αυτά.

Πρόκειται για συμμετοχική διαδικασία, ανοικτή σε όλες τις ενδιαφερόμενες χώρες. Σε επίπεδο ΕΕ, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή προτίθεται να διατηρήσει τη διαδικασία γύρω από την πρωτοβουλία ιδιαίτερα ανοικτή και διαφανή, με τακτικές συνεδριάσεις με τους ενδιαφερομένους, ώστε να εξετάζεται με άλλες χώρες η πρόσδος που έχει επιτευχθεί ως προς την πρωτοβουλία. Η Επιτροπή θα δημιουργήσει, επίσης, ειδικό διαδικτυακό τόπο, στον οποίο θα δημοσιοποιείται όλο το υλικό σχετικά με την πρωτοβουλία.

Επιπλέον, η Επιτροπή διενεργεί συνολική αξιολόγηση των επιπτώσεων που θα έχει η πρωτοβουλία για τη δημιουργία πολυμερούς επενδυτικού δικαστηρίου. Η ηλεκτρονική δημόσια διαβούλευση, η οποία θα διεξαχθεί βάσει ερωτηματολογίου και θα διαρκέσει 12 εβδομάδες, θα ξεκινήσει σύντομα. Επίσης, έχει προγραμματισθεί να πραγματοποιηθεί συνεδρίαση των ενδιαφερομένων έως τον Φεβρουάριο του 2017. Η τελική έκθεση αξιολόγησης των επιπτώσεων αναμένεται να δημοσιευθεί το καλοκαίρι του 2017.

Όταν τεθεί σε εφαρμογή το πολυμερές επενδυτικό δικαστήριο, θα αντικαταστήσει το διμερές Σύστημα Επενδυτικών Δικαστηρίων, το οποίο έχει συμπεριληφθεί σε συμ-

φωνίες σε επίπεδο ΕΕ, καθώς και κάθε άλλον μηχανισμό επίλυσης διαφορών που προβλέπεται σε επενδυτικές συμφωνίες των κρατών μελών της ΕΕ ή σε επενδυτικές συμφωνίες μεταξύ τρίτων χωρών.

Οι πρόσφατες συμφωνίες της ΕΕ με το Βιετνάμ και τον Καναδά περιλαμβάνουν διατάξεις που προβλέπουν τη μετάβαση από το τρέχον Σύστημα Επενδυτικών Δικαστηρίων σε ένα μόνιμο πολυμερές επενδυτικό δικαστήριο, κάτι που υποχρεώνει τα εν λόγω κράτη να συνεργασθούν με την ΕΕ για τη δημιουργία ενός μελλοντικού πολυμερούς επενδυτικού δικαστηρίου. Η ΕΕ περιλαμβάνει παρόμοιες αναφορές σε όλες τις διαπραγματεύσεις που αφορούν επενδύσεις.

Το πολυμερές δικαστήριο θα πρέπει να αποτελεί νομική οντότητα, δυνάμει του διεθνούς δικαίου, αλλά είναι πολύ νωρίς για να καθορισθεί αν θα είναι αυτοτελής οργανισμός ή αν θα εντάσσεται σε υφιστάμενο διεθνή οργανισμό. Η προοπτική αυτή παραμένει ανοικτή, αλλά θα πρέπει να συνυπολογιστούν οι απόψεις των μελών των εξεταζόμενων διεθνών οργανισμών, ο τρέχων και ο προβλεπόμενος φόρτος εργασίας, καθώς και η αποστολή και οι άλλες δραστηριότητες αυτών των υφιστάμενων οργανισμών.

Μια δυνατότητα θα μπορούσε να είναι η χρηματοδότηση του πολυμερούς δικαστηρίου μέσω μόνιμων μεταβιβάσεων από τα μέλη, κατά το πρότυπο, δηλαδή, των περισσότερων διεθνών οργανισμών, όπως του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου (ΠΟΕ).

Το προβλεπόμενο κόστος θα είναι συγκρίσιμο με το κόστος άλλων διεθνών δικαστηρίων, όπως του Διεθνούς Δικαστηρίου για το Δίκαιο της Θάλασσας ή του δευτεροβάθμιου δικαιοδοτικού οργάνου του ΠΟΕ, η λειτουργία των οποίων κοστίζει αντίστοιχα περίπου 10 εκατ. δολάρια και περίπου 7 εκατ. δολάρια ετησίως.

Το κόστος ανά κράτος μέλος θα εξαρτάται από το συνολικό μέγεθος της συμμετοχής. Με την πάροδο του χρόνου, το κόστος λειτουργίας του πολυμερούς δικαστηρίου είναι επίσης πιθανό να μειωθεί, καθώς θα αυξάνεται ο κύκλος των μελών του και θα βελτιώνεται η αποδοτικότητά του.

http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-16-4350_en.htm

VIII. ΑΝΘΡΩΠΙΝΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ

► Η ΕΕ ενισχύει τους εμπορικούς κανόνες έναντι των εμπορευμάτων που χρησιμοποιούνται για τη θανατική ποινή και τα βασανιστήρια (04.10.2016)

Θανατική ποινή – εγκλήματα – βασανιστήρια – απάνθρωπη ή εξευτελιστική μεταχείριση – αγαθά – υπηρεσίες – ανθρώπινα δικαιώματα – εισαγωγές – εξαγωγές – εμπορικοί κανόνες

Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο ενέκρινε νέους περιορισμούς ενάντια σε αγαθά και υπηρεσίες που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για την εφαρμογή της θανατικής ποι-

νης. Ο σεβασμός των ανθρωπίνων δικαιωμάτων είναι μία από τις βασικές αξίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Είναι επίσης ένα ουσιαστικό στοιχείο των σχέσεων της Ένωσης με τρίτες χώρες, συμπεριλαμβανομένων και των εμπορικών. Ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης απαγορεύει τη θανατική ποινή, τα βασανιστήρια και την απάνθρωπη ή εξευτελιστική μεταχείριση ή τιμωρία. Ο Κανονισμός 1236/2005 απαγορεύει την εξαγωγή και την εισαγωγή προϊόντων τα οποία μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την εφαρμογή της θανατικής ποινής ή βασανιστηρίων ή άλλης σκληρής, απάνθρωπης ή ταπεινωτικής μεταχείρισης και τιμωρίας. Γενική άδεια εξαγωγής προβλέπεται για τις εξαγωγές σε χώρες που, όπως και τα κράτη μέλη της ΕΕ, έχουν καταργήσει τη θανατική ποινή για όλα τα εγκλήματα. Φυσικά, η απαλλαγή αυτή υπόκειται σε ορισμένες προϋποθέσεις που διασφαλίζουν ότι οι επανεξαγωγές σε άλλες χώρες απαιτούν προηγούμενη έγκριση. Όπου η γενική εξαίρεση δεν ισχύει, οι εξαγωγείς πρέπει να υποβάλουν αίτηση για παροχή προηγούμενης άδειας, η οποία μπορεί να λάβει τη μορφή γενικής ή ατομικής άδειας. Προς το παρόν, οι έλεγχοι των εξαγωγών εφαρμόζονται σε ορισμένα αναισθητικά. Μία ειδική διαδικασία εξουσιοδοτεί την Ευρωπαϊκή Επιτροπή να απαριθμήσει επιπλέον αγαθά που έχουν εγκριθεί ή που πράγματι χρησιμοποιούνται, για τη θανατική ποινή σε μία ή περισσότερες τρίτες χώρες. Όσον αφορά την παροχή ορισμένων υπηρεσιών, ο Κανονισμός εισάγει απαγορεύσεις σε σχέση με τα εμπορεύματα των οποίων η εξαγωγή και εισαγωγή απαγορεύεται, την παροχή υπηρεσιών διαμεσολάβησης, την τεχνική βοήθεια και την εκπαίδευση για τη χρήση τους. Η παρουσίαση των εν λόγω προϊόντων σε διεθνείς εμπορικές εκθέσεις στην ΕΕ και η διεθνής προμήθεια και αγορά διαφημιστικού χώρου ή χρόνου επίσης απαγορεύονται. Εάν η εξαγωγή των εμπορευμάτων απαιτεί άδεια, αλλά δεν απαγορεύεται, η παροχή υπηρεσιών μεσιτείας και τεχνικής βοήθειας σε σχέση με τα οικεία προϊόντα απαιτεί επίσης άδεια. Σε ορισμένες περιπτώσεις, η γενική άδεια μπορεί να ισχύει και για την παροχή τεχνικής βοήθειας. Ο ορισμός των υπηρεσιών διαμεσολάβησης είναι ο ίδιος με εκείνον που χρησιμοποιείται στον Κανονισμό (ΕΚ) 428/2009 για τη θέσπιση κοινοτικού συστήματος ελέγχου των εξαγωγών, της μεταφοράς, της μεσιτείας και της διαμετακόμισης ειδών διπλής χρήσης, αλλά ο νέος Κανονισμός πηγαίνει παραπέρα ορίζοντας ότι η άδεια για την παροχή υπηρεσιών διαμεσολάβησης απαιτείται κάθε φορά που οι υπηρεσίες αυτές παρέχονται σε τρίτη χώρα. Ο Κανονισμός απαγορεύει, επίσης, τη διαμετακόμιση, δηλαδή τη μεταφορά εντός της Ένωσης των αγαθών που προέρχονται από χώρες εκτός της Ένωσης, αλλά περνούν από αυτήν στον δρόμο τους για κάποια τρίτη χώρα. Εάν η εξαγωγή των σχετικών προϊόντων απαιτεί άδεια, αλλά δεν απαγορεύεται, η απαγόρευση της διέλευσης ισχύει εάν ο μεταφορέας γνωρίζει ότι τα αγαθά προορίζονται να χρησιμοποιηθούν για τη θανατική ποινή, για βασανιστήρια ή άλλες μορφές κακομεταχείρισης.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-3286_en.htm

ΙΧ. ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

► Η ΕΕ εγκρίνει νέους κανόνες για τα κράτη μέλη με στόχο τη δραστική μείωση της ατμοσφαιρικής ρύπανσης (14.12.2016)

πρωτόκολλο του Γκέτεμποργκ – διασυνοριακή ρύπανση – όρια εκπομπών – μείωση ρύπανσης

Τον Δεκέμβριο του 2013, η Επιτροπή δημοσίευσε το πρόγραμμα «Καθαρός αέρας για την Ευρώπη», με το οποίο επικαιροποιήθηκαν οι στόχοι της πολιτικής στον ατμοσφαιρικό αέρα για το 2020 και το 2030. Το πρόγραμμα περιλάμβανε μια πρόταση σχετικά με τις μονάδες καύσης μετρίου μεγέθους (Οδηγία 2015/2193), την πρόταση για μια νέα Οδηγία για τα εθνικά ανώτατα όρια εκπομπών και μια πρόταση για την επικύρωση του πρωτοκόλλου του Γκέτεμποργκ που τροποποιήθηκε πρόσφατα.

Η Οδηγία ΕΑΟΕ ορίζει μέγιστα ανώτατα όρια εκπομπών για κάθε χώρα, για τους πέντε βασικούς ρύπους: τα λεπτά σωματίδια (PM_{2,5}), το διοξείδιο του θείου, τα οξείδια του αζώτου, την αμμωνία και τις πτητικές οργανικές ενώσεις εκτός του μεθανίου.

Οι δεσμεύσεις μείωσης για το 2020 είναι ταυτόσημες με εκείνες που είχαν ήδη συμφωνήσει τα κράτη μέλη σε διεθνές επίπεδο κατά την αναθεώρηση του πρωτοκόλλου του Γκέτεμποργκ το 2012. Οι δεσμεύσεις για το 2030 επιβάλλουν πολύ σημαντικότερες μειώσεις. Αυτό θα βοηθήσει στη μείωση της διασυνοριακής ρύπανσης και των συγκεντρώσεων υποβάθρου σε ολόκληρη την Ευρώπη.

Οι βιομηχανικοί κλάδοι και ορισμένες από τις ουσίες που εμπλέκονται στην πολιτική για τον ατμοσφαιρικό αέρα έχουν μεγάλη σημασία και για τις πολιτικές για το κλίμα και την ενέργεια. Καταβλήθηκε κάθε δυνατή προσπάθεια προκειμένου να εξασφαλισθεί στενός συντονισμός μεταξύ των προτάσεων για την ποιότητα του αέρα και των προτάσεων για την υλοποίηση των στόχων της Ένωσης για τις εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου (GHG) και για την ενέργεια.

Όλοι οι κλάδοι θα πρέπει να συμβάλουν στην αποτελεσματική εφαρμογή της πολιτικής, συμπεριλαμβανομένων και των κλάδων που είχαν σημειώσει μικρότερες μειώσεις στο παρελθόν, όπως η γεωργία. Η Επιτροπή θα συνεργασθεί στενά με τα κράτη μέλη και τα ενδιαφερόμενα μέρη για να εξασφαλίσει την επίτευξη των οφελών για την υγεία και το περιβάλλον.

Στις 14 Δεκεμβρίου 2016, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο υπέγραψαν τη νέα Οδηγία για τα εθνικά ανώτατα όρια εκπομπών (Οδηγία ΕΑΟΕ), με βάση μια πρόταση της Επιτροπής με την οποία θεσπίζονται αυστηρότερα όρια για τους πέντε κυριότερους ρύπους στην Ευρώπη. Η Οδηγία θα αρχίσει να ισχύει από την 31η Δεκεμβρίου 2016.

Αφού τεθεί πλήρως σε εφαρμογή, η Οδηγία αναμένεται να μειώσει, σχεδόν κατά 50%, τις αρνητικές επιπτώσεις

της ατμοσφαιρικής ρύπανσης στην υγεία, όπως είναι οι ασθένειες του αναπνευστικού συστήματος και ο πρόωρος θάνατος, έως το 2030. Παρότι οι – εξαιρετικά επιβλαβείς – ατμοσφαιρικοί ρύποι είναι αόρατοι, οι πολίτες ενημερώνονται και ανησυχούν ολοένα και περισσότερο για την ποιότητα του αέρα που αναπνέουν· έτσι, η επίτευξη συμφωνίας για τη θέσπιση αυστηρότερων ορίων με την Οδηγία ΕΑΟΕ είναι πολύ σημαντική. Η αυστηροποίηση των ορίων θα έχει επίσης σημαντικά οφέλη για την ποιότητα του γλυκού νερού, του εδάφους και πολλών οικοσυστημάτων και θα βοηθήσει στην αντιμετώπιση των επιπτώσεων των επιβλαβών σωματιδίων που ευθύνονται για την κλιματική αλλαγή, όπως η αιθάλη. Η Οδηγία αυτή αποτελεί το κεντρικό στοιχείο του γενικότερου προγράμματος της Επιτροπής «Καθαρός αέρας για την Ευρώπη».

Ο ρόλος των κρατών μελών στον συντονισμό και την εφαρμογή της Οδηγίας, σε εθνικό επίπεδο, είναι πολύ σημαντικός. Τα κράτη μέλη οφείλουν να μεταφέρουν την Οδηγία στο εθνικό τους δίκαιο μέχρι τις 30 Ιουνίου 2018 και να εκπονήσουν, έως το 2019, ένα εθνικό πρόγραμμα ελέγχου της ατμοσφαιρικής ρύπανσης, στο οποίο θα περιγράφονται μέτρα με τα οποία θα διασφαλίζεται ότι οι εκπομπές των πέντε κυριότερων ατμοσφαιρικών ρύπων θα μειωθούν κατά τα συμφωνημένα ποσοστά μέχρι το 2020 και το 2030. Οφείλουν επίσης να συντονίσουν τα σχέδιά τους σε τομείς όπως οι μεταφορές, η γεωργία, η ενέργεια και το κλίμα. Αυτό προϋποθέτει την πραγματοποίηση επενδύσεων, αλλά το κόστος θα αντισταθμισθεί στο πολλαπλάσιο από τα οφέλη, χάρη στην εξοικονόμηση δαπανών, ιδίως στον τομέα της υγειονομικής περίθαλψης και της υγείας στην εργασία. Στην πρόταση της Επιτροπής για έναν Κανονισμό για τη διακυβέρνηση της Ενεργειακής Ένωσης, που δημοσιεύθηκε πρόσφατα, υπογραμμίζεται η σημασία του συντονισμού μεταξύ των πολιτικών για την ποιότητα του ατμοσφαιρικού αέρα, το κλίμα και την ενέργεια και της νέας Οδηγίας ΕΑΟΕ.

Η Επιτροπή θα συνεργασθεί με τα κράτη μέλη για να εξασφαλισθεί η ορθή εφαρμογή της Οδηγίας, μεταξύ άλλων, με τη δημιουργία του νέου φόρουμ «Καθαρός αέρας» μέχρι το φθινόπωρο του 2017. Το φόρουμ αυτό θα φέρει σε επαφή τους ενδιαφερομένους φορείς για την ανταλλαγή εμπειριών και ορθών πρακτικών. Η Επιτροπή θα διευκολύνει επίσης την πρόσβαση σε χρηματοδοτικά μέσα της ΕΕ.

Τέλος, η Οδηγία θα προετοιμάσει το έδαφος για την κύρωση του αναθεωρημένου πρωτοκόλλου του Γκέτεμποργκ που συμφωνήθηκε διεθνώς, από τα κράτη μέλη, το 2012, στο πλαίσιο της Οικονομικής Επιτροπής των Ηνωμένων Εθνών για την Ευρώπη. Αυτό θα βοηθήσει στη μείωση της ρύπανσης στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης, του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας, προς όφελος τόσο των ίδιων των χωρών όσο και των πολιτών της ΕΕ που είναι πιο άμεσα εκτεθειμένοι σε διασυνοριακή ρύπανση.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-4358_en.htm

ΟΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΕ

II. e-πίκαιρα νομικής πληροφορικής

Επιμ.: Κωνσταντίνος Π. Θεοδωρίδης

► Ηλεκτρονικό Αστυνομικό Τμήμα

Στις 17 Οκτωβρίου 2017, τέθηκε σε λειτουργία το λεγόμενο «Ηλεκτρονικό Αστυνομικό Τμήμα», μια διαδικτυακή πύλη της Ελληνικής Αστυνομίας, με σκοπό την ταχύτερη ηλεκτρονική εξυπηρέτηση φυσικών και νομικών προσώπων. Η πλατφόρμα αυτή δίνει τη δυνατότητα σε πολίτες, επιχειρήσεις και λοιπούς φορείς να υποβάλουν αιτήματα διοικητικού και δικαστικού χαρακτήρα, καθώς και καταγγελίες για περιπτώσεις ηλεκτρονικού εγκλήματος. Στόχος είναι η εξυπηρέτηση των πολιτών μέσα από την ταχύτερη διεκπεραίωση των σχετικών αιτημάτων τους και τη μείωση των γραφειοκρατικών διαδικασιών, ενώ παράλληλα εξοικονομούνται και ανθρώπινοι πόροι.

Πιο συγκεκριμένα, στο Ηλεκτρονικό Αστυνομικό Τμήμα, οι χρήστες έχουν, μεταξύ άλλων, τη δυνατότητα να υποβάλουν αιτήσεις ηλεκτρονικής ταυτοποίησης (π.χ. για έκδοση άδειας εισόδου αλλοδαπών στη χώρα) και αιτήσεις για θέματα διοικητικού και δικαστικού χαρακτήρα (π.χ. αίτηση χορήγησης άδειας κατοχής κυνηγετικών όπλων ή έκδοσης άδειας κυκλοφορίας μοτοποδηλάτου). Ηλεκτρονικές αιτήσεις μπορούν να υποβάλουν και διάφοροι φορείς για θέματα διοικητικού και δικαστικού χαρακτήρα (π.χ. αίτηση χορήγησης αντιγράφου ποινικής κατάστασης πολίτη για νόμιμη χρήση οπλοφορίας).

Τέλος, το νέο Ηλεκτρονικό Αστυνομικό Τμήμα θα δέχεται και καταγγελίες εκ μέρους πολιτών και επιχειρήσεων για ηλεκτρονικά εγκλήματα. Ενδεικτικά σημειώνονται περιπτώσεις, όπως απατηλές διαπραπτικές συναλλαγές μέσω του διαδικτύου, απάτες στο πλαίσιο του ηλεκτρονικού εμπορίου και οι γνωστές ως «Νιγηριανές απάτες». Καταγγελία μπορούν να υποβάλουν και άτομα που εντοπίζουν π.χ. παιδόφιλους ή χρήστες του διαδικτύου οι οποίοι έχουν πρόθεση αυτοκτονίας.

Για τη χρήση των παρεχόμενων υπηρεσιών απαιτείται ταυτοποίηση των χρηστών μέσω του συστήματος TaxisNet της Γενικής Γραμματείας Πληροφοριακών Συστημάτων.

Σχετικά links:

Η διαδικτυακή πύλη του Ηλεκτρονικού Αστυνομικού Τμήματος:
<https://portal.astynomia.gr>

► Το ΔΕΕ αναγνωρίζει τη δυναμική IP ως δεδομένο προσωπικού χαρακτήρα

Στις 19 Οκτωβρίου 2016, το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης αποφάνθηκε επί της υποθέσεως *Breyer* (C-582/14, 19.10.2016, ECLI:EU:C:2016:779), η οποία ανάγεται σε σχετικό προδικαστικό ερώτημα του Ανώτατου

Ομοσπονδιακού Δικαστηρίου της Γερμανίας και αφορά το δικαίωμα των διαχειριστών ιστοτόπων να αποθηκεύουν προσωπικά δεδομένα των χρηστών.

Στην εν λόγω υπόθεση, ένας ιδιώτης, ο Γερμανός P. Breyer, προσέφυγε ενώπιον των γερμανικών δικαστηρίων, ζητώντας την απαγόρευση της καταχώρισης και αποθήκευσης των διευθύνσεων του IP (Internet Protocol) από τους ιστοτόπους των γερμανικών ομοσπονδιακών υπηρεσιών τους οποίους επισκέπτεται. Οι εν λόγω υπηρεσίες καταχωρούν και αποθηκεύουν, πέραν της ημερομηνίας και ώρας της εκάστοτε επισκέψεως στον ιστοτόπο, τις διευθύνσεις IP των επισκεπτών, προς αποτροπή των κυβερνοεπιθέσεων και διευκόλυνση της ποινικής δίωξης.

Στο σημείο αυτό, πρέπει να διευκρινισθεί ότι οι διευθύνσεις IP είναι αριθμητικές ακολουθίες με μορφή π.χ. 255.255.255.255, οι οποίες αποδίδονται σε κάθε υπολογιστή που συνδέεται στο διαδίκτυο και τον ταυτοποιούν με μοναδικό τρόπο, καθιστώντας δυνατή τη διαδικτυακή επικοινωνία με αυτόν. Οι διευθύνσεις IP διακρίνονται σε στατικές, οι οποίες είναι αμετάβλητες για έναν υπολογιστή, και σε δυναμικές, οι οποίες μεταβάλλονται κάθε φορά που ένας υπολογιστής συνδέεται στο διαδίκτυο. Αντιθέτως προς τις στατικές διευθύνσεις IP, οι δυναμικές διευθύνσεις IP δεν επιτρέπουν να γίνει συσχετισμός, μέσω προσβάσιμων στο κοινό αρχείων, ενός συγκεκριμένου υπολογιστή και της συνδέσεως με το διαδίκτυο που χρησιμοποίησε ο φορέας παροχής πρόσβασης στο διαδίκτυο. Επομένως, μόνον ο εκάστοτε φορέας παροχής πρόσβασης στο διαδίκτυο έχει στη διάθεσή του πρόσθετες πληροφορίες που απαιτούνται για την εξακρίβωση της ταυτότητας του κάθε χρήστη.

Με την προκειμένη απόφαση, το Δικαστήριο έκρινε, μεταξύ άλλων, ότι μια δυναμική διεύθυνση IP, η οποία αποθηκεύεται από διαχειριστή ιστοτόπου, όπως οι γερμανικές ομοσπονδιακές υπηρεσίες, κατά την επίσκεψη του προσβάσιμου στο κοινό ιστοτόπου τους, συνιστά δεδομένο προσωπικού χαρακτήρα του επισκέπτη, εφόσον ο διαχειριστής του ιστοτόπου έχει στη διάθεσή του νόμιμα μέσα, βάσει των οποίων μπορεί να εξακριβωθεί η ταυτότητα του επισκέπτη με τη συνδρομή του φορέα παροχής πρόσβασης στο διαδίκτυο του επισκέπτη. Πιο συγκεκριμένα, στη Γερμανία υφίστανται νόμιμες διαδικασίες που παρέχουν στους διαχειριστές ιστοτόπων τη δυνατότητα να απευθυνθούν στις αρμόδιες αρχές, κυρίως σε περιπτώσεις κυβερνοεπιθέσεων, ώστε να αποκαλυφθεί η ταυτότητα των χρηστών με βάση τη δυναμική διεύθυνση IP τους, με σκοπό να ασκηθεί ποινική δίωξη.

Εντούτοις, πέραν της ανωτέρω διαπιστώσεως, πρέπει να σημειωθεί ότι το Δικαστήριο επισήμανε ότι μπορεί να εί-

να δικαιολογημένη η συλλογή και χρησιμοποίηση προσωπικών δεδομένων των χρηστών (όπως η δυναμική διεύθυνση IP) χωρίς τη συγκατάθεσή τους, προκειμένου να εξασφαλισθεί η λειτουργικότητα των ιστοτόπων αυτών.

Σχετικά links:

Το κείμενο της απόφασης:

<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/HTML/?uri=CELEX:62014CJ0582>

Η Οδηγία για την προστασία των προσωπικών δεδομένων:

<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/HTML/?uri=CELEX:31995L0046>

► Εθνική Ψηφιακή Στρατηγική 2016-2021

Στα μέσα Νοεμβρίου 2016, το Υπουργείο Ψηφιακής Πολιτικής, Τηλεπικοινωνιών και Ενημέρωσης έθεσε σε δημόσια διαβούλευση την «Εθνική Ψηφιακή Στρατηγική 2016-2021», η οποία αποτελεί οδικό χάρτη για την ψηφιακή ανάπτυξη της χώρας με ορίζοντα το 2021.

Στο πλαίσιο αυτής της Εθνικής Ψηφιακής Στρατηγικής, αναγνωρίζεται η αδύναμη θέση της Ελλάδας στον συγκεκριμένο τομέα, σε σύγκριση με τις περισσότερες χώρες της ΕΕ, και τίθεται ως στόχος η εκμετάλλευση των ευκαιριών που προσφέρει η ψηφιακή επανάσταση για την ανάπτυξη της οικονομίας, τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας, την ενίσχυση της αποτελεσματικότητας της δημόσιας διοίκησης, αλλά και για την άρση των γεωγραφικών και κοινωνικών αποκλεισμών και την ενίσχυση της ένταξης του συνόλου των πολιτών στην οικονομική και κοινωνική ζωή της χώρας. Ειδικότερα, η Εθνική Ψηφιακή Στρατηγική εστιάζει σε επτά τομείς παρέμβασης με σχεδιασμό επιμέρους δράσεων για την επίτευξη των στόχων κάθε τομέα. Οι τομείς αυτοί είναι οι εξής: 1) ανάπτυξη υποδομών συνδεσιμότητας νέας γενιάς, 2) επιτάχυνση της ψηφιοποίησης της οικονομίας, 3) ώθηση του κλάδου τεχνολογιών πληροφοριών και επικοινωνίας (ΤΠΕ) για την ανάπτυξη της ψηφιακής οικονομίας και της απασχόλησης, 4) ενδυνάμωση του ανθρώπινου δυναμικού με ψηφιακές δεξιότητες, 5) ριζική αναθεώρηση του τρόπου παροχής ψηφιακών υπηρεσιών του Δημοσίου, 6) άρση των αποκλεισμών και διάχυση των ωφελειών της ψηφιακής οικονομίας και 7) ενίσχυση της ασφάλειας και της εμπιστοσύνης.

Όπως σημειώνεται και στη σχετική έκθεση για την Εθνική Ψηφιακή Στρατηγική, η Ελλάδα βρίσκεται στην 26η θέση, μεταξύ των 28 κρατών μελών της ΕΕ, όσον αφορά τον βαθμό διείσδυσης και επέκτασης των ΤΠΕ στη χώρα, σύμφωνα με το σύστημα δεικτών που καθιέρωσε η ΕΕ για την εν λόγω μέτρηση (Digital Economy & Society Index – DESI). Κύρια σημεία υστέρησης αποτελούν η χαμηλή διείσδυση των ευρυζωνικών συνδέσεων, οι μειωμένες ψηφιακές δεξιότητες του ανθρώπινου δυναμικού και οι περιορισμένες ψηφιακές υπηρεσίες εκ μέρους του

Δημοσίου. Η Εθνική Ψηφιακή Στρατηγική θέτει ως σκοπό οι ΤΠΕ να αποτελέσουν μοχλό για την επανεκκίνηση και ανάπτυξη της οικονομίας και για την ενίσχυση της απασχόλησης, ιδιαίτερα σε τομείς υψηλής εξειδίκευσης, τον καταλύτη για αποτελεσματικότερη και αποδοτικότερη δημόσια διοίκηση, καθώς και εργαλείο και μέσο για τη βελτίωση της ποιότητας ζωής των πολιτών και την ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής.

Σχετικά links:

<http://www.opengov.gr/digitalandbrief/?p=541>

http://www.opengov.gr/digitalandbrief/wp-content/uploads/downloads/2016/11/digital_strategy.pdf

► Πρωτοβουλία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την ανάπτυξη ψηφιακών δεξιοτήτων

Την 1η Δεκεμβρίου 2016, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ανακοίνωσε την πρωτοβουλία με ονομασία «Συνασπισμός για τις ψηφιακές δεξιότητες και τις ψηφιακές θέσεις εργασίας», που έχει ως σκοπό να βοηθήσει τους Ευρωπαίους στην επαγγελματική τους σταδιοδρομία και στην καθημερινή τους ζωή. Σε συνεργασία με τα κράτη μέλη, τις επιχειρήσεις, τους κοινωνικούς εταίρους, τις ΜΚΟ και τους φορείς παροχής εκπαίδευσης, η Επιτροπή επιθυμεί να συμβάλει στην ικανοποίηση της υψηλής ζήτησης για ψηφιακές δεξιότητες στην Ευρώπη, δεδομένου ότι οι ψηφιακές δεξιότητες έχουν πλέον καταστεί αναγκαίες στην αγορά απασχόλησης και στην κοινωνία.

Οι ψηφιακές δεξιότητες περιλαμβάνουν ορισμένες ικανότητες στις οποίες μπορούν να βασίζονται οι πολίτες, όπως αναζήτηση πληροφοριών και ανταλλαγή μηνυμάτων στο διαδίκτυο και δημιουργία ψηφιακού περιεχομένου, π.χ. εφαρμογές κωδικοποίησης. Η Ευρώπη έχει ανάγκη από άτομα με ψηφιακές δεξιότητες που θα καλύψουν κενές θέσεις εργασίας σε όλους τους τομείς, αφού, έως το 2020, οι κενές θέσεις εργασίας στον τομέα των τεχνολογιών πληροφοριών και επικοινωνιών (ΤΠΕ) ενδέχεται να φθάσουν μέχρι τις 750.000. Παρά ταύτα, το ποσοστό ανεργίας των νέων μεταξύ 15 και 24 ετών στην ΕΕ ανέρχεται περίπου σε 20%. Περισσότερο από το ένα τρίτο του εργατικού δυναμικού και, γενικότερα, περίπου το 45% των ευρωπαίων πολιτών διαθέτει μόνο τις βασικές ψηφιακές δεξιότητες.

Τα μέλη του Συνασπισμού για τις ψηφιακές δεξιότητες και τις ψηφιακές θέσεις εργασίας (που περιλαμβάνει περισσότερες από 35 οργανώσεις και ομάδες) δεσμεύονται να συμβάλουν στην αντιμετώπιση των ελλείψεων δεξιοτήτων σε όλα τα επίπεδα, από τις εξειδικευμένες δεξιότητες ΤΠΕ υψηλού επιπέδου μέχρι τις δεξιότητες που χρειάζονται όλοι οι Ευρωπαίοι πολίτες, για να ζουν, να εργάζονται και να συμμετέχουν σε μια ψηφιακή οικονομία και μια ψηφιακή κοινωνία. Ο στόχος αυτός είναι ζωτικής σημασίας, αφενός, για να παραμείνει ανταγωνιστική

η ευρωπαϊκή βιομηχανία απέναντι στη ραγδαία πρόοδο που σημειώνουν οι ανταγωνιστές της και, αφετέρου, για να παραμείνει πολυδεκτική η ευρωπαϊκή κοινωνία στην ψηφιακή εποχή.

Σχετικά links:

Ιστότοπος Συνασπισμού:

<https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/digital-skills-jobs-coalition>

Βλ. επίσης:

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-4081_en.htm

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-2039_el.htm

► Κανονισμός πτήσεων drones

Από την 1η Ιανουαρίου 2017, θα τεθεί σε ισχύ ο εθνικός κανονισμός πτήσεων για τα γνωστά πλέον ως drones ή, κατά το ορθότερο, Συστήματα μη Επανδρωμένων Αεροσκαφών – ΣμηΕΑ (Unmanned Aircraft Systems – UAS). Με πιο απλά λόγια, πρόκειται για τα τηλεχειριζόμενα ιπτάμενα σκάφη που έχουν αρχίσει να κάνουν την εμφάνισή τους και ως είδη ψυχαγωγικής απασχόλησης για ιδιώτες, αλλά και ως επαγγελματικά εργαλεία, κυρίως εναέριων λήψεων φωτογραφίας ή βίντεο. Είναι αξιοσημείωτο ότι τέτοια ιπτάμενα συστήματα χρησιμοποιούνται ήδη και για παραδόσεις δεμάτων και παραγγελιών.

Ο σχετικός κανονισμός έχει εκδοθεί με την υπ' αριθμ. Δ/ΥΠΑ/21860/1422/2016 απόφαση του διοικητή της υπηρεσίας πολιτικής αεροπορίας και προβλέπει μεταξύ άλλων τα ακόλουθα:

1) Καταρχάς, ορίζεται το πεδίο εφαρμογής του κανονισμού, από το οποίο εξαιρούνται τα αερομοντέλα (ιπτάμενες συσκευές περιορισμένων διαστάσεων που χρησιμοποιούνται αποκλειστικά για ψυχαγωγικούς σκοπούς ή αεραθλητισμό), τα μη επανδρωμένα στρατιωτικά αεροσκάφη και τα ελεύθερα ή προσδεδεμένα μπαλόνια.

2) Εισάγεται διάκριση των ΣμηΕΑ σε τρεις κατηγορίες: α) την ανοικτή (συστήματα κάτω των 25 κιλών και πτήση σε οπτική επαφή με τον χρήστη), β) την ειδική (η πτητική λειτουργία μπορεί να ενέχει σημαντικούς κινδύνους για τα πρόσωπα υπεράνω των οποίων εκτελείται) και γ) την πιστοποιημένη (η πτητική λειτουργία διεξάγεται βάσει αδειών και πιστοποιητικών αξιοπλοΐας).

3) Ορίζεται το πλαίσιο επιτρεπόμενων πτήσεων για τα ΣμηΕΑ. Σε γενικές γραμμές, οι πτήσεις τους επιτρέπονται

σε ειδικά προσδιορισμένους εναέριους χώρους, καθώς και εκτός των ζωνών κυκλοφορίας των επανδρωμένων αεροσκαφών.

4) Ο χειριστής είναι υπεύθυνος για την ασφαλή λειτουργία και την ασφαλή απόσταση του ΣμηΕΑ από ανθρώπους και κινητά/ακίνητα στοιχεία περιουσίας στο έδαφος ή τη θάλασσα και απαγορεύεται η πτήση ΣμηΕΑ ανοιχτής κατηγορίας επάνω από συγκεντρώσεις προσώπων.

5) Για τις πτήσεις ΣμηΕΑ με λειτουργία σε απόσταση οπτικής επαφής, ορίζεται μέγιστη απόσταση 500 μ. από τον χειριστή, ενώ οι εκμεταλλεόμενοι/ιδιοκτήτες/χειριστές ΣμηΕΑ, των οποίων η πτήση διεξάγεται σε απόσταση μεγαλύτερη των 50 μ. από τον χειριστή, απαιτείται να υποβάλουν αίτηση εγγραφής στο ειδικό Μητρώο ή στο Νηολόγιο της ΥΠΑ.

6) Η χρήση ΣμηΕΑ για επαγγελματικούς σκοπούς προϋποθέτει ασφάλιση του ΣμηΕΑ για ζημιές έναντι τρίτων και, ειδικότερα, έναντι υλικών ζημιών τρίτων έως 150.000 ευρώ και για σωματικές βλάβες έως 1.000.000 ευρώ.

7) Τέλος, υπάρχει ειδική πρόβλεψη για την προστασία προσωπικών δεδομένων. Ειδικότερα, εάν κατά την εκτέλεση των δραστηριοτήτων των ΣμηΕΑ πραγματοποιείται επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, πρέπει αυτή να είναι σύμφωνη με την ισχύουσα σχετική νομοθεσία. Εφόσον η ΥΠΑ ενημερωθεί σχετικά, γνωστοποιεί στην Αρχή Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα ζητήματα που ανακύπτουν σχετικά με την προστασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα από τη χρήση των ΣμηΕΑ. Αντίστοιχες κυρώσεις επιβάλλονται στους παραβάτες, σύμφωνα με τις διατάξεις του ν. 2472/1997 περί προστασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα.

Σχετικά links:

Ο κανονισμός πτήσεων ΣμηΕΑ:

<https://www.e-nomothesia.gr/kat-aerodromia-aeroporia/aprophase-dupa2186014222016-phek-3152b30-9-2016.html>

Βλ. επίσης:

<https://www.easa.europa.eu/easa-and-you/civil-drones-rpas>

<http://dronerules.eu>

Για προτάσεις, κρίσεις και ερωτήσεις, η επικοινωνία μας συνεχίζεται διαδικτυακά από το blog της στήλης στη διεύθυνση <http://e-pikaira.blogspot.com>.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

Ι. ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΚΑΙ ΓΕΝΙΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

Α. Επισκόπηση Νομολογίας ΔΕΕ – ΓεΔΕΕ (Σεπτέμβριος – Νοέμβριος 2016)

Ι. ΙΘΑΓΕΝΕΙΑ ΤΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

Επιμ.: Ευθυμία Τσολάκου

► Θεμιτοί περιορισμοί στο δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας των πολιτών της Ένωσης

Έκδοση πολίτη κράτους μέλους, ο οποίος άσκησε το δικαίωμά του στην ελεύθερη κυκλοφορία εντός της Ένωσης

έκδοση πολίτη Ένωσης σε τρίτο κράτος – πεδίο εφαρμογής του δικαίου της Ένωσης – προστασία των πολιτών κράτους μέλους έναντι της εκδόσεως – περιορισμός της ελεύθερης κυκλοφορίας – αρχή της αναλογικότητας – η αποτροπή της ατιμωρησίας ως θεμιτός σκοπός περιορισμών – εναλλακτικά μέτρα – μηχανισμοί συνεργασίας και αμοιβαίας συνδρομής κρατών μελών σε ποινικές υποθέσεις – ευρωπαϊκό ένταλμα συλλήψεως, με σκοπό την παράδοση του πολίτη της Ένωσης στο κράτος της ιθαγένειάς του – τήρηση εγγυήσεων του άρθρου 19 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης – Απόφαση-πλαίσιο 2002/584/ΔΕΥ του Συμβουλίου

ΔΕΕ C-182/15, Petruhhin, 06.09.2016, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: Κ. Lenaerts, Εισηγητής: C.G. Fernlund, Γεν. Εισαγγελέας: Υ. Bot, ECLI:EU:C:2016:630 – Προδικαστικό ερώτημα

[Βλ. στο παρόν τεύχος της ΕΕΕυρΔ, Παρατηρήσεις Δ. Αρβανίτη, σ. 483]

Το προδικαστικό ερώτημα υποβλήθηκε από το Ανώτατο Δικαστήριο της Λετονίας στο πλαίσιο δίκης που άνοιξε με αφορμή αίτηση εκδόσεως την οποία απηύθυναν οι ρωσικές στις λετονικές αρχές, για τον Aleksei Petruhhin, Εσθονό πολίτη, σε σχέση με παράβαση της νομοθεσίας περί διακινήσεως ναρκωτικών ουσιών. Πιο συγκεκριμένα, ο Aleksei Petruhhin, αναζητούνταν από την Ιντερπόλ από το 2010, συνελήφθη τον Σεπτέμβριο του 2014 στην πόλη Bauska της Λετονίας και τέθηκε σε προσωρινή κράτηση. Έναν μήνα αργότερα, ο Γεν. Εισαγγελέας της Ρωσικής Ομοσπονδίας ζήτησε από τις λετονικές αρχές την έκδοση του Α. Petruhhin στη Ρωσία, με την αιτιολογία ότι κατά αυτού είχε ασκηθεί ποινική δίωξη με την κατηγορία της απόπειρας εμπορίας, στο πλαίσιο συμμορίας, μεγάλης ποσότητας ναρκωτικών, επισύρουσας ποινή κάθειρξης 8 έως 20 ετών. Η Γενική Εισαγγελία της Δημοκρατίας της Λετονίας ενέκρινε την έκδοση του Α. Petruhhin στη Ρωσία. Ωστόσο, ο Α. Petruhhin ζήτησε την ακύρωση της αποφάσεως εκδόσεως για τον λόγο ότι, δυνάμει του άρθρου 1 της Συμφωνίας περί δικαστικής συνδρομής και

συνεργασίας μεταξύ της Εσθονίας, της Λετονίας και της Λιθουανίας, ο ίδιος απολάμβανε στη Λετονία των ίδιων δικαιωμάτων με τους ημεδαπούς και, συνεπώς, της προστασίας από την έκδοση σε τρίτη χώρα. Κατά το αιτούν Δικαστήριο, οι διεθνείς συμφωνίες, που έχει συνάψει η Λετονία με τις λοιπές βαλτικές χώρες, απαγορεύουν την έκδοση μόνον των Λετονών πολιτών, ενώ ουσιαστικά δεν υφίσταται πλαίσιο προστασίας από την έκδοση για τους πολίτες της Ένωσης, που μεταβαίνουν σε κράτος μέλος διαφορετικό της ιθαγένειάς τους.

Τα ερωτήματα του αιτούντος δικαστηρίου αφορούν στην ερμηνεία των άρθρων 18 ΣΛΕΕ και 21 ΣΛΕΕ. Ειδικότερα, ερωτάται αν, σε περίπτωση εφαρμογής συμφωνίας περί εκδόσεως, συναφθείσας μεταξύ κράτους μέλους (Λετονία) και τρίτου κράτους (Ρωσία), οι πολίτες άλλου κράτους μέλους (Εσθονία), που μεταβαίνουν στο πρώτο κράτος μέλος, θα πρέπει να μπορούν να τύχουν της προστασίας που παρέχει ο εθνικός κανόνας του κράτους αυτού (Λετονία) περί απαγόρευσης έκδοσης των πολιτών του. Επίσης, ζητείται να διευκρινισθεί αν, σε περίπτωση κατά την οποία κράτος μέλος σχεδιάζει την έκδοση υπηκόου άλλου κράτους μέλους, κατόπιν αιτήματος τρίτου κράτους, το πρώτο αυτό κράτος μέλος οφείλει να διακρίβώσει, και βάσει ποιων κριτηρίων, ότι η έκδοση δεν θα έχει ως αποτέλεσμα την προσβολή των διαλαμβανόμενων στο άρθρο 19 του Χάρτη δικαιωμάτων (προστασία από την έκθεση σε σοβαρό κίνδυνο επιβολής ποινής του θανάτου ή υποβολής σε βασανιστήρια ή άλλη απάνθρωπη ή εξευτελιστική ποινή ή μεταχείριση).

Το ΔΕΕ επισημαίνει ότι, ελλείψει διεθνούς συμβάσεως συναφθείσας μεταξύ της Ένωσης και τρίτης χώρας, οι περί εκδόσεως κανόνες εμπίπτουν καταρχήν στην αρμοδιότητα των κρατών μελών, εντούτοις, σε περιπτώσεις οι οποίες εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του δικαίου της Ένωσης, όπως κατά την άσκηση της ελεύθερης κυκλοφορίας και διαμονής στο έδαφος των κρατών μελών, οι εθνικοί κανόνες πρέπει να σέβονται το ενωσιακό δίκαιο, και εν προκειμένω, να είναι συμβατοί με τα άρθρα 18 ΣΛΕΕ και 21 ΣΛΕΕ. Εν προκειμένω, ο Εσθονός Α. Petruhhin άσκησε, ως πολίτης της Ένωσης, το δικαίωμά του στην ελεύθερη κυκλοφορία εντός της Ένωσης, μεταβαίνοντας στη Λετονία, οπότε η επίμαχη στην υπόθεση της κύριας δίκης περίπτωση εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής των Συνθηκών, κατά την έννοια του άρθρου 18 ΣΛΕΕ, με το οποίο διατυπώνεται η αρχή της απαγορεύσεως των διακρίσεων λόγω ιθαγένειας. Ωστόσο, οι κανόνες του λετονικού δικαίου περί εκδόσεως εισάγουν διαφορά ως προς τη μεταχείριση, αναλόγως αν ο ενδιαφερόμενος είναι ημεδαπός ή υπήκοος άλλου κράτους μέλους.

Κατά συνέπεια, η διαφορετική αυτή μεταχείριση, η οποία συνίσταται στη δυνατότητα εκδόσεως, από τη Λετονία, πολίτη της Ένωσης, υπηκόου άλλου κράτους μέλους, όπως ο A. Petruhhin, συνεπάγεται περιορισμό της, κατά το άρθρο 21 ΣΛΕΕ, ελεύθερης κυκλοφορίας. Το εν λόγω μέτρο περί εκδόσεως σε τρίτη χώρα πολιτών της Ένωσης θεσπίστηκε στο πλαίσιο διεθνούς συνεργασίας επί ποινικών υποθέσεων, σύμφωνα με σύμβαση περί εκδόσεως, και σκοπεί να αποτρέψει τον κίνδυνο ατιμωρησίας, ήτοι σκοπό καταρχήν θεμιτό κατά το δίκαιο της Ένωσης, που ικανοποιείται, κατά τρόπο πρόσφορο και κατάλληλο, από τους εθνικούς κανόνες περί εκδόσεως αλλοδαπού για την άσκηση ποινικής δίωξης και τη δίκη σε τρίτο κράτος εντός του οποίου υποστηρίζεται ότι τελέσθηκε η αξιόποινη πράξη. Το Δικαστήριο, αναζητώντας αν υφίσταται έτερο εναλλακτικό μέτρο, που θα περιορίζει λιγότερο την άσκηση των δικαιωμάτων του άρθρου 21 ΣΛΕΕ και το οποίο θα καθιστά δυνατή την επίτευξη, με τρόπο εξίσου αποτελεσματικό, του σκοπού της αποτροπής της ατιμωρησίας προσώπου το οποίο φέρεται να έχει τελέσει ποινικώς κολάσιμη πράξη, κατέληξε ότι, ελλείψει κανόνων του δικαίου της Ένωσης που διέπουν την έκδοση μεταξύ, αφενός, των κρατών μελών και, αφετέρου, ενός τρίτου κράτους, θα πρέπει, προκειμένου να προστατευθούν οι πολίτες της Ένωσης από μέτρα δυνάμενα να τους στέρησουν τα κατά το άρθρο 21 ΣΛΕΕ δικαιώματα ελεύθερης κυκλοφορίας και διαμονής, με ταυτόχρονη καταπολέμηση της ατιμωρησίας ποινικώς κολάσιμων πράξεων, να τεθούν σε εφαρμογή όλοι οι υφιστάμενοι επί ποινικών υποθέσεων, βάσει του δικαίου της Ένωσης, μηχανισμοί συνεργασίας και αμοιβαίας συνδρομής. Επομένως, κατά την κρίση του ΔΕΕ, στην υπόθεση της κύριας δίκης, πρέπει να δοθεί προτεραιότητα στην ανταλλαγή πληροφοριών με το κράτος μέλος του οποίου την ιθαγένεια έχει ο ενδιαφερόμενος A. Petruhhin (Εσθονία), προκειμένου να παρασχεθεί στις αρχές αυτού του κράτους μέλους, εφόσον έχουν βάσει του εθνικού δικαίου τους δικαιοδοσία να ασκήσουν δίωξη κατά του προσώπου αυτού για πράξεις που τελέστηκαν στην αλλοδαπή, η δυνατότητα εκδόσεως ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης, με σκοπό την παράδοση του προσώπου αυτού στο πλαίσιο δίωξης εις βάρος του. Το Δικαστήριο κατέληξε ότι από τον συνδυασμό των άρθρων 18 ΣΛΕΕ και 21 ΣΛΕΕ συνάγεται ότι, εφόσον σε κράτος μέλος, στο οποίο μετέβη πολίτης της Ένωσης που είναι υπήκοος άλλου κράτους μέλους, απευθύνεται αίτηση εκδόσεως από τρίτο κράτος, με το οποίο το πρώτο κράτος μέλος έχει συνάψει συμφωνία περί εκδόσεως, το κράτος μέλος αυτό υποχρεούται να ενημερώσει το κράτος μέλος της ιθαγένειας του εμπλεκόμενου πολίτη και, ενδεχομένως, κατόπιν αιτήματος του δευτέρου αυτού κράτους μέλους, να του παραδώσει τον πολίτη αυτόν, σύμφωνα με τις διατάξεις της Αποφάσεως-πλαίσιου 2002/584/ΔΕΥ του Συμβουλίου, της 13ης Ιουνίου 2002, για το ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης και τις

διαδικασίες παράδοσης μεταξύ των κρατών μελών, όπως τροποποιήθηκε με την απόφαση-πλαίσιο 2009/299/ΔΕΥ του Συμβουλίου, της 26ης Φεβρουαρίου 2009, υπό την προϋπόθεση ότι αυτό το κράτος μέλος (της ιθαγένειας του ενδιαφερόμενου πολίτη) έχει δικαιοδοσία, βάσει του εθνικού δικαίου του, να ασκήσει δίωξη κατά του προσώπου αυτού για πράξεις τελεσθείσες στην αλλοδαπή.

Περαιτέρω, το ΔΕΕ διευκρίνισε ότι, εν γένει, σε περίπτωση κατά την οποία κράτος μέλος επιλαμβάνεται αιτήσεως τρίτου κράτους για την έκδοση υπηκόου άλλου κράτους μέλους, το πρώτο κράτος μέλος οφείλει να διακριβώσει ότι η έκδοση δεν θα έχει ως αποτέλεσμα προσβολή των δικαιωμάτων που διαλαμβάνονται στο άρθρο 19 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ειδικότερα, κατά το Δικαστήριο, η εκ μέρους του τρίτου κράτους ύπαρξη δηλώσεων και η αποδοχή διεθνών συνθηκών που εγγυούνται, καταρχήν, τον σεβασμό των θεμελιωδών δικαιωμάτων δεν επαρκούν, από μόνες τους, για τη διασφάλιση προσήκουσας προστασίας από τον κίνδυνο κακομεταχείρισεως. Για τον λόγο αυτόν, εφόσον η αρμόδια αρχή του κράτους μέλους από το οποίο ζητείται η έκδοση έχει στη διάθεσή της στοιχεία που μαρτυρούν πραγματικό κίνδυνο απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχειρίσεως των κρατουμένων στο τρίτο κράτος το οποίο ζήτησε την έκδοση, οφείλει να εκτιμά την ύπαρξη του κινδύνου αυτού κατά την απόφαση επί της εκδόσεως προσώπου. Προς τον σκοπό αυτόν, οφείλει να στηριχθεί σε αντικειμενικά, αξιόπιστα, ακριβή και δεόντως ενημερωμένα στοιχεία, τα οποία δύναται να προκύπτουν, μεταξύ άλλων, από διεθνείς δικαστικές αποφάσεις, όπως οι αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, από δικαστικές αποφάσεις του τρίτου κράτους το οποίο ζητεί την έκδοση, καθώς και από αποφάσεις, εκθέσεις και λοιπά έγγραφα καταρτιζόμενα από όργανα του Συμβουλίου της Ευρώπης ή όργανα εντός του συστήματος των Ηνωμένων Εθνών.

II. ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ ΕΜΠΟΡΕΥΜΑΤΩΝ

Επιμ.: Μάρκος Παπακωνσταντής

► Μέτρο ισοδυνάμου αποτελέσματος

Φάρμακα για ανθρώπινη χρήση χορηγούμενα μόνο με ιατρική συνταγή

άρθρα 34 και 36 ΣΛΕΕ – πώληση από τα φαρμακεία – καθορισμός ενιαίας τιμής – ποσοτικός περιορισμός κατά την εισαγωγή – δικαιολόγηση – προστασία της υγείας και της ζωής των ανθρώπων

ΔΕΕ C-148/15, Deutsche Parkinson Vereinigung, 19.10.2016, Τμήμα πρώτο, Πρόεδρος: R. Silva de Lapuerta, Εισηγητής: E. Regan, Γεν. Εισαγγελέας: M. Szpunar, ECLI:EU:C:2016:776 – Προδικαστικό ερώτημα

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά στην ερμηνεία των άρθρων 34 και 36 ΣΛΕΕ. Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε στο πλαίσιο διαφοράς μεταξύ της Deutsche Parkinson Vereinigung eV (στο εξής, DPV) και της Zentrale zur Bekämpfung unlauteren Wettbewerbs eV (ενώσεως κατά του αθέμιτου ανταγωνισμού, στο εξής, ZBUW), σχετικά με τον καθορισμό, κατά τη γερμανική νομοθεσία, ενιαίων τιμών για την πώληση φαρμάκων για ανθρώπινη χρήση χορηγούμενων μόνο με ιατρική συνταγή. Ως προς τα πραγματικά περιστατικά, η DPV είναι οργάνωση αυτοβοήθειας, σκοπός της οποίας είναι η βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης των πασχόντων από τη νόσο του Parkinson και των οικογενειών τους. Τον Ιούλιο του 2009, η DPV, με επιστολή της στην οποία διαφημίζει τη συνεργασία της με το ολλανδικό φαρμακείο ταχυδρομικών πωλήσεων DocMorris, παρουσίασε στα μέλη της σύστημα πριμοδοτήσεως, στο πλαίσιο του οποίου παρέχονται μπόνους στα μέλη της που αγοράζουν από την DocMorris φάρμακα για τη νόσο του Parkinson, τα οποία χορηγούνται μόνο με ιατρική συνταγή και διατίθενται αποκλειστικά στα φαρμακεία. Η ZBUW υποστηρίζει ότι το σύστημα πριμοδοτήσεως παραβιάζει τη γερμανική ρύθμιση περί καθορισμού ενιαίας τιμής για την πώληση, από τα φαρμακεία, φαρμάκων χορηγούμενων μόνο με ιατρική συνταγή.

Το Landgericht Düsseldorf (περιφερειακό δικαστήριο του Ντύσσελτορφ, Γερμανία), δεχόμενο το σχετικό αίτημα της ZBUW, απαγόρευσε στην DPV να προτείνει το σύστημα πριμοδοτήσεως. Η DPV προσέβαλε την απόφαση του Landgericht Düsseldorf ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου. Το δικαστήριο αυτό επισημαίνει ότι το σύστημα πριμοδοτήσεως παραβιάζει τις σχετικές εθνικές διατάξεις όχι μόνο στην περίπτωση που ο φαρμακοποιός πωλεί σε τιμή διαφορετική από την καθορισμένη φάρμακο του οποίου η τιμή έχει καθορισθεί με την κανονιστική απόφαση περί της τιμής των φαρμάκων, αλλά και όταν χρεώνει μεν το φάρμακο στην καθορισμένη τιμή, πλην όμως παρέχει παράλληλα στον πελάτη πλεονεκτήματα που καθιστούν την εν λόγω αγορά πιο συμφέρουσα οικονομικά. Το Oberlandesgericht Düsseldorf (ανώτερο περιφερειακό δικαστήριο του Ντύσσελτορφ) αποφάσισε να αναστείλει τη διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο τα ακόλουθα τρία προδικαστικά ερωτήματα: Πρώτον, έχει το άρθρο 34 ΣΛΕΕ την έννοια ότι ο προβλεπόμενος στο εθνικό δίκαιο καθορισμός της τιμής πωλήσεως των φαρμάκων που χορηγούνται μόνο με ιατρική συνταγή αποτελεί μέτρο ισοδύναμου αποτελέσματος κατά την έννοια της διατάξεως αυτής; Δεύτερον, δικαιολογείται ο καθορισμός της τιμής πωλήσεως των φαρμάκων που χορηγούνται μόνο με ιατρική συνταγή από λόγους προστασίας της υγείας και της ζωής των ανθρώπων κατά την έννοια του άρθρου 36 ΣΛΕΕ, εφόσον η ισότιμη και καθολική πρόσβαση του πληθυσμού όλης της γερμανικής επικράτειας στα φάρμακα, ιδίως στις αγροτικές περιοχές, εξασφαλίζεται μόνον κατ' αυτόν τον τρόπο; Τρίτον, σε περίπτωση που η απάντηση του Δικαστηρίου στο δεύτερο ερώτημα είναι επίσης καταφατική: Σε ποιες εκτιμήσεις πρέπει να προβεί το

δικαστήριο ώστε να διαπιστωθεί ότι συντρέχει πράγματι η περίπτωση που περιγράφεται στη δεύτερη ημiperίοδο του δεύτερου προδικαστικού ερωτήματος;

Όσον αφορά στο πρώτο ερώτημα, το Δικαστήριο αναφέρει ότι το σύστημα των καθορισμένων τιμών ισχύει τόσο για τα φαρμακεία που είναι εγκατεστημένα στη Γερμανία όσο και για εκείνα που είναι εγκατεστημένα σε άλλα κράτη μέλη. Παράλληλα, υπενθυμίζει ότι, κατά πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, η επιβαλλόμενη με το άρθρο 34 ΣΛΕΕ απαγόρευση μέτρων ισοδύναμου αποτελέσματος προς ποσοτικούς περιορισμούς αφορά κάθε κανονιστική ρύθμιση των κρατών μελών δυνάμην να παρακωλύσει άμεσα ή έμμεσα, πραγματικά ή δυνητικά τις εισαγωγές μεταξύ των κρατών μελών. Το Δικαστήριο έχει επίσης κρίνει, σχετικά με την απαγόρευση των ταχυδρομικών πωλήσεων φαρμάκων, τα οποία πρέπει να πωλούνται αποκλειστικά από τα φαρμακεία του οικείου κράτους μέλους, ότι η απαγόρευση αυτή δυσχεραίνει περισσότερο τα φαρμακεία που είναι εγκατεστημένα εκτός της Γερμανίας έναντι εκείνων που ευρίσκονται στη γερμανική επικράτεια. Όσον αφορά τα δεύτερα, η απαγόρευση αυτή τους στερεί μεν ένα συμπληρωματικό ή εναλλακτικό μέσο προσβάσεως στη γερμανική αγορά των τελικών καταναλωτών φαρμάκων, πλην, όμως, τα φαρμακεία αυτά διατηρούν τη δυνατότητα πωλήσεως φαρμάκων από τα καταστήματά τους. Αντιθέτως, το διαδικτυο έχει μεγαλύτερη σημασία για τα φαρμακεία που δεν είναι εγκατεστημένα στη γερμανική επικράτεια, όσον αφορά την άμεση πρόσβασή τους στην αγορά αυτή. Μια απαγόρευση που πλήττει περισσότερο τα εγκατεστημένα εκτός της γερμανικής επικράτειας φαρμακεία ενδέχεται να δυσχεράνει περισσότερο την πρόσβαση των προϊόντων προελεύσεως άλλων κρατών μελών στην αγορά σε σχέση με τα εγχώρια προϊόντα και, ως εκ τούτου, συνιστά μέτρο ισοδύναμου αποτελέσματος προς ποσοτικό περιορισμό, κατά την έννοια του άρθρου 34 ΣΛΕΕ. Τα παραδοσιακά φαρμακεία μπορούν, καταρχήν, ευχερέστερα, σε σχέση με τα φαρμακεία που πραγματοποιούν ταχυδρομικές πωλήσεις, να παρέχουν στους ασθενείς εξατομικευμένες συμβουλές διά του προσωπικού του φαρμακείου και να εξασφαλίζουν την προμήθεια φαρμάκων σε επείγουσες περιπτώσεις. Καθόσον τα φαρμακεία που πραγματοποιούν ταχυδρομικές πωλήσεις παρέχουν περιορισμένες υπηρεσίες και, ως εκ τούτου, δεν μπορούν να υποκαταστήσουν τις υπηρεσίες που παρέχονται από τα παραδοσιακά φαρμακεία, πρέπει να γίνει δεκτό ότι ο ανταγωνισμός ως προς τις τιμές αποτελεί για τα πρώτα πιο σημαντική παράμετρο απ' ό,τι για τα δεύτερα, καθώς από την παράμετρο αυτή εξαρτάται η δυνατότητά τους να έχουν απευθείας πρόσβαση και να παραμείνουν ανταγωνιστικά στη γερμανική αγορά. Βάσει των προεκτεθέντων, διαπιστώνεται ότι ο καθορισμός ενιαίας τιμής πωλήσεως, κατά τα οριζόμενα στη γερμανική ρύθμιση, πλήττει περισσότερο τα φαρμακεία που είναι εγκατεστημένα σε άλλα κράτη μέλη, πλην της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας, σε σχέση με τα εγκατεστημένα στη γερμανική επικράτεια, πράγμα

που ενδέχεται να δυσχεράνει περισσότερο την πρόσβαση των προϊόντων προελεύσεως άλλων κρατών μελών στην αγορά σε σχέση με τα εγχώρια προϊόντα. Κατά συνέπεια, στο πρώτο υποβληθέν ερώτημα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι το άρθρο 34 ΣΛΕΕ έχει την έννοια ότι εθνική κανονιστική ρύθμιση όπως η επίμαχη στην κύρια δίκη, η οποία προβλέπει τον καθορισμό ενιαίας τιμής για την πώληση, από τα φαρμακεία, φαρμάκων για ανθρώπινη χρήση χορηγούμενων μόνο με ιατρική συνταγή, αποτελεί μέτρο ισοδυνάμου αποτελέσματος προς ποσοτικό περιορισμό κατά την έννοια του άρθρου αυτού, εφόσον η ρύθμιση αυτή πλήττει περισσότερο την πώληση χορηγούμενων μόνο με ιατρική συνταγή φαρμάκων από φαρμακεία εγκατεστημένα σε άλλα κράτη μέλη, σε σχέση με την πώληση τέτοιων φαρμάκων από φαρμακεία της ημεδαπής.

Όσον αφορά το δεύτερο και τρίτο ερώτημα, τα οποία εξετάζονται από κοινού, το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι, κατά πάγια νομολογία του, το άρθρο 36 ΣΛΕΕ, ως εξαίρεση από τον κανόνα της ελεύθερης κυκλοφορίας των εμπορευμάτων εντός της Ένωσης, πρέπει να ερμηνεύεται αυστηρά. Προκειμένου περί εθνικού μέτρου στον τομέα της δημόσιας υγείας, το Δικαστήριο έχει επανειλημμένως κρίνει ότι η υγεία και η ζωή των ανθρώπων κατέχουν πρωταρχική θέση μεταξύ των αγαθών και των συμφερόντων που προστατεύει η Συνθήκη και ότι εναπόκειται στα κράτη μέλη να καθορίζουν το επίπεδο προστασίας της δημόσιας υγείας που επιθυμούν να εξασφαλίσουν, καθώς και τον τρόπο με τον οποίο πρέπει να επιτευχθεί το επίπεδο αυτό. Δεδομένου ότι το επίπεδο αυτό προστασίας μπορεί να διαφοροποιείται μεταξύ κρατών μελών, πρέπει να γίνει δεκτό ότι τα κράτη μέλη διαθέτουν συναφώς περιθώριο εκτιμήσεως. Ειδικότερα, η παρεμπόδιση του εμπορίου μεταξύ των κρατών μελών μπορεί να δικαιολογηθεί, βάσει του άρθρου 36 ΣΛΕΕ, από την ανάγκη διασφάλισης του σταθερού εφοδιασμού της χώρας προς κάλυψη ουσιωδών ιατρικών αναγκών, εφόσον αποσκοπεί στην προστασία της υγείας και της ζωής των ανθρώπων.

Μολονότι ο σκοπός της διασφάλισης ασφαλούς και ποιοτικού εφοδιασμού όλης της επικράτειας σε φάρμακα εμπίπτει, καταρχήν, στο άρθρο 36 ΣΛΕΕ, εντούτοις ρύθμιση ικανή να περιορίσει μια από τις θεμελιώδεις ελευθερίες που κατοχυρώνει η Συνθήκη, όπως είναι η ελεύθερη κυκλοφορία των εμπορευμάτων, μπορεί να δικαιολογηθεί μόνον αν είναι κατάλληλη για να διασφαλίσει την επίτευξη του επιδιωκόμενου θεμιτού σκοπού και δεν υπερβαίνει το αναγκαίο για την επίτευξη του σκοπού αυτού μέτρο. Όπως έχει κρίνει το Δικαστήριο, εναπόκειται στις εθνικές αρχές να προσκομίζουν σε κάθε περίπτωση τις αναγκαίες προς τούτο αποδείξεις. Οι δικαιολογητικοί λόγοι που μπορούν να προβληθούν από το κράτος μέλος πρέπει να συνοδεύονται από ανάλυση της καταλληλότητας και της αναλογικότητας του περιοριστικού μέτρου που λαμβάνεται από το κράτος μέλος αυτό, καθώς και από συγκεκριμένα στοιχεία που μπορούν να στηρίξουν την επιχειρηματολογία

του. Επομένως, το εθνικό δικαστήριο, όταν εξετάζει εάν η εθνική κανονιστική ρύθμιση μπορεί να δικαιολογηθεί από λόγους σχετικούς με την προστασία της υγείας και της ζωής των ανθρώπων, κατά την έννοια του άρθρου 36 ΣΛΕΕ, οφείλει να εξετάσει κατά τρόπο αντικειμενικό εάν από τα προσκομισθέντα από το οικείο κράτος μέλος αποδεικτικά στοιχεία προκύπτει βασίμως ότι τα επιλεχθέντα μέτρα είναι κατάλληλα για την επίτευξη των επιδιωκόμενων σκοπών, καθώς και εάν οι σκοποί αυτοί μπορούν να επιτευχθούν με μέτρα λιγότερο περιοριστικά για την ελεύθερη κυκλοφορία των εμπορευμάτων.

Όσον αφορά το αν η επίμαχη στην κύρια δίκη εθνική ρύθμιση είναι κατάλληλη για την επίτευξη των προβαλλόμενων σκοπών, διαπιστώνεται ότι το επιχείρημα περί της ανάγκης διασφάλισης καθολικής και ισότιμης προσβάσεως του πληθυσμού σε φάρμακα χορηγούμενα μόνο με ιατρική συνταγή σε όλη τη γερμανική επικράτεια, προβλήθηκαν γενικής φύσεως ισχυρισμοί, οι οποίοι δεν αποδεικνύουν ότι το επίμαχο μέτρο είναι κατάλληλο να εξασφαλίσει καλύτερη γεωγραφική κατανομή των παραδοσιακών φαρμακείων στη Γερμανία. Όσον αφορά το επιχείρημα περί ποιοτικού εφοδιασμού σε φάρμακα χορηγούμενα μόνο με ιατρική συνταγή, διαπιστώνεται ότι δεν προσκομίσθηκε στο Δικαστήριο κανένα στοιχείο που να αποδεικνύει ότι, χωρίς το επίμαχο στην κύρια δίκη σύστημα, τα φαρμακεία που πραγματοποιούν ταχυδρομικές πωλήσεις θα επιδίωκαν σε ανταγωνισμό τιμών, με συνέπεια να μην μπορεί να διασφαλισθεί στη Γερμανία η παροχή κρίσιμων υπηρεσιών, όπως είναι η επείγουσα παροχή περιθάλψεως, εξαιτίας της συνακόλουθης μείωσης του αριθμού των φαρμακείων.

Ομοίως, τα στοιχεία που τέθηκαν υπόψη του Δικαστηρίου στο πλαίσιο της υπό κρίση υποθέσεως δεν επαρκούν για να αποδειχθεί ότι ο ανταγωνισμός τιμών ως προς τα φάρμακα που χορηγούνται μόνο με ιατρική συνταγή θα επηρέαζε αρνητικά τη δυνατότητα των παραδοσιακών φαρμακείων να ασκούν ορισμένες δραστηριότητες γενικού συμφέροντος, όπως είναι παρασκευή φαρμάκων βάσει ιατρικής συνταγής ή η διατήρηση συγκεκριμένου αποθέματος και ποικιλίας φαρμάκων. Δεν αποδεικνύεται, επίσης, η σχέση μεταξύ του επίμαχου στην κύρια δίκη καθορισμού της τιμής πωλήσεως και του οφειλόμενου σε αυτόν περιορισμού του κινδύνου να ασκούν πιέσεις οι ασθενείς προς τους ιατρούς, ώστε να τους συνταγογραφούν χαριστικώς φάρμακα. Εν προκειμένω, ο ανταγωνισμός τιμών θα μπορούσε να αποβεί προς όφελος του ασθενή κατά το μέτρο που θα καθιστούσε εφικτή την πώληση των φαρμάκων που στη Γερμανία χορηγούνται μόνο με ιατρική συνταγή σε τιμή χαμηλότερη από αυτή που επιβάλλει το εν λόγω κράτος μέλος. Στο δεύτερο και στο τρίτο ερώτημα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι το άρθρο 36 ΣΛΕΕ έχει την έννοια ότι εθνική κανονιστική ρύθμιση, όπως η επίμαχη στην κύρια δίκη, η οποία προβλέπει τον καθορισμό ενιαίας τιμής για την πώληση, από τα φαρμακεία, φαρμάκων για ανθρώπινη χρήση χορηγούμενων μόνο με

ιατρική συνταγή, δεν μπορεί να δικαιολογηθεί από λόγους προστασίας της υγείας και της ζωής των ανθρώπων κατά την έννοια του άρθρου αυτού, καθόσον δεν είναι κατάλληλη για την επίτευξη των επιδιωκόμενων σκοπών.

III. ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΠΑΡΟΧΗ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ

Επιμ.: Μάρκος Παπακωνσταντής

► Δημόσιες Συμβάσεις

Προϋποθέσεις αποκλεισμού από διαδικασία για τη σύναψη δημόσιας σύμβασης έργου, προμηθειών ή υπηρεσιών

Οδηγία 2004/18/ΕΚ – άρθρο 45 – άρθρα 49 και 56 ΣΛΕΕ – υποχρεώσεις καταβολής κοινωνικοασφαλιστικών εισφορών – ενιαία βεβαίωση ασφαλιστικής ενημερότητας – θεραπεία παρατυπιών

ΔΕΕ C-199/15, Ciclat, 10.11.2016, Τμήμα ένατο, Πρόεδρος – Εισηγητής: C. Vajda, Γεν. Εισαγγελέας: M. Szpunar, ECLI:EU:C:2016:853 – Προδικαστικό ερώτημα

Η αίτηση προδικαστικής αποφάσεως αφορά την ερμηνεία του άρθρου 45 της Οδηγίας 2004/18/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 31ης Μαρτίου 2004, περί συντονισμού των διαδικασιών σύναψης δημόσιων συμβάσεων έργων, προμηθειών και υπηρεσιών. Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ, αφενός, της Ciclat Soc. coop. (στο εξής, Ciclat) και, αφετέρου, της Consip SpA και της Autorità per la vigilanza sui contratti pubblici di lavori, servizi e forniture (εθνικής αρχής για την εποπτεία των δημοσίων συμβάσεων έργων, υπηρεσιών και προμηθειών), με αντικείμενο διαδικασία για την ανάθεση σύμβασης παροχής υπηρεσιών καθαριότητας και λοιπών υπηρεσιών συντηρήσεως κτιριακών υποδομών, σχολικών κτιρίων και κέντρων καταρτίσεως της δημόσιας διοικήσεως. Ως προς τα πραγματικά γεγονότα, στις 14 Ιουλίου 2012, η Consip δημοσίευσε στην Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης προκήρυξη διαγωνισμού για την ανάθεση υπηρεσιών καθαριότητας και λοιπών υπηρεσιών διακοσμητικής και τεχνικής συντηρήσεως κτιριακών υποδομών, σχολικών κτιρίων και κέντρων καταρτίσεως της δημόσιας διοικήσεως. Στον διαγωνισμό αυτόν, ο οποίος περιλάμβανε 13 τμήματα, οι επιχειρήσεις μπορούσαν να μετάσχουν με την υποβολή αυτοτελών προσφορών. Η προκήρυξη επέβαλλε ρητώς σε καθέναν από τους διαγωνιζομένους, επί ποινή αποκλεισμού από τη διαδικασία, την υποχρέωση να υποβάλει δήλωση ότι πληροί τις γενικές προϋποθέσεις συμμετοχής στον διαγωνισμό. Η Ciclat, κοινοπραξία συσταθείσα από εργατικές συνεταιριστικές οργανώσεις, υπέβαλε προσφορά για το τμήμα υπ' αριθ. 7 και για το τμήμα υπ' αριθ. 12 και κατέθεσε σχετικές εγγυητικές επιστολές. Δεδομένου ότι η Ciclat είχε τη μορφή κοινοπραξίας, κατονόμασε στην προσφορά

της τις συνεταιριστικές οργανώσεις που θα παρείχαν τις επίμαχες υπηρεσίες σε περίπτωση που η σύμβαση της ανετίθετο, μεταξύ των οποίων, ιδίως, την Ancora Soc. coop. arl. Η συνεταιριστική οργάνωση αυτή δήλωσε ότι δεν έχει διαπράξει σοβαρές και οριστικά αποδεδειγμένες παραβάσεις των κανόνων περί ασφαλιστικών εισφορών οι οποίες έχουν ως συνέπεια την άρνηση χορηγήσεως της DURC. Μετά το πέρας της διαδικασίας του διαγωνισμού, η Ciclat κατέταξε στην πρώτη θέση του πίνακα προσωρινής κατατάξεως για το τμήμα υπ' αριθ. 7 και στη δεύτερη θέση για το τμήμα υπ' αριθ. 12. Κατόπιν αιτήματος της Consip, υποβληθέντος στο πλαίσιο του συνήθους ελέγχου, το Istituto nazionale per l'assicurazione contro gli infortuni sul lavoro (INAIL) εξέδωσε πιστοποιητικό με το οποίο διαπιστωνόταν ότι η Ancora, κατά την ημερομηνία υποβολής της δηλώσεώς της, δεν είχε εκπληρώσει τις υποχρεώσεις της τις σχετικές με την καταβολή κοινωνικοασφαλιστικών εισφορών, και συγκεκριμένα την πληρωμή ορισμένου ποσού, διότι δεν είχε καταβάλει, στο πλαίσιο του συστήματος αυτόματης εκκαθαρίσεως, την τρίτη δόση του ποσού αυτού. Η τρίτη αυτή δόση καταβλήθηκε μαζί με την τέταρτη και τελευταία δόση, πριν από τη διενέργεια του σχετικού ελέγχου και πριν καταστεί γνωστό το αποτέλεσμα της διαγωνιστικής διαδικασίας.

Στη συνέχεια, η Consip αποφάσισε να αποκλείσει τη Ciclat από τη διαδικασία του διαγωνισμού και η δεύτερη άσκησε προσφυγή ενώπιον του Tribunale amministrativo regionale per il Lazio (περιφερειακό διοικητικό δικαστήριο του Λατίου, Ιταλία) κατά της αποφάσεως περί αποκλεισμού και κατά της συνακόλουθης καταπτώσεως των εγγυητικών επιστολών. Το δικαστήριο αυτό απέρριψε την προσφυγή. Η Ciclat άσκησε έφεση ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου. Υποστήριξε ότι η μη καταβολή, εντός της ταχθείσας προθεσμίας, μιας από τις δόσεις των αυτόματα εκκαθαριζόμενων εισφορών δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως «σοβαρή και οριστικά αποδεδειγμένη παράβαση», δεδομένου ότι η δόση αυτή καταβλήθηκε οικειοθελώς μαζί με την τέταρτη και τελευταία δόση. Επισήμανε, επίσης, ότι το INAIL δεν τήρησε την υποχρέωσή του να της κοινοποιήσει ότι δεν ήταν ασφαλιστικά ενήμερη, λαμβανόμενου υπόψη ότι η υποχρέωση κοινοποιήσεως ισχύει και στην περίπτωση που η DURC ζητείται αυτεπαγγέλτως από την αναθέτουσα αρχή στο πλαίσιο ελέγχου που αυτή αποφασίζει να διενεργήσει.

Υπό τις συνθήκες αυτές, το Consiglio di Stato (Συμβούλιο της Επικρατείας) αποφάσισε να αναστείλει τη διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο το ακόλουθο προδικαστικό ερώτημα: Αντίκειται στο άρθρο 45 της Οδηγίας 2004/18/ΕΚ και στα άρθρα 49 και 56 ΣΛΕΕ εθνική ρύθμιση δυνάμει της οποίας, στο πλαίσιο διαγωνισμού για τη σύναψη σύμβασης αξίας μεγαλύτερης από το σχετικό κατώτατο όριο, αφενός, το χορηγούμενο από τους οργανισμούς κοινωνικής ασφαλίσεως πιστοποιητικό (DURC) μπορεί να ζητείται αυτεπαγγέλτως και, αφετέρου, η αναθέτουσα αρχή υποχρεούται να θεωρεί ως λόγο αποκλεισμού από τη διαδικασία πιστοποιητικό από το οποίο προκύπτει προγενέστερη παράβαση – και, πιο

συγκεκριμένα, παράβαση υφιστάμενη κατά τον χρόνο της συμμετοχής στον διαγωνισμό – των υποχρεώσεων καταβολής κοινωνικοασφαλιστικών εισφορών, μολοντί ο οικονομικός φορέας, οποίος έλαβε μέρος στον διαγωνισμό βάσει έγκυρου πιστοποιητικού DURC, δεν είχε γνώση της παραβάσεως αυτής και, εν πάση περιπτώσει, η παράβαση αυτή είχε πάψει να υφίσταται κατά τον χρόνο αναθέσεως της συμβάσεως ή κατά τον χρόνο διενέργειας αυτεπάγγελτου ελέγχου;

Το Δικαστήριο αρχικά επισημαίνει ότι, όπως προκύπτει από την απόφαση περί παραπομπής, εφαρμοστέα επί των πραγματικών περιστατικών της υποθέσεως της κύριας δίκης είναι η Οδηγία 2004/18/ΕΚ. Επιπλέον, υπογραμμίζει ότι οι διατάξεις της Οδηγίας αυτής πρέπει να ερμηνεύονται με γνώμονα τις αρχές της ελευθερίας εγκαταστάσεως και της ελεύθερης παροχής υπηρεσιών, καθώς και τους λοιπούς κανόνες που προκύπτουν από τη Συνθήκη. Επομένως, δεν συντρέχει λόγος η επίμαχη στην υπόθεση της κύριας δίκης εθνική ρύθμιση να εξεταστεί χωριστά υπό το πρίσμα των άρθρων 49 και 56 ΣΛΕΕ. Το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι, αφενός, το άρθρο 45 παρ. 2 της Οδηγίας 2004/18/ΕΚ προβλέπει ότι στα κράτη μέλη εναπόκειται να ορίζουν εντός ποιας προθεσμίας οι ενδιαφερόμενοι πρέπει να εκπληρώνουν τις υποχρεώσεις τους τις σχετικές με την καταβολή κοινωνικοασφαλιστικών εισφορών και μπορούν να τακτοποιούν εκ των υστέρων τις οφειλές τους, υπό την αυτονόητη προϋπόθεση ότι η προθεσμία αυτή θα καθορίζεται κατά τρόπο σύμφωνο προς τις αρχές της διαφάνειας και της ίσης μεταχειρίσεως. Αφετέρου, μολοντί η αναθέτουσα αρχή δύναται να ζητεί τη διόρθωση ή τη συμπλήρωση, ως προς συγκεκριμένα σημεία, των στοιχείων που περιλαμβάνει ορισμένη προσφορά, εντούτοις τέτοιες διορθώσεις ή συμπληρώσεις επιτρέπονται μόνον εφόσον αφορούν στοιχεία τα οποία μπορεί αντικειμενικώς να εξακριβωθεί ότι ανάγονται σε χρόνο προγενέστερο της λήξεως της ορισθείσας προθεσμίας για την υποβολή υποψηφιοτήτων, και όχι όταν αφορούν πληροφορίες των οποίων η υποβολή είναι υποχρεωτική επί ποινή αποκλεισμού. Επιπλέον, το άρθρο 51 της Οδηγίας 2004/18/ΕΚ, το οποίο ορίζει ότι η αναθέτουσα αρχή δύναται να καλεί τους οικονομικούς φορείς να συμπληρώνουν ή να διευκρινίζουν τα πιστοποιητικά και τα έγγραφα που υποβάλλουν κατ' εφαρμογήν των άρθρων 45 έως 50 της ίδιας Οδηγίας, δεν μπορεί να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι επιτρέπει στην ανωτέρω αρχή να δέχεται οποιαδήποτε διόρθωση παραλείψεων οι οποίες, κατά τις ρητές διατάξεις των εγγράφων του διαγωνισμού, συνεπάγονται υποχρεωτικώς τον αποκλεισμό του ενδιαφερόμενου προσφέροντος.

Από τα ανωτέρω προκύπτει ότι το άρθρο 45 της Οδηγίας 2004/18/ΕΚ δεν απαγορεύει την εφαρμογή εθνικής ρυθμίσεως, όπως η επίμαχη στην υπόθεση της κύριας δίκης, κατά την οποία συνιστά λόγο αποκλεισμού από τη διαδικασία παράβαση συνιστάμενη στη μη καταβολή κοινωνικοασφαλιστικών εισφορών, η οποία υφίστατο κατά την ημερομηνία της συμμετοχής στον διαγωνισμό, έστω και

αν η σχετική οφειλή τακτοποιήθηκε πριν από την έκδοση της αποφάσεως περί αναθέσεως ή πριν από τη διενέργεια αυτεπάγγελτου ελέγχου από την αναθέτουσα αρχή. Εν προκειμένω, πρέπει να εξεταστεί αν η ίδια διαπίστωση ισχύει και όταν εθνική ρύθμιση, όπως η επίμαχη στην υπόθεση της κύριας δίκης, προβλέπει ότι η ασφαλιστική ενημερότητα οικονομικού φορέα κατά την ημερομηνία συμμετοχής του στον διαγωνισμό εκτιμάται με βάση πιστοποιητικό το οποίο εκδίδεται από τους οργανισμούς κοινωνικής ασφάλισης και ζητείται αυτεπαγγέλτως από την αναθέτουσα αρχή. Από το γράμμα των διατάξεων των άρθρων 45 παρ. 2, στοιχείο ε' και 45 παρ. 3 της Οδηγίας 2004/18/ΕΚ προκύπτει ότι οι αρμόδιες αρχές δεν απαγορεύεται να ζητούν αυτεπαγγέλτως από τους οργανισμούς κοινωνικής ασφάλισης το απαιτούμενο πιστοποιητικό. Δεν έχει σημασία αν ο οικονομικός φορέας δεν ειδοποιήθηκε σχετικά με την έλλειψη ασφαλιστικής ενημερότητας, αρκεί αυτός να έχει τη δυνατότητα να εξακριβώσει ανά πάσα στιγμή, από τον αρμόδιο οργανισμό, κατά πόσον είναι ενήμερος ή όχι. Εφόσον η δυνατότητα αυτή υφίσταται, πράγμα που εναπόκειται στο εθνικό δικαστήριο να ελέγξει, ο οικονομικός φορέας δεν μπορεί να στηριχθεί σε πιστοποιητικό εκδοθέν από τους οργανισμούς κοινωνικής ασφάλισης πριν από την υποβολή της προσφοράς του, με το οποίο βεβαιώνεται ότι, κατά τον χρόνο που προηγείται της υποβολής αυτής, είχε εκπληρώσει τις υποχρεώσεις του τις σχετικές με την καταβολή κοινωνικοασφαλιστικών εισφορών, εφόσον γνωρίζει, ενδεχομένως κατόπιν ενημερώσεως από τον αρμόδιο οργανισμό, ότι έχει πάψει να είναι ασφαλιστικά ενήμερος κατά την ημερομηνία υποβολής της προσφοράς του.

Σχετικά με το εάν το άρθρο 45 της Οδηγίας 2004/18/ΕΚ αποκλείει την εφαρμογή εθνικής ρυθμίσεως δυνάμει της οποίας η αναθέτουσα αρχή υποχρεούται να θεωρεί ως λόγο αποκλεισμού από τη διαδικασία παράβαση συνιστάμενη στη μη καταβολή κοινωνικοασφαλιστικών εισφορών και βεβαιούμενη με πιστοποιητικό που έχει ζητηθεί αυτεπαγγέλτως από την αναθέτουσα αρχή και έχει εκδοθεί από τους οργανισμούς κοινωνικής ασφάλισης, στην περίπτωση που η παράβαση αυτή υφίστατο κατά την ημερομηνία της συμμετοχής σε διαγωνισμό, το Δικαστήριο επισημαίνει ότι το άρθρο 45 παρ. 2 της Οδηγίας 2004/18/ΕΚ δεν επιχειρεί να επιβάλει ομοιομορφία σε επίπεδο Ένωσης ως προς την εφαρμογή των διαλαμβανόμενων σε αυτό λόγων αποκλεισμού. Το εν λόγω άρθρο δεν αποκλείει την εφαρμογή εθνικής ρυθμίσεως, δυνάμει της οποίας η αναθέτουσα αρχή υποχρεούται να θεωρεί ως λόγο αποκλεισμού από τη διαδικασία παράβαση συνιστάμενη στη μη καταβολή κοινωνικοασφαλιστικών εισφορών και βεβαιούμενη με πιστοποιητικό που έχει ζητηθεί αυτεπαγγέλτως από την αναθέτουσα αρχή και έχει εκδοθεί από τους οργανισμούς κοινωνικής ασφάλισης, στην περίπτωση που η παράβαση αυτή υφίστατο κατά την ημερομηνία της συμμετοχής σε διαγωνισμό, με αποτέλεσμα η ρύθμιση αυτή να αφαιρεί από την αναθέτουσα αρχή οποιαδήποτε ευχέρεια εκτιμήσεως ως προς το ζήτημα αυτό. Συναφώς, στο προδικαστικό

ερώτημα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι το άρθρο 45 της Οδηγίας 2004/18/ΕΚ έχει την έννοια ότι δεν αποκλείει την εφαρμογή εθνικής ρυθμίσεως, όπως η επίμαχη στην υπόθεση της κύριας δίκης, δυνάμει της οποίας η αναθέτουσα αρχή υποχρεούται να θεωρεί ως λόγο αποκλεισμού από τη διαδικασία παράβαση συνιστάμενη στη μη καταβολή κοινωνικοασφαλιστικών εισφορών και βεβαιούμενη με πιστοποιητικό που έχει ζητηθεί αυτεπαγγέλτως από την αναθέτουσα αρχή και έχει εκδοθεί από τους οργανισμούς κοινωνικής ασφαλίσεως, στην περίπτωση που η παράβαση αυτή υφίστατο μεν κατά την ημερομηνία συμμετοχής σε διαγωνισμό, πλην όμως έπαψε να υφίσταται κατά τον χρόνο εκδόσεως της αποφάσεως περί αναθέσεως ή κατά τον χρόνο διενέργειας αυτεπάγγελτου ελέγχου από την αναθέτουσα αρχή.

► Δημόσιες Συμβάσεις

Δημόσιες υπηρεσίες επιβατικών μεταφορών με λεωφορείο

Κανονισμός (ΕΚ) 1370/2007 – άρθρο 4 παρ. 7 – υπεργολαβία – υποχρέωση του φορέα να παράσχει ο ίδιος σημαντικό μέρος των δημοσίων υπηρεσιών επιβατικών μεταφορών – περιεχόμενο – άρθρο 5 παρ. 1 – διαδικασία ανάθεσης συμβάσεως – ανάθεση της συμβάσεως σύμφωνα με την Οδηγία 2004/18/ΕΚ

ΔΕΕ C-292/15, Hörmann Reisen, 27.10.2016, Τμήμα τέταρτο, Πρόεδρος: T. von Danwitz, Εισηγητής: E. Juhász, Γεν. Εισαγγελέας: E. Sharpston, ECLI:EU:C:2016:817 – Προδικαστικό ερώτημα

Η αίτηση προδικαστικής αποφάσεως αφορά την ερμηνεία του άρθρου 4 παρ. 7 και του άρθρου 5 παρ. 1 του Κανονισμού (ΕΚ) 1370/2007 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 23ης Οκτωβρίου 2007, για τις δημόσιες επιβατικές σιδηροδρομικές και οδικές μεταφορές και την κατάργηση των Κανονισμών του Συμβουλίου (ΕΟΚ) 1191/69 και (ΕΟΚ) 1107/70. Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ, αφενός, της Hörmann Reisen GmbH και, αφετέρου, του Stadt Augsburg (Δήμου του Augsburg, Γερμανία) και της Landkreis Augsburg (Επαρχίας του Augsburg) (στο εξής, από κοινού: αναθέτουσες αρχές), με αντικείμενο τη νομιμότητα διαγωνισμού για την παροχή δημοσίων υπηρεσιών επιβατικών μεταφορών με λεωφορείο. Ως προς τα πραγματικά γεγονότα, στις 7 Μαρτίου 2015, οι αναθέτουσες αρχές δημοσίευσαν στο Συμπλήρωμα της Επίσημης Εφημερίδας της Ευρωπαϊκής Ένωσης προκήρυξη διαγωνισμού με τα στοιχεία 2015/S 047-081632, για τη σύναψη συμβάσεως με αντικείμενο την παροχή δημοσίων υπηρεσιών επιβατικών μεταφορών με λεωφορείο σε ορισμένες περιφερειακές συγκοινωνιακές γραμμές. Σύμφωνα με την προκήρυξη αυτή, οι διαγωνιζόμενοι επιτρεπόταν να αναθέσουν σε υπεργολάβους την εκπλήρωση της παροχής σε ποσοστό έως και 30%, υπολογιζόμενο βάσει των χιλιομέτρων της οικείας συγκοινωνιακής γραμμής. Η

Hörmann Reisen προσέφυγε ενώπιον του Vergabekammer Südbayern (πρωτοβάθμιου οργάνου επιλύσεως διαφορών από διαδικασίες δημοσίων συμβάσεων της Νότιας Βαυαρίας, Γερμανία), αμφισβητώντας τη νομιμότητα του περιορισμού της εκτάσεως της υπεργολαβίας. Υποστηρίζει ότι ο περιορισμός αυτός δεν είναι συμβατός με την Οδηγία 2004/18/ΕΚ, όπως έχει τροποποιηθεί, και προσθέτει ότι, μολονότι το άρθρο 4 παρ. 7 του Κανονισμού 1370/2007 προβλέπει όντως ορισμένους περιορισμούς σε σχέση με τη δυνατότητα υπεργολαβίας, εντούτοις ο εν λόγω Κανονισμός δεν τυγχάνει εφαρμογής στη διαδικασία που αποτελεί αντικείμενο της υποθέσεως της κύριας δίκης, δυνάμει του άρθρου 5 παρ. 1 αυτού.

Το Vergabekammer Südbayern (πρωτοβάθμιο όργανο επιλύσεως διαφορών από διαδικασίες δημοσίων συμβάσεων της Νότιας Βαυαρίας) αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο τρία προδικαστικά ερωτήματα, με το πρώτο και δεύτερο να εξετάζονται από κοινού: Το άρθρο 5 παρ. 1 του Κανονισμού 1370/2007 έχει την έννοια ότι, επί διαδικασίας για την ανάθεση συμβάσεως με αντικείμενο δημόσιες υπηρεσίες επιβατικών μεταφορών με λεωφορείο, το άρθρο 4 παρ. 7 του Κανονισμού αυτού παραμένει εφαρμοστέο επί της συμβάσεως αυτής; Το άρθρο 4 παρ. 7 του Κανονισμού 1370/2007 έχει την έννοια ότι δεν επιτρέπει στην αναθέτουσα αρχή να ορίσει ότι ο φορέας στον οποίο έχει ανατεθεί η διαχείριση και η λειτουργία δημοσίων υπηρεσιών επιβατικών μεταφορών με λεωφορείο, όπως είναι οι επίμαχες στην υπόθεση της κύριας δίκης υπηρεσίες, πρέπει να εκπληρώσει ο ίδιος τη συμβατική παροχή σε ποσοστό 70%;

Σχετικά με το πρώτο και δεύτερο ερώτημα, σύμφωνα με τα στοιχεία που παρατίθενται στην απόφαση περί παραπομπής, η επίμαχη στην υπόθεση της κύριας δίκης σύμβαση αφορά την παροχή δημοσίων υπηρεσιών επιβατικών οδικών μεταφορών, κατά την έννοια του άρθρου 1 παρ. 2 του Κανονισμού 1370/2007, και έχει ως αντικείμενο δημόσιες υπηρεσίες επιβατικών μεταφορών με λεωφορείο, όπως προβλέπεται στο άρθρο 5 παρ. 1 του Κανονισμού αυτού, χωρίς όμως να έχει τη μορφή συμβάσεως παραχωρήσεως υπηρεσιών. Το Δικαστήριο αρχικά αναφέρει ότι, δυνάμει του άρθρου 5 παρ. 1, πρώτη περίοδος του Κανονισμού 1370/2007, σύμβαση όπως η επίμαχη στην υπόθεση της κύριας δίκης πρέπει καταρχήν να ανατεθεί σύμφωνα με τους κανόνες που προβλέπει ο Κανονισμός αυτός. Εντούτοις, όταν η επίμαχη σύμβαση δεν έχει τη μορφή συμβάσεως παραχωρήσεως υπηρεσιών, κατά την έννοια των Οδηγιών 2004/17/ΕΚ ή 2004/18/ΕΚ, όπως έχει τροποποιηθεί, η ανάθεση συμβάσεως για την παροχή δημοσίων υπηρεσιών επιβατικών μεταφορών με λεωφορείο γίνεται, δυνάμει του άρθρου 5 παρ. 1, δεύτερη περίοδος του Κανονισμού 1370/2007, σύμφωνα με τις διαδικασίες που προβλέπουν οι εν λόγω Οδηγίες. Κατά το άρθρο 1 παρ. 1, πρώτο εδάφιο, ο Κανονισμός 1370/2007 έχει ως

σκοπό να καθορίσει, σύμφωνα με τους κανόνες του δικαίου της Ένωσης, τον τρόπο με τον οποίον οι αρμόδιες αρχές μπορούν να ενεργούν στον τομέα των δημοσίων επιβατικών μεταφορών για να εξασφαλίζουν την προσφορά υπηρεσιών γενικού συμφέροντος, οι οποίες θα είναι, μεταξύ άλλων, πολυπληθέστερες, ασφαλέστερες, υψηλότερης ποιότητας ή λιγότερο δαπανηρές, από εκείνες που θα μπορούσαν να προσφέρουν από μόνες τους οι δυνάμεις της αγοράς. Το γεγονός ότι ο Κανονισμός 1370/2007, ως εκ της φύσεώς του, αποσκοπεί στη θέσπιση εξειδικευμένων ρυθμίσεων σε σχέση με τα γενικά συστήματα αναθέσεως δημοσίων συμβάσεων συνεπάγεται ότι εισάγει ειδικότερους κανόνες σε σχέση με τα συστήματα αυτά. Το Δικαστήριο επισημαίνει ότι η Οδηγία 2004/18/EK, όπως έχει τροποποιηθεί, έχει γενική εφαρμογή, ενώ ο Κανονισμός 1370/2007 αφορά μόνον τις δημόσιες επιβατικές σιδηροδρομικές και οδικές μεταφορές. Επομένως, στο μέτρο κατά το οποίο τόσο το άρθρο 4 παρ. 7 του Κανονισμού αυτού όσο και το άρθρο 25 της Οδηγίας 2004/18/EK, όπως έχει τροποποιηθεί, περιλαμβάνουν ρυθμίσεις σχετικά με την υπεργολαβία, πρέπει να γίνει δεκτό ότι η πρώτη διάταξη συνιστά ειδικότερο κανόνα σε σχέση με τους κανόνες που προβλέπει η δεύτερη διάταξη και, ως *lex specialis*, κατ'εξουσίαν των κανόνων αυτών. Υπό τις συνθήκες αυτές, στο πρώτο και δεύτερο προδικαστικό ερώτημα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι το άρθρο 5 παρ. 1 του Κανονισμού 1370/2007 έχει την έννοια ότι, επί διαδικασίας για την ανάθεση συμβάσεως με αντικείμενο δημόσιες υπηρεσίες επιβατικών μεταφορών με λεωφορείο, το άρθρο 4 παρ. 7 του Κανονισμού αυτού παραμένει εφαρμοστέο επί της συμβάσεως αυτής.

Σχετικά με το τρίτο ερώτημα, το Δικαστήριο επισημαίνει ότι ο νομοθέτης της Ένωσης αναγνώρισε στις αρμόδιες εθνικές αρχές ευρεία εξουσία εκτιμήσεως σχετικά με τη δυνατότητα υπεργολαβίας για τη διαχείριση και τη λειτουργία δημοσίων υπηρεσιών επιβατικών μεταφορών διεπόμενων από τον εν λόγω κανονισμό. Το Δικαστήριο επαναλαμβάνει ότι στο μέτρο κατά το οποίο η αναθέτουσα αρχή έχει τη δυνατότητα να απαγορεύσει στον ανάδοχο να αναθέσει σε υπεργολάβους την εκτέλεση δημοσίων υπηρεσιών επιβατικών μεταφορών με λεωφορείο, σε περίπτωση που η συναφθείσα με αυτόν σύμβαση έχει ανατεθεί σύμφωνα με το άρθρο 4 παρ. 7 του Κανονισμού 1370/2007, η εξουσία εκτιμήσεως περιλαμβάνει τη δυνατότητα της αναθέτουσας αρχής να απαγορεύσει την υπεργολαβία για ορισμένο μόνον τμήμα της συμβατικής παροχής. Όταν τίθεται ζήτημα υπεργολαβίας στο πλαίσιο της διαχείρισεως και της λειτουργίας δημοσίων υπηρεσιών επιβατικών μεταφορών με λεωφορείο, το άρθρο 4 παρ. 7, δεύτερη περίοδος του Κανονισμού 1370/2007 δεν επιτρέπει την υπεργολαβική εκτέλεση ολόκληρης της συμβατικής παροχής, καθόσον προβλέπει ότι ο φορέας στον οποίο έχουν ανατεθεί οι εν λόγω υπηρεσίες υποχρεούται να παράσχει ο ίδιος μεγάλο μέρος αυτών. Μόνο στην περίπτωση που η σύμβαση παροχής δημοσίων υπηρεσιών διέπει συγχρόνως τον σχεδιασμό, την κατασκευή και τη λειτουργία των

δημόσιων υπηρεσιών επιβατικών μεταφορών είναι δυνατό, δυνάμει του άρθρου 4 παρ. 7, τρίτη περίοδος του Κανονισμού αυτού, να επιτραπεί η εξ ολοκλήρου υπεργολαβική εκτέλεση των εν λόγω υπηρεσιών. Κατά συνέπεια, το άρθρο 4 παρ. 7 του Κανονισμού 1370/2007 δεν απαγορεύει στην αναθέτουσα αρχή να περιορίσει σε σημαντικό βαθμό τη δυνατότητα υπεργολαβίας στο πλαίσιο συμβάσεως, όπως είναι η επίμαχη στην υπόθεση της κύριας δίκης. Εν προκειμένω, η επίμαχη στην υπόθεση της κύριας δίκης προκήρυξη διαγωνισμού αποτελεί έγγραφο για τη διενέργεια διαγωνισμού το οποίο ορίζει, με τρόπο διαφανή, όπως αδιαμφισβήτητα προκύπτει από την απόφαση περί παραπομπής, ότι η δυνατότητα υπεργολαβίας περιορίζεται σε ποσοστό 30% της συμβατικής παροχής, υπολογιζόμενο βάσει των χιλιομέτρων της οικείας συγκοινωνιακής γραμμής. Επομένως, στο τρίτο προδικαστικό ερώτημα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι το άρθρο 4 παρ. 7 του Κανονισμού 1370/2007 έχει την έννοια ότι δεν απαγορεύει στην αναθέτουσα αρχή να ορίσει ότι ο φορέας στον οποίο έχει ανατεθεί η διαχείριση και η λειτουργία δημοσίων υπηρεσιών επιβατικών μεταφορών με λεωφορείο, όπως είναι οι επίμαχες στην υπόθεση της κύριας δίκης υπηρεσίες, πρέπει να εκπληρώσει ο ίδιος τη συμβατική παροχή σε ποσοστό 70%.

IV. ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΣ

Επιμ.: Ευθυμία Τσολάκου

► Κρατικές παρεμβάσεις στην ελεύθερη λειτουργία της αγοράς του φυσικού αερίου

Κριτήρια συμβατότητας προς το ενωσιακό δίκαιο εθνικής ρύθμισης περί προκαθορισμού των τιμών παροχής φυσικού αερίου στον τελικό καταναλωτή

προσέγγιση των νομοθεσιών – Οδηγία 2009/73/EK – ενέργεια – τομέας του φυσικού αερίου – προκαθορισμένα τιμολόγια – εμπόδια στην επίτευξη της ανταγωνιστικής αγοράς του φυσικού αερίου – κριτήρια εκτιμήσεως εθνικού δικαστή – σκοποί της ασφάλειας του εφοδιασμού και της εδαφικής συνοχής – μέθοδος καθορισμού της τιμής στηριζόμενη στη συνεκτίμηση του κόστους – γενικό οικονομικό συμφέρον – αρχή αναλογικότητας – αποφυγή διακρίσεων

ΔΕΕ C-121/15, ANODE, 07.09.2016, Τμήμα πέμπτο, Πρόεδρος: J.L. da Cruz Vilaça, Εισηγητής: A. Borg Barthet, Γεν. Εισαγγελέας: P. Mengozzi, ECLI:EU:C:2016:637 – Προδικαστικό ερώτημα

Το προδικαστικό ερώτημα υποβλήθηκε από το Conseil d'État (Συμβούλιο της Επικρατείας, Γαλλία) στο πλαίσιο διαφοράς που ανέκυψε σχετικά με τα προκαθορισμένα τιμολόγια πώλησεως φυσικού αερίου, μεταξύ, αφενός, της Association nationale des opérateurs détaillants en

énergie (ANODE) και, αφετέρου, του Πρωθυπουργού, του Υπουργού Οικονομίας, Βιομηχανίας και Ψηφιακής Πληροφόρησης, της γαλλικής Ρυθμιστικής Αρχής Ενέργειας και της ENGIE. Τον Ιούλιο του 2013, η ANODE άσκησε προσφυγή ενώπιον του Conseil d'État, επιδιώκοντας την ακύρωση, λόγω καταχρήσεως εξουσίας, του διατάγματος 2013-400, υποστηρίζοντας, μεταξύ άλλων, ότι τα άρθρα L. 445-1 έως L. 445-4 του Ενεργειακού Κώδικα, που τίθενται σε εφαρμογή με το εν λόγω διάταγμα, αντιβαίνουν στους σκοπούς της Οδηγίας 2009/73/EK. Στη γαλλική έννομη τάξη, οι κανόνες που διέπουν τον τρόπο υπολογισμού των ρυθμιζόμενων τιμολογίων πωλήσεως φυσικού αερίου θεσπίζονται με το διάταγμα 2009-1603, της 18ης Δεκεμβρίου 2009, όπως τροποποιήθηκε με το διάταγμα 2013-400. Το διάταγμα αυτό προβλέπει ότι τα ρυθμιζόμενα τιμολόγια πωλήσεως φυσικού αερίου καθορίζονται από τους υπουργούς που είναι αρμόδιοι για την Οικονομία και την Ενέργεια, κατόπιν γνωμοδοτήσεως της Ρυθμιστικής Αρχής Ενέργειας. Πρώτον, οι δύο αυτοί υπουργοί εκδίδουν απόφαση για τον καθορισμό του τύπου τιμολογήσεως για κάθε προμηθευτή, που αποτελεί έκφραση του συνόλου του κόστους προμήθειας φυσικού αερίου και της μεθοδολογίας εκτιμήσεως του λοιπού κόστους, πλην του κόστους προμήθειας. Δεύτερον, οι εν λόγω υπουργοί εκδίδουν, κατόπιν αναλύσεως και γνωμοδοτήσεως της Ρυθμιστικής Αρχής Ενέργειας, απόφαση περί καθορισμού των ρυθμιζόμενων τιμών πωλήσεως φυσικού αερίου. Προμηθευτής ο οποίος προσφέρει χαμηλότερες από τις ρυθμιζόμενες τιμές μπορεί να προτείνει μεταβολή της ρυθμιζόμενης τιμής στη Ρυθμιστική Αρχή Ενέργειας, η οποία πρέπει να βεβαιωθεί ότι αυτή η ζητούμενη μεταβολή είναι όντως αποτέλεσμα της εφαρμογής του τύπου τιμολογήσεως. Οι εν λόγω διατάξεις τροποποιήθηκαν από 01.01.2016, με την αναγνώριση σημαντικότερου ρόλου στη Ρυθμιστική Αρχή Ενέργειας, η οποία προτείνει ρυθμιζόμενες τιμές στους αρμόδιους για την Οικονομία και την Ενέργεια υπουργούς.

Ενόψει των ρυθμίσεων αυτών, το γαλλικό Συμβούλιο της Επικρατείας διερωτάται αν κρατική παρέμβαση στις τιμές, όπως αυτή που προβλέπει η προαναφερόμενη εθνική ρύθμιση, θεωρείται ότι έχει ως αποτέλεσμα να καθορίζεται το επίπεδο της τιμής παροχής φυσικού αερίου στον τελικό καταναλωτή, ανεξάρτητα από την ελεύθερη λειτουργία της αγοράς, αποτελώντας, με τον τρόπο αυτόν, εκ της φύσεώς της, εμπόδιο στην επίτευξη της ανταγωνιστικής αγοράς του φυσικού αερίου, κατά παράβαση του άρθρου 3 παρ. 1 της Οδηγίας 2009/73/EK. Σε καταφατική περίπτωση, το αιτούν δικαστήριο αναζητά τα κριτήρια, βάσει των οποίων θα πρέπει να εκτιμάται το συμβατό μιας τέτοιας ρυθμίσεως με την Οδηγία 2009/73/EK και ειδικότερα κατά πόσον το άρθρο 106 παρ. 2 ΣΛΕΕ, σε συνδυασμό με το άρθρο 3 παρ. 2 της ίδιας Οδηγίας, επιτρέπει στα κράτη μέλη να επιδιώκουν, με την καθιέρωση ρυθμιζόμενων τιμών, σκοπούς όπως

η ασφάλεια του εφοδιασμού και η εδαφική συνοχή. Το Conseil d'État διερωτάται, επίσης, κατά πόσον είναι δυνατή κρατική παρέμβαση στον καθορισμό της τιμής βασιζόμενη στην αρχή της καλύψεως του πλήρους κόστους του κατεστημένου προμηθευτή και ποιες συνιστώσες του κόστους μπορούν ενδεχομένως να ληφθούν υπόψη κατά τον καθορισμό των προκαθορισμένων τιμολογίων. Με τα προδικαστικά ερωτήματα ουσιαστικά ζητείται να διευκρινισθεί αν ένα καθεστώς περί προκαθορισμένων τιμολογίων πωλήσεως φυσικού αερίου, όπως αυτό το οποίο αφορά η διαφορά της κύριας δίκης, είναι συμβατό με το άρθρο 106 παρ. 2 ΣΛΕΕ και με την Οδηγία 2009/73/EK, σχετικά με τους κοινούς κανόνες για την εσωτερική αγορά φυσικού αερίου και την κατάργηση της Οδηγίας 2003/55/EK.

Το ΔΕΕ αποφαινεται, σε συνέχεια της νομολογίας που έχει διαμορφώσει βάσει της απόφασης Federutility κ.λπ. (C-265/08, 20.04.2010, ECLI:EU:C:2010:205) σχετικά με τη δυνατότητα του εθνικού δικαστή να εκτιμήσει κατά πόσον είναι συμβατή με το δίκαιο της Ένωσης μία κρατική παρέμβαση επί των τιμών, ειδικώς στον τομέα του φυσικού αερίου. Το Δικαστήριο επί των προδικαστικών ερωτημάτων αποφάνθηκε ότι το άρθρο 3 παρ. 1 της Οδηγίας 2009/73/EK έχει την έννοια ότι η παρέμβαση κράτους μέλους, που συνίσταται στην επιβολή σε ορισμένους προμηθευτές, μεταξύ των οποίων ο κατεστημένος προμηθευτής, της υποχρέωσης να προτείνουν στον τελικό καταναλωτή την παροχή φυσικού αερίου βάσει προκαθορισμένων τιμολογίων αποτελεί, από την ίδια τη φύση της, εμπόδιο στην επίτευξη της προβλεπόμενης στην εν λόγω διάταξη ανταγωνιστικής αγοράς του φυσικού αερίου. Εξάλλου, το εμπόδιο αυτό εξακολουθεί να υφίσταται, έστω και αν η εν λόγω παρέμβαση δεν εμποδίζει την πρόταση ανταγωνιστικών προσφορών σε τιμές κατώτερες των εν λόγω τιμολογίων από όλους τους προμηθευτές της αγοράς. Περαιτέρω, από τη διάταξη της παρ. 2 του ανωτέρω άρθρου της Οδηγίας 2009/73/EK, ερμηνευόμενης υπό το πρίσμα των άρθρων 14 και 106 ΣΛΕΕ, καθώς και του πρωτοκόλλου (αριθ. 26) σχετικά με τις υπηρεσίες γενικού συμφέροντος, το οποίο έχει προσαρτηθεί στη Συνθήκη ΕΕ, όπως τροποποιήθηκε με τη Συνθήκη της Λισσαβώνας, και στη Συνθήκη ΛΕΕ, συνάγεται ότι τα κράτη μέλη διαθέτουν την ευχέρεια να εκτιμούν αν, χάριν του γενικού οικονομικού συμφέροντος, πρέπει να επιβάλλουν στις επιχειρήσεις που παρεμβαίνουν στον τομέα του φυσικού αερίου υποχρεώσεις παροχής υπηρεσιών κοινής ωφελείας, όσον αφορά την τιμή παροχής φυσικού αερίου προκειμένου, μεταξύ άλλων, να κατοχυρώσουν την ασφάλεια του εφοδιασμού και την εδαφική συνοχή, με την επιφύλαξη ότι, αφενός, πληρούται η προβλεπόμενη στο άρθρο 3 παρ. 2 της εν λόγω Οδηγίας προϋπόθεση οι υποχρεώσεις αυτές να μην εισάγουν διακρίσεις και, αφετέρου, η επιβολή των υποχρεώσεων αυτών τηρεί την αρχή της αναλογικότητας. Άλλωστε, δεν

έρχεται σε αντίθεση προς τη διάταξη του άρθρου 3 παρ. 2 της Οδηγίας 2009/73/EK μέθοδος καθορισμού της τιμής στηριζόμενη στη συνεκτίμηση του κόστους, υπό την προϋπόθεση ότι η εφαρμογή της μεθόδου αυτής δεν έχει ως αποτέλεσμα να βαίνει η κρατική παρέμβαση πέραν του μέτρου που είναι αναγκαίο για την επίτευξη των σκοπών γενικού οικονομικού συμφέροντος που επιδιώκει.

V. ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Επιμ.: Παναγιώτης Αργαλιάς

► Εργασία μέσω εταιρείας προσωρινής απασχόλησης

Νοσηλευτικό προσωπικό που απασχολείται χωρίς σύμβαση εργασίας και διατίθεται σε νοσηλευτικό ίδρυμα από ένωση μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα

Οδηγία 2008/104/EK – προσωρινή απασχόληση – πεδίο εφαρμογής – εργαζόμενος – οικονομική δραστηριότητα – ένωση μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα – νομικός χαρακτηρισμός – σχέση εργασίας

ΔΕΕ C-216/15, Betriebsrat der Ruhrlandklinik, 17.11.2016, Τμήμα πέμπτο, Πρόεδρος τμήματος: J.L. da Cruz Vilaça, Εισηγητής: A. Tizzano, Γεν. Εισαγγελέας: H. Saugmandsgaard Øe, ECLI:EU:C:2016:883 – Προδικαστικό ερώτημα

Η συγκεκριμένη αίτηση προδικαστικής αποφάσεως αναφέρεται στην ερμηνεία της Οδηγίας 2008/104/EK περί της εργασίας μέσω εταιρείας προσωρινής απασχόλησης. Η συγκεκριμένη αίτηση υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ του συμβουλίου εργαζομένων της Ruhrlandklinik, και της Ruhrlandklinik gGmbH σχετικά με την παραχώρηση στη Ruhrlandklinik των υπηρεσιών της K., μέλους της κοινότητας αδελφών νοσοκόμων του γερμανικού Ερυθρού Σταυρού του Essen, στη Γερμανία. Η Ruhrlandklinik εκμεταλλεύεται νοσοκομειακή κλινική στο Essen και το 2010 συνήψε με την κοινότητα αδελφών νοσοκόμων συμφωνία διαθέσεως εργαζομένων, με την οποία η εν λόγω κοινότητα ανέλαβε να διαθέτει στην επιχείρηση νοσηλευτικό προσωπικό, λαμβάνοντας ως αντάλλαγμα ποσό το οποίο κάλυπτε τις δαπάνες προσωπικού, καθώς και κατ' αποκοπήν ποσοστό 3% για διαχειριστικά έξοδα. Ωστόσο, η κοινότητα αδελφών νοσοκόμων και τα μέλη της δεν συνδέονται με σύμβαση εργασίας. Ειδικότερα, νομικό θεμέλιο της υποχρέωσης των μελών για παροχή εργασίας είναι η προσχώρησή τους στην κοινότητα αδελφών νοσοκόμων και η συνακόλουθη υποχρέωσή τους να συνεισφέρουν σε αυτήν, παρέχοντας εργασία υπό συνθήκες προσωπικής εξαρτήσεως. Η Κ. είναι νοσοκόμα και μέλος της κοινότητας αδελφών νοσοκόμων και επρόκειτο να ενταχθεί στο νοσηλευτικό προσωπικό της Ruhrlandklinik από 1ης Ιανου-

αρίου 2012, βάσει της συμφωνίας διαθέσεως που έχει συνάψει η τελευταία με την εν λόγω κοινότητα. Το συμβούλιο εργαζομένων αρνήθηκε να παράσχει τη συγκατάθεσή του, διότι η απασχόληση δεν θα ήταν προσωρινή και θα αντέβαινε, ως εκ τούτου, στο άρθρο 1 παρ. 1 του νόμου περί διαθέσεως εργαζομένων, το οποίο απαιτεί να έχει η διάθεση προσωρινώς απασχολούμενων σε έμμεσο εργοδότη προσωρινό χαρακτήρα. Η Ruhrlandklinik άρχισε να απασχολεί προσωρινώς την Κ. και προσέφυγε ενώπιον δικαστηρίου, με αίτημα να εγκριθεί οριστικώς η παραχώρηση των υπηρεσιών της ως προσωρινώς απασχολούμενης. Το πρωτοβάθμιο και το δευτεροβάθμιο δικαστήριο δέχθηκαν το αίτημα αυτό και κατόπιν τούτου το συμβούλιο εργαζομένων άσκησε αναίρεση ενώπιον του Ομοσπονδιακού Δικαστηρίου εργατικών διαφορών. Το αιτούν δικαστήριο διερωτάται αν, μολονότι δεν είναι εργαζομένη κατά το γερμανικό δίκαιο, η Κ. θα μπορούσε να θεωρηθεί εργαζομένη κατά το δίκαιο της Ένωσης και, συγκεκριμένα, κατά το άρθρο 1 παρ. 1 της Οδηγίας 2008/104/EK. Επιπροσθέτως, το εθνικό δικαστήριο θέτει το ζήτημα εάν η παραχώρηση των υπηρεσιών της Κ. από την κοινότητα αδελφών νοσοκόμων στη Ruhrlandklinik εμπίπτει στην έννοια της οικονομικής δραστηριότητας κατά το άρθρο 1 παρ. 2 της Οδηγίας (πεδίο εφαρμογής).

Το νομικό ζήτημα – προδικαστικό ερώτημα που τίθεται με τη συγκεκριμένη απόφαση αναφέρεται στο πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας 2008/104/EK. Ειδικότερα, εξετάζεται εάν εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας 2008/114/EK η έναντι χρηματικού ανταλλάγματος παραχώρηση, από ένωση μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα, των υπηρεσιών ενός από τα μέλη της σε έμμεσο εργοδότη, στην περίπτωση που το εν λόγω μέλος της ενώσεως δεν έχει συνάψει σύμβαση εργασίας με την ένωση και, ως εκ τούτου, δεν έχει την ιδιότητα του εργαζομένου σύμφωνα με το εθνικό δίκαιο.

Το ΔΕΕ, για να μπορέσει να αποφανθεί, εξετάζει δύο σημαντικές έννοιες στο πλαίσιο της Οδηγίας 2008/104/EK, ήτοι την έννοια του εργαζομένου και την έννοια της οικονομικής δραστηριότητας. Σύμφωνα με το άρθρο 3 παρ. 1 στοιχείο α' της Οδηγίας 2008/104/EK, ως εργαζόμενος νοείται «το πρόσωπο το οποίο, στο συγκεκριμένο κράτος μέλος, προστατεύεται ως εργαζόμενος στο πλαίσιο της εθνικής νομοθεσίας για την απασχόληση». Ωστόσο, το ΔΕΕ διαπιστώνει ότι, κατά πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, το ουσιώδες χαρακτηριστικό της σχέσεως εργασίας είναι η παροχή από ένα πρόσωπο, επί ορισμένο χρονικό διάστημα, προς ένα άλλο και υπό τη διεύθυνσή του, υπηρεσιών έναντι των οποίων λαμβάνει αμοιβή. Επιπροσθέτως, ο νομικός χαρακτηρισμός κατά το εθνικό δίκαιο και η μορφή της σχέσεως αυτής όσο και η φύση του νομικού δεσμού που συνδέει τα δύο πρόσωπα δεν ασκούν καθοριστικό ρόλο ως προς το ζήτημα αυτό. Εξάλλου, η έννοια του προσωρινά απασχολούμενου εφαρμόζεται όχι μόνο στους εργαζομένους που έχουν συνάψει σύμβαση

εργασίας με επιχείρηση προσωρινής απασχόλησης, αλλά και σε εκείνους που συνδέονται με σχέση εργασίας με μια τέτοια επιχείρηση. Καταληκτικά, το ΔΕΕ θεωρεί ότι ο εθνικός δικαστής θα πρέπει να εξακριβώσει αν πληρούνται οι ως άνω προϋποθέσεις και αν η Κ. μπορεί, κατά συνέπεια, να χαρακτηριστεί ως εργαζομένη κατά την έννοια της Οδηγίας αυτής. Αναφορικά με την έννοια της οικονομικής δραστηριότητας, το ΔΕΕ διαπιστώνει ότι οικονομική είναι κάθε δραστηριότητα προσφοράς αγαθών ή παροχής υπηρεσιών εντός συγκεκριμένης αγοράς. Ειδικότερα, η κοινότητα αδελφών νοσοκόμων παρέχει υπηρεσίες στο πλαίσιο της γερμανικής αγοράς διαθέσεως νοσηλευτικού προσωπικού σε νοσηλευτικά ιδρύματα, λαμβάνοντας ως αντάλλαγμα ποσό, το οποίο καλύπτει τις δαπάνες προσωπικού και τα διαχειριστικά έξοδα. Η διαπίστωση αυτή του ΔΕΕ δεν επηρεάζεται από τον μη κερδοσκοπικό χαρακτήρα της ένωσης αλλά ούτε και από τη νομική μορφή που τη διέπει. Εκ των ανωτέρω προκύπτει ότι η συγκεκριμένη ένωση ασκεί οικονομική δραστηριότητα.

► Ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία

Απαγόρευση διακρίσεων λόγω γενετήσιου προσανατολισμού και ηλικίας

Ισυνταξιοδοτικό σύστημα – ομόφυλος σύντροφος – σύμφωνο συμβίωσης – όριο ηλικίας – διαφορετική μεταχείριση – γενετήσιος προσανατολισμός

ΔΕΕ C-443/15, Parris, 24.11.2016, Τμήμα πρώτο, Πρόεδρος τμήματος – Εισηγήτρια: R. Silva de Lapuerta, Γεν. Εισαγγελέας: J. Kokott, ECLI:EU:C:2016:897 – Προδικαστικό ερώτημα

Το άρθρο 2 της Οδηγίας 2000/78/ΕΚ ορίζει την αρχή της ίσης μεταχείρισης ως την απουσία άμεσης ή έμμεσης διάκρισης λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων, ειδικών αναγκών, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού στον τομέα της απασχόλησης και της εργασίας. Επιπροσθέτως και σύμφωνα με το άρθρο 6 παρ. 2 της ανωτέρω Οδηγίας, τα κράτη μέλη δύνανται να προβλέπουν ότι δεν συνιστά διάκριση λόγω ηλικίας, όσον αφορά τα επαγγελματικά συστήματα κοινωνικής ασφάλισης, ο καθορισμός ηλικίας για την ένταξη ή την αποδοχή σε παροχές συνταξιοδότησης υπό τον όρο ότι αυτό δεν καταλήγει σε διακρίσεις λόγω φύλου.

Σύμφωνα με τα πραγματικά περιστατικά, ο Parris είχε σταθερή σχέση με τον ομόφυλο σύντροφό του για χρονικό διάστημα μεγαλύτερο των 30 ετών. Το 1972, ο Parris προσελήφθη από το Trinity College Dublin ως λέκτορας και υπήχθη, χωρίς υποχρέωση εισφοράς, σε συνταξιοδοτικό σύστημα το οποίο διαχειριζόταν το Trinity College Dublin. Σύμφωνα με το ανωτέρω συνταξιοδοτικό σύστημα, προβλέπεται η καταβολή συντάξεως επιζώντος στον σύζυγο ή, από 1ης Ιανουαρίου 2011, στον καταχωρισμένο σύντροφο του ασφαλισμένου, εάν ο τελευταίος αποβιώσει πριν τον σύζυγό του ή τον καταχωρισμένο

σύντροφό του. Η ως άνω σύνταξη επιζώντος είναι καταβλητέα, μόνον εάν ο ασφαλισμένος σύνηψε γάμο ή σύμφωνο συμβίωσης πριν το 60ό έτος της ηλικίας του. Ο Parris, σε ηλικία 63 ετών, σύνηψε σύμφωνο συμβίωσης στο Ηνωμένο Βασίλειο. Τον Ιανουάριο του 2010, χορηγήθηκε στον Parris η δυνατότητα να λάβει πρόωρη σύνταξη. Το βρετανικό σύμφωνο συμβίωσης του Parris αναγνωρίστηκε στο ιρλανδικό δίκαιο. Ωστόσο, η Αρχή για την ανώτερη εκπαίδευση επικύρωσε την απόφαση του Trinity College Dublin, σύμφωνα με την οποία δεν μπορούσε να καταβληθεί σύνταξη επιζώντος, στην περίπτωση που ο ασφαλισμένος παντρεύτηκε ή συνήψε σύμφωνο συμβίωσης μετά το 60ό έτος της ηλικίας του. Ακολούθως, ο Parris άσκησε αγωγή κατά του Trinity College Dublin, της Αρχής για την ανώτερη εκπαίδευση, του τμήματος δημοσίων δαπανών και μεταρρυθμίσεως και του τμήματος εκπαιδεύσεως και δεξιοτήτων, ενώπιον του δικαστηρίου για θέματα ισότητας στην Ιρλανδία, προβάλλοντας ότι είχε υποστεί άμεσα ή έμμεσα διάκριση. Μετά την απόρριψη της αγωγής από το δικαστήριο για θέματα ισότητας, ο Parris άσκησε έφεση ενώπιον του αρμόδιου Ιρλανδικού Δικαστηρίου.

Το πρώτο νομικό ζήτημα που εξετάζεται είναι εάν συνιστά διάκριση, λόγω γενετήσιου προσανατολισμού, εθνική ρύθμιση, η οποία, στο πλαίσιο επαγγελματικού συνταξιοδοτικού συστήματος, εξαρτά το δικαίωμα των επιζώντων καταχωρισμένων συντρόφων των ασφαλισμένων να λάβουν σύνταξη επιζώντος από την προϋπόθεση το σύμφωνο συμβίωσης να έχει συναφθεί πριν ο ασφαλισμένος συμπληρώσει το 60ό έτος της ηλικίας του. Το ανωτέρω νομικό ζήτημα καθίσταται ακανθώδες εκ του γεγονότος ότι το εθνικό δίκαιο δεν επέτρεπε στον εν λόγω ασφαλισμένο να συνάψει σύμφωνο συμβίωσης πριν από τη συμπλήρωση αυτού του ηλικιακού ορίου.

Το ΔΕΕ θεωρεί ότι η συγκεκριμένη ηλικιακή ρύθμιση δεν συνδέεται άμεσα με τον γενετήσιο προσανατολισμό των εργαζομένων. Αντιθέτως, ο όρος αυτός είναι διατυπωμένος κατά τρόπο ουδέτερο και αφορά τόσο τους ομοφύλους όσο και τους ετεροφυλόφιλους εργαζομένους, αποκλείοντας αδιακρίτως τους συντρόφους τους από τη λήψη συντάξεως επιζώντος, όταν ο γάμος ή το σύμφωνο συμβίωσης δεν έχει συναφθεί πριν από τη συμπλήρωση του 60ού έτους ηλικίας του εργαζόμενου. Ως εκ τούτου, οι επιζώντες καταχωρισμένοι σύντροφοι δεν αντιμετωπίζονται δυσμενέστερα από τους επιζώντες συζύγους και η σχετική με την εν λόγω παροχή εθνική ρύθμιση δεν συνιστά άμεση διάκριση λόγω γενετήσιου προσανατολισμού. Ως προς το ζήτημα της χρονικής ισχύς του συμφώνου συμβίωσης, το ΔΕΕ διαπιστώνει ότι τα κράτη μέλη είναι ελεύθερα να προβλέψουν τον γάμο ομόφυλων προσώπων ή ορισμένη εναλλακτική μορφή νομικής αναγνωρίσεως της σχέσεώς τους, καθώς και το χρονικό σημείο από το οποίο αρχίζουν να παράγουν έννομα αποτελέσματα. Κατά συνέπεια, το δίκαιο της Ένωσης, και

ιδίως η Οδηγία 2000/78/ΕΚ, δεν υποχρέωναν την Ιρλανδία να προβλέψει, πριν από την 1η Ιανουαρίου 2011, τον γάμο ή ορισμένη μορφή αστικής ενώσεως ομόφυλων ζευγαριών και, ειδικότερα, μεταβατικές διατάξεις για τα ομόφυλα ζευγάρια στα οποία ένας εκ των συντρόφων είχε ήδη συμπληρώσει το 60ο έτος της ηλικίας του κατά τον χρόνο ενάρξεως της ισχύος του ως άνω νόμου.

Με το δεύτερό του ερώτημα, το εθνικό δικαστήριο ζητεί να διευκρινισθεί εάν τα άρθρα 2 και 6 παρ. 2 της Οδηγίας 2000/78/ΕΚ έχουν την έννοια ότι η επίμαχη εθνική ρύθμιση συνιστά διάκριση λόγω ηλικίας. Το ανωτέρω νομικό ζήτημα εξετάζεται υπό το πρίσμα της νομικής αδυναμίας του ασφαλισμένου να είχε συνάψει σύμφωνο συμβίωσης πριν από τη συμπλήρωση του ηλικιακού ορίου.

Αναφορικά με το δεύτερο νομικό ζήτημα, το ΔΕΕ διαπιστώνει ότι η επίδικη ρύθμιση επιφυλάσσει λιγότερο ευνοϊκή μεταχείριση στους ασφαλισμένους οι οποίοι παντρεύτηκαν ή συνήψαν σύμφωνο συμβίωσης μετά το 60ο έτος της ηλικίας τους απ' ό,τι σε εκείνους οι οποίοι παντρεύτηκαν ή συνήψαν το οικείο σύμφωνο πριν από τη συμπλήρωση του 60ού έτους της ηλικίας τους. Ως εκ τούτου, συνιστά διαφορετική μεταχείριση άμεσα βασιζόμενη στο κριτήριο της ηλικίας. Σε ένα δεύτερο επίπεδο, το ΔΕΕ διαπιστώνει ότι ο καθορισμός συγκεκριμένης ηλικίας για την πρόσβαση σε παροχή γήρατος εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 6 παρ. 2 της Οδηγίας 2000/78/ΕΚ. Σύμφωνα με το ανωτέρω άρθρο, τα κράτη μέλη μπορούν να προβλέπουν ότι δεν συνιστά διάκριση λόγω ηλικίας, όσον αφορά τα επαγγελματικά συστήματα κοινωνικής ασφάλισης, ο καθορισμός ηλικίας για την ένταξη ή την αποδοχή σε παροχές συνταξιοδοτήσεως υπό τον όρο ότι αυτό δεν καταλήγει σε διακρίσεις λόγω φύλου. Μετά την ανωτέρω ανάλυση, το ΔΕΕ θεωρεί ότι η επίμαχη εθνική ρύθμιση, που καθορίζει συγκεκριμένη ηλικία για την πρόσβαση σε παροχή γήρατος εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 6 παρ. 2 της Οδηγίας 2000/78/ΕΚ και δεν συνιστά άμεση διάκριση. Το ΔΕΕ καταλήγει ότι το γεγονός ότι ήταν νομικώς αδύνατον για τον ασφαλισμένο να συνάψει σύμφωνο συμβίωσης πριν από τη συμπλήρωση του 60ού έτους της ηλικίας του δεν αναιρεί τον νομικό συλλογισμό του, καθόσον η τότε κείμενη νομοθεσία δεν αντέκειτο στο δίκαιο της Ένωσης.

VI. ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

Επιμ.: Μαρία Νινιατσούδη

► Σύμβαση του Άαρχους

Δικαίωμα παρέμβασης περιβαλλοντικής οργάνωσης σε διαδικασία αδειοδότησης ιδιωτικής εταιρίας

περιβαλλοντική οργάνωση – συμμετοχή του κοινού στη λήψη αποφάσεων και πρόσβαση στη δικαιοσύνη για περιβαλλοντικά ζητήματα – Σύμβαση του Άαρχους – άρθρα 6 και 9 Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων ΕΕ – διοικητική διαδικασία αδειοδότησης – σχέδιο εγκατάστασης περίφραξης σε οικότοπο – απόρριψη προσφυγών ενώπιον της Διοίκησης – απρόσβλητη άδεια ενώπιον των δικαστηρίων

ΔΕΕ C-243/15, Lesoochranárske zoskupenie VLK, 08.11.2016, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: Κ. Lenaerts, Εισηγήτρια: Α. Prechal, Γεν. Εισαγγελέας: J. Kokott, ECLI:EU:C:2016:838 – Προδικαστικό ερώτημα

Συγκεκριμένη περιοχή της Σλοβακίας χαρακτηρίστηκε ως ζώνη ειδικής προστασίας, δυνάμει της Οδηγίας 74/409/ΕΟΚ, το έτος 2004, προκειμένου να διασφαλισθεί η διατήρηση και αναπαραγωγή ορισμένων ειδών πτηνών ευρωπαϊκού ενδιαφέροντος και, στη συνέχεια, τμήμα αυτής περιλήφθηκε σε κατάλογο ζωνών κοινοτικού ενδιαφέροντος. Η ανώνυμη εταιρία Biely potok a.s., δραστηριοποιούμενη στην εκτροφή ελαφίων, υπέβαλε αίτημα χορήγησης άδειας για την κατασκευή περίφραξης στην περιφερειακή αρχή του Trenčín, με σκοπό την επέκταση καταφυγίου εκτροφής ελαφίων σε εκτάσεις κείμενες εντός της προστατευόμενης περιοχής. Η LZ, περιβαλλοντική ένωση σε εθνικό επίπεδο, κατόπιν σχετικής ενημέρωσης που έλαβε από την περιφερειακή αρχή, αφού της δόθηκε πρόσβαση στον σχετικό φάκελο, παρενέβη ενώπιον της περιφερειακής αρχής, ζητώντας την αναστολή της διοικητικής διαδικασίας, επικαλούμενη στοιχεία που απέκλειαν τη χορήγηση της άδειας. Η αίτησή της, ωστόσο, απορρίφθηκε και στους δύο βαθμούς της προβλεπόμενης διοικητικής διαδικασίας, με την αιτιολογία ότι η συγκεκριμένη οργάνωση δεν είχε δικαίωμα ως «μέρος στη διαδικασία» της αδειοδότησης αλλά μόνον ως «ενδιαφερόμενο πρόσωπο» και, επομένως, δεν νομιμοποιούνταν σε παρέμβαση. Μετά την απόρριψη των αιτήσεων της LZ και την έκδοση των σχετικών αποφάσεων, η περιφερειακή αρχή χορήγησε την άδεια κατασκευής περίφραξης στην εταιρία, τον Ιούνιο του 2009. Η LZ στράφηκε κατά των απορριπτικών αυτών αποφάσεων της διοίκησης, ενώπιον του περιφερειακού δικαστηρίου, με αίτημα την αναγνώριση ότι η ίδια φέρει την ιδιότητα του μέρους της διοικητικής διαδικασίας, επικαλούμενη σχετικά και το άρθρο 9 παρ. 3 της Σύμβασης του Άαρχους. Το περιφερειακό δικαστήριο ακύρωσε δύο φορές τις προσβαλλόμενες αποφάσεις (τη δεύτερη κατόπιν αναπομπής της υπόθεσης από το Ανώτατο Δικαστήριο), κρίνοντας ότι το δικαίωμα της συγκεκριμένης ένωσης για δικαστική προστασία του δικαιώματός της προστασίας του περιβάλλοντος ερείδεται ευθέως στο άρθρο 9 παρ. 3 της σύμβασης του Άαρχους. Παρά την επαναλαμβανόμενη δικαίωση από το περιφερειακό δικαστήριο, το Ανώτατο Δικαστήριο, το οποίο επιλαμβάνονταν κάθε φορά σε δεύτερο βαθμό, ακύρωνε τις αποφάσεις του πρωτοβάθμιου

δικαστηρίου και ανέπεμπε προς επανεκδίκαση της υπόθεσης, εμμένοντας στη θέση του ότι η δίκη, αναφορικά με το ζήτημα της συμμετοχής της οργάνωσης, έχει καταστεί άνευ αντικειμένου, καθώς ο έλεγχος αυτός είναι παραδεκτός, μόνον ενόσω η διοικητική διαδικασία βρίσκεται σε εξέλιξη. Τελικά, το περιφερειακό δικαστήριο περάτωσε τη δίκη, χωρίς να προβεί σε σχετική σύσταση για υποβολή αίτησης για εκ των υστέρων κοινοποίηση της οριστικής περί αδειοδότησης απόφασης προς την περιβαλλοντική ένωση, καθώς, εν μέσω όλων των παραπάνω δικαστικών διαδικασιών, είχε παρέλθει άπρακτη η προβλεπόμενη τριετής προθεσμία προσβολής της εν λόγω άδειας περίφραξης με προσφυγή. Η Γεν. Εισαγγελέας επιτυχημένα στην εισαγωγή των προτάσεών της αναφέρει ότι η εν λόγω υπόθεση θυμίζει τα έργα του Κάφκα και το μυθιστόρημα του Θερβάντες, τον Δον Κιχώτη.

Κατόπιν των ανωτέρω, το Ανώτατο Δικαστήριο της Σλοβακίας, επιλαμβανόμενο για τρίτη φορά της υπόθεσης, έθεσε προδικαστικό ερώτημα ως προς τη συμβατότητα με το άρθρο 47 του Χάρτη, σε συνδυασμό με το άρθρο 9 της Σύμβασης του Άρχους, των σχετικών εθνικών οικονομικών διατάξεων, σύμφωνα με τις οποίες προσφυγή κατά απόφασης μη αναγνωρίζουσας σε περιβαλλοντική οργάνωση την ιδιότητα του μέρους σε διοικητική διαδικασία αδειοδότησης σχεδίου έργου, ενόσω βρίσκεται σε εξέλιξη η διαδικασία αυτή, και η οποία είναι πιθανόν να περατωθεί πριν από την έκδοση αμετάκλητης δικαστικής απόφασης επί της ιδιότητας του μέρους, απορρίπτεται δε αυτόματα με τη χορήγηση άδειας για την εκτέλεση του έργου αυτού, υποχρεώνοντας έτσι την οργάνωση αυτή να ασκήσει άλλου είδους προσφυγή, προκειμένου να της αναγνωρισθεί αυτή η ιδιότητα και να μπορέσει να υποβάλει σε δικαστικό έλεγχο την τήρηση από τις αρμόδιες εθνικές αρχές των ενωσιακών υποχρεώσεων.

Στην επίδικη υπόθεση, η περιβαλλοντική οργάνωση ζήτησε να αναγνωρισθεί δικαστικώς ως μέρος σε διοικητική διαδικασία αδειοδότησης, προκειμένου να είναι σε θέση να προσβάλει εκ των υστέρων την απόφαση αδειοδότησης. Το ΔΕΕ, διαπιστώνοντας ότι οι εθνικές αρχές μπορούν να επιτρέψουν την άσκηση δραστηριότητας σε προστατευόμενο τόπο, εφόσον είναι απόλυτα βέβαιο ότι δεν θα προκληθούν επιβλαβείς για το περιβάλλον συνέπειες, έκρινε ότι, προκειμένου να εκπληρωθεί ο στόχος της ως άνω Οδηγίας, που αφορά στην εξασφάλιση υψηλής προστασίας του περιβάλλοντος, είναι σκόπιμο να αναγνωρισθεί η δυνατότητα των ιδιωτών να επικαλούνται αυτήν ενώπιον δικαστικών αρχών. Επιπλέον, σύμφωνα με την ερμηνεία του άρθρου 6 της σύμβασης του Άρχους για το δικαίωμα πραγματικής συμμετοχής του κοινού σε ένα πρώιμο στάδιο της διαδικασίας λήψης περιβαλλοντικών αποφάσεων, διαπίστωσε ότι περιβαλλοντική οργάνωση, όπως η παρούσα, εμπίπτει στην έννοια του ενδιαφερόμενου κοινού του άρθρου 2 της σύμβασης του Άρχους. Επομένως, θα έπρεπε να έχει τη

δυνατότητα να προσβάλει τόσο την απόφαση περί μη διενέργειας εκτίμησης περιβαλλοντικών επιπτώσεων όσο και την τυχόν διενεργηθείσα πλημμελή εκτίμηση.

Περαιτέρω, το ΔΕΕ, επικαλούμενο προηγούμενη πάγια νομολογία του, καίτοι κρίνει ότι απόκειται στα εθνικά δικαστήρια να διασφαλίσουν τη δικαστική προστασία των ιδιωτικών δικαιωμάτων που απορρέουν από το δίκαιο της Ένωσης, όπως το δικαίωμα του άρθρου 47 του Χάρτη, ο οποίος, όπως ορίζεται στο άρθρο 51 αυτού, εφαρμόζεται μόνο σε τομείς που άπτονται της ρύθμισης του ενωσιακού δικαίου, θεωρεί ότι εν προκειμένω, στην ενδιαφερόμενη οργάνωση, μολονότι συμμετείχε έως έναν βαθμό στη διαδικασία αδειοδότησης ως «ενδιαφερόμενο πρόσωπο», δεν της αναγνωρίσθηκε αυτή η ιδιότητα ως ισοδύναμη προς εκείνη του «μέρους της διαδικασίας», γεγονός που θα της παρείχε τη δυνατότητα συμμετοχής στη διαδικασία λήψης απόφασης, καθώς και μεταγενέστερης προσβολής της νομιμότητας της αδειοδότησης.

Βάσει των ανωτέρω συλλογισμών, το Δικαστήριο κατέληξε στο συμπέρασμα ότι, με βάση το άρθρο 47 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, σε συνδυασμό με το άρθρο 9 της σύμβασης του Άρχους, ορθότερο είναι να ερμηνευθεί ότι διάταξη του εθνικού δικαίου η οποία δεν προβλέπει αναστολή της ακολουθούμενης διοικητικής διαδικασίας, παρόλο που εκκρεμεί προσφυγή, ώστε να αναγνωρισθεί ο ενδιαφερόμενος ως μέρος της διαδικασίας και να μπορέσει να αναπτύξει την επιχειρηματολογία του επί του σχεδίου που πρόκειται να αδειοδοτηθεί, αντιβαίνει στο ενωσιακό δίκαιο.

► Εκτίμηση περιβαλλοντικών επιπτώσεων

Άδεια κατά παράβαση διάταξης για την εκτίμηση περιβαλλοντικών επιπτώσεων κατασθείσα απρόσβλητη

εκτίμηση περιβαλλοντικών επιπτώσεων σχεδίων ιδιωτικών έργων – μη υποβολή σε εκτίμηση περιβαλλοντικών επιπτώσεων – Οδηγία 85/337/ΕΟΚ – Οδηγία 2006/21/ΕΚ – απρόσβλητη άδεια

ΔΕΕ C-348/15, Stadt Wiener Neustadt, 17.11.2016, Τμήμα πρώτο, Πρόεδρος: R. Silva de Lapuerta, Εισηγητής: J.-C. Bonichot, Γεν. Εισαγγελέας: J. Kokott, ECLI:EU:C:2016:882 – Προδικαστικό ερώτημα

Η συγκεκριμένη απόφαση εκδόθηκε κατόπιν προδικαστικού ερωτήματος του Ανωτάτου Διοικητικού Δικαστηρίου της Αυστρίας. Η διαφορά ανέκυψε μεταξύ του Δήμου της Wiener Neustadt και της Κυβερνήσεως του ομόσπονδου κράτους της Κάτω Αυστρίας κατόπιν χορήγησης άδειας επέκτασης στη μονάδα επεξεργασίας εναλλακτικών καυσίμων της εγκατεστημένης εντός των ορίων του Δήμου της Wiener Neustadt εταιρίας A.S.A. Abfall Service, από τον κυβερνήτη του ομόσπονδου κράτους της Κάτω Αυστρίας. Στη μονάδα αυτή πραγματοποιείτο φυσική επεξεργασία μη επικίνδυνων αποβλήτων. Οι αρχικές άδειες

της επιχείρησης χορηγήθηκαν τα έτη 1986 και 1993. Επί της χορηγηθείσας το έτος 2002 άδειας επεκτάσεως δεν διενεργήθηκε η προβλεπόμενη από την Οδηγία 85/337/ΕΟΚ και τον αυστριακό νόμο εκτίμηση περιβαλλοντικών επιπτώσεων. Σημειωτέον ότι, δυνάμει της αυστριακής νομοθεσίας, εάν άδεια χορηγούνταν κατά παράβαση της διάταξης για την εξέταση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων, μπορούσε να ακυρωθεί σε προθεσμία τριών ετών.

Ο αρμόδιος για το περιβάλλον διαμεσολαβητής ζήτησε, το έτος 2014, από την κυβέρνηση να αποφανθεί σχετικά με το αν η μονάδα αυτή υπόκειτο στην υποχρεωτική εκτίμηση περιβαλλοντικών επιπτώσεων. Κατόπιν της αρνητικής απάντησης της Κυβέρνησης, ο Δήμος άσκησε σχετική προσφυγή ακύρωσης ενώπιον του Πρωτοβάθμιου εθνικού δικαστηρίου και, κατόπιν απορριπτικής απόφασης του τελευταίου, αναίρεση ενώπιον του Ανώτατου Διοικητικού Δικαστηρίου της Αυστρίας, το οποίο με τη σειρά του υπέβαλε προδικαστικό ερώτημα. Περιεχόμενο του προδικαστικού ερωτήματος ήταν η διευκρίνιση αν α) δυνάμει του άρθρου 1 παρ. 5 της Οδηγίας 85/337/ΕΟΚ, νοείται εξαιρούμενη του πεδίου εφαρμογής της Οδηγίας αυτής εθνική νομοθετική διάταξη, η οποία προβλέπει ότι έχει λάβει νομίμως άδεια σχέδιο που αποτέλεσε αντικείμενο απόφασης ληφθείσας κατά παράβαση της υποχρέωσης διενέργειας εκτίμησης των επιπτώσεων του στο περιβάλλον, εναντίον της οποίας έχει παρέλθει η προθεσμία άσκησης προσφυγής ακύρωσης, και β) μια τέτοια νομοθετική διάταξη μπορεί να δικαιολογηθεί βάσει των αρχών της ασφάλειας δικαίου και της προστασίας της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης από τη σκοπιά του δικαίου της Ένωσης.

Το ΔΕΕ, καταρχάς, διευκρινίζει ότι αντικείμενο υπαγωγής στο ενωσιακό δίκαιο, εν προκειμένω, αποτελεί η διαδικασία που αφορά την άδεια επέκτασης του 2002 και όχι τις αρχικά εκδοθείσες άδειες και ότι, λόγω του χρόνου εκδόσεως αυτής, δεν εξετάζεται η συμμόρφωση με την Οδηγία 2011/92/ΕΕ.

Περαιτέρω, σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 1 παρ. 5 της Οδηγίας 85/337/ΕΟΚ, προκειμένου ένα σχέδιο δημοσίου ή ιδιωτικού έργου να εξαιρεθεί από το πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας και, άρα, από την υποχρέωση εκτίμησης περιβαλλοντικών επιπτώσεων, απαιτείται να συντρέχουν σωρευτικά οι εξής δύο προϋποθέσεις: α) το σχέδιο να εγκρίνεται λεπτομερώς με ειδική νομοθετική πράξη και β) οι σκοποί της Οδηγίας, όπως η παροχή πληροφοριών, πρέπει να επιτυγχάνονται μέσω της νομοθετικής διαδικασίας. Σχετικά με την πρώτη προϋπόθεση, το κρίσιμο στοιχείο είναι η συμπερίληψη στην πράξη των αναγκαίων στοιχείων για την εκτίμηση των επιπτώσεων που έχει στο περιβάλλον η χορήγηση άδειας για το σχέδιο αυτό: η νομοθετική πράξη πρέπει, όπως ακριβώς και επί κάθε διαδικασίας χορήγησης άδειας, να δίνει το δικαίωμα στον κύριο του έργου να υλοποιήσει το σχέδιο και να περιέχει όλα εκείνα τα στοιχεία του σχεδίου που είναι απαραίτητα για την εκτίμηση των επιπτώσεων στο περι-

βάλλον. Αναφορικά με τη δεύτερη προϋπόθεση, ο κύριος σκοπός της Οδηγίας αποτυπώνεται στο άρθρο 2 παρ. 1 αυτής και αφορά στην εκτίμηση, σε ένα προγενέστερο της χορήγησης της άδειας στάδιο, των επιπτώσεων των σχεδίων που, λόγω της φύσης, του μεγέθους ή του τόπου πραγματοποιήσεώς τους, αναμένεται να επιβαρύνουν σημαντικά το περιβάλλον. Συνάγεται, επομένως, ότι ο νομοθέτης πρέπει να διαθέτει επαρκή πληροφοριακά στοιχεία, προκειμένου να προβεί στις σχετικές αξιολογήσεις και τελικά να χορηγήσει την αιτούμενη έγκριση.

Το ΔΕΕ, με την επισήμανση ότι η διαπίστωση της πλήρωσης των ως άνω προϋποθέσεων ανήκει στην αρμοδιότητα των εθνικών δικαστηρίων, κρίνει ότι η σχετική εθνική διάταξη δεν είναι σύμφωνη με την ενωσιακή νομοθεσία, καταρχήν ως προς την πρώτη προϋπόθεση, καθώς δεν παρουσιάζει, ως προς τα σχέδια στα οποία αναφέρεται, τα ίδια χαρακτηριστικά με εκείνα που προσιδιάζουν σε μια άδεια κατά την έννοια του άρθρου 1 παρ. 2 της Οδηγίας 85/337/ΕΟΚ. Ως προς τη δεύτερη προϋπόθεση, που αφορά στην επίτευξη των σκοπών των εν λόγω Οδηγιών, η κρίση του δικαστηρίου είναι ότι ούτε αυτή πληρούται, καθώς ο αυστριακός νομοθέτης δεν διέθετε, όταν θέσπισε την εν λόγω διάταξη, πληροφοριακά στοιχεία ως προς τις περιβαλλοντικές επιπτώσεις των σχεδίων που αυτή ενδέχεται να αφορά και εφόσον, ούτως ή άλλως, η διάταξη αυτή προοριζόταν να εφαρμοσθεί επί σχεδίων τα οποία έχουν ήδη υλοποιηθεί. Επομένως, βάσει των ανωτέρω, ως προς το πρώτο σκέλος του προδικαστικού ερωτήματος, η εξεταζόμενη νομοθετική διάταξη του αυστριακού δικαίου, σύμφωνα με το ΔΕΕ, δεν φαινόταν να πληροί τις απαραίτητες προϋποθέσεις, ώστε να μπορεί να υπαχθεί στο πεδίο εξαίρεσης της ανωτέρω Οδηγίας.

Το ΔΕΕ, εξετάζοντας τις πτυχές του δεύτερου σκέλους του προδικαστικού ερωτήματος αναφορικά με τη δυνατότητα δικαιολόγησης της συγκεκριμένης εθνικής νομοθετικής διάταξης υπό το φως των αρχών της ασφάλειας δικαίου και της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης, διαπίστωσε την καταρχήν συμβατότητα του ενωσιακού δικαίου με εθνική διάταξη, η οποία προβλέπει συγκεκριμένη προθεσμία για την άσκηση ένδικου βοηθήματος, δεδομένης και της έλλειψης σχετικής ενωσιακής ρύθμισης, με την επιφύλαξη της τήρησης των αρχών της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας. Εντούτοις, εθνική διάταξη που ορίζει ότι οι άδειες για έργα, για τα οποία δεν υφίστατο πλέον η χρονική αρμοδιότητα προσβολής τους, θεωρούνται άνευ ετέρου ως νομίμως χορηγηθείσες, δεν μπορεί να είναι συμβατή με το δίκαιο της Ένωσης, διότι, σύμφωνα με τις προτάσεις της Γενικής Εισαγγελέως, μία τέτοια διάταξη θα οδηγούσε στην απαλλαγή των αρμόδιων αρχών από την υποχρέωση να λαμβάνουν υπόψη το γεγονός ότι ένα σχέδιο υλοποιήθηκε χωρίς εκτίμηση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων και τη μέριμνα διενέργειας τέτοιας εκτίμησης, όταν εργασίες ή επεμβάσεις στο φυσικό περιβάλλον που σχετίζονται με το σχέδιο αυτό χρήζουν μεταγενέστερης άδειας.

Τέλος, το ΔΕΕ επεσήμανε την υποχρέωση των κρατών μελών σε αποκατάσταση κάθε προκληθείσας ζημίας, σε περίπτωση παράλειψης εκτίμησης των επιπτώσεων στο περιβάλλον. Συμπερασματικά, το Δικαστήριο κατέληξε στην εκτίμηση ότι η νομοθετική διάταξη που προβλέπει ότι, κατά πλάσμα δικαίου, οι αφορώσες σχέδια δημοσίων ή ιδιωτικών έργων άδειες, επί των οποίων δεν προηγήθηκε εκτίμηση περιβαλλοντικών επιπτώσεων, θεωρούνται νόμιμες, εφόσον έχει παρέλθει τριετία από τη χορήγησή τους, αντιβαίνει στην Οδηγία 85/337/ΕΟΚ.

VI. ΧΩΡΟΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ

Επιμ.: Βιργινία Τζώρτζη

► Αναγνώριση της ιδιότητας του πρόσφυγα ή υπαγωγής στο καθεστώς επικουρικής προστασίας

Η αποσβεστική προθεσμία για την υποβολή αίτησης για τη χορήγηση επικουρικής προστασίας, που προβλέπεται σε εθνικό διαδικαστικό κανόνα, καθιστά υπερβολικά δυσχερή την πρόσβαση σε αυτήν την μορφή προστασίας

Οδηγία 2004/83/ΕΚ – ελάχιστες απαιτήσεις για την αναγνώριση της ιδιότητας του πρόσφυγα ή την υπαγωγή στο καθεστώς επικουρικής προστασίας – Οδηγία 2005/85/ΕΚ – ελάχιστες προδιαγραφές για τις διαδικασίες με τις οποίες τα κράτη μέλη χορηγούν και ανακαλούν το καθεστώς του πρόσφυγα – εθνικός διαδικαστικός κανόνας – αίτηση επικουρικής προστασίας – αποσβεστική προθεσμία δεκαπέντε ημερών κατόπιν απόρριψης της αίτησης για αναγνώριση της ιδιότητας του πρόσφυγα – διαδικαστική αυτονομία κρατών μελών – αρχή ισοδυναμίας – αρχή αποτελεσματικότητας

ΔΕΕ C-429/15, Danqua, 20.10.2016, Τμήμα τρίτο, Πρόεδρος – Εισηγητής: L. Bay Larsen, Γεν. Εισαγγελέας: Y. Bot, ECLI:EU:C:2016:789 – Προδικαστικό ερώτημα

Η υπόθεση αφορά την ερμηνεία της αρχής της ισοδυναμίας. Η αίτηση προδικαστικής απόφασης υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ, αφενός, της E. Danqua, υπηκόου Γκάνας, και, αφετέρου, του Minister for Justice and Equality (Υπουργός Δικαιοσύνης και Ισότητας) της Ιρλανδίας και του Attorney General, με αντικείμενο την άρνηση του Υπουργού να εξετάσει την αίτηση της ενδιαφερομένης για υπαγωγή στο καθεστώς επικουρικής προστασίας.

Το άρθρο 2 στοιχεία α', ε' και στ' της Οδηγίας 2004/83/ΕΚ για θέσπιση ελάχιστων απαιτήσεων για την αναγνώριση και το καθεστώς των υπηκόων τρίτων χωρών ή των απάτριδων ως προσφύγων ή ως προσώπων που χρήζουν διεθνούς προστασίας για άλλους λόγους (Οδηγία για

την Αναγνώριση) καθορίζει την έννοια των όρων «διεθνής προστασία», «πρόσωπο που δικαιούται επικουρική προστασία» και «καθεστώς επικουρικής προστασίας». Η εν λόγω Οδηγία δεν περιλαμβάνει κανόνες διαδικασίας εφαρμοστέους στην εξέταση αίτησης για παροχή διεθνούς προστασίας. Η Οδηγία 2005/85/ΕΚ, σχετικά με τις ελάχιστες προδιαγραφές για τις διαδικασίες με τις οποίες τα κράτη μέλη χορηγούν και ανακαλούν το καθεστώς του πρόσφυγα (Οδηγία για τις Διαδικασίες Ασύλου) καθορίζει ελάχιστες προδιαγραφές όσον αφορά τις διαδικασίες εξέτασης των αιτήσεων διεθνούς προστασίας και προσδιορίζει τα δικαιώματα των αιτούντων άσυλο. Η τήρηση της αρχής της ισοδυναμίας απαιτεί οι δικονομικοί κανόνες που θεσπίζουν τα κράτη μέλη για την άσκηση ενδίκου βοηθήματος στηριζόμενου σε παράβαση του δικαίου της Ένωσης να μην είναι λιγότερο ευνοϊκοί από εκείνους που ισχύουν για παρεμφερή ένδικα βοηθήματα, που βασίζονται σε παράβαση του εσωτερικού δικαίου. Η τήρηση της αρχής της αποτελεσματικότητας απαιτεί οι διαδικαστικοί κανόνες να μην καθιστούν αδύνατη στην πράξη ή εξαιρετικά δυσχερή την άσκηση των δικαιωμάτων που παρέχονται από το δίκαιο της Ένωσης στον ενδιαφερόμενο. Το ιρλανδικό δίκαιο περιέχει κανόνα, ο οποίος, για την υποβολή αίτησης υπαγωγής στο καθεστώς επικουρικής προστασίας, προβλέπει αποσβεστική προθεσμία δεκαπέντε ημερών από τη γνωστοποίηση εκ μέρους της αρμόδιας αρχής στον αιτούντα άσυλο, του οποίου η σχετική αίτηση απορρίφθηκε, της δυνατότητας που του παρέχεται να υποβάλει αίτηση επικουρικής προστασίας.

Λόγω των διαφορετικών διαδικασιών χορήγησης ασύλου και χορήγησης του καθεστώτος επικουρικής προστασίας στην Ιρλανδία, η αίτηση της E. Danqua για επικουρική προστασία απερρίφθη με την αιτιολογία ότι δεν είχε κατατεθεί εντός της αποσβεστικής προθεσμίας των δεκαπέντε εργάσιμων ημερών. Στην προσφυγή της η E. Danqua ενώπιον του High Court επικαλέσθηκε, μεταξύ άλλων, παραβίαση της αρχής της ισοδυναμίας, καθόσον ο αιτών επικουρική προστασία υποχρεούται να τηρήσει προθεσμία, όπως η επίμαχη στην κύρια δίκη, για την υποβολή αίτησης επικουρικής προστασίας, ενώ για την υποβολή αίτησης ασύλου δεν απαιτείται η τήρηση παρόμοιας προθεσμίας. Μετά την απόρριψη της προσφυγής της, η E. Danqua άσκησε, ενώπιον του Court of Appeal (Εφετείου), έφεση κατά της ανωτέρω απόφασης. Το δικαστήριο αυτό αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία. Υπέβαλε στο Δικαστήριο προδικαστικά ερωτήματα σχετικά με τη διαδικαστική νομιμότητα της εξέτασης από τις ιρλανδικές αρχές της αίτησης επικουρικής προστασίας της E. Danqua.

Το βασικό νομικό ζήτημα έγκειται στο αν η αρχή της ισοδυναμίας έχει την έννοια ότι αντιτίθεται σε εθνικό διαδικαστικό κανόνα, όπως ο ιρλανδικός στην κύρια

δίκη. Το Δικαστήριο, επαναλαμβάνοντας προηγούμενη νομολογία του (ΔΕΕ C-604/12, *N.*, 08.05.2014, ECLI:EU:C:2014:302, σκ. 39), υπενθυμίζει ότι η Οδηγία για τις διαδικασίες ασύλου έχει εφαρμογή στην περίπτωση αίτησης παροχής επικουρικής προστασίας, μόνον όταν το κράτος μέλος έχει θεσπίσει ενιαία διαδικασία, στο πλαίσιο της οποίας εξετάζει αίτηση υπό το πρίσμα των δύο μορφών διεθνούς προστασίας, δηλαδή αυτής του καθεστώτος του πρόσφυγα και αυτής που αφορά την επικουρική προστασία. Στην περίπτωση της Ιρλανδίας, αυτό δεν ίσχυε κατά τον χρόνο των πραγματικών περιστατικών της κύριας δίκης. Επομένως, το Δικαστήριο κρίνει ότι, ελλείψει κανόνων του δικαίου της Ένωσης, οι οποίοι να έχουν εφαρμογή στην Ιρλανδία σχετικά με τις διαδικαστικές προϋποθέσεις υποβολής και εξέτασης αίτησης παροχής επικουρικής προστασίας, εναπόκειται στην ιρλανδική έννομη τάξη να θεσπίσει τους κανόνες αυτούς, υπό την προϋπόθεση πάντως της τήρησης των αρχών της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας.

Το Δικαστήριο συνεχίζει ότι, παρά το γεγονός ότι το ενωσιακό δίκαιο δεν προβλέπει διαδικαστικές διατάξεις παρά μόνο για τις αιτήσεις χορήγησης του καθεστώτος του πρόσφυγα, η Οδηγία για την Αναγνώριση εναρμονίζει τις προϋποθέσεις για τη χορήγηση του καθεστώτος του πρόσφυγα και για τη χορήγηση του καθεστώτος επικουρικής προστασίας. Το Δικαστήριο, ακολουθώντας τις προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα, παρατηρεί ότι οι δύο τύποι των αιτήσεων διεθνούς προστασίας, δηλαδή η αίτηση της ενδιαφερομένης για αναγνώριση της ιδιότητας του πρόσφυγα και η αίτηση για υπαγωγή στο καθεστώς επικουρικής προστασίας, απορρέουν από το δίκαιο της Ένωσης. Κατά συνέπεια, θα γινόταν εν τέλει σύγκριση μεταξύ, αφενός, των διαδικαστικών κανόνων που έχουν εφαρμογή σε μια αίτηση ασύλου η οποία στηρίζεται στο δίκαιο της Ένωσης και, αφετέρου, των διαδικαστικών κανόνων που έχουν εφαρμογή σε μια αίτηση επικουρικής προστασίας, η οποία στηρίζεται ομοίως στο ενωσιακό δίκαιο. Η αρχή της ισοδυναμίας, όμως, προϋποθέτει τη σύγκριση των διαδικαστικών λεπτομερειών μιας κατάστασης με βάση την εθνική νομοθεσία με εκείνες που στηρίζονται στο δίκαιο της Ένωσης. Συνεπώς, δεν είναι δυνατή η εφαρμογή της αρχής της ισοδυναμίας, όπως αυτή ορίζεται στη νομολογία του Δικαστηρίου. Ως εκ τούτου, το Δικαστήριο απορρίπτει τη δυνατότητα εφαρμογής της αρχής της ισοδυναμίας, καθώς θεωρείται ότι η επίκλησή της είναι αλυσιτελής.

Κατά το Δικαστήριο, γεγονός παραμένει, ωστόσο, ότι, εφόσον το δίκαιο της Ένωσης δεν προβλέπει καμία διαδικαστική διάταξη που εφαρμόζεται για την απόκτηση επικουρικής προστασίας στην Ιρλανδία, θα πρέπει να διασφαλισθεί ότι η πρόσβαση σε τέτοιου είδους προστασία δεν καθίσταται αδύνατη ή υπερβολικά δυσχερής. Το

Δικαστήριο, συμφωνώντας με τον Γεν. Εισαγγελέα, κρίνει ότι, προκειμένου να δοθεί χρήσιμη απάντηση στο αιτούν ιρλανδικό δικαστήριο, ο επίμαχος στην κύρια δίκη εθνικός διαδικαστικός κανόνας πρέπει να εξετασθεί υπό το πρίσμα της αρχής της αποτελεσματικότητας. Θα πρέπει, δηλαδή, να καθιστά δυνατή, εν προκειμένω, την ουσιαστική πρόσβαση των αιτούντων επικουρική προστασία στα δικαιώματα που τους αναγνωρίζονται από την Οδηγία για την Αναγνώριση.

Το Δικαστήριο, λαμβάνοντας υπόψη τη δύσκολη από υλικής και ανθρωπιστικής απόψεως κατάσταση των αιτούντων διεθνή προστασία, αποφαίνεται ότι η αποσβεστική προθεσμία των δεκαπέντε ημερών είναι ιδιαίτερα σύντομη και δεν διασφαλίζει ότι σε όλους τους αιτούντες παρέχεται πραγματική ευκαιρία να υποβάλουν αίτηση επικουρικής προστασίας. Για τον λόγο αυτόν, μία τέτοια προθεσμία δεν μπορεί εύλογα να δικαιολογηθεί από τον σκοπό της διασφάλισης της ομαλής διεξαγωγής της διαδικασίας για την εξέταση μιας αίτησης υπαγωγής στο καθεστώς αυτό. Σύμφωνα με το Δικαστήριο, το συμπέρασμα αυτό, εξάλλου, δεν μπορεί να αναιρεθεί από την ανάγκη διασφάλισης της αποτελεσματικότητας των διαδικασιών επιστροφής, δεδομένου ότι η επίμαχη στο πλαίσιο της κύριας δίκης προθεσμία δεν συνδέεται άμεσα με τη διαδικασία επιστροφής, αλλά με την απόρριψη της αίτησης για αναγνώριση της ιδιότητας του πρόσφυγα.

Το Δικαστήριο, επιβεβαιώνοντας ότι το ενωσιακό δίκαιο δεν προβλέπει διαδικαστικούς κανόνες που εφαρμόζονται στις αιτήσεις για την αναγνώριση του καθεστώτος επικουρικής προστασίας, όταν αυτές αποτελούν αντικείμενο μιας ξεχωριστής διαδικασίας αναγνώρισης του καθεστώτος του πρόσφυγα, κάνει αναφορά στη διαδικαστική αυτονομία των κρατών. Ως εκ τούτου, με την απόφασή του ορίζει το πλαίσιο για την αυτονομία αυτή, θέτοντας υπό αμφισβήτηση τον προσδιορισμό των ιρλανδικών διαδικαστικών κανόνων για την αίτηση επικουρικής προστασίας. Δεν είναι η πρώτη φορά που η ιρλανδική διαδικασία για την απόκτηση του καθεστώτος επικουρικής προστασίας αμφισβητείται στο πλαίσιο της αίτησης για έκδοση προδικαστικής απόφασης, λόγω των ιδιαιτεροτήτων της (ΔΕΕ C-277/11, *M.*, 22.11.2012, ECLI:EU:C:2012:744 και ΔΕΕ C-175/11, *D.* και *A.*, 31.01.2013, ECLI:EU:C:2013:45). Ούτε είναι η πρώτη φορά που το Δικαστήριο υιοθετεί συγκεκριμένο πλαίσιο για τη διαδικαστική αυτονομία της Ιρλανδίας όσον αφορά τους κανόνες για τη χορήγηση του καθεστώτος επικουρικής προστασίας και την ύπαρξη κινδύνων ασυμβατότητάς με το ενωσιακό δίκαιο (ΔΕΕ C-604/12, *ό.π.*, σκ. 50 και 57). Θα πρέπει να σημειωθεί, ωστόσο, ότι οι ιρλανδικοί κανόνες τροποποιήθηκαν το 2015 (International protection act 2015, 30.12.2015, ν. 66.) και, έκτοτε, έχει καθιερωθεί ενιαία διαδικασία αναγνώρισης.

► **Δικαστική συνεργασία σε ποινικές υποθέσεις**

Αντίθετη με το ενωσιακό δίκαιο η ποινή στο κράτος εκτέλεσης λόγω εργασίας στο κράτος έκδοσης, εφόσον το κράτος έκδοσης δεν το επιτρέπει

στερητική της ελευθερίας ποινή – Απόφαση-πλαίσιο 2008/909/ΔΕΥ – άρθρο 17 – δίκαιο που διέπει την εκτέλεσή της – αμοιβαία αναγνώριση – αμοιβαία εμπιστοσύνη – άμεσο αποτέλεσμα – κράτος εκτέλεσης – εργασία του καταδικασθέντος κατά την κράτησή του στο κράτος έκδοσης – εθνικός κανόνας που προβλέπει τη μείωση της ποινής λόγω εργασίας – υποχρέωση σύμφωνης ερμηνείας

ΔΕΕ C-554/14, Ognjanov, 08.11.2016, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγήτρια: M. Berger, Γεν. Εισαγγελέας: Y. Bot, ECLI:EU:C:2016:835 – Προδικαστικό ερώτημα

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία της Απόφασης-πλαισίου 2008/909/ΔΕΥ σχετικά με την εφαρμογή της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης σε ποινικές αποφάσεις, οι οποίες επιβάλλουν ποινές στερητικές της ελευθερίας ή μέτρα στερητικά της ελευθερίας, για τον σκοπό της εκτέλεσής τους στην Ευρωπαϊκή Ένωση (Απόφαση-πλαίσιο για τη Μεταφορά Κρατουμένων). Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε στο πλαίσιο διαδικασίας αναγνώρισης απόφασης επί ποινικής υπόθεσης και εκτέλεσης στη Βουλγαρία, στερητικής της ελευθερίας ποινής επιβληθείσας από δανικό δικαστήριο στον A. Ognjanov.

Στην υπόθεση αυτή, το Δικαστήριο εξετάζει μια πτυχή της αστυνομικής και δικαστικής συνεργασίας σε ποινικές υποθέσεις, η οποία μέχρι στιγμής δεν έχει επαρκώς αντιμετωπισθεί από τη νομολογία. Πρόκειται για το δίκαιο που εφαρμόζεται στην εκτέλεση στερητικής της ελευθερίας ποινής, όταν ο καταδικασθείς μεταφέρεται, βάσει της Απόφασης-πλαισίου για τη μεταφορά κρατουμένων, από το κράτος μέλος ποινής προς το κράτος μέλος προέλευσης του καταδικασθέντος.

Η Απόφαση-πλαίσιο προβλέπει την αμοιβαία αναγνώριση των στερητικών της ελευθερίας ποινών μεταξύ των κρατών μελών και διέπει το ζήτημα της μεταφοράς μεταξύ δύο κρατών μελών των κρατουμένων, για να εκτίσουν τις ποινές τους. Το άρθρο 17 της Απόφασης-πλαισίου ορίζει ως γενικό κανόνα ότι η εκτέλεση της ποινής διέπεται από το δίκαιο του κράτους εκτέλεσης. Επομένως, οι αρχές του κράτους εκτέλεσης είναι αποκλειστικώς αρμόδιες να αποφασίζουν σχετικά με τη διαδικασία εκτέλεσης της ποινής και τους λόγους της πρόωρης ή υπό όρους αποφυλάκισης. Άλλωστε, σύμφωνα με την παρ. 2 του άρθρου 17, η αρμόδια αρχή του κράτους εκτέλεσης αφαιρεί από τη συνολική διάρκεια της ποινής το διάστημα στέρησης της ελευθερίας, το οποίο έχει ήδη εκτιθεί στο κράτος μέλος της έκδοσης. Σύμφωνα με τον βουλ-

γαρικό ποινικό κώδικα, η διάρκεια της ποινής μπορεί να μειωθεί, αν ο κρατούμενος εργάστηκε κατά τη διάρκεια της φυλάκισής του, υπολογίζοντας δύο ημέρες εργασίας ως τρεις ημέρες στέρησης της ελευθερίας. Το Varhoven kasatsionen sad (βουλγαρικό ανώτατο ακυρωτικό δικαστήριο), μάλιστα, τον Νοέμβριο του 2013, με ερμηνευτική απόφασή του, αποφάνθηκε ότι ο κανόνας αυτός έχει την έννοια ότι η κοινωφελής εργασία, που παρέσχε στο κράτος επιβολής της ποινής ο μεταφερόμενος Βούλγαρος καταδικασθείς, πρέπει να λαμβάνεται υπόψη από την αρμόδια αρχή του κράτους εκτέλεσης για τη μείωση της διάρκειας της ποινής. Η δανική νομοθεσία δεν παρέχει τη δυνατότητα να χορηγηθεί μια τέτοια μείωση ποινής λόγω της εργασίας του ενδιαφερομένου κατά τη διάρκεια της έκτισής της. Όμως, η αρχή του άμεσου αποτελέσματος αποτελεί την ιδιότητα ορισμένων κανόνων του ενωσιακού δικαίου να γεννούν δικαιώματα για τους ιδιώτες, τα οποία οι τελευταίοι, υπό προϋποθέσεις, μπορούν να επικαλούνται ενώπιον εθνικών δικαστηρίων. Επομένως, δεν είναι απαραίτητο το κράτος μέλος να έχει περιλάβει τον εν λόγω ενωσιακό κανόνα στην εσωτερική έννομη τάξη του.

Σύμφωνα με τα πραγματικά περιστατικά, ο A. Ognjanov, βούλγαρος υπήκοος, κρίθηκε, από δικαστήριο της Δανίας, ένοχος ανθρωποκτονίας και διακεκριμένης κλοπής. Εργάστηκε σχεδόν καθ' όλη τη διάρκεια της κράτησής του στη Δανία και, εν τέλει, τον Οκτώβριο 2013, μεταφέρθηκε σε φυλακή στο κράτος καταγωγής του, τη Βουλγαρία, για να εκτίσει το υπόλοιπο της ποινής του. Το Sofijski gradski sad (πρωτοβάθμιο δικαστήριο Σόφιας), προκειμένου να αποφανθεί επί των ζητημάτων που συνδέονται με την εκτέλεση της απόφασης του δανικού δικαστηρίου σε βάρος του A. Ognjanov, ανέστειλε την ενώπιόν του διαδικασία και ζήτησε από το Δικαστήριο διευκρινίσεις επί δύο, ουσιαστικά, ζητημάτων. Το πρώτο αφορούσε το εφαρμοστέο δίκαιο στη χορήγηση μείωσης της ποινής, μετά τη μεταφορά του κρατούμενου από το κράτος έκδοσης, όπου είχε ήδη αρχίσει να εκτίει την ποινή φυλάκισής του, στο κράτος εκτέλεσης. Το δεύτερο ήταν αν το εθνικό δικαστήριο στο κράτος εκτέλεσης μπορεί να εφαρμόσει ευνοϊκότερες εθνικές διατάξεις. Το τελευταίο, μάλιστα, ερώτημα έθεσε ζήτημα αρχής σχετικά με το άμεσο αποτέλεσμα των Αποφάσεων-πλαισίων.

Το βασικό νομικό ζήτημα έγκειται στο αν οι σχετικές με την ποινή νομοθετικές ρυθμίσεις του κράτους εκτέλεσης μπορούν να τύχουν εφαρμογής στην περίοδο έκτισής της ποινής στο κράτος μέλος έκδοσης. Σε απάντηση προς το βουλγαρικό δικαστήριο, το Δικαστήριο στηρίζεται στην Απόφαση-πλαίσιο για τη Μεταφορά Κρατουμένων, η οποία δεν προβλέπει ρητά μια λύση. Το Δικαστήριο, συμφωνώντας με τις προτάσεις του Γενικού Εισαγγελέα, διευκρινίζει ότι οι κανόνες που εφαρμόζονται

ως προς την ποινή είναι εκείνοι του κράτους εκτέλεσης. Αυτό σημαίνει ότι το δεύτερο κράτος δεν μπορεί να υποκαταστήσει αναδρομικά, με τους δικούς του κανόνες ως προς τη μείωση της ποινής, τους κανόνες του κράτους μέλους έκδοσης, όσον αφορά το μέρος της ποινής που έχει ήδη εκτίσει ο κρατούμενος στο έδαφος του κράτους μέλους έκδοσης. Έτσι, το κράτος εκτέλεσης δεν μπορεί να χορηγήσει μείωση της ποινής βάσει του χρονικού διαστήματος κράτησης στο κράτος έκδοσης. Το Δικαστήριο αναγνωρίζει, έτσι, ότι η Βουλγαρία θα μπορούσε να λάβει υπόψη της την εργασία που εκτελέστηκε στη Δανία, μόνον εάν το δικαίο της τελευταίας προέβλεπε τη μείωση της ποινής λόγω εργασίας. Κατά το Δικαστήριο, η λύση αυτή εγγυάται πλήρως την αμοιβαία αναγνώριση των δικαστικών αποφάσεων των κρατών μελών.

Επιπλέον, το Δικαστήριο υπενθυμίζει τα όρια των ενόμων αποτελεσμάτων των Αποφάσεων-πλαίσια που είχαν εκδοθεί πριν από την έναρξη ισχύος της Συνθήκης της Λισαβόνας. Σύμφωνα με τις διατάξεις του πρωτογενούς δικαίου που ίσχυαν πριν από την 1η Δεκεμβρίου 2009 και ειδικότερα με το άρθρο 34 παρ. 2, στοιχείο β' ΣΕΕ, οι Αποφάσεις-πλαίσια στερούνται άμεσου αποτελέσματος. Το ίδιο νομικό καθεστώς διατηρήθηκε ακόμη και μετά τη Συνθήκη της Λισαβόνας, σύμφωνα με το άρθρο 9 του πρωτοκόλλου 36 περί των μεταβατικών διατάξεων, το οποίο προσαρτάται στη Συνθήκη της Λισαβόνας, έως ότου οι Αποφάσεις-πλαίσια καταργηθούν, ακυρωθούν ή τροποποιηθούν. Στην προκειμένη περίπτωση, η εφαρμοστέα Απόφαση-πλαίσιο εκδόθηκε βάσει του πρώην τρίτου πυλώνα της Ένωσης, ιδίως του άρθρου 34 παρ. 2, στοιχείο β', ΕΕ. Επομένως, δεν είχε άμεσο αποτέλεσμα πριν από τη Συνθήκη της Λισαβόνας και, εφόσον δεν έχει καταργηθεί, ακυρωθεί, ή τροποποιηθεί, δεν είχε άμεσο αποτέλεσμα ούτε και μετά τη θέση της σε ισχύ. Το συμπέρασμα αυτό φανερώνει μια αδυναμία, καθώς οι περισσότεροι από τους κανόνες του ευρωπαϊκού δικαστικού χώρου, που εκδόθηκαν βάσει του τρίτου πυλώνα, δεν έχουν άμεσο αποτέλεσμα και, επομένως, τα φυσικά πρόσωπα δεν μπορούν να τους επικαλεσθούν για να αντλήσουν δικαιώματα.

Το Δικαστήριο, ωστόσο, επιμένει στην υποχρέωση σύμφωνης ερμηνείας του εθνικού δικαίου, κατά το μέτρο του δυνατού, με γνώμονα το γράμμα και τον σκοπό της Απόφασης-πλαίσια, προκειμένου να επιτυγχάνεται το αποτέλεσμα που επιδιώκεται με αυτήν, εφόσον η ερμηνεία αυτή δεν είναι *contra legem* ή δεν παραβιάζει τις γενικές αρχές του δικαίου, ιδίως εκείνες της ασφάλειας δικαίου και της μη αναδρομικότητας. Η σύμφωνη ερμηνεία πρέπει, επίσης, να εφαρμόζεται μετά τη λήξη της προθεσμίας για τη μεταφορά της ενωσιακής πράξης. Έτσι, το Δικαστήριο καταλήγει ότι εναπόκειται στο αιτούν δικαστήριο να διασφαλίσει την πλήρη αποτελεσματικότητα της Απόφασης-πλαίσια.

► Δικαστική συνεργασία σε αστικές υποθέσεις

Η αγωγή ακύρωσης γάμου από τρίτο μετά τον θάνατο ενός εκ των συζύγων εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του Κανονισμού Βρυξέλλες II Α, αλλά ο τρίτος δεσμεύεται από τους κανόνες διεθνούς δικαιοδοσίας που έχουν θεσπιστεί μόνον υπέρ των συζύγων

Κανονισμός (ΕΚ) 2201/2003 – γαμικές διαφορές – διαφορές γονικής μέριμνας – δικαιοδοσία, αναγνώριση και εκτέλεση αποφάσεων – άρθρο 1 παρ. 1, στοιχείο α' – καθ' ύλην πεδίο εφαρμογής – αγωγή ακύρωσης γάμου – τρίτο πρόσωπο – θάνατος ενός εκ των συζύγων – άρθρο 3 παρ. 1 – διεθνής δικαιοδοσία των δικαστηρίων του κράτους μέλους κατοικίας του ενάγοντος για την εκδίκαση τέτοιας αγωγής

ΔΕΕ C-294/15, Mikołajczyk, 13.10.2016, Τμήμα δεύτερο, Πρόεδρος: M. Ilešič, Εισηγήτρια: C. Toader, Γεν. Εισαγγελέας: M. Wathelet, ECLI:EU:C:2016:772 – Προδικαστικό ερώτημα.

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του Κανονισμού (ΕΚ) 2201/2003 για τη διεθνή δικαιοδοσία και την αναγνώριση και εκτέλεση αποφάσεων σε γαμικές διαφορές και διαφορές γονικής μέριμνας (Κανονισμός Βρυξέλλες II Α') και, ειδικότερα, την προσφυγή ακύρωσης του γάμου στο πλαίσιο της συνεργασίας σε αστικές υποθέσεις. Η αίτηση υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ, αφενός, της E. Mikołajczyk και, αφετέρου, του πατέρα της, S. Czarniecki, ο οποίος απεβίωσε, εκπροσωπούμενου στην κύρια δίκη από επίτροπο, και της δεύτερης συζύγου του, όσον αφορά αγωγή ακύρωσης του γάμου της τελευταίας με τον S. Czarniecki.

Στο πεδίο εφαρμογής του Κανονισμού Βρυξέλλες II Α' εμπίπτουν, ανεξάρτητα από το είδος του δικαστηρίου, αστικές υποθέσεις που αφορούν το διαζύγιο, τον δικαστικό χωρισμό ή την ακύρωση του γάμου των συζύγων. Οι παραπάνω τομείς εμπίπτουν στην αρμοδιότητα, μεταξύ άλλων, των δικαστηρίων του κράτους μέλους στο έδαφος του οποίου βρίσκεται 1) η συνήθης διαμονή του ενάγοντος, εάν είχε αυτή τη διαμονή επί τουλάχιστον έναν χρόνο αμέσως πριν από την έγερση της αγωγής ή 2) η συνήθης διαμονή του ενάγοντος, εάν είχε αυτή τη διαμονή επί τουλάχιστον έξι μήνες αμέσως πριν από την έγερση της αγωγής και εάν είναι υπήκοος του εν λόγω κράτους μέλους. Όσον αφορά την έλλειψη δικαιοδοσίας, κάθε δικαστήριο κράτους μέλους διαπιστώνει αυτεπαγγέλτως την έλλειψη δικαιοδοσίας του, εφόσον επιλαμβάνεται υπόθεσης για την οποία δεν έχει δικαιοδοσία βάσει του Κανονισμού Βρυξέλλες II Α' και για την οποία δικαστήριο άλλου κράτους μέλους έχει δικαιοδοσία δυνάμει του Κανονισμού αυτού. Ο πολωνικός Κώδικας Οικογενειακού Δικαίου προβλέπει ότι την ακύρωση γάμου λόγω υφιστάμενου προηγούμενου γάμου του ενός εκ των συζύγων μπορεί να ζητήσει οποιοσδήποτε έχει έννομο συμφέρον.

Στην υπόθεση της κύριας δίκης, τον Νοέμβριο του 2012, η ενάγουσα άσκησε ενώπιον πολωνικού δικαστηρίου

αγωγή ακύρωσης του γάμου που είχε συναφθεί στο Παρίσι μεταξύ του εκλιπόντος πατέρα της και της νέας του συζύγου. Υποστήριξε ότι είναι η εκ διαθήκης κληρονόμος της πρώτης συζύγου του S. Czarniecki, της Z. Czarniecka, η οποία απεβίωσε το 1999. Κατά την ενάγουσα, ο γάμος του S. Czarniecki και της πρώτης συζύγου του, που τελέσθηκε το 1937 στην Πολωνία, ουδέποτε λύθηκε, οπότε ο μεταγενέστερος γάμος που συνήφθη μεταξύ του S. Czarniecki και της δεύτερης συζύγου του συνιστούσε διγαμική σχέση και έπρεπε, ως εκ τούτου, να ακυρωθεί. Η εναγόμενη επιζήσασα σύζυγος προέβαλε ένσταση ελλείψεως διεθνούς δικαιοδοσίας του Sąd Okręgowy w Warszawie (περιφερειακό δικαστήριο Βαρσοβίας, Πολωνία) και ζήτησε να απορριφθεί ως απαράδεκτη η αγωγή ακύρωσης, λόγω ελλείψεως δικαιοδοσίας των πολωνικών δικαστηρίων. Κατ' αυτήν, η εν λόγω αγωγή έπρεπε να ασκηθεί ενώπιον γαλλικού δικαστηρίου. Το πολωνικό δικαστήριο απέρριψε την ένσταση αυτή και, στη συνέχεια, διαπιστώνοντας ότι ο γάμος του S. Czarniecki με την πρώτη σύζυγό του είχε λυθεί με απόφαση διαζυγίου, εκδοθείσα από πολωνικό δικαστήριο το 1940, έκρινε αβάσιμη την αγωγή ακύρωσης του γάμου. Η E. Mikołajczyk άσκησε έφεση κατά της απόφασης αυτής ενώπιον του Sąd Apelacyjny w Warszawie (Εφετείου Βαρσοβίας, Πολωνία). Το αιτούν πολωνικό δικαστήριο είχε αμφιβολίες σχετικά με τη δυνατότητα να θεμελιώσει τη δικαιοδοσία του, αφού η πέμπτη και έκτη περίπτωση του άρθρου 3 παρ. 1, στοιχείο α' του Κανονισμού Βρυξέλλες II Α', που επικαλέσθηκε η κληρονόμος, κάνει αναφορά στη συνήθη διαμονή του ενάγοντος, εννοώντας έναν εκ των συζύγων κι όχι τρίτο πρόσωπο που επιδιώκει την αναγνώριση των κληρονομικών του δικαιωμάτων.

Το βασικό νομικό ζήτημα έγκειται στο αν ο Κανονισμός Βρυξέλλες II Α' εφαρμόζεται σε αγωγή ακύρωσης γάμου που ασκήθηκε από τρίτο πρόσωπο, μετά τον θάνατο του ενός εκ των συζύγων, και αν η έννοια του ενάγοντος, όπως ορίζεται στον Κανονισμό, περιλαμβάνει και άλλα πρόσωπα εκτός από τους συζύγους.

Όσον αφορά το ζήτημα της εφαρμογής επί αγωγών ακύρωσης γάμου, που ασκήθηκαν από κληρονόμο και όχι από έναν εκ των συζύγων, μετά τον θάνατο ενός από αυτούς, το Δικαστήριο διευκρινίζει ότι το αντικείμενο της αγωγής, που ασκήθηκε από την κληρονόμο μετά τον θάνατο του πατέρα της, ήταν η ακύρωση του γάμου και όχι η κληρονομική διαδοχή. Για τη διαπίστωσή του αυτή το Δικαστήριο βασίζεται στο πλαίσιο και τους στόχους του Κανονισμού Βρυξέλλες II Α', τονίζοντας ότι δεν κάνει διάκριση με βάση την ταυτότητα του προσώπου που δικαιούται να ασκήσει τέτοια ενέργεια και την ημερομηνία άσκησης της αγωγής αυτής σε σχέση με τον θάνατο του ενός εκ των συζύγων. Το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι ο εν λόγω Κανονισμός έχει ως σκοπό να συμβάλει στη δημιουργία ενός χώρου Ελευθερίας, Ασφάλειας και Δι-

καισύνης, εντός του οποίου διασφαλίζεται η ελεύθερη κυκλοφορία των προσώπων. Καθώς, όμως, ο Κανονισμός (ΕΕ) 650/2012 για την Κληρονομική Διαδοχή δεν καλύπτει ούτε τα ζητήματα που αφορούν την προσωπική κατάσταση των φυσικών προσώπων ούτε τις οικογενειακές σχέσεις, η εξαίρεση της αγωγής της κύριας δίκης, από το πεδίο εφαρμογής του Κανονισμού Βρυξέλλες II Α' θα έθιγε την επίτευξη του σκοπού αυτού, καθώς θα μπορούσε να αυξήσει την ανασφάλεια δικαίου.

Επιπλέον, το Δικαστήριο, συμφωνώντας με τις προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα, διευκρινίζει πως το γεγονός ότι η επίμαχη αγωγή ακύρωσης αφορά γάμο που έχει ήδη λυθεί με τον θάνατο ενός εκ των συζύγων δεν συνεπάγεται ότι η αγωγή αυτή δεν εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του Κανονισμού. Πράγματι, δεν αποκλείεται ένα πρόσωπο να έχει έννομο συμφέρον για την ακύρωση γάμου ακόμη και μετά τον θάνατο του ενός εκ των συζύγων. Κατά το Δικαστήριο, αν και το έννομο αυτό συμφέρον πρέπει να κριθεί βάσει της εφαρμοστέας εθνικής ρύθμισης, δεν υφίσταται λόγος να μην επωφεληθεί ο τρίτος που άσκησε αγωγή ακύρωσης γάμου μετά τον θάνατο του ενός εκ των συζύγων από τους ενιαίους κανόνες διεθνούς δικαιοδοσίας του Κανονισμού Βρυξέλλες II Α'. Έτσι, το Δικαστήριο αποφαινεται ότι η αγωγή ακύρωσης γάμου που ασκείται από τρίτο πρόσωπο μετά τον θάνατο του ενός εκ των συζύγων δεν περιλαμβάνεται στα ζητήματα που εξαιρούνται από το πεδίο εφαρμογής του Κανονισμού.

Τέλος, όσον αφορά το αν το πρόσωπο αυτό μπορεί να επικαλεστεί βάσεις διεθνούς δικαιοδοσίας που προβλέπονται στο άρθρο 3 παρ. 1, στοιχείο α', πέμπτη και έκτη περίπτωση του Κανονισμού, το Δικαστήριο καταλήγει ότι, χάρη στην ανάγκη διασφάλισης των συμφερόντων των συζύγων και ύπαρξης πραγματικού συνδέσμου μεταξύ του ενδιαφερόμενου και του κράτους μέλους που ασκεί τη δικαιοδοσία, οι παραπάνω κανόνες διεθνούς δικαιοδοσίας έχουν θεσπιστεί μόνον υπέρ των συζύγων. Κατά το Δικαστήριο, η έννοια του «ενάγοντος», όπως ορίζεται στον Κανονισμό, δεν περιλαμβάνει άλλα πρόσωπα εκτός από τους συζύγους. Επομένως, τρίτο πρόσωπο και όχι ο ένας εκ των συζύγων δεν μπορεί να επικαλεστεί τις βάσεις διεθνούς δικαιοδοσίας που προβλέπονται στις διατάξεις αυτές.

► Δικαστική συνεργασία σε αστικές υποθέσεις

Forum non conveniens και Κανονισμός Βρυξέλλες II Α' ως προς τη δικαιοδοσία σε υποθέσεις γονικής μέριμνας

Κανονισμός Βρυξέλλες II Α' – γαμικές διαφορές – διαφορές γονικής μέριμνας – παιδί – διεθνής δικαιοδοσία, αναγνώριση και εκτέλεση αποφάσεων – άρθρο 15 – forum non conveniens – παραπομπή – πεδίο εφαρμογής – προϋποθέσεις εφαρμογής – δικαστήριο που είναι σε θέση να κρίνει καλύτερα την υπόθεση – ύψιστο συμφέρον του παιδιού

ΔΕΕ C-428/15, D., 27.10.2016, Τμήμα τρίτο, Πρόεδρος: L. Bay Larsen, Εισηγητής: J. Malenovský, Γεν. Εισαγγελέας: M. Wathelet, ECLI:EU:C:2016:819 – Προδικαστικό ερώτημα

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 15 του Κανονισμού (ΕΚ) 2201/2003 για τη διεθνή δικαιοδοσία και την αναγνώριση και εκτέλεση αποφάσεων σε γαμικές διαφορές και διαφορές γονικής μέριμνας (Κανονισμός Βρυξέλλες II Α΄). Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ της Child and Family Agency (Αρχής προστασίας των παιδιών και της οικογένειας, Ιρλανδία) και της J.D. Αντικείμενο της κύριας δίκης ήταν η άσκηση της γονικής μέριμνας του δεύτερου παιδιού της τελευταίας, του μικρού R.

Κατά τον γενικό κανόνα δικαιοδοσίας του άρθρου 8 παρ. 1 του Κανονισμού Βρυξέλλες II Α΄, δικαιοδοσία έχουν τα δικαστήρια του κράτους μέλους στο οποίο το παιδί έχει τη συνήθη διαμονή του κατά τη στιγμή της άσκησης της προσφυγής. Ωστόσο, το άρθρο 15 του Κανονισμού Βρυξέλλες II Α΄ συνιστά ειδικό κανόνα διεθνούς δικαιοδοσίας. Εισάγει μηχανισμό παραπομπής της υπόθεσης από το δικαστήριο που έχει διεθνή δικαιοδοσία στο δικαστήριο άλλου κράτους μέλους που, κατά την κρίση του παραπέμποντος δικαστηρίου, είναι σε θέση να κρίνει καλύτερα την υπόθεση, εφόσον αυτό εξυπηρετεί το ύψιστο συμφέρον του παιδιού. Η διάταξη αυτή εισάγει σε περιορισμένο βαθμό τον κανόνα του *forum non conveniens*, που επιτρέπει σε ένα δικαστήριο, το οποίο έχει διεθνή δικαιοδοσία επί της αγωγής που έχει ασκηθεί ενώπιόν του, να αποποιηθεί της δικαιοδοσίας του, εφόσον κρίνει ότι δεν είναι πρόσφορο *forum*. Ο μηχανισμός της παραπομπής που εισάγει το άρθρο 15 πρέπει να λειτουργεί μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις. Η D. είναι Βρετανίδα υπήκοος, η οποία είχε διαγνωστεί ότι πάσχει από διαταραχές προσωπικότητας. Το πρώτο της παιδί τοποθετήθηκε σε ίδρυμα στο Ηνωμένο Βασίλειο το 2010 εξαιτίας τόσο των ψυχολογικών προβλημάτων της μητέρας του όσο και της σωματικής βίας που αυτή είχε ασκήσει εναντίον του. Ενόσω η D. ήταν έγκυος στο δεύτερο παιδί της, φοβούμενη ότι οι βρετανικές αρχές θα το τοποθετήσουν κι αυτό σε ίδρυμα, εγκατέλειψε το Ηνωμένο Βασίλειο και εγκαταστάθηκε στην Ιρλανδία, προκειμένου να γεννήσει εκεί. Ωστόσο, αμέσως μετά τη γέννηση του R., το αρμόδιο Circuit Court (περιφερειακό δικαστήριο) της Ιρλανδίας διέταξε την προσωρινή τοποθέτησή του σε ανάδοχη οικογένεια. Επιπλέον, η ιρλανδική Child and Family Agency (Αρχή προστασίας των παιδιών και της οικογένειας) ζήτησε από το ιρλανδικό High Court (ανώτερο δικαστήριο) να παραπεμφθεί η υπόθεση, ως προς την ουσία της, στο High Court of Justice (England & Wales) (ανώτερο δικαστήριο Αγγλίας και Ουαλίας), κατ' εφαρμογήν του άρθρου 15 του Κανονισμού Βρυξέλλες II Α΄. Το ιρλανδικό High Court συμφώνησε, αλλά η D. άσκησε αναίρεση κατά της ως άνω απόφασης απευθείας ενώπιον του Supreme Court (Ανώτατο Δικαστήριο, Ιρλανδία), το οποίο αποφάσισε να

αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο σειρά προδικαστικών ερωτημάτων.

Με τα προδικαστικά ερωτήματα ζητείται να διευκρινισθεί αν ο ειδικός κανόνας δικαιοδοσίας του άρθρου 15 του Κανονισμού Βρυξέλλες II Α΄ μπορεί να έχει εφαρμογή σε υπόθεση δημοσίου δικαίου για την επιμέλεια παιδιού, όπως αυτή της κύριας δίκης, ιδίως ενόψει του γεγονότος ότι δεν εκκρεμεί δίκη σχετικά με τον R. στο Ηνωμένο Βασίλειο και ότι, επομένως, η αναγνώριση διεθνούς δικαιοδοσίας των βρετανικών δικαστηρίων συνεπάγεται ότι οι αρμόδιες βρετανικές αρχές για την προστασία των παιδιών θα πρέπει να ασκήσουν χωριστή προσφυγή δυνάμει διαφορετικής νομοθεσίας και βάσει διαφορετικών πραγματικών περιστατικών. Επιπροσθέτως, το αιτούν δικαστήριο ζητεί να διευκρινιστεί με ποιον τρόπο πρέπει να ερμηνευθεί η έννοια του «ύψιστου συμφέροντος του παιδιού» και ποια στοιχεία πρέπει να λάβει υπόψη το παραπέμπον δικαστήριο, προκειμένου να καθορίσει ποιο δικαστήριο είναι σε θέση να κρίνει καλύτερα.

Τα βασικά νομικά ζητήματα έγκεινται, αφενός, στο καθ' ύλην πεδίο εφαρμογής του άρθρου 15 και, αφετέρου, στις ειδικότερες προϋποθέσεις εφαρμογής του. Όσον αφορά το πρώτο, το Δικαστήριο αποφαινεται ότι ο ειδικός κανόνας δικαιοδοσίας του άρθρου 15 τυγχάνει εφαρμογής στην περίπτωση όπου η αρμόδια αρχή κράτους μέλους κινεί, βάσει του δημοσίου δικαίου, ένδικη διαδικασία, η οποία εντάσσεται στο πλαίσιο της προστασίας της παιδικής ηλικίας και έχει ως αντικείμενο τη λήψη μέτρων σχετικών με τη γονική μέριμνα. Υπενθυμίζοντας την πάγια νομολογία του (ΔΕΚ C-435/06, C, 27.11.2007, ECLI:EU:C:2007:714, σκ. 34 και 50 έως 51, ΔΕΚ C-523/07, A, 02.04.2009, ECLI:EU:C:2009:225, σκ. 24 και 27 έως 29, ΔΕΕ C-92/12 PPU, *Health Service Executive*, 26.04.2012, ECLI:EU:C:2012:255, σκ. 60 και 61), επαναλαμβάνει ότι, αν και ο Κανονισμός κάνει αναφορά σε «αστικές υποθέσεις», οι κανόνες διεθνούς δικαιοδοσίας που θέτει για τις υποθέσεις γονικής μέριμνας πρέπει να ερμηνεύονται, υπό την έννοια ότι τυγχάνουν εφαρμογής και σε υποθέσεις γονικής μέριμνας με αντικείμενο τη λήψη μέτρων προστασίας παιδιού, περιλαμβανομένων των περιπτώσεων όπου τέτοια μέτρα θεωρείται, κατά την εσωτερική νομοθεσία του αντίστοιχου κράτους μέλους, ότι διέπονται από το δημόσιο δίκαιο. Το Δικαστήριο διευκρινίζει ότι η λειτουργία του μηχανισμού παραπομπής του άρθρου 15 δεν εξαρτάται από το γεγονός ότι, σε περίπτωση παραπομπής της υπόθεσης, θα εκκινήσει μια ξεχωριστή ένδικη διαδικασία από τις εθνικές αρχές του κράτους μέλους, των οποίων τα δικαστήρια κηρύχθηκαν αρμόδια, η οποία θα στηρίζεται στο δικό του εθνικό δίκαιο και, ενδεχομένως, σε διαφορετικά πραγματικά περιστατικά.

Όσον αφορά το δεύτερο ζήτημα, το Δικαστήριο αφού αποσαφήνισε ότι οι διατάξεις του άρθρου 15 πρέπει να ερμηνεύονται αυστηρά, ερμηνεύει τις έννοιες «σε θέση να κρίνει καλύτερα» και «ύψιστο συμφέρον του

παιδιού», όπως χρησιμοποιούνται στο άρθρο 15. Το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι το άρθρο 15 προβλέπει ότι το δικαστήριο κράτους μέλους μπορεί να παραπέμψει υπόθεση σχετική με γονική μέριμνα αποκλειστικώς και μόνο σε δικαστήριο άλλου κράτους μέλους με το οποίο το παιδί έχει «ιδιαίτερη σχέση». Η έννοια της «ιδιαίτερης σχέσης» εισάγει έναν σύνδεσμο ιδιαίτερης εγγύτητας, ο οποίος αποδεικνύεται από τα εξαντλητικώς απαριθμούμενα στοιχεία της τρίτης παραγράφου του άρθρου, με την προϋπόθεση ότι το δικαστήριο του άλλου κράτους μέλους, με το οποίο το παιδί έχει ιδιαίτερη σχέση, είναι καταλληλότερο να κρίνει την υπόθεση. Αυτό συμβαίνει, όταν η παραπομπή εξυπηρετεί το ύψιστο συμφέρον του παιδιού. Συνεπώς, το Δικαστήριο αποφαινεται ότι, όταν το αρμόδιο δικαστήριο ενός κράτους μέλους θεωρεί ότι δικαστήριο άλλου κράτους μέλους, με το οποίο το παιδί έχει ιδιαίτερη σχέση, είναι σε θέση να κρίνει την υπόθεση καλύτερα, οφείλει να εξετάσει αν η παραπομπή της υπόθεσης στο άλλο αυτό δικαστήριο μπορεί να έχει πραγ-

ματική και συγκεκριμένη προστιθέμενη αξία για την έκδοση απόφασης σχετικής με το παιδί, συγκριτικά με την περίπτωση όπου η υπόθεση θα παρέμενε ενώπιόν του.

Τέλος, το Δικαστήριο καταλήγει ότι η παραπομπή της υπόθεσης εξυπηρετεί το ύψιστο συμφέρον του παιδιού. Ως εκ τούτου, το δικαστήριο που έχει διεθνή δικαιοδοσία οφείλει να εξετάσει τον αρνητικό αντίκτυπο, τον οποίο θα μπορούσε να έχει η παραπομπή στις συναισθηματικές, οικογενειακές και κοινωνικές σχέσεις του παιδιού ή και στην πραγματική του κατάσταση. Ωστόσο, δεν συμβαίνει το ίδιο ως προς τα άλλα οικεία πρόσωπα, συμπεριλαμβανομένης της μητέρας, στο μέτρο που ο περιορισμός αυτός δεν δύναται να επηρεάσει αρνητικά την κατάσταση του παιδιού. Το ίδιο ισχύει και για τους λόγους για τους οποίους η μητέρα του παιδιού έκανε χρήση του δικαιώματος ελεύθερης κυκλοφορίας προτού κινηθεί η διαδικασία ενώπιον του δικαστηρίου που έχει διεθνή δικαιοδοσία.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

Β. Σχολιασμένη Νομολογία ΔΕΕ - ΓεΔΕΕ

► **Ομαδικές απολύσεις και ελευθερία εγκατάστασης**
Εθνική νομοθετική διάταξη που απονέμει σε δημόσια αρχή δικαίωμα εναντίωσης στη διενέργεια ομαδικών απολύσεων, βάσει των συνθηκών της αγοράς εργασίας, της κατάστασης της επιχειρήσεως και του συμφέροντος της εθνικής οικονομίας, δεν είναι συμβατή με τις διατάξεις περί ελευθερίας εγκαταστάσεως

Οδηγία 98/59/ΕΚ – ομαδικές απολύσεις – απολύσεις υπό διοικητική έγκριση – άρθρο 49 και 63 ΣΛΕΕ – ελευθερία εγκαταστάσεως – περιορισμοί – επιτακτικοί λόγοι γενικού συμφέροντος – αρχή της αναλογικότητας

ΔΕΕ C-201/15, ΑΓΕΤ Ηρακλής, 21.12.2016, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγήτρια: A. Prechal, Γεν. Εισαγγελέας: N. Wahl, ECLI:EU:C:2016:972, Προδικαστικό ερώτημα

Η Ανώνυμη Γενική Εταιρεία Τσιμέντων Ηρακλής (εφεξής, «ΑΓΕΤ Ηρακλής») δραστηριοποιείται στην παραγωγή και εμπορία τσιμέντου και διαθέτει τρία εργοστάσια στην Ελλάδα (Αγριά Βόλου, Αλιβέρι και Χαλκίδα). Κατά το χρονικό διάστημα από τον Νοέμβριο του 2011 έως τον Δεκέμβριο 2012, η ως άνω ανώνυμη εταιρεία προσκάλεσε επανειλημμένως τους εργαζομένους και τους εκπροσώπους τους, στο εργοστάσιό της στη Χαλκίδα, να συμμετάσχουν σε συναντήσεις που αφορούσαν την αναπροσαρμογή του προγράμματος εργασίας του συγκεκριμένου εργοστασίου. Εν συνεχεία, το Διοικητικό Συμβούλιο της ΑΓΕΤ Ηρακλής, με την από 25 Μαρτίου 2013 απόφασή του, ενέκρινε πρόγραμμα αναδιαρθρώσεως της παραγωγής τσιμέντου που προέβλεπε την παύση της λειτουργίας του εργοστασίου της Χαλκίδας. Σχετικώς δε, η ΑΓΕΤ Ηρακλής, με δύο επιστολές/προσκλησεις, κάλεσε την Ένωση Εργαζομένων Τσιμέντων Χαλκίδας (εφεξής, «Ένωση Εργαζομένων») σε δύο συναντήσεις, αποσκοπούσες στην ενημέρωση και διαβούλευση σχετικά με το προμνησθέν πρόγραμμα, χάριν διερευνήσεως της δυνατότητας αποφυγής περιορισμού των σχεδιαζόμενων απολύσεων σε ομαδική βάση. Στις ανωτέρω συναντήσεις, όμως, η Ένωση Εργαζομένων δεν εμφανίσθηκε και η ΑΓΕΤ Ηρακλής, στις 16 Απριλίου 2013, υπέβαλε στον Υπουργό Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Κοινωνικής Αλληλεγγύης (εφεξής, «υπουργός») αίτημα περί εγκρίσεως του προτεινόμενου σχεδίου ομαδικών απολύσεων, έγκριση την οποία ο υπουργός αρνήθηκε να χορηγήσει, με αποτέλεσμα η ΑΓΕΤ Ηρακλής να προσφύγει στο Συμβούλιο της Επικρατείας με αίτημα την ακύρωση της (αρνητικής) Υπουργικής Αποφάσεως. Δεδομένων των προεκτεθέντων, το εθνικό δικαστήριο ανέστειλε την ενώπιόν του εκκρεμή διαδικασία και απευθύνθηκε στο ΔΕΕ, αιτούμενο την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως, αφορώσας την ερμηνεία της Οδηγίας 98/59/ΕΚ του Συμ-

βουλίου, της 20ής Ιουλίου 1998, για την προσέγγιση των νομοθεσιών των κρατών μελών που αφορούν τις ομαδικές απολύσεις (ΕΕ 1998 L 225/16), και των άρθρων 49 και 63 ΣΛΕΕ και, πιο συγκεκριμένα, για το εάν η διάταξη του άρθρου 5 παρ. 3 του ν. 1387/1983 «Έλεγχος των ομαδικών απολύσεων και άλλες διατάξεις», που τάσσει ως προϋπόθεση για την πραγματοποίηση ομαδικών απολύσεων την (προηγούμενη) χορήγηση σχετικής διοικητικής έγκρισης των εν λόγω απολύσεων, βάσει των συνθηκών της αγοράς εργασίας, της κατάστασης της επιχειρήσεως και του συμφέροντος της εθνικής οικονομίας, είναι συμβατή με την ως άνω Οδηγία ή/και τα άρθρα 49 και 63 ΣΛΕΕ. Εν προκειμένω, το ΔΕΕ, με την εκδοθείσα απόφασή του, έκρινε ότι η περί ης ο λόγος εθνική νομοθετική διάταξη δεν αντιβαίνει καταρχήν στις διατάξεις της Οδηγίας 98/59/ΕΚ του Συμβουλίου, εν τούτοις όμως αντίκειται στο άρθρο 49 ΣΛΕΕ.

Παρατηρήσεις

Ελένη Κουρούβανη*

Ι. Οι ομαδικές απολύσεις στο πλαίσιο της Οδηγίας 98/59/ΕΚ

Όλως αρχικώς, θα πρέπει να υπομνησθεί ότι η Οδηγία 98/59/ΕΚ του Συμβουλίου, της 20ής Ιουλίου 1998, για την προσέγγιση των νομοθεσιών των κρατών μελών που αφορούν τις ομαδικές απολύσεις¹ (εφεξής, η «Οδηγία») επαναλαμβάνει το κείμενο της Οδηγίας 75/129/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 17ης Φεβρουαρίου 1975, περί προσεγγίσεως των νομοθεσιών των κρατών μελών που αφορούν τις ομαδικές απολύσεις, ως έχει τροποποιηθεί², και αναγνωρίζει το γεγονός ότι υφίστανται σημαντικές διαφορές μεταξύ των ισχυουσών εθνικών νομικών πλαισίων που διέπουν τα των διαδικασιών των ομαδικών απολύσεων, καθώς και τα μέτρα που είναι κατάλληλα για τον περιορισμό των επιπτώσεων των απολύσεων αυτών για τους εργαζομένους³. Προς τούτο, η παρούσα Οδηγία σκοπεί στην ενίσχυση της προστασίας των εργαζομένων από μονομερείς ενέργειες των εργοδοτών σε περίπτωση ομαδικών απολύσεων⁴,

* Δ.Ν., Δικηγόρος

1. ΕΕ 1998 L 225/16

2. Για λόγους σαφήνειας και ορθολογισμού η Οδηγία κωδικοποίησε την Οδηγία 75/129/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 17ης Φεβρουαρίου 1975, περί προσεγγίσεως των νομοθεσιών των κρατών μελών που αφορούν τις ομαδικές απολύσεις, ΕΕ 1975 L 48/29, βλ. σχετικώς 1η αιτιολογική σκέψη της Οδηγίας.

3. Βλ. 3η προοιμιακή σκέψη της Οδηγίας.

4. Βλ. 2η αιτιολογική σκέψη της Οδηγίας, σχολιαζόμενη απόφαση, σκ. 27.

μέσω της κατοχύρωσης ενός ενδοκοινωνικού «minimum» πλαισίου προστασίας των εργαζομένων κατά τη σχετική διαδικασία⁵ (έγκαιρη διεξαγωγή διαβουλεύσεων με τους εργαζόμενους ή τους εκπροσώπους τους⁶, προηγούμενη έγγραφη ενημέρωση της αρμόδιας διοικητικής αρχής⁷ κ.λπ.)⁸. Εν άλλους λόγους, η Οδηγία δεν συνιστά μία Οδηγία πλήρους εναρμόνισης των εθνικών νομικών συστημάτων που ρυθμίζουν τα των ομαδικών απολύσεων, αλλά κατ' ουσίαν «εξαντλείται» στη (μερική) εναρμόνιση της τηρητέας (εκ μέρους των εργοδοτών) διαδικασίας⁹, προσέτι δε η εν λόγω Οδηγία δεν θίγει την ελευθερία των εργοδοτών να διαχειρίζονται το προσωπικό τους κατά την κρίση τους¹⁰ και να αποφασίζουν για το εάν θα προβούν ή όχι σε ομαδικές απολύσεις εργαζομένων¹¹.

Υπό το ως άνω πρίσμα, οι προστατευτικές «δικλίδες» που προβλέπει η Οδηγία ουδόλως περιορίζουν το οικείο δικαίωμα του εθνικού νομοθέτη να υιοθετεί μέτρα που προστατεύουν έτι περισσότερο τους εργαζομένους, σε περίπτωση ομαδικών απολύσεων. Εξάλλου, οι ρυθμίσεις της Οδηγίας 98/59/ΕΚ εγγυώνται τις ελάχιστες απαιτήσεις προστασίας

που πρέπει να πληρούνται στο πλαίσιο των (κατά τα λοιπά εθνικών) διαδικασιών ομαδικών απολύσεων, επιτρέποντας συνεπώς εθνικές «αποκλίσεις» που αντιμετωπίζουν καθ' οιονδήποτε τρόπο ευνοϊκότερα τους εργαζομένους¹². Είναι, όμως, άραγε ο εθνικός νομοθέτης καθ' όλα ελεύθερος κατά τη διαμόρφωση του σχετικού νομοθετικού πλαισίου, χάριν εξασφάλισης της μέγιστης δυνατής προστασίας των εργαζομένων; Στην πραγματικότητα, τα όρια της ευχέρειας του εθνικού νομοθέτη «συναντούν» την αναγκαιότητα εξασφάλισης της πρακτικής αποτελεσματικότητας της εν λόγω Οδηγίας¹³. Τούτο σημαίνει απλά ότι ένα κράτος μέλος δεν μπορεί να υιοθετεί σειρά διατάξεων, οι οποίες, στις περιπτώσεις απολύσεων εργαζομένων σε ομαδική βάση, καίτοι διασφαλίζουν ένα ιδιαίτερο υψηλό επίπεδο προστασίας για τους εργαζομένους, εν τούτοις ταυτοχρόνως εκμηδενίζουν το δικαίωμα των εργοδοτών να πραγματοποιούν ομαδικές απολύσεις¹⁴.

Στην υπό κρίση υπόθεση, το ΔΕΕ απεφάνθη ότι η επίμαχη εθνική διάταξη του άρθρου 5 παρ. 3 του ν. 1387/1983 «Ελεγχος των ομαδικών απολύσεων και άλλες διατάξεις», σύμφωνα με την οποία η πραγματοποίηση ομαδικών απολύσεων εξαρτάται από την (προηγούμενη) χορήγηση διοικητικής έγκρισης των εν λόγω απολύσεων, βάσει των συνθηκών της αγοράς εργασίας, της κατάστασης της επιχειρήσεως και του συμφέροντος της εθνικής οικονομίας, δεν είναι, καταρχήν, ασύμβατη με τις διατάξεις της Οδηγίας, υπό τον όρο ότι η εφαρμογή των ως άνω τριών αξιολογικών κριτηρίων δεν καθιστούν ανέφικτη την πραγματοποίηση ομαδικών απολύσεων¹⁵.

II. Οι ομαδικές απολύσεις υπό το πρίσμα της ελευθερίας εγκαταστάσεως

Κατ' άρθρο 49 παρ. 1 ΣΛΕΕ¹⁶, απαγορεύονται περιορισμοί της ελευθερίας εγκατάστασης των υπηκόων ενός κράτους μέλους εντός κάποιου άλλου κράτους μέλους, απαγόρευση που εκτείνεται ρητώς και στους περιορισμούς για την ίδρυση πρακτορείων, υποκαταστημάτων ή θυγατρικών εταιρειών. Επιπροσθέτως, σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 49 παρ. 2 ΣΛΕΕ, η ελευθερία εγκατάστασης αφο-

5. ΔΕΚ C-385/05, *Confédération générale du travail κ.λπ.*, 18.01.2007, ECLI:EU:C:2007:37, σκ. 43: «... η οδηγία 98/59 επιδιώκει να διασφαλίσει ανάλογη προστασία των δικαιωμάτων των εργαζομένων στα διάφορα κράτη μέλη και να φέρει εγγύτερα τις επιβαρύνσεις που συνεπάγονται αυτοί οι κανόνες προστασίας για τις επιχειρήσεις της Κοινότητας».

6. Άρθρο 2 της Οδηγίας. Κατ' άρθρο 2 παρ. 2 της Οδηγίας, οι εν λόγω διαβουλεύσεις αφορούν τις δυνατότητες αποφυγής, άλλως μείωσης, των ομαδικών απολύσεων καθώς και τις δυνατότητες περιορισμού των συνεπειών των απολύσεων αυτών, μέσω της υιοθέτησης συνοδευτικών κοινωνικών μέτρων, με σκοπό την επαναπασχόληση ή τον αναπροσανατολισμό των απολυομένων εργαζομένων, βλ. σχετικώς και ΔΕΕ C-323/08, *Rodríguez Mayorga κ.λπ.*, 10.12.2009, ECLI:EU:C:2009:770, σκ. 43.

7. Άρθρο 3 της Οδηγίας, ΔΕΕ C-323/08, ό.π., σκ. 43, βλ. και Προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα Carl Otto Lenz, 27.11.1984, ΔΕΚ C-284/83, *Dansk Metalarbejderforbund/Nielsen & Søn*, 12.02.1985, ECLI:EU:C:1984:364, σκ. 2: «... επιτρέπει στην αρμόδια αρχή να αναζητήσει εγκαίρως λύσεις για τα προβλήματα που προκύπτουν από τις ομαδικές απολύσεις».

8. Σχολιαζόμενη απόφαση, σκ. 28 και 29, ΔΕΚ C-284/83, ό.π., σκ. 10.

9. «... με σκοπό την προστασία των εργαζομένων και τον περιορισμό του κινδύνου απώλειας θέσεων εργασίας», βλ. Προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα Paolo Mengozzi, 16.07.2009, ΔΕΕ C-323/08, ό.π., σκ. 49. Βλ. και σχολιαζόμενη απόφαση, σκ. 33: «... οι ουσιαστικές προϋποθέσεις από τις οποίες εξαρτάται, κατά περίπτωση, η ευχέρεια του εργοδότη να προβαίνει σε ομαδικές απολύσεις δεν καθορίζονται καταρχήν από την οδηγία 98/59 και, ως εκ τούτου, ο καθορισμός τους εμπίπτει στην αρμοδιότητα των κρατών μελών».

10. Προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα Γεωργίου Κοσμά, 13.07.1995, ΔΕΚ C-449/93, *Rockfon*, 07.12.1995, ECLI:EU:C:1995:242, σκ. 21.

11. ΔΕΚ C-187/05 έως C-190/05, *Αγοραστόυδης κ.λπ.*, 07.09.2006, ECLI:EU:C:2006:535, σκ. 35, ΔΕΕ C-284/83, ό.π., σκ. 9, ΔΕΕ C-449/93, ό.π., σκ. 21.

12. ΔΕΕ C-385/05, ό.π., σκ. 44 και 45. Βλ. και άρθρο 5 της Οδηγίας που ορίζει ρητώς ότι «η παρούσα οδηγία δεν θίγει την ευχέρεια των κρατών μελών να εφαρμόζουν ή να εκδίδουν νομοθετικές, κανονιστικές ή διοικητικές διατάξεις περισσότερο ευνοϊκές για τους εργαζομένους ή να προωθούν ή να επιτρέπουν την εφαρμογή ευνοϊκότερων συμβατικών διατάξεων για τους εργαζομένους».

13. Σχολιαζόμενη απόφαση, σκ. 35.

14. *Ibid*, σκ. 38: «... π.χ. λόγω των κριτηρίων βάσει των οποίων αποφασίζει η αρχή αυτή ή του τρόπου με τον οποίον ερμηνεύει και εφαρμόζει κατά περίπτωση τα προαναφερθέντα κριτήρια, αποκλείεται στην πράξη κάθε δυνατότητα του εργοδότη να προβεί σε ομαδικές απολύσεις».

15. *Ibid*, σκ. 44.

16. Πρώην άρθρο 43 ΣΕΚ.

ρά την ανάληψη και άσκηση μη μισθωτών δραστηριοτήτων καθώς και τη σύσταση και τη διαχείριση επιχειρήσεων, και ιδίως εταιρειών, υπό τις αυτές προϋποθέσεις της κείμενης νομοθεσίας του κράτους υποδοχής/εγκατάστασης για τους υπηκόους του¹⁷. Συναφώς δε, κατά παγία νομολογία του ΔΕΕ, κρίνεται ότι εμπίπτει στο πεδίο προστασίας της ανωτέρω διάταξης περί ελευθερίας εγκατάστασης¹⁸ η απόκτηση/κατοχή από υπήκοο κράτους μέλους ποσοστού επί του κεφαλαίου μίας εταιρείας εγκατεστημένης σε κάποιο άλλο κράτος μέλος που του παρέχει τη δυνατότητα να ασκεί αναμφισβήτητη επιρροή στις αποφάσεις της εταιρείας αυτής και να καθορίζει τις δραστηριότητές της¹⁹.

Τι νοείται, όμως, ως «περιορισμός» της ελευθερίας εγκατάστασης κατ' άρθρο 49 ΣΛΕΕ; Ως «περιορισμός» νοείται κάθε εθνικό μέτρο που εφαρμόζεται άνευ διακρίσεως λόγω ιθαγένειας, δύναται ωστόσο να παρακωλύει ή να καθιστά λιγότερο ελκυστική την άσκηση της ελευθερίας εγκαταστάσεως που κατοχυρώνει η Συνθήκη²⁰, ήτοι κάθε μέτρο που λαμβάνει ένα κράτος μέλος που, αν και εφαρμό-

ζονται αδιακρίτως, επηρεάζει την πρόσβαση στην αγορά των επιχειρήσεων άλλων κρατών μελών και παρακωλύει έτσι το ενδοκοινοτικό εμπόριο²¹. Η απαγόρευση, μάλιστα, που επιβάλλει η διάταξη του άρθρου 49 ΣΛΕΕ δεν αφορά μόνο τις άμεσες ή συγκαλυμμένες διακρίσεις, αλλά συνιστά μία συνολική απαγόρευση περιορισμών²². Υπό την έννοια αυτήν, επομένως, η ουσιαστική άσκηση της ελευθερίας εγκατάστασης των εταιρειών συνδέεται άρρηκτα με τη δυνατότητά τους να λαμβάνουν ακώλυτα επιχειρηματικές αποφάσεις για σειρά κρίσιμων ζητημάτων, αφορώντων, ιδίως, τον τρόπο οργάνωσης και λειτουργίας μίας επιχείρησης στο κράτος υποδοχής/εγκατάστασης, τον αριθμό των αναγκαίων προσλήψεων, την τυχόν ανακατανομή του προσωπικού, τη διενέργεια ομαδικών απολύσεων καθώς και τη μείωση ή διακοπή της δραστηριότητας.

Δύναται, ωστόσο, ένας (εθνικός) περιορισμός της ελευθερίας εγκατάστασης να γίνει ενδεχομένως «ανεκτός»; Τούτο, πράγματι, μπορεί να συμβεί. Περιορισμοί της περί ης ο λόγος ελευθερίας δύναται, όμως εξαιρετικώς, να γίνουν «ανεκτοί», υπό τον αυστηρό όρο ότι δικαιολογούνται από επιτακτικούς λόγους γενικού συμφέροντος και εφόσον οι περιορισμοί αυτοί κρίνονται κατάλληλοι να διασφαλίσουν την υλοποίηση του επιδιωκόμενου σκοπού και δεν υπερβαίνουν το μέτρο που είναι αναγκαίο προς τούτο²³. Ως τέτοιοι επιτακτικοί λόγοι γενικού συμφέροντος που δύναται να δικαιολογήσουν την υιοθέτηση «εμποδίων» στην ακώλυτη άσκηση της ελευθερίας εγκατάστασης, κρίνονται, μεταξύ λοιπών, η προστασία των εργαζομένων²⁴

17. Προτάσεις της Γεν. Εισαγγελέα Verica Trstenjak, 02.06.2010, ΔΕΕ C-81/09, *Ίδρυμα Τύπου*, 21.10.2010, ECLI:EU:C:2010:304, σκ. 62.

18. Σημειωτέον ότι στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 63 ΣΛΕΕ περί ελεύθερης κυκλοφορίας των κεφαλαίων υπάγονται, *inter alia*, οι άμεσες επενδύσεις υπό μορφή συμμετοχής σε επιχείρηση μέσω της κατοχής μετοχών, οι οποίες παρέχουν τη δυνατότητα πραγματικής συμμετοχής στη διαχείρισή της και τον έλεγχό της, καθώς και οι επενδύσεις χαρτοφυλακίου, δηλαδή η απόκτηση τίτλων στην αγορά κεφαλαίων επιχειρούμενη με μοναδική πρόθεση την τοποθέτηση χρημάτων και χωρίς πρόθεση ασκήσεως επιρροής στη διαχείριση και τον έλεγχο της επιχείρησης (βλ. σχετικώς ΔΕΚ C-182/08, *Glaxo Wellcome*, 17.09.2009, ECLI:EU:C:2009:559, σκ. 40). Δεδομένων των ως άνω, μία εθνική ρύθμιση, η οποία δεν αφορά μόνον τις περιπτώσεις αποκτήσεως ποσοστού μετοχών που παρέχει τη δυνατότητα ασκήσεως αναμφισβήτητης επιρροής επί των αποφάσεων μίας εταιρείας και καθορισμού των δραστηριοτήτων της, αλλά εφαρμόζεται ανεξαρτήτως του ποσοστού των κατεχόμενων από τον μέτοχο μετοχών μίας εταιρείας, δύναται να εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής τόσο του άρθρου 49 ΣΛΕΕ όσο και του άρθρου 63 ΣΛΕΕ (βλ. ΔΕΚ C-326/07, *Επιτροπή/Ιταλία*, 26.03.2009, ECLI:EU:C:2009:193, σκ. 36).

19. ΔΕΚ C-251/98, *Baars*, 13.04.2000, ECLI:EU:C:2000:205, σκ. 22, ΔΕΚ C-196/04, *Cadbury Schweppes και Cadbury Schweppes Overseas*, 12.09.2006, ECLI:EU:C:2006:544, σκ. 31, ΔΕΚ C-524/04, *Test Claimants in the Thin Cap Group Litigation*, 13.03.2007, ECLI:EU:C:2007:161, σκ. 27, ΔΕΚ C-207/07, *Επιτροπή/Ισπανία*, 17.06.2008, ECLI:EU:C:2008:428, σκ. 60, ΔΕΚ C-282/07, *Truck Center*, 22.12.2008, ECLI:EU:C:2008:762, σκ. 25, ΔΕΚ C-326/07, *Επιτροπή/Ιταλία*, 26.03.2009, ECLI:EU:C:2009:193, σκ. 34, ΔΕΕ C-81/09, *ό.π.*, σκ. 47.

20. Βλ. ΔΕΚ C-19/92, *Kraus*, 31.03.1993, ECLI:EU:C:1993:125, σκ. 32, ΔΕΚ C-108/96, *Mac Quen κ.λπ.*, 01.02.2001, ECLI:EU:C:2001:67, σκ. 26, ΔΕΚ C-79/01, *Payroll κ.λπ.*, 17.10.2002, ECLI:EU:C:2002:592, σκ. 26, ΔΕΚ C-167/01, *Inspire*, 30.09.2003, ECLI:EU:C:2003:512, σκ. 133, ΔΕΚ C-140/03, *Επιτροπή/Ελλάδα*, 21.04.2005, ECLI:EU:C:2005:242, σκ. 27, ΔΕΚ C-465/05, *Επιτροπή/Ιταλία*, 13.12.2007, ECLI:EU:C:2007:781, σκ. 17, ΔΕΕ C-81/09, *ό.π.*, σκ. 54.

21. ΔΕΚ C-384/93, *Alpine Investments*, 10.05.1995, ECLI:EU:C:1995:126, σκ. 35 και 38, ΔΕΕ C-81/09, *ό.π.*, σκ. 54, σχολιαζόμενη απόφαση, σκ. 48.

22. Προτάσεις της Γεν. Εισαγγελέα Verica Trstenjak, *ό.π.*, σκ. 71: «Κατά τη νομολογία αυτή, το άρθρο 43 ΕΚ δεν περιέχει μόνον απαγόρευση άμεσων ή συγκαλυμμένων διακρίσεων, αλλά μπορεί να θεωρηθεί ως συνολική απαγόρευση περιορισμών. Περιορισμούς κατά την έννοια του άρθρου 43 ΕΚ συνιστούν, επομένως, όχι μόνον οι διατάξεις που εισάγουν διακρίσεις, αλλά ενδεχομένως και οι μη εισάγουσες διακρίσεις διατάξεις, ήτοι τα μέτρα που, είτε εκ προθέσεως είτε λόγω των πραγματικών τους επιπτώσεων, θέτουν κατά κανόνα τους αλλοδαπούς σε δυσμενέστερη θέση».

23. ΔΕΚ C-367/98, *Επιτροπή/Πορτογαλία*, 04.06.2002, ECLI:EU:C:2002:326, σκ. 49, ΔΕΚ C-54/99, *Église de scientologie*, 14.03.2000, ECLI:EU:C:2000:124, σκ. 18, ΔΕΚ C-446/03, *Marks & Spencer*, 13.12.2005, ECLI:EU:C:2005:763, σκ. 35, ΔΕΚ C-196/04, *ό.π.*, σκ. 47, ΔΕΚ C-524/04, *ό.π.*, σκ. 64, ΔΕΚ C-303/07, *Aberdeen Property Fininvest Alpha*, 18.06.2009, ECLI:EU:C:2009:377, σκ. 57.

24. Επί παραδείγματι, το δικαίωμα αναλήψεως συλλογικής δράσεως που αποσκοπεί στην προστασία των εργαζομένων (ΔΕΚ C-438/05, *International Transport Workers' Federation και Finnish Seamen's Union*, 11.12.2007, ECLI:EU:C:2007:772, σκ. 77), συναφώς βλ. ΔΕΚ C-369/96 και C-376/96, *Arblade κ.λπ.*, 23.11.1999, ECLI:EU:C:1999:575, σκ. 36, ΔΕΚ C-165/98, *Mazzoleni και ISA*, 15.03.2001, ECLI:EU:C:2001:162, σκ. 27.

και η προώθηση των προσλήψεων²⁵, καθώς και λόγοι που συνδέονται με την επιβίωση των μικρομεσαίων επιχειρήσεων και την ανάγκη διατηρήσεως υφιστάμενων θέσεων εργασίας²⁶. Εν αντιθέσει, ουδόλως μπορούν να δικαιολογήσουν οιονδήποτε περιορισμό της ελευθερίας εγκατάστασης λόγοι αποκλειστικά οικονομικής φύσεως²⁷, όπως λόγοι αναγόμενοι στην προστασία της ανάπτυξης ή/και της εύρυθμης λειτουργίας της εθνικής οικονομίας, στην ενίσχυση της ανταγωνιστικής διαρθρώσεως μίας συγκεκριμένης αγοράς και στον εκσυγχρονισμό της αποτελεσματικότητας των μέσων παραγωγής²⁸.

Εν προκειμένω, το ΔΕΕ έκρινε, καταρχήν, ότι ο επίμαχος εθνικός μηχανισμός περί της τηρητέας διαδικασίας, σε περιπτώσεις απολύσεων σε ομαδική βάση, ο οποίος «απονέμει» σε εθνική αρχή εξουσία ελέγχου και – κυρίως – εναντίωσης σε υποβαλλόμενα (εκ μέρους των επιχειρήσεων) σχέδια ομαδικών απολύσεων, χάριν προστασίας των εργαζομένων και εν γένει της απασχόλησης, δεν είναι a priori ασύμβατος με την ελευθερία εγκαταστάσεως²⁹. Εν συνεχεία, ωστόσο, το Δικαστήριο, στο πλαίσιο εξέτασης των επιμέρους στοιχείων του ως άνω μηχανισμού του άρθρου 5 παρ. 3 του ν. 1387/1983 «Έλεγχος των ομαδικών απολύσεων και άλλες διατάξεις», απεφάνθη ότι τα τρία κριτήρια αξιολογήσεως, ήτοι το «συμφέρον της εθνικής οικονομίας», «η κατάσταση της επιχείρησης» και «οι συνθήκες της αγοράς εργασίας», βάσει των οποίων η εθνική διοικητική αρχή αποφασίζει για το εάν θα εναντιωθεί ή όχι σε προτεινόμενο σχέδιο ομαδικών απολύσεων, κρίνονται όλως «ασύμβατα». Τούτο δε, διότι, αφενός, το πρώτο κριτήριο συνδέεται με την υλοποίηση σκοπού οικονομικής φύσεως

και, συνεπώς, δεν θεωρείται λόγος γενικού συμφέροντος που δικαιολογεί οιονδήποτε περιορισμό της ελευθερίας εγκατάστασης³⁰, αφετέρου, τα επόμενα δύο κριτήρια δεν ικανοποιούν τις επιταγές της αρχής της αναλογικότητας, καθώς έχουν διατυπωθεί ασαφώς και δεν παραπέμπουν σε αντικειμενικές και συγκεκριμένες προϋποθέσεις ασκήσεως του συγκεκριμένου δικαιώματος εναντίωσης της δημόσιας αρχής στις ομαδικές απολύσεις³¹.

► Δικαστική συνεργασία σε αστικές υποθέσεις Κανονισμός Ρώμη Ι – χρονικό πεδίο εφαρμογής και διατάξεις άμεσης εφαρμογής τρίτου κράτους σε διαφορά εργατικού δικαίου

σύμβαση εργασίας – εφαρμοστέο δίκαιο – Κανονισμός 593/2008 (Ρώμη Ι) – άρθρο 28 – πεδίο εφαρμογής *ratione temporis* – άρθρο 9 παρ. 3 – διατάξεις άμεσης εφαρμογής αλλοδαπού δικαίου – δημόσια τάξη – διάταξη κράτους μέλους περί μείωσης των αποδοχών εργαζομένων του δημοσίου τομέα εξαιτίας της χρηματοπιστωτικής κρίσης – καθήκον καλόπιστης συνεργασίας – ιδιωτικό διεθνές δίκαιο – ιδιωτικό ενωσιακό δίκαιο

ΔΕΕ C-135/15, Nikiforidis, 18.10.2016, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: K. Λυκούργος, Γεν. Εισαγγελέας: M. Szpunar, ECLI:EU:C:2016:774 – Προδικαστικό ερώτημα

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του Κανονισμού 593/2008 για το εφαρμοστέο δίκαιο στις συμβατικές ενοχές (Κανονισμός Ρώμη Ι). Ο Κανονισμός αυτός αντικατέστησε τη Σύμβαση για το εφαρμοστέο δίκαιο στις συμβατικές ενοχές του 1980 (Σύμβαση της Ρώμης). Η αίτηση προδικαστικής παραπομπής υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ της Ελληνικής Δημοκρατίας και του Γ. Νικηφορίδη, δασκάλου στο ελληνικό δημοτικό σχολείο της Νυρεμβέργης (Γερμανία). Αντικείμενο της κύριας δίκης ήταν, μεταξύ άλλων, η μείωση των μεικτών αποδοχών του τελευταίου, κατόπιν της έκδοσης από την Ελληνική Δημοκρατία δύο νόμων για τη μείωση του δημοσίου ελλείμματος.

Το άρθρο 9 του Κανονισμού Ρώμη Ι προβλέπει ότι είναι δυνατό να δοθεί ισχύς στις διατάξεις άμεσης εφαρμογής της χώρας, όπου πρέπει να εκπληρωθούν ή έχουν εκπληρωθεί οι υποχρεώσεις που απορρέουν από τη σύμβαση, στο μέτρο που οι εν λόγω διατάξεις άμεσης εφαρμογής καθιστούν παράνομη την εκτέλεση της σύμβασης. Κατά τα οριζόμενα στο άρθρο 28 του Κανονισμού Ρώμη Ι, που

25. ΔΕΚ C-167/97, *Seymour-Smith και Perez*, 09.02.1999, ECLI:EU:C:1999:60, σκ. 71 και 74, ΔΕΚ C-187/00, *Kutz-Bauer*, 20.03.2003, ECLI:EU:C:2003:168, σκ. 55 και 56, ΔΕΚ C-77/02, *Steinicke*, 11.09.2003, ECLI:EU:C:2003:458, σκ. 61 και 62, ΔΕΚ C-385/05, ό.π., σκ. 28.

26. ΔΕΚ C-464/05, *Geurts και Vogten*, 25.10.2007, ECLI:EU:C:2007:631, σκ. 26.

27. ΔΕΚ C-288/89, *Collectieve Antennevoorziening Gouda*, 25.07.1991, ECLI:EU:C:1991:323, σκ. 10, ΔΕΚ C-120/95, *Decker*, 28.04.1998, ECLI:EU:C:1998:167, σκ. 39, ΔΕΚ C-158/96, *Kohll*, 28.04.1998, ECLI:EU:C:1998:171, σκ. 41, ΔΕΚ C-35/98, *Verkooijen*, 06.06.2000, ECLI:EU:C:2000:294, σκ. 48.

28. ΔΕΚ C-398/95, *ΣΕΤΙΤ*, 05.06.1997, ECLI:EU:C:1997:282, σκ. 23, ΔΕΚ C-265/95, *Επιτροπή/Γαλλία*, 09.12.1997, ECLI:EU:C:1997:595, σκ. 62, ΔΕΚ C-367/98, *Επιτροπή/Πορτογαλία*, 04.06.2002, ECLI:EU:C:2002:326, σκ. 52.

29. Σχολιαζόμενη απόφαση σκ. 92: «... μπορεί, δεδομένης κυρίως της ελλείψεως κανόνων της Ένωσης που να αποτρέπουν τέτοιες απολύσεις, πέραν των σχετικών με την πληροφόρηση και τη διαβούλευση κανόνων της οδηγίας 98/59, να αποδειχθεί ικανός να συμβάλει στην ενίσχυση της αποτελεσματικής προστασίας των εργαζομένων και των θέσεων εργασίας τους, διά της επί της ουσίας ρυθμίσεως της λήψεως τέτοιων οικονομικής και εμπορικής φύσεως αποφάσεων από τις επιχειρήσεις...».

30. Ibid, σκ. 97.

31. Ibid, σκ. 100: «... οι περιπτώσεις δυνητικής ασκήσεως της εν λόγω εξουσίας είναι πολυάριθμες, απροσδιόριστες και μη προσδιορίσιμες, με συνέπεια η αρμόδια αρχή να διαθέτει ευρύ περιθώριο εκτίμησης που δεν μπορεί ευχερώς να ελεγχθεί...».

καθορίζει τη διαχρονική εφαρμογή του, ο Κανονισμός εφαρμόζεται στις συμβάσεις που συνάπτονται μετά τις 17 Δεκεμβρίου 2009.

Μέχρι την έναρξη ισχύος του Κανονισμού Ρώμη Ι, ο εισαγωγικός νόμος του γερμανικού Αστικού Κώδικα δεν απέκλειε την εφαρμογή των διατάξεων άμεσης εφαρμογής τρίτου κράτους, ή τουλάχιστον τη συνεκτίμηση των διατάξεων αυτών ως πραγματικό στοιχείο στο πλαίσιο εφαρμογής των κανόνων του εφαρμοστέου δικαίου που περιέχουν αόριστες νομικές έννοιες.

Τέλος, ως προς το ελληνικό δίκαιο, το άρθρο 1 του ν. 3833/2010 για την προστασία της εθνικής οικονομίας με επείγοντα μέτρα για την αντιμετώπιση της δημοσιονομικής κρίσης, το οποίο τέθηκε σε ισχύ την 1η Ιανουαρίου 2010, προβλέπει τη μείωση, κατά ποσοστό 12%, των πάσης φύσεως επιδομάτων, αποζημιώσεων και αμοιβών των λειτουργών και υπαλλήλων του Δημοσίου. Η μείωση αυτή εφαρμόζεται και για το προσωπικό με σχέση εργασίας ιδιωτικού δικαίου του Δημοσίου και κατισχύει κάθε διάταξης συλλογικής σύμβασης εργασίας, διαιτητικής απόφασης ή ατομικής σύμβασης εργασίας.

Ο ενάγων στην υπόθεση της κύριας δίκης ήταν Έλληνας υπήκοος, που εργαζόταν ως δάσκαλος σε ελληνικό δημοτικό σχολείο στη Νυρεμβέργη. Η σύμβαση εργασίας του τέθηκε σε ισχύ το 1996 και διεπόταν από το γερμανικό δίκαιο. Οι αποδοχές του υπολογίζονταν με βάση τις γερμανικές συλλογικές ρυθμίσεις εργασίας. Σε απάντηση στην οικονομική κρίση στην Ελλάδα, η Ελληνική κυβέρνηση σύναψε συμφωνίες με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ). Επιπλέον, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο εξέδωσε την Απόφαση 2010/320/ΕΕ¹, η οποία απαιτούσε τη μείωση των μισθολογικών δαπανών του δημοσίου τομέα της. Σε εφαρμογή των παραπάνω, στις αρχές του 2010, το Ελληνικό Κοινοβούλιο θέσπισε τους ν. 3833/2010 και 3845/2010², με αντικείμενο τη μείωση των δημοσίων δαπανών. Οι νόμοι αυτοί έχουν στόχο να διασφαλίσουν ότι η Ελλάδα πληροί τις υποχρεώσεις που περιέχονται στα άρθρα 119 επ. ΣΛΕΕ, ιδιαίτερα το άρθρο 126 ΣΛΕΕ, και οι οποίες έχουν καθοριστεί με την Απόφαση 2010/320/ΕΕ. Αυτό το πακέτο λιτότητας είχε ως συνέπεια τη μείωση,

στην πραγματικότητα, των αποδοχών όλων των υπαλλήλων του δημόσιου τομέα της Ελλάδας, περιλαμβανομένων των απασχολούμενων δασκάλων στα δημόσια σχολεία, ανεξαρτήτως του αν αυτοί εργάζονται στην Ελλάδα ή στο εξωτερικό. Έτσι, οι μεικτές αποδοχές του Γ. Νικηφορίδη, για την περίοδο από τον Οκτώβριο του 2010 μέχρι τον Δεκέμβριο του 2012, μειώθηκαν κατά 20.262,32 ευρώ, δεδομένου ότι, σύμφωνα με το ελληνικό δίκαιο, ο ενάγων θεωρούνταν υπάλληλος του ελληνικού δημόσιου τομέα. Ο ενάγων άσκησε αγωγή ενώπιον γερμανικών δικαστηρίων κατά του ελληνικού Υπουργείου Παιδείας, ζητώντας την καταβολή της διαφοράς μεταξύ του αρχικού μισθού του και του ποσού στο οποίο αυτός έχει μειωθεί. Επικαλέσθη ότι η γεγονός ότι η σχέση εργασίας συνάφθηκε στη Γερμανία και υπόκειντο μόνο στο γερμανικό δίκαιο, το οποίο δεν επιτρέπει μειώσεις αποδοχών παρόμοιες με εκείνες στις οποίες κατέφυγε η ελληνική κυβέρνηση ως αποτέλεσμα των μέτρων λιτότητας.

Τον Μάρτιο του 2012, το Arbeitsgericht Nürnberg (δικαστήριο εργατικών διαφορών της Νυρεμβέργης) απέρριψε την αγωγή, επικαλούμενο ετεροδικία του ελληνικού κράτους. Ωστόσο, τον Σεπτέμβριο του 2013, το Landesarbeitsgericht Nürnberg (δευτεροβάθμιο δικαστήριο εργατικών διαφορών της Νυρεμβέργης) εξαφάνισε την πρωτόδικη απόφαση και αποφάνθηκε υπέρ του Γ. Νικηφορίδη. Κατά της απόφασης του Landesarbeitsgericht, η Ελληνική Δημοκρατία άσκησε αίτηση αναιρέσεως (Revision) ενώπιον του Bundesarbeitsgericht (ομοσπονδιακό δικαστήριο εργατικών διαφορών της Γερμανίας).

Στην αναιρετική διαδικασία, το Bundesarbeitsgericht απέρριψε την ένσταση απαραδέκτου που προέβαλε η Ελλάδα επικαλούμενη την ετεροδικία του ελληνικού κράτους, κρίνοντας ότι η επίμαχη στην κύρια δίκη σχέση εργασίας είναι ιδιωτικού δικαίου, αφού τα καθήκοντα που εκτελεί ένας δάσκαλος δημοσίου σχολείου δεν είναι τόσο στενά συνδεδεμένα με τις κυρίαρχες ή κυβερνητικές δραστηριότητές της, ούτως ώστε να αποκλείουν τη δικαιοδοσία των δικαστηρίων οποιουδήποτε άλλου κράτους. Έτσι, το ομοσπονδιακό δικαστήριο επιβεβαίωσε τη διεθνή δικαιοδοσία του, σύμφωνα με το άρθρο 18 παρ. 1 και το άρθρο 19 παρ. 2, στοιχείο α' του Κανονισμού Βρυξέλλες³.

Όσον αφορά το εφαρμοστέο δίκαιο, το Bundesarbeitsgericht παρατήρησε ότι η εν λόγω σύμβαση εργασίας, η οποία συνάφθηκε το 1996, τροποποιήθηκε το 2008 και διήρκεσε τουλάχιστον μέχρι τον Δεκέμβριο του 2012, θα πρέπει να θεωρείται ότι διέπεται από το γερμανικό δίκαιο, σύμφωνα με το οποίο για τη μείωση των αποδοχών απαιτείται τροποποίηση της σύμβασης εργασίας ή ειδοποίηση μονομερούς τροποποίησης. Πάντως, δεν διευκρίνισε τις

1. Απόφαση του Συμβουλίου, της 8ης Ιουνίου 2010, απευθυνόμενη προς την Ελλάδα με σκοπό την ενίσχυση και εμβάθυνση της δημοσιονομικής εποπτείας, διά της οποίας ειδοποιείται η Ελλάδα να λάβει τα μέτρα μείωσης του ελλείμματος που κρίνονται αναγκαία για την αντιμετώπιση της κατάστασης υπερβολικού ελλείμματος, ΕΕ 2010 L 145/6.

2. Ν. 3833/2010 για την προστασία της εθνικής οικονομίας με επείγοντα μέτρα για την αντιμετώπιση της δημοσιονομικής κρίσης (ΦΕΚ Α' 40/15.03.2010) και ν. 3845/2010 σχετικά με τα μέτρα για την εφαρμογή του μηχανισμού στήριξης της ελληνικής οικονομίας από τα κράτη μέλη της Ζώνης του Ευρώ και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΦΕΚ Α' 65/06.05.2010).

3. Κανονισμός 44/2001 για τη διεθνή δικαιοδοσία, την αναγνώριση και την εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις (ΕΕ 2001 L 12/1· διορθωτικά στην ΕΕ 2007 L 174/28, και στην ΕΕ 2009 L 311/35).

διατάξεις επί των οποίων θεμελίωσε τη διαπίστωσή του αυτή. Παραδέχθηκε, ωστόσο, ότι οι ελληνικοί νόμοι, που αναφέρθηκαν παραπάνω, θα μπορούσαν να θεωρηθούν ως διατάξεις άμεσης εφαρμογής τρίτης χώρας, στον βαθμό που ο σεβασμός τους είναι, αναμφισβήτητα, ζωτικής σημασίας για τη διασφάλιση των δημοσίων συμφερόντων της Ελληνικής Δημοκρατίας, δηλαδή την οικονομική της οργάνωση και την υλοποίηση των συμφωνιών που συνήψε με την Επιτροπή, την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, καθώς και την Απόφαση 2010/320/ΕΕ. Στο πλαίσιο αυτό, το γερμανικό δικαστήριο ανέστειλε την ενώπιόν του διαδικασία και ζήτησε διευκρινίσεις από το Δικαστήριο.

Τα διευκρινιστέα ζητήματα σχετίζονταν με το αν στην υπό κρίση διαφορά, η οποία αφορούσε σύμβαση εργασίας συναφθείσα πριν τις 17 Δεκεμβρίου 2009, ημερομηνία κατά την οποία ο Κανονισμός 593/2008 αντικατέστησε τη Σύμβαση της Ρώμης του 1980, αλλά τροποποιήθηκε μετά την ημερομηνία αυτή, πρέπει να τύχουν εφαρμογής οι διατάξεις του Κανονισμού αυτού ή αν έχουν εφαρμογή οι διατάξεις που ίσχυαν προτού τεθεί σε ισχύ ο εν λόγω Κανονισμός. Επιπλέον, αν ο Κανονισμός Ρώμη Ι έβρισκε εφαρμογή στην εν λόγω σύμβαση, αν θα μπορούσαν οι διατάξεις άμεσης εφαρμογής ενός τρίτου κράτους να εφαρμοστούν σε σύμβαση, η οποία ρητά διέπεται από δίκαιο άλλου κράτους μέλους και ποιος θα ήταν ο ρόλος της αρχής της καλόπιστης συνεργασίας του άρθρου 4 παρ. 3 ΣΕΕ.

Το βασικό νομικό ζήτημα ήταν κατά πόσον εφαρμόζονταν οι νέοι ελληνικοί νόμοι. Το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι ο Κανονισμός Ρώμη Ι εφαρμόζεται μόνο στις συμβάσεις που έχουν συναφθεί πριν από την 17η Δεκεμβρίου 2009, εφόσον μεταγενέστερα έχουν επέλθει σημαντικές αλλαγές σ' αυτές. Επιπλέον, απαγόρευσε την εφαρμογή διατάξεων άμεσης ισχύος, πλην εκείνων του δικαστηρίου του *forum*, και κατέληξε ότι η ερμηνεία του Κανονισμού Ρώμη Ι μένει ανεπηρέαστη από την αρχή της καλόπιστης συνεργασίας, η οποία δεν θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί, για να παρακάμψει την ορθή ερμηνεία του Κανονισμού.

Παρατηρήσεις

Βιργινία Τζώρτζη*

Ι. Εισαγωγικά

Η σημασία της σχολιαζόμενης υπόθεσης είναι μεγάλη, καθώς έδωσε τη δυνατότητα να εγγραφεί για πρώτη φορά στο πινάκιο του Δικαστηρίου, 36 χρόνια μετά την υπογραφή της Σύμβασης της Ρώμης, η προβληματική των

διατάξεων άμεσης εφαρμογής αλλοδαπού δικαίου. Αν και αποτελεί αντικείμενο πολυάριθμων αντιπαραθέσεων στη θεωρία, παραμένει σχετικά μικρός ο αριθμός δικαστικών αποφάσεων, στις οποίες τέθηκε το ζήτημα αυτό.

Τα πρώτα βήματα για την εναρμόνιση των κανόνων του εφαρμοστέου δικαίου έγιναν τον Ιούνιο του 1980, με την υπογραφή, από τα κράτη μέλη της τότε Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας, της Σύμβασης της Ρώμης για το εφαρμοστέο δίκαιο στις συμβατικές ενοχές⁴. Η Σύμβαση τέθηκε σε ισχύ τον Απρίλιο του 1991 και αποτέλεσε το αναγκαίο συμπλήρωμα της Σύμβασης των Βρυξελλών⁵. Περιλαμβάνει εναρμονισμένους κανόνες, οι οποίοι, όμως, υπόκεινται, σε ορισμένα σημεία, σε ουσιώδεις διαφοροποιήσεις. Αυτές οφείλονται, ιδίως, στο γεγονός ότι τα κράτη μέλη μπορούσαν να διατυπώσουν επιφυλάξεις όσον αφορά ορισμένες από τις διατάξεις της Σύμβασης. Την 1η Αυγούστου 2004, τέθηκε σε ισχύ το Πρωτόκολλο υπ. αριθ. 1, δυνάμει του οποίου το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης απέκτησε αρμοδιότητα να ερμηνεύει τις διατάξεις της Σύμβασης. Η Σύμβαση, στις 17 Ιουνίου 2008, αντικαταστάθηκε από τον Κανονισμό Ρώμη Ι⁶, ο οποίος καλύπτει το ίδιο αντικείμενο και εφαρμόστηκε από τις 17 Δεκεμβρίου 2009.

Ο Κανονισμός εφαρμόζεται στις συμβατικές ενοχές σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις. Οι κανόνες του εφαρμόζονται αποκλειστικά για να καθοριστεί το εφαρμοστέο δίκαιο σε θέματα που καλύπτει, ακόμα και αν το δίκαιο που ορίζεται απ' αυτόν δεν είναι το δίκαιο κράτους μέλους.

Το άρθρο 7 παρ. 1 της Σύμβασης της Ρώμης αφορούσε τις διατάξεις άμεσης εφαρμογής αλλοδαπού δικαίου⁷. Προέβλεπε, ειδικότερα, ότι, κατά την εφαρμογή του δικαίου

4. Σύμβαση 80/934/ΕΟΚ, σχετικά με το εφαρμοστέο δίκαιο στις συμβατικές ενοχές, ΕΕ L 266/1. Για τη Σύμβαση της Ρώμης βλ. ενδεικτικά Ι. ΒΟΥΛΓΑΡΗΣ, Το πεδίο εφαρμογής της Σύμβασης της Ρώμης του 1980 για το εφαρμοστέο δίκαιο στις συμβατικές ενοχές και τα όρια του εφαρμοστέου δικαίου που προβλέπει σε σχέση με τις αντίστοιχες διατάξεις του Αστικού Κώδικα, ΝοΒ, 1992, σσ. 1289-1326, Σ. ΒΡΕΛΛΗΣ, Η Σύμβαση της Ρώμης για το εφαρμοστέο δίκαιο στις συμβατικές ενοχές και το άρθρο 25 ΑΚ, ΝοΒ, 2000, σσ. 417-437, Α. ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΑΚΗ-ΑΛΕΞΙΟΥ / Ζ. ΠΑΠΑΣΙΩΠΗ-ΠΑΣΙΑ / Ε. ΒΑΣΙΛΑΚΑΚΗΣ, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, 3η έκδ., εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2002, Ζ. ΠΑΠΑΣΙΩΠΗ-ΠΑΣΙΑ, Η κοινοτική Σύμβαση της Ρώμης του 1980 για το εφαρμοστέο δίκαιο στις συμβατικές ενοχές, όπως ισχύει στην Ελλάδα, εκδ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, 1991.

5. Σύμβαση Βρυξελλών του 1968 για τη διεθνή δικαιοδοσία, αναγνώριση και εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις, ΕΕ C 27/1, η οποία αντικαταστάθηκε ήδη με τον Κανονισμό 44/2001.

6. Κανονισμός 593/2008 για το εφαρμοστέο δίκαιο στις συμβατικές ενοχές (Ρώμη Ι), ΕΕ 2008 L 177/6, Α. ΑΙΜΙΛΙΑΝΙΔΗΣ, Το νέο ευρωπαϊκό ιδιωτικό διεθνές δίκαιο των συμβάσεων σύμφωνα με τον κανονισμό Ρώμη Ι, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2009.

7. Χ. ΠΑΜΠΟΥΚΗΣ, Η επιλογή του εφαρμοστέου δικαίου και οι κανόνες αμέσου εφαρμογής στη Σύμβαση της Ρώμης για το εφαρμοστέο δίκαιο στις συμβατικές ενοχές, ΝοΒ, 1992, σσ. 1327-1343.

* Δ.Ν., Δικηγόρος, Ειδική Επιστήμων Νομικής Σχολής ΔΠΘ, Επιστ. Συνεργάτης ΚΔΕΟΔ

μιας συγκεκριμένης χώρας, σύμφωνα με την εν λόγω Σύμβαση, είναι δυνατό να δοθεί ισχύς στις διατάξεις άμεσης εφαρμογής άλλης χώρας, με την οποία η περίπτωση παρουσιάζει στενό σύνδεσμο, αν, και στο μέτρο που, σύμφωνα με το δίκαιο της τελευταίας αυτής χώρας, οι διατάξεις αυτές είναι εφαρμοστέες, οποιοδήποτε δίκαιο κι αν διέπει τη σύμβαση. Μάλιστα, κάθε συμβαλλόμενο κράτος είχε τη δυνατότητα, κατά την υπογραφή, την επικύρωση, την αποδοχή ή την έγκριση, να επιφυλαχθεί να μην εφαρμόσει το άρθρο 7 παρ. 1⁸. Αν και η διάταξη αυτή υπήρξε καινοτόμα, προκάλεσε έντονες αντιδράσεις.

Στη σχολιαζόμενη υπόθεση, το γερμανικό Ομοσπονδιακό Δικαστήριο Εργατικών Διαφορών αντιμετώπισε το πρόβλημα αν θα εφαρμόσει τους ελληνικούς ν. 3833/2010 και 3845/2010 ως διατάξεις άμεσης εφαρμογής, παρότι η σύμβαση εργασίας διέπεται από το γερμανικό δίκαιο. Το Δικαστήριο εξέτασε τη χρονική εφαρμογή του Κανονισμού Ρώμη I για το εφαρμοστέο δίκαιο στις εξωσυμβατικές ενοχές σε μια σύμβαση η οποία τροποποιήθηκε μεταγενέστερα. Εξέτασε, επίσης, αν το άρθρο 9 παρ. 3 του ίδιου Κανονισμού, η διάταξη δηλαδή που αντικατέστησε το άρθρο 7 παρ. 1 της Σύμβασης της Ρώμης, απέκλειε τη λήψη υπόψη διατάξεων άμεσης εφαρμογής, πλην εκείνων του κράτους του forum ή του κράτους στο οποίο πρέπει να εκπληρωθούν ή έχουν εκπληρωθεί οι υποχρεώσεις που απορρέουν από τη σύμβαση.

Οι δυσχέρειες κατανόησης των ζητημάτων που συναρτώνται με τις διατάξεις άμεσης εφαρμογής αλλοδαπού δικαίου ανακύπτουν σε μεγάλο βαθμό από το γεγονός ότι τα προβλήματα αυτά ρυθμίζονται με διαφορετικό τρόπο από τη Σύμβαση της Ρώμης, από το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο των κρατών μελών και από τον Κανονισμό Ρώμη I. Κατ' αντιδιαστολή προς το άρθρο 7 παρ. 1 της Σύμβασης της Ρώμης, το άρθρο 9 παρ. 3 του Κανονισμού Ρώμη I εξαρτά την αναγνώριση ισχύος στις διατάξεις αλλοδαπού δικαίου από αυστηρώς καθοριζόμενες προϋποθέσεις. Η εν λόγω αναγνώριση ισχύος επιφυλάσσεται μόνο στις περιπτώσεις διατάξεων του κράτους στο οποίο έχουν εκπληρωθεί ή πρέπει να εκπληρωθούν οι υποχρεώσεις που απορρέουν από τη σύμβαση. Εκτός αυτού, η αναγνώριση ισχύος τέτοιων διατάξεων γίνεται δεκτή μόνο στο μέτρο που οι εν λόγω διατάξεις καθιστούν παράνομη την εκτέλεση της σύμβασης. Κατά το αιτούν δικαστήριο, η πρώτη από τις ανωτέρω προϋποθέσεις δεν πληρούται στην υπό κρίση υπόθεση. Παρόλα αυτά, το αιτούν δικαστήριο δεν αποφάνθηκε επί του ζητήματος αν στην υπό κρίση υπόθεση πληρούνταν η δεύτερη προϋπόθεση. Οι διατάξεις άμεσης εφαρμογής συνδέονται πολύ στενά με την ιδέα της προστασίας της δημόσιας τάξης⁹. Άλλωστε, υπέρ της σύνδεσης των διατάξεων άμεσης εφαρμογής με τη δημόσια τάξη συνηγορεί και η αιτιολογική σκ. 37 του Κανονισμού

Ρώμη I, η οποία έχει ως εξής: «Για λόγους δημοσίου συμφέροντος δικαιολογείται να δίνεται στα δικαστήρια των κρατών μελών, σε εξαιρετικές περιπτώσεις, η δυνατότητα να εφαρμόζουν εξαιρέσεις για λόγους δημοσίας τάξης και λόγω υπερισχυουσών διατάξεων αναγκαστικού δικαίου [διατάξεων άμεσης εφαρμογής]». Η απόφαση του Δικαστηρίου περιλαμβάνει απαντήσεις που χρήζουν ιδιαίτερης προσοχής.

II. Η *ratione temporis* εφαρμογή του Κανονισμού Ρώμη I σε προϋπάρχουσα σύμβαση που τροποποιήθηκε μεταγενέστερα

Το Δικαστήριο εξέτασε τη *ratione temporis* εφαρμογή του Κανονισμού Ρώμη I σε μια σύμβαση εργασίας, η οποία είχε στη συνέχεια τροποποιηθεί. Σύμφωνα με το άρθρο 28 του Κανονισμού Ρώμη I, ο Κανονισμός εφαρμόζεται στις συμβάσεις που συνάπτονται από τις 17 Δεκεμβρίου 2009.

Σε ό, τι αφορά τις συνεχιζόμενες συμβάσεις, όσες, δηλαδή, έχουν συναφθεί πριν από τη θέση σε εφαρμογή του Κανονισμού Ρώμη I και συνεχίζονται μετά, αν και τροποποιημένες, ο κανόνας του άρθρου 28 καθορίζει προφανώς μια σημαντική επέκταση της χρονικής εμβέλειας του καθεστώτος που ορίζεται από τη Σύμβαση της Ρώμης, στον βαθμό που θα εξακολουθεί να εφαρμόζεται σε δι-αρκείς, δηλαδή υπάρχουσες, συμβατικές σχέσεις που συνάφθηκαν πριν από την ημερομηνία αυτή. Επομένως, αντιθέτως προς τα συναγόμενα από το αιτούν γερμανικό δικαστήριο, κάθε συναίνεση των συμβαλλομένων μερών, η οποία είναι μεταγενέστερη της 16ης Δεκεμβρίου 2009 και αφορά τη συνέχιση σύμβασης συναφθείσας προηγουμένως, δεν μπορεί να συνεπάγεται την εφαρμογή του Κανονισμού Ρώμη I στην οικεία συμβατική σχέση, αφού αυτό προσκρούει στη σαφώς εκπεφρασμένη βούληση του νομοθέτη της Ένωσης. Καθώς η επίμαχη στην κύρια δίκη σύμβαση απασχόλησης συνάφθηκε το πρώτον το 1996, η αρνητική απάντηση ως προς την εφαρμογή του Κανονισμού Ρώμη I μοιάζει αρκετά σαφής. Επομένως, *a priori*, η εφαρμογή του Κανονισμού I θα έπρεπε να είχε απορριφθεί χωρίς συζήτηση, υπό το πρίσμα της εν λόγω περίπτωσης, δεδομένου ότι, όπως συνάγεται από τη διατύπωση του άρθρου 28, ο νομοθέτης της Ένωσης απέκλεισε τη δυνατότητα άμεσης εφαρμογής του Κανονισμού. Η τελευταία θα είχε ως συνέπεια να καλυφθούν από το πεδίο εφαρμογής του τα μελλοντικά αποτελέσματα συμβάσεων, οι οποίες έχουν συναφθεί πριν από τις 17 Δεκεμβρίου 2009.

Ειδικά, όμως, ως προς τις συνεχιζόμενες συμβάσεις, τίθεται το ζήτημα αν αυτές εξακολουθούν να καλύπτονται από τη Σύμβαση της Ρώμης επ' άπειρον ή αν υπάρχει ένα σημείο στο οποίο αυτές οι διαρκείς συμβάσεις καθίστανται συναφθείσες εκ νέου. Ο καθορισμός του σημείου αυτού προφανώς απαιτεί τη θέση ενός κατώτατου ορίου. Για παράδειγμα, η προσαρμογή των τιμών σε συνάρτηση με τον πληθωρισμό δεν αρκεί, κατά πάσα πιθανότητα, για να θεωρηθεί ότι έχει συναφθεί νέα σύμβαση. Αλλά η προβλεπόμενη στη σύμβαση επαναδιαπραγμάτευση της τιμής, προκειμένου να ληφθούν υπόψη οι οικονομικοί κύκλοι,

8. Βλ. άρθρο 22 παρ. 1, στοιχείο α' της παραπάνω Σύμβασης.

9. F.C. VON SAVIGNY, *System des heutigen Römischen Rechts*, Bd. 8, Berlin, 1849.

μπορεί να οδηγήσει στη σύναψη νέας σύμβασης. Εξάλλου, κατά το άρθρο 10 του Κανονισμού Ρώμη Ι, το πότε ακριβώς συνάπτεται μία σύμβαση πρέπει να καθορίζεται σύμφωνα με τη *lex causae*, όπως αυτή προσδιορίζεται από τον ίδιο Κανονισμό¹⁰.

Σε εφαρμογή των παραπάνω, το *Landesarbeitsgericht Nürnberg* (δευτεροβάθμιο δικαστήριο εργατικών διαφορών της Νυρεμβέργης) αποφάσισε ότι ο Κανονισμός Ρώμη Ι στην πραγματικότητα δεν έβρισκε εφαρμογή. Το *Bundesarbeitsgericht* (γερμανικό ομοσπονδιακό δικαστήριο εργατικών διαφορών της Γερμανίας), ωστόσο, υποστήριξε ότι είναι αναγκαία η αυτοτελής ερμηνεία του όρου «συνάφθηκε»¹¹, επειδή τα κράτη μέλη έχουν διαφορετικές αντιλήψεις ως προς το χρονικό σημείο σύναψης μιας σύμβασης¹². Συγκεκριμένα, το *Bundesarbeitsgericht* (γερμανικό ομοσπονδιακό δικαστήριο εργατικών διαφορών της Γερμανίας) επεσήμανε ότι μια τέτοια αυτοτελής ερμηνεία πρέπει να λαμβάνει υπόψη το γεγονός ότι οι συμβάσεις εργασίας είναι συνεχείς υποχρεώσεις.

Το Δικαστήριο, επικαλούμενο πάγια νομολογία του¹³, αντίθετα με τις Προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα, δέχθηκε την αυτοτελή έννοια του «χρονικού σημείου σύναψης της σύμβασης»¹⁴. Επομένως, απέρριψε την εφαρμογή του άρθρου 10 του Κανονισμού Ρώμη Ι, δυνάμει του οποίου τα ζητήματα σχετικά με την ύπαρξη και το κύρος της σύμβασης ή μιας διάταξής της διέπονται από το δίκαιο που θα ήταν εφαρμοστέο σύμφωνα με τον Κανονισμό αυτόν, αν η σύμβαση ή η διάταξη ήταν έγκυρη. Κατά το Δικαστήριο, η διάταξη αυτή, που δεν αφορά το χρονικό πεδίο εφαρμογής του Κανονισμού Ρώμη Ι, δεν ήταν κρίσιμη στο πλαίσιο της απάντησης που έπρεπε να δοθεί.

10. Το άρθρο 10 του Κανονισμού Ρώμη Ι, με τίτλο «Συναίεση και ουσιαστικό κύρος», ορίζει ότι η ύπαρξη και το κύρος της σύμβασης ή μίας διάταξής της διέπονται από το δίκαιο που θα ήταν εφαρμοστέο, σύμφωνα με τον παρόντα Κανονισμό, αν η σύμβαση ή η διάταξη ήταν έγκυρη.

11. Οι έννοιες που χρησιμοποιούνται στις πράξεις της Ένωσης πρέπει καταρχήν να ερμηνεύονται αυτοτελώς. Το ίδιο ισχύει και ως προς τις έννοιες, οι οποίες περιλαμβάνονται στις διατάξεις του ιδιωτικού διεθνούς δικαίου της Ένωσης. Βλ. Μ.Ε. ANCEL, *Le Règlement Rome I à l'épreuve du temps*, στο M. Douchy-Oudot / E. Guinchard (dir.), *La justice civile européenne en marche*, Dalloz, 2012, σ. 60.

12. Την προβληματική της σύναψης σύμβασης θίγουν, για παράδειγμα, τα άρθρα 4:101 έως 4:110 του προγράμματος «Principles of the Existing EC Contract Law (Acquis Principles)», βλ. Research Group on the Existing EC Contract Law (Acquis Group), *Principles of the Existing EC Contract Law (Acquis Principles)*, Contract II – General Provisions, Delivery of Goods, Package Travel and Payment Services, Sellier, European Law Publishers, Munchen, 2009, σσ. 181 έως 221.

13. Βλ. ΔΕΚ C-66/08, *Kozłowski*, 17.07.2008, ECLI:EU:C:2008:437, σκ. 42 και ΔΕΕ C-108/16 PPU, *Dworzecki*, 24.05.2016, ECLI:EU:C:2016:346, σκ. 28.

14. Σκ. 30 της σχολιαζόμενης απόφασης.

Το Δικαστήριο έκρινε, επίσης, ότι μια σύμβαση που αρχικά είχε συναφθεί πριν από την ημερομηνία έναρξης ισχύος του Κανονισμού Ρώμη Ι μπορούσε, ωστόσο, να εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του Κανονισμού Ρώμη Ι, εφόσον μετά την ημερομηνία αυτή η ουσία της εν λόγω σύμβασης έχει τροποποιηθεί σε τέτοιο βαθμό, ώστε η τροποποίηση να ισοδυναμεί με νέα νομική σχέση μεταξύ των μερών, τέτοια που αντικατέστησε ουσιαστικά την παλαιότερη συμφωνία. Αν η τροποποίηση είναι επαρκούς μεγέθους αποτελεί ζήτημα που πρέπει να αξιολογηθεί από το εθνικό δικαστήριο¹⁵.

Προς στήριξη της θέσης του αυτής, επικαλέστηκε την αρχική πρόταση της Επιτροπής για τη θέσπιση του Κανονισμού Ρώμη Ι¹⁶. Η πρόταση της Επιτροπής έκανε αναφορά σε «συμβατικές ενοχές» που γεννώνται μετά την έναρξη εφαρμογής του. Αντιθέτως, ο Κανονισμός Ρώμη Ι αντικατέστησε, στο άρθρο 28, την παραπάνω αναφορά με αναφορά σε «συμβάσεις» που συνάπτονται από τις 17 Δεκεμβρίου 2009¹⁷.

Οι προπαρασκευαστικές εργασίες, όμως, αποδεικνύουν ότι το συμπέρασμα του Δικαστηρίου σ' αυτό το σημείο δεν είναι ασφαλές. Στην πραγματικότητα, το Κοινοβούλιο ήταν εκείνο το οποίο εισήγαγε την έννοια των «συμβάσεων» σε αντιδιαστολή με την έννοια των «συμβατικών ενοχών»¹⁸.

15. *Ibid*, σκ. 39.

16. Βλ. Πρόταση Κανονισμού του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου για το εφαρμοστέο δίκαιο στις συμβατικές ενοχές (Ρώμη Ι), (υποβληθείσα από την Επιτροπή), COM(2005) 650 τελικό, 2005/0261 (COD), Βρυξέλλες, 15.12.2005.

17. Σκ. 34 της σχολιαζόμενης απόφασης.

18. Το Κοινοβούλιο έκανε αναφορά στον όρο «συμβάσεις» ως απάντηση στην προτεινόμενη από το Συμβούλιο έκφραση: «Εφαρμόζεται στις συμβατικές ενοχές που γεννώνται μετά την έναρξη εφαρμογής του. Εντούτοις, για τις συμβατικές ενοχές που γεννώνται πριν από την έναρξη εφαρμογής του παρόντος κανονισμού, ο κανονισμός εφαρμόζεται εφόσον οι κανόνες του καταλήγουν στο ίδιο δίκαιο με εκείνο που θα ήταν εφαρμοστέο δυνάμει της σύμβασης της Ρώμης του 1980». Το Κοινοβούλιο πρότεινε τη σύνταξη ξεχωριστού άρθρου με βάση την πρώτη πρόταση και την απόρριψη της δεύτερης πρότασης στο σύνολό της, παραθέτοντας ότι «Σε αντίθεση με την περίπτωση των αδικοπραξιών και των αδικημάτων, οι συμβάσεις πραγματοποιούνται σκοπίμως και οικειοθελώς. Είναι ουσιώδες για τα μέρη να γνωρίζουν ότι οι διατάξεις σχετικά με το εφαρμοστέο δίκαιο που περιλαμβάνονται στον παρόντα κανονισμό θα εφαρμόζονται μόνο σε συμβάσεις που συνάπτονται μετά την ημερομηνία εφαρμογής του. Συνεπώς, οι δίκες που εισάγονται μετά την ημερομηνία εφαρμογής σχετικά με συμβάσεις που έχουν συναφθεί πριν από την ημερομηνία αυτή θα εφαρμόζουν τη Σύμβαση της Ρώμης», βλ. Νομοθετικό ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 29ης Νοεμβρίου 2007 σχετικά με την πρόταση κανονισμού του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου που αφορά το εφαρμοστέο δίκαιο στις συμβατικές ενοχές (Ρώμη Ι) [COM(2005) 650 τελικό, 2005/0261 (COD)], σ. 44.

Παρόλα αυτά, η αλλαγή από τις «συμβατικές ενοχές» της Πρότασης της Επιτροπής σε «συμβάσεις» του Κανονισμού Ρώμη Ι δεν είχε ιδιαίτερη σημασία για την υπόθεση. Αυτό προκύπτει από την ίδια την παραδοχή του Δικαστηρίου πως η παρατήρησή του, ότι ο Κανονισμός δεν μπορεί να σημαίνει ότι οποιαδήποτε τροποποίηση, ακόμη και η ελάχιστη, την οποία επιφέρουν οι συμβαλλόμενοι, από τις 17 Δεκεμβρίου 2009 και μετά, σε σύμβαση συναφθείσα πριν από την ημερομηνία αυτή αρκούσε ώστε να θεωρηθεί ότι η οικεία σύμβαση εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του εν λόγω Κανονισμού¹⁹ δεν αποκλείει μια σύμβαση, συναφθείσα πριν από τις 17 Δεκεμβρίου 2009, να υποστεί τέτοιας έκτασης τροποποίηση, συμφωνημένη μεταξύ των αντισυμβαλλομένων κατά ή μετά την ημερομηνία αυτή, ώστε να πρόκειται όχι για απλή επικαιροποίηση ή προσαρμογή της εν λόγω σύμβασης, αλλά για δημιουργία νέας έννομης σχέσης μεταξύ των εν λόγω αντισυμβαλλομένων, με αποτέλεσμα να πρέπει να θεωρηθεί ότι η αρχική σύμβαση αντικαταστάθηκε με νέα, συναφθείσα από την εν λόγω ημερομηνία, κατά την έννοια του άρθρου 28 του Κανονισμού Ρώμη Ι²⁰.

Ωστόσο, η γλωσσική διατύπωση του άρθρου 28 του Κανονισμού Ρώμη Ι δεν αφήνει μεγάλα περιθώρια, κάνοντας αναφορά στις συμβάσεις που συνάπτονται από τις 17 Δεκεμβρίου 2009, αλλά όχι στις συμβάσεις που απλώς συνεχίζονται μετά τις 17 Δεκεμβρίου 2009. Επίσης, από τη νομοθετική διαδικασία προκύπτει ότι οι συντάκτες αποφάσισαν συνειδητά να αποκλείσουν την αναδρομική ισχύ του Κανονισμού Ρώμη Ι. Ενώ το άρθρο 24 της Πρότασης Κανονισμού του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, για το εφαρμοστέο δίκαιο στις συμβατικές ενοχές (Ρώμη Ι)²¹, προέβλεπε μια περιορισμένη αναδρομική ισχύ, η μεταβατική αυτή διάταξη απαλείφθηκε και δεν αποτέλεσε τελικά μέρος του τελικού κειμένου του Κανονισμού. Η ερμηνεία ότι αρκεί για την εφαρμογή του Κανονισμού Ρώμη Ι να συνεχίζει απλά μια σύμβαση μετά τις 17 Δεκεμβρίου 2009, όμως, θα οδηγούσε ακριβώς σε μια τέτοια αναδρομική ισχύ. Στο αυτό πλαίσιο, η διαχρονική εφαρμογή του Κανονισμού Ρώμη απαιτεί συνειδητή επιλογή των συμβαλλομένων μερών για ουσιαστική τροποποίηση ή, στην πραγματικότητα, ανανέωση της σύμβασής τους.

Το ζήτημα αν η τροποποίησης μιας, ήδη υπάρχουσας την 17η Δεκεμβρίου 2009, σύμβασης οδηγεί σε νέα έννομη σχέση, εναπόκειται στο εθνικό δικαστήριο να το αποφασίσει. Το Δικαστήριο δεν δίνει καμία ένδειξη για το ποιο

δίκαιο πρέπει να καθοδηγήσει το γερμανικό δικαστήριο στην απόφαση αυτή. Αν πρόκειται για τη *lex fori*, η λύση αυτή θα ενθαρρύνει το *forum shopping*. Από την άλλη, δεν θα μπορούσε να πρόκειται για τη *lex causae*, αφού το Δικαστήριο είχε ήδη απορρίψει την οποιαδήποτε σχέση του άρθρου 10 του Κανονισμού Ρώμη Ι. Στο σημείο αυτό, η απάντηση του Δικαστηρίου δεν φαίνεται πειστική.

III. Επίκληση διατάξεων άμεσης εφαρμογής αλλοδαπού δικαίου

Το Δικαστήριο τόνισε ότι αν ο Κανονισμός Ρώμη Ι δεν έβρισκε εφαρμογή στην υπόθεση της κύριας δίκης, το άρθρο 34 του ΕΓΒΓΒ (οι σχετικές διατάξεις του γερμανικού ιδιωτικού διεθνούς δικαίου στον τομέα των συμβατικών σχέσεων) θα του επέτρεπε να λάβει υπόψη τις αλλοδαπού δικαίου διατάξεις άμεσης εφαρμογής, καθώς η Γερμανία είχε διατυπώσει επιφύλαξη για το άρθρο 7 παρ. 1 της Σύμβασης της Ρώμης²².

Διατάξεις όπως η παραπάνω είναι ακριβώς ο λόγος για τον οποίο το Ηνωμένο Βασίλειο²³ και το Λουξεμβούργο επέμειναν ιδιαίτερα στο άρθρο 9 του Κανονισμού Ρώμη Ι, το οποίο περιορίζει σοβαρά τα περιθώρια ελιγμών του *forum*. Εφόσον, όμως, το Δικαστήριο επιβεβαίωσε στην εν λόγω υπόθεση τη διαχρονική εφαρμογή του Κανονισμού Ρώμη Ι, καθοριστική σημασία είχε, πλέον, το ερώτημα που υπέβαλε το γερμανικό αιτούν δικαστήριο, θεωρώντας ότι οι εν λόγω νόμοι πληρούν τις προϋποθέσεις για να θεωρηθούν ως διατάξεις άμεσης εφαρμογής. Το ερώτημα αφορούσε το αν το άρθρο 9 του Κανονισμού Ρώμη Ι πρέπει να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι επιτρέπει την επίκληση μόνον των διατάξεων άμεσης εφαρμογής του κράτους του *forum* ή του κράτους εκτέλεσης της σύμβασης ή αν μπορούν να λαμβάνονται υπόψη εμμέσως οι διατάξεις άμεσης εφαρμογής άλλου κράτους μέλους.

Έτσι, το Δικαστήριο αποφάνθηκε, για πρώτη φορά, σχετικά με το πότε οι διατάξεις άμεσης εφαρμογής του δικαίου ενός συγκεκριμένου κράτους μπορούν να ληφθούν υπόψη από δικαστήριο κράτους μέλους κατά τον καθορισμό μιας συμβατικής διαφοράς, ακόμη και αν ένα διαφορετικό δίκαιο έχει επιλεγεί για να διέπει τη σύμβαση.

Σύμφωνα με το άρθρο 9 του Κανονισμού Ρώμη Ι, υπερισχύουσες διατάξεις αναγκαστικού δικαίου (διατάξεις άμεσης εφαρμογής) είναι κανόνες, η τήρηση των οποίων κρίνεται πρωταρχικής σημασίας από μια χώρα για τη διασφάλιση των δημοσίων συμφερόντων της (άρθρο 9 παρ.

19. Σκ. 35 της σχολιαζόμενης απόφασης.

20. Ibid, σκ. 37.

21. Ό.π., το προτεινόμενο άρθρο 24 προέβλεπε ότι ο Κανονισμός «Εφαρμόζεται στις συμβατικές ενοχές που γεννώνται μετά την έναρξη εφαρμογής του. Εντούτοις, για τις συμβατικές ενοχές που γεννώνται πριν από την έναρξη εφαρμογής του παρόντος κανονισμού, ο κανονισμός εφαρμόζεται εφόσον οι κανόνες του καταλήγουν στο ίδιο δίκαιο με εκείνο που θα ήταν εφαρμοστέο δυνάμει της σύμβασης της Ρώμης του 1980».

22. Σκ. 20 της σχολιαζόμενης απόφασης.

23. Για παράδειγμα, η Κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου επισημαίνει ότι το αγγλικό δίκαιο θεσπίζει νόμιμο τεκμήριο εξακολούθησης της σύμβασης εργασίας, η νομολογία όμως επιτρέπει να αποδειχθεί ότι συνάφθηκε νέα σύμβαση στην περίπτωση που ο εργοδότης προέβη σε μονομερή τροποποίηση ουσιαστικών όρων της οικείας σύμβασης, βλ. ΔΕΕ C-184/12, *Unamar*, 17.07.2008, ECLI:EU:C:2013:663, η οποία κρίθηκε σύμφωνα με τη Σύμβαση της Ρώμης.

1). Ένα δικαστήριο κράτους μέλους μπορεί να θέσει σε ισχύ τις διατάξεις αμέσως ισχύος του δικού του δικαίου (δηλαδή του δικαίου του forum) (άρθρο 9 παρ. 2) ή του δικαίου του κράτους στο οποίο οι υποχρεώσεις που απορρέουν από τη σύμβαση πρέπει να εκπληρωθούν ή έχουν εκπληρωθεί (άρθρο 9 παρ. 3).

Το Δικαστήριο, αφού υπενθύμισε εύλογα, και σε αντίθεση με τον Γεν. Εισαγγελέα, ότι το άρθρο 9 του Κανονισμού Ρώμη Ι παρεκκλίνει από την αρχή της ελεύθερης επιλογής των αντισυμβαλλομένων όσον αφορά το εφαρμοστέο δίκαιο²⁴, τόνισε ότι η ανωτέρω εξαίρεση σκοπό έχει να παράσχει στον δικαστή του forum τη δυνατότητα, υπό εξαιρετικές περιστάσεις, να λαμβάνει υπόψη λόγους δημοσίου συμφέροντος. Επιπλέον, κατά το Δικαστήριο, η δυνατότητα του δικαστή του forum να εφαρμόζει διατάξεις άμεσης εφαρμογής, που ανήκουν στην έννομη τάξη κρατών μελών άλλων από εκείνα που ορίζει ρητώς το άρθρο 9 παρ. 2 και 3, του Κανονισμού Ρώμη Ι, ενδέχεται να υπονομεύσει την πλήρη επίτευξη του γενικού σκοπού που επιδιώκει ο Κανονισμός αυτός και ο οποίος έγκειται στην ασφάλεια δικαίου στον ευρωπαϊκό χώρο δικαιοσύνης²⁵. Πράγματι, αν γινόταν δεκτό ότι ο δικαστής του forum διαθέτει τέτοια δυνατότητα, θα μπορούσε να θιγεί η προβλεψιμότητα των εφαρμοστέων στη σύμβαση κανόνων ουσιαστικού δικαίου²⁶. Έκρινε, επίσης, ότι η αναγνώριση στον δικαστή του forum της δυνατότητας να εφαρμόζει, δυνάμει του εφαρμοστέου στη σύμβαση δικαίου, άλλες διατάξεις άμεσης εφαρμογής πλην των οριζόμενων στο άρθρο 9 του Κανονισμού αυτού θα μπορούσε να θίξει τον σκοπό που επιδιώκει το άρθρο 8 του Κανονισμού Ρώμη Ι, ο οποίος έγκειται στην εξασφάλιση, κατά το μέτρο του δυνατού, της τήρησης των κανόνων προστασίας του εργαζομένου, τους οποίους προβλέπει το δίκαιο της χώρας στην οποία αυτός ασκεί τις επαγγελματικές του δραστηριότητες²⁷. Επομένως, το Δικαστήριο αποφαίνεται ότι η απαρίθμηση, στο άρθρο 9 του Κανονισμού Ρώμη Ι, των διατάξεων άμεσης εφαρμογής, στους οποίους μπορεί να δοθεί ισχύς από τον δικαστή του forum, είναι εξαντλητική²⁸.

Αυτό σημαίνει ότι το άρθρο 9 του Κανονισμού Ρώμη Ι έχει την έννοια ότι αποκλείει τη δυνατότητα του δικαστή να εφαρμόζει, ως νομικούς κανόνες, διατάξεις άμεσης εφαρμογής άλλες από εκείνες του κράτους του forum ή του κράτους στο οποίο πρέπει να εκπληρωθούν ή έχουν εκπληρωθεί οι υποχρεώσεις που απορρέουν από τη σύμβαση. Κατά συνέπεια, καθόσον, κατά το αιτούν δικαστήριο, η σύμβαση εργασίας του Γ. Νικηφορίδη εκτελέστηκε στη Γερμανία και το αιτούν δικαστήριο είναι γερμανικό, το τε-

λευταίο δεν μπορεί να εφαρμόσει, εν προκειμένω, άμεσα ή έμμεσα, τις ελληνικές διατάξεις άμεσης εφαρμογής²⁹.

Αλλά το Δικαστήριο, συνεχίζοντας, έκρινε ότι, αντιθέτως, το άρθρο 9 του εν λόγω Κανονισμού δεν απαγορεύει τη συνεκτίμηση, ως πραγματικό στοιχείο, διατάξεων άμεσης εφαρμογής άλλου κράτους πλην του κράτους του forum ή του κράτους στο οποίο πρέπει να εκπληρωθούν ή έχουν εκπληρωθεί οι υποχρεώσεις που απορρέουν από τη σύμβαση, εφόσον αυτό προβλέπεται από ουσιαστικό κανόνα του δικαίου που είναι εφαρμοστέο στη σύμβαση, δυνάμει των διατάξεων του ίδιου Κανονισμού³⁰. Αυτό γιατί, όπως δήλωσε το Δικαστήριο, ο Κανονισμός Ρώμη Ι εναρμονίζει τους κανόνες σύγκρουσης νόμων όσον αφορά τις συμβατικές εννοχές και όχι τους ουσιαστικούς κανόνες του δικαίου των συμβάσεων. Στο μέτρο που οι τελευταίοι αυτοί κανόνες προβλέπουν τη δυνατότητα του δικαστή του forum να λαμβάνει υπόψη, ως πραγματικό στοιχείο, διάταξη άμεσης εφαρμογής, που ανήκει στην έννομη τάξη άλλου κράτους πλην του κράτους του forum ή του κράτους εκπλήρωσης των συμβατικών παροχών, το άρθρο 9 του Κανονισμού αυτού δεν μπορεί να εμποδίσει το επιληφθέν δικαστήριο να συνεκτιμήσει το εν λόγω πραγματικό στοιχείο³¹.

Είναι γεγονός ότι ο χαρακτηρισμός των ελληνικών νόμων ως διατάξεων άμεσης εφαρμογής δεν παρουσιάζει δυσκολίες. Τόσο οι απαιτήσεις της γερμανικής νομολογίας όσο και ο ορισμός που περιέχεται στο άρθρο 9 παρ. 1 του Κανονισμού Ρώμη Ι³² πληρούνται, εάν λάβει κανείς υπόψη τη θέσπιση και τη διατύπωση των ελληνικών νόμων. Παρόλα αυτά, στο σημείο αυτό η απόφαση του Δικαστηρίου δεν φαίνεται ιδιαίτερα πειστική. Το συμπέρασμα του Δικαστηρίου καταστρατηγεί το περιοριστικό πεδίο εφαρμογής του άρθρου 9 και αναιρεί την πρακτική αποτελεσματικότητά του (effet utile). Η ενωσιακή έννομη τάξη δεν διαθέτει κεντρικό ευρωπαϊκό μηχανισμό επιβολής της. Θα πρέπει συνεχώς να βασίζεται στις εθνικές αρχές, για να της προσδώσουν πλήρη ισχύ. Στο πλαίσιο αυτό, τη συμμόρφωση των κρατών μελών επιδιώκει να εξασφαλίσει η πρακτική αποτελεσματικότητα των άρθρων της Συν-

24. Σκ. 43 της σχολιαζόμενης απόφασης.

25. Ibid, σκ. 46.

26. Ibid, σκ. 47.

27. Ibid, σκ. 48.

28. Ibid, σκ. 49.

29. Ibid, σκ.50.

30. Ibid, σκ. 51.

31. Ibid, σκ. 52.

32. Η διάταξη αυτή προβλέπει ότι «Οι υπερισχύουσες διατάξεις αναγκαστικού δικαίου είναι κανόνες, η τήρηση των οποίων κρίνεται πρωταρχικής σημασίας από μια χώρα για τη διασφάλιση των δημοσίων συμφερόντων της, όπως π.χ. της πολιτικής, κοινωνικής ή οικονομικής οργάνωσής της, σε τέτοιο βαθμό ώστε να επιβάλλεται η εφαρμογή τους σε κάθε περίπτωση που εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής τους, ανεξάρτητα από το δίκαιο που κατά τα άλλα είναι εφαρμοστέο στη σύμβαση σύμφωνα με τον παρόντα κανονισμό». Βλ. απόφαση κ.λπ. (ΔΕΚ C-369/96 και C-376/96, Arblade, 22.11.1996, ECLI:EU:C:1999:575, σκ. 30) και A. NUYS, Les lois de police et dispositions impératives dans le Règlement Rome I, Revue de droit commercial belge, τχ. 6, 2009.

θήκης και άλλων διατάξεων του ενωσιακού δικαίου³³. Στη σχολιαζόμενη υπόθεση, το Δικαστήριο αρνείται την αρχή αυτή, ενώ στην υπόθεση *West Tankers*³⁴ της προσέδωσε πολύ μεγάλη ευρύτητα.

Το Δικαστήριο κατέληξε ότι, υπό τις συνθήκες αυτές, στο αιτούν δικαστήριο απόκειται να εξακριβώσει αν οι εν λόγω ελληνικοί νόμοι μπορούν να ληφθούν υπόψη στο πλαίσιο της εκτίμησης των κρίσιμων πραγματικών περιστατικών, υπό το πρίσμα του ουσιαστικού δικαίου που είναι εφαρμοστέο στη σύμβαση εργασίας της κύριας δίκης³⁵. Το ζήτημα, όμως, εάν και πότε ένα δίκαιο, εκτός από τη *lex causae*, μπορεί να ληφθεί υπόψη «ως πραγματικό στοιχείο», πρέπει να το καθορίζει το *modus operandi* του Κανονισμού Ρώμη I³⁶. Εξάλλου, η απόφαση του Δικαστη-

ρίου δεν καθιστά σαφές ποια είναι η έννοια, στην εν λόγω υπόθεση, της «συνεκτίμησης ως πραγματικό στοιχείο».

IV. Η αρχή της καλόπιστης συνεργασίας

Τέλος, όσον αφορά τον ρόλο της αρχής της καλόπιστης συνεργασίας, το *Bundesarbeitsgericht* έθεσε το ερώτημα αν είναι πράγματι υποχρεωμένο να εφαρμόζει τους ελληνικούς νόμους, σύμφωνα με την αρχή της καλόπιστης συνεργασίας μεταξύ των κρατών μελών. Στο πλαίσιο της αρχής αυτής, τα κράτη μέλη εκπληρώνουν τα εκ των Συνθηκών καθήκοντα βάσει αμοιβαίου σεβασμού και αμοιβαίας συνεργασίας³⁷.

Δύσκολα μπορεί να υποστηριχθεί κανείς ότι το άρθρο 4 παρ. 3 ΣΕΕ, ως μέρος του πρωτογενούς δικαίου, υποχρεώνει στην πραγματικότητα τα κράτη μέλη να εφαρμόζουν οποιαδήποτε διάταξη άμεσης εφαρμογής άλλων κρατών μελών απλά και μόνον εξαιτίας του γεγονότος ότι ο νομοθέτης άλλου κράτους μέλους την έχει θεσπίσει. Έτσι, το Δικαστήριο, επαναλαμβάνοντας τη νομολογία του³⁸, υπενθυμίζει ότι η αρχή της καλόπιστης συνεργασίας δεν εξουσιοδοτεί τα κράτη μέλη να παρακάμπτουν τις υποχρεώσεις που τους επιβάλλονται από το δίκαιο της Ένωσης. Επομένως, δεν επιτρέπει στο αιτούν δικαστήριο να αγνοήσει τον εξαντλητικό χαρακτήρα της, κατά το άρθρο 9 του Κανονισμού Ρώμη I, απαρίθμησης των διατάξεων άμεσης εφαρμογής, στις οποίες μπορεί να δοθεί ισχύς, προκειμένου να δοθεί ισχύς νομικού κανόνα στις επίμαχες στην κύρια δίκη ελληνικές διατάξεις άμεσης εφαρμογής.

Ωστόσο, οι περιστάσεις της σχολιαζόμενης υπόθεσης θα μπορούσαν, ίσως, να θεωρηθούν διαφορετικά, καθώς οι ελληνικοί νόμοι έχουν τις ρίζες τους σε υποχρεώσεις που απορρέουν από τη ΣΛΕΕ, καθώς και από Απόφαση του Συμβουλίου, ειδικά επειδή η κατάσταση έχει αντίκτυπο σε ολόκληρη την Ευρωπαϊκή Ένωση. Σ' αυτήν την περίπτωση, το άρθρο 4 παρ. 3 ΣΕΕ θα μπορούσε πράγματι να υποχρεώσει το αιτούν γερμανικό δικαστήριο να εφαρμόσει τους ελληνικούς νόμους στο εν λόγω αίτημα καταβολής των παρακρατημένων αποδοχών.

V. Οι προτάσεις του Γενικού Εισαγγελέα

Σύμφωνα με τον Γεν. Εισαγγελέα Szpunar, ούτως ή άλλως, τα εγγενή χαρακτηριστικά της συγκεκριμένης σύμβασης εργασίας δεν θίγουν την ερμηνεία και εφαρμογή του άρθρου 28 του Κανονισμού Ρώμη I, το οποίο εφαρμόζεται, επίσης, σε συνεχιζόμενες συμβάσεις³⁹.

33. Για την έννοια της πρακτικής αποτελεσματικότητας βλ. ενδεικτικά S. MAYR, *Putting a Leash on the Court of Justice? Preconceptions in National Methodology v. Effet Utile as a Meta-Rule*, *European Journal of Legal Studies*, 2012, σ. 8, T. TRIDIMAS, *The General Principles of EU Law*, 2nd ed., OUP, 2006, σ. 419, J.L. DA CRUZ VILACAI, *Le Principe De L'effet Utile Du Droit De L'union Dans La Jurisprudence De La Cour*, εις A. Rosas / E. Levits / Y. Bot (eds), *The Court of Justice and the Construction of Europe: Analyses and Perspectives on Sixty Years of Case-Law*, Asser Press & Springer, 2012, M. KLAAMERT, *The Principle of Loyalty in EU Law*, OUP, 2014.

34. Βλ. ΔΕΕ C-185/07, *Allianz (anciennement Riunione Adriatica di Sicurtà)*, 10.02.2009, ECLI:EU:C:2009:6. Η απόφαση του Δικαστηρίου βασίζεται στη θεωρία της πρακτικής αποτελεσματικότητας (*effet utile*) στο ενωσιακό δίκαιο, η οποία προβλέπει ότι η εφαρμογή των εθνικών δικονομικών κανόνων δεν πρέπει να θίγει την αποτελεσματικότητα του Κανονισμού 44/2001 (Κανονισμός Βρυξέλλες I) κατά την κατανομή των δικαιοδοσιών. Η αρχή αυτή βασίζεται στην αβροφροσύνη και την αμοιβαία εμπιστοσύνη, δηλαδή ότι τα δικαστήρια κάθε κράτους της Ένωσης είναι εξίσου αρμόδια να καθορίσουν αν τα δικαστήρια άλλου τέτοιου κράτους έχουν δικαιοδοσία. Η *West Tankers* ζήτησε την έκδοση διαταγής, απαγορεύουσας στις *Allianz* και *Generali* να κινηθούν οποιαδήποτε άλλη διαδικασία πλην της διαιτησίας ή να συνεχίσουν την κινηθείσα ενώπιον του *Tribunale di Siracusa* διαδικασία (*anti-suit injunction*, διαταγή απαγορεύουσα στον αντίδικο να ασκήσει αγωγή ή να επιδιώξει συνέχιση της εκδικασίας της ενώπιον κρατικού δικαιοδοτικού οργάνου άλλου κράτους μέλους αντί να προσφύγει ενώπιον του διαιτητικού δικαστηρίου). Το Δικαστήριο έκρινε ότι μια *anti-suit injunction* που ασκήθηκε από ένα κράτος μέλος της Ένωσης αποτελούσε ανεπίτρεπτη παρέμβαση στην αρχή που διέπει τον Κανονισμό Βρυξέλλες I. Το πρακτικό αποτέλεσμα της απόφασης του Δικαστηρίου στην υπόθεση *West Tankers* είναι ότι, όταν ένας διάδικος σε συμφωνία διαιτησίας έχει κινηθεί διαδικασία ενώπιον δικαστηρίου άλλου κράτους μέλους, δεν θα είναι δυνατό να εμποδισθεί από το να συνεχίσει αυτή τη διαδικασία μέσω διαταγής.

35. Σκ. 53 της σχολιαζόμενης απόφασης.

36. Βλ. σχετικά ιδίως το άρθρο 17 Ρώμη II με τίτλο «Κανόνες ασφάλειας και συμπεριφοράς», που προβλέπει: «Κατά την αξιολόγηση της συμπεριφοράς του φερομένου ως υπαιτίου, λαμβάνονται υπόψη, ως πραγματικό στοιχείο και στο μέτρο που είναι αναγκαίο,

οι κανόνες ασφάλειας και συμπεριφοράς που ίσχυαν στον τόπο και κατά τον χρόνο επέλευσης του γεγονότος που θεμελιώνει την ευθύνη».

37. Βλ. άρθρο 4 παρ. 3 ΣΕΕ.

38. Βλ. ΔΕΕ C-537/11, *Manzi και Compagnia Naviera Orchestra*, 23.01.2014, ECLI:EU:C:2014:19, σκ. 40.

39. Βλ. Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα Szpunar στη σχολιαζόμενη απόφαση, ECLI:EU:C:2016:281, σημ. 51.

Σε αντίθεση με το Δικαστήριο που ακολούθησε την αυτόνομη ερμηνεία της έννοιας της σύναψης της σύμβασης, ο Γεν. Εισαγγελέας επεσήμανε ότι, στην τρέχουσα κατάσταση έλλειψης εναρμόνισης του δικαίου των συμβάσεων, το παράγωγο ενωσιακό δίκαιο δεν είναι απαραίτητο να περιλαμβάνει ρητώς μεταβατικά μέτρα⁴⁰. Σε περίπτωση απουσίας ενός ειδικού καθεστώτος, ο γενικός κανόνας είναι ότι οι νέες διατάξεις εφαρμόζονται άμεσα σε μελλοντικά αποτελέσματα καταστάσεων που δημιουργήθηκαν υπό το παλιό καθεστώς. Πράγματι, σύμφωνα με την αρχή της άμεσης ισχύος, οι νέες διατάξεις έχουν εφαρμογή στα μελλοντικά έννομα αποτελέσματα που απορρέουν από μία τέτοια σύμβαση⁴¹. Το μεταβατικό καθεστώς του Κανονισμού Ρώμη I, ως εκ τούτου, με την αναφορά του σε ημερομηνία «σύναψης», αποτελεί εξαίρεση από τη γενική αυτή αρχή. Ο Γεν. Εισαγγελέας θεώρησε ότι η ύπαρξη και το κύρος μιας σύμβασης διέπονται από τη *lex causae*, το ουσιαστικό, δηλαδή, δίκαιο που θα ήταν εφαρμοστέο στην εν λόγω σύμβαση, σύμφωνα με τον Κανονισμό Ρώμη I, εφόσον η σύμβαση αυτή ήταν έγκυρη⁴². Άρα, για να καθοριστεί το χρονικό σημείο σύναψης της σύμβασης για τον σκοπό εφαρμογής του άρθρου 28 του Κανονισμού Ρώμη I, εφαρμογή έχουν οι διατάξεις του δικαίου που θα ήταν εφαρμοστέο στη σύμβαση σύμφωνα με τον Κανονισμό αυτόν⁴³. Επομένως, κατά τον Γεν. Εισαγγελέα, η στιγμή της σύναψης δεν πρέπει να καθορίζεται αυτοτελώς⁴⁴. Σύμφωνα με τον κανόνα του άρθρου 10, η *lex causae* πρέπει να καθορίζει τη στιγμή της σύναψης.

Ο Κανονισμός Ρώμη I εφαρμόζεται, επομένως, *ratione temporis*, με την προϋπόθεση ότι, σύμφωνα με το ουσιαστικό δίκαιο που θα ήταν εφαρμοστέο στη σύμβαση, η σύμβαση θεωρείται ως συναφθείσα μετά τις 17 Δεκεμβρίου 2009⁴⁵. Κατά τον Γεν. Εισαγγελέα, η ανάπτυξη, για τους σκοπούς αυτούς, μιας αυτόνομης λύσης του ενωσιακού δικαίου, στην πραγματικότητα, θεωρείται ανέφικτη⁴⁶. Η υποθετικά εφαρμοστέα *lex causae* θα καθορίζει, επίσης, αν οποιαδήποτε μεταγενέστερη τροποποίηση που επήλθε στη συμβατική σχέση είναι τέτοιας φύσης και έκτασης, ώστε να θεωρείται ως σύναψη νέας σύμβασης. Ο Γεν. Εισαγγελέας παραδέχεται ότι, για τις μακροπρόθεσμες συμβάσεις, αυτό θα οδηγήσει αναπόφευκτα σε αβεβαιότητα⁴⁷. Ωστόσο, αυτό δεν αφαιρεί την ορθότητα του κανόνα.

Όσον αφορά τη νομική βάση επί της οποίας μπορεί να δοθεί ισχύς σε διατάξεις άμεσης εφαρμογής τρίτων χωρών, ο Γεν. Εισαγγελέας, κατ' αρχάς, παρατήρησε ότι το ενδιαφέρον της θεωρίας για το ζήτημα της δημόσιας τάξης (*lois de police*) υπήρξε προδήλως δυσανάλογο σε σχέση με τη μάλλον μικρή πρακτική του σημασία⁴⁸. Στη συνέχεια, απέρριψε τον ισχυρισμό ότι το άρθρο 9 παρ. 3 πρέπει να εφαρμόζεται περιοριστικά, σε τέτοιο βαθμό που η εφαρμογή του να καθίσταται, λίγο πολύ, σχεδόν αδύνατη.

Πρότεινε οι προϋποθέσεις που θέτει η διάταξη αυτή να μην ερμηνεύονται στενά, επειδή μια αυστηρή ερμηνεία θα αντέβαινε στην ίδια λογική που διέπει τη δυνατότητα συνεκτίμησης των διατάξεων άμεσης εφαρμογής της τρίτης χώρας⁴⁹. Από την άλλη πλευρά, μια πιο επιεικής κατανόηση των εννοιών που περιλαμβάνονται σ' αυτό θα ευνοούσε περισσότερο δίκαιες λύσεις στη συγκεκριμένη περίπτωση και θα απέτρεπε το *malus forum shopping*⁵⁰.

Συγκεκριμένα, κατά τις Προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα, ο προσδιορισμός του «τόπου εκπληρώσεως των υποχρεώσεων που απορρέουν από τη σύμβαση» δεν θα πρέπει να ακολουθήσει, σύμφωνα με το άρθρο 9 παρ. 3 του Κανονισμού Ρώμη I, την ίδια συλλογιστική που απαιτεί το άρθρο 5 παρ. 1 του Κανονισμού Βρυξέλλες I. Σύμφωνα με την πρώτη διάταξη, η έννοια αυτή θα πρέπει μάλλον να εννοείται ότι περιλαμβάνει όχι μόνον τον τόπο, στον οποίο η εν λόγω υποχρέωση πρέπει να εκτελεσθεί υλικά, αλλά και οποιοδήποτε άλλο μέρος διαθέτει μια σημαντική σχέση είτε με την έννομη τάξη είτε με τις κυριαρχικές αρμοδιότητες του εν λόγω τρίτου κράτους⁵¹. Ως εκ τούτου, το γεγονός ότι η Ελληνική Δημοκρατία συμβάλλει, με τον προϋπολογισμό της, στη χρηματοδότηση της δημόσιας υπηρεσίας που παρέχεται από το σχολείο στο οποίο εργαζόταν ο Γ. Νικηφορίδης, μπορεί να αποτελεί επιχείρημα για το συμπέρασμα ότι οι υποχρεώσεις που απορρέουν από τη σύμβαση εργασίας πρέπει να εκτελεστούν, σε κάποιο βαθμό, και στην Ελλάδα. Επομένως, ενώ, κατά το Δικαστήριο, δεδομένου ότι ο Κανονισμός Ρώμη I στο πλαίσιο του άρθρου 9 παρ. 3 δεν προσδιορίζει την έννοια της χώρας όπου πρέπει να εκπληρωθούν ή έχουν εκπληρωθεί οι υποχρεώσεις που απορρέουν από τη σύμβαση, ο τόπος εκπλήρωσης στην προκειμένη περίπτωση είναι η Γερμανία, ο Γεν. Εισαγγελέας είχε διαφορετική γνώμη. Πρότεινε ότι υπήρχαν διάφοροι λόγοι για τους οποίους δεν μπορούσε να προεξοφληθεί, δίχως άλλο, ότι στην υπόθεση της κύριας δίκης ο τόπος εκπλήρωσης της υποχρέωσης ήταν αποκλειστικά η Γερμανία. Επομένως, κατά τη Γνώμη του, δεν μπορούσε εκ των προτέρων να αποκλειστεί ότι η

40. Ibid, σημ. 33.

41. Βλ. και ΔΕΚ C-162/00, *Pokrzeptowicz-Meyer*, 29.01.2002, ECLI EU:C:2002:57, σκ. 52.

42. Βλ. άρθρο 10 Κανονισμού Ρώμη I.

43. Βλ. G.P. CALLIESS / H. HOFMANN, Article 28, Application in Time, Rome Regulations, 2nd ed., Wolters Kluwer, 2015, σ. 438.

44. Βλ. σημ. 35 επ. των Προτάσεων του Γεν. Εισαγγελέα.

45. Ibid, σημ. 40.

46. Ibid, σημ. 41.

47. Ibid, σημ. 49.

48. Ibid, σημ.78.

49. Ibid, σημ. 87.

50. Ibid, σημ. 88-89.

51. Ibid, σημ. 93.

Ελλάδα ενδέχεται, επίσης, να συνιστά τόπο εκπλήρωσης της υποχρέωσης⁵².

Περαιτέρω, ο Γεν. Εισαγγελέας επεσήμανε ότι η προσέγγιση που ακολουθεί ο Κανονισμός Ρώμη Ι είναι κάπως αυστηρότερη από εκείνη που υιοθετήθηκε στο πλαίσιο της Σύμβασης της Ρώμης του 1980 για το εφαρμοστέο δίκαιο στις συμβατικές ενοχές. Ενώ το άρθρο 7 παρ. 1 της Σύμβασης της Ρώμης προβλέπει ότι «είναι δυνατό να δοθεί ισχύς στις [...] διατάξεις [άμεσης εφαρμογής] άλλης χώρας με την οποία η περίπτωση παρουσιάζει στενό σύνδεσμο», το άρθρο 9 παρ. 3 του Κανονισμού Ρώμη Ι θέτει, για τους σκοπούς αυτούς, δύο απαιτήσεις. Οι εν λόγω κανόνες στην πραγματικότητα, αφενός, πρέπει να ανήκουν στο δίκαιο της χώρας όπου πρέπει να εκπληρωθούν ή έχουν εκπληρωθεί οι υποχρεώσεις που απορρέουν από τη σύμβαση και, αφετέρου, μπορούν να ληφθούν υπόψη για τους σκοπούς του άρθρου 9 παρ. 3 μόνο στο μέτρο που οι εν λόγω διατάξεις άμεσης εφαρμογής καθιστούν παράνομη την εκτέλεση της σύμβασης.

Αξίζει, επίσης, να υπενθυμισθεί ότι η Δημοκρατία της Γερμανίας έχει διατυπώσει επιφύλαξη, στο άρθρο 7 παρ. 1 της Σύμβασης της Ρώμης του 1980, η οποία, σύμφωνα με την Επιτροπή, μεταφράζεται σε αδυναμία, για τα γερμανικά δικαστήρια, να δώσουν ισχύ, με οποιονδήποτε τρόπο, στις διατάξεις άμεσης εφαρμογής τρίτων χωρών, όταν η πράξη αυτή εφαρμόζεται *ratione temporis*⁵³.

Τέλος, ο Γεν. Εισαγγελέας πρότεινε ότι η αρχή της καλόπιστης συνεργασίας δεν έχει επίπτωση στην εφαρμογή του ουσιαστικού δικαίου που καθορίζεται από τα μέσα του ιδιωτικού διεθνούς δικαίου. Συγκεκριμένα, δεν θα μπορούσε, ως τέτοια, να υποχρεώσει το επιληφθέν δικαστήριο να εφαρμόσει τις διατάξεις άμεσης εφαρμογής ενός άλλου κράτους μέλους, ακόμη και όταν αυτές οι τελευταίες έχουν στόχο να εφαρμόσουν ένα μέτρο που έχει αποφασιστεί από την ίδια την Ένωση. Το Δικαστήριο, στο σημείο αυτό, ακολούθησε τις Προτάσεις του.

VI. Συμπερασματική παρατήρηση

Στην υπόθεση αυτή, δόθηκε η ευκαιρία στο Δικαστήριο να διευκρινίσει τότε ο Κανονισμός Ρώμη Ι εφαρμόζεται σε συμβάσεις που έχουν συναφθεί πριν από την έναρξη ισχύος του, οι οποίες όμως τροποποιήθηκαν μετά την ημερομηνία αυτή. Το Δικαστήριο ακολούθησε, για άλλη μια φορά, τη σταθερή προσέγγισή του και προτίμησε την αυτόνομη ερμηνεία της έννοιας «σύναψη της σύμβασης». Το πρόβλημα, όμως, είναι ότι απέρριψε την εφαρμογή του άρθρου 10 του Κανονισμού Ρώμη Ι, χωρίς να προτείνει εναλλακτική λύση.

Άλλωστε, εξακολουθεί να υπάρχει αβεβαιότητα ως προς τον βαθμό της τροποποίησης που απαιτείται σε μια σύμβαση, για να ισοδυναμεί, στην πραγματικότητα, με μια νέα

έννομη σχέση. Δεδομένης της αβεβαιότητας αυτής, φαίνεται πως έχει πραγματικά σημασία αν μια σύμβαση εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του Κανονισμού Ρώμη Ι ή αν εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της Σύμβασης της Ρώμης, αφού η προσέγγιση που ακολουθεί ο Κανονισμός Ρώμη Ι στο άρθρο 9 παρ. 3 είναι αυστηρότερη από εκείνη του άρθρου 7 παρ. 1 της Σύμβασης της Ρώμης.

Επιπλέον, η απόφαση του Δικαστηρίου διευκρινίζει τον τρόπο ερμηνείας και εφαρμογής των διατάξεων άμεσης εφαρμογής άλλων κρατών μελών πλην του κράτους του *forum*. Είναι, πράγματι, αναγκαίο τα συμβαλλόμενα μέρη να είναι σε θέση να προβλέπουν με βεβαιότητα πώς να καθορίσουν το δίκαιο που εφαρμόζεται στη σύμβασή τους και αν η επιλογή δικαίου στην οποία προβαίνουν θα περιορίζεται με οποιοδήποτε τρόπο από την εφαρμογή της νομοθεσίας άλλου κράτους (π.χ. διατάξεις άμεσης εφαρμογής άλλου κράτους).

Η σχολιαζόμενη απόφαση είναι σημαντική, καθώς επιβεβαιώνει ότι υπάρχουν σαφή όρια σχετικά με τον βαθμό στον οποίο οι ενωσιακοί κανόνες σύγκρουσης νόμων θα επιτρέψουν σε δίκαια, εκτός από τα δίκαια που επιλέγουν τα συμβαλλόμενα μέρη, να συνεκτιμηθούν από τα δικαστήρια των κρατών μελών. Αποτελεί, επίσης, χρήσιμη υπενθύμιση των ορίων της προστασίας που παρέχεται από τους κανόνες αυτούς, δεδομένης της αναγνώρισης ότι οι κανόνες ουσιαστικού δικαίου ορισμένων δικαιοδοσιών μπορεί να επιτρέψουν στα δικαστήρια να εξετάζουν άλλα δίκαια ως πραγματικό στοιχείο.

► Περιβάλλον

Παραβίαση της Οδηγίας 92/43/ΕΟΚ με την παρενόχληση της θαλάσσιας χελώνας *Caretta caretta*, την υποβάθμιση του οικοτόπου της στον κόλπο της Κυπαρισσίας και την παράλειψη θέσπισης και εφαρμογής καθεστώτος αυστηρής προστασίας

περιβάλλον – προστασία της φύσεως – Οδηγία 92/43/ΕΟΚ – άγρια πανίδα και χλωρίδα – διατήρηση των φυσικών οικοτόπων – προστασία των ειδών – θαλάσσια χελώνα *Caretta caretta* – τόπος κοινοτικής σημασίας Θίνες Κυπαρισσίας

ΔΕΕ C-504/14, Επιτροπή/Ελλάδα, 10.11.2016, Τμήμα τέταρτο, Πρόεδρος: T. von Danwitz, Εισηγητής: E. Juhász, Γεν. Εισαγγελέας: J. Kokott, ECLI:EU:C:2016:847 – Προσφυγή λόγω παραβάσεως

Κατόπιν καταγγελίας Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων για την προστασία της θαλάσσιας χελώνας *Caretta caretta* από επικίνδυνες δραστηριότητες που ασκούνται στη ζώνη των Θινών της Κυπαρισσίας, προστατευόμενης περιοχής ενταγμένης στο δίκτυο Natura 2000, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή επιλήφθηκε της υπόθεσης και κάλεσε την Ελλάδα, το 2010, να εκθέσει τις απόψεις της ως προς

52. Ibid, σημ. 95.

53. Ibid, σημ. 99.

τον τρόπο με τον οποίο εφαρμόζονται οι διατάξεις των άρθρων 6 και 12 της Οδηγίας 92/43/ΕΟΚ στην εν λόγω περιοχή. Οι απαντήσεις της Ελλάδας κρίθηκαν ανεπαρκείς, με συνέπεια την αποστολή προειδοποιητικής επιστολής από την Επιτροπή στις 28 Οκτωβρίου 2011, με την οποία τέθηκε στην Ελλάδα προθεσμία δύο μηνών, προκειμένου να υποβάλει τις παρατηρήσεις της. Ωστόσο, η ανταλλαγή επιστολών δεν οδήγησε σε επίλυση του ζητήματος, με αποτέλεσμα η Επιτροπή να προχωρήσει σε επιτόπια έρευνα στις 17 Ιουλίου 2012 και, εν συνεχεία, βάσει του πορίσματος αυτής, στην έκδοση αιτιολογημένης γνώμης την 1η Οκτωβρίου 2012, με την οποία κάλεσε την Ελλάδα να συμμορφωθεί μέχρι την 1η Δεκεμβρίου 2012. Οι απαντήσεις της Ελλάδας δεν αντέκρουσαν ικανοποιητικά τις αιτιάσεις και η Επιτροπή άσκησε ενώπιον του ΔΕΕ προσφυγή κατά της Ελλάδας βάσει του άρθρου 258 ΣΛΕΕ.

Με την εν λόγω προσφυγή, η Επιτροπή ζήτησε από το Δικαστήριο να διαπιστώσει παράβαση του άρθρου 6 παρ. 2 και 3 της Οδηγίας 92/43/ΕΟΚ από την Ελλάδα, διότι παρέλειψε να λάβει τα αναγκαία μέτρα για τη διατήρηση του φυσικού οικοτόπου της θαλάσσιας χελώνας *Caretta caretta* στον κόλπο της Κυπαρισσίας, καθώς και την αποτροπή των παρενοχλήσεων του εν λόγω είδους, για το οποίο η περιοχή έχει χαρακτηριστεί, επιτρέποντας, χωρίς την προηγούμενη διενέργεια της απαιτούμενης μελέτης επιπτώσεων, παρεμβάσεις που δύνανται να υποβαθμίσουν ή ακόμη και να καταστρέψουν την προστατευόμενη περιοχή. Περαιτέρω, ζήτησε να αναγνωρισθεί η παράβαση του άρθρου 12 παρ. 1, στ. β' και δ' της ως άνω Οδηγίας, καθώς η Ελλάδα παρέλειψε να θεσπίσει πλήρες, συνεκτικό και αυστηρό νομοθετικό και κανονιστικό πλαίσιο προστασίας της θαλάσσιας χελώνας εντός της ζώνης της Κυπαρισσίας.

Αρχικά, το Δικαστήριο απεφάνθη υπέρ της παραδεκτής προσκόμισης νέου αποδεικτικού στοιχείου από την προσφεύγουσα μετά την περάτωση της έγγραφης διαδικασίας, βάσει του άρθρου 128 παρ. 2 του Κανονισμού Διαδικασίας του Δικαστηρίου, και, συγκεκριμένα, της υπ' αριθ. 32/2015 Γνωμοδότησης του ΣτΕ επί του σχεδίου Προεδρικού Διατάγματος για τον χαρακτηρισμό του κόλπου της Κυπαρισσίας ως περιφερειακού πάρκου. Εν συνεχεία, αφού προσδιόρισε το κρίσιμο εν προκειμένω χρονικό διάστημα για τη διαπίστωση ύπαρξης των παραβάσεων που ζητήθηκε με την εξεταζόμενη προσφυγή, προέβη σε εξέταση των φερόμενων ως αντίθετων με τις διατάξεις της Οδηγίας δραστηριοτήτων, καθώς και των ισχυρισμών της Ελλάδας, και διαπίστωσε ότι η τελευταία, έχοντας ανεχθεί τη δόμηση, τη δημιουργία υποδομών πρόσβασης, την εγκατάσταση κινητού παραλιακού εξοπλισμού και την κατασκευή εξέδρας, χωρίς την προηγούμενη εκτίμηση των επιπτώσεων, καθώς και μη έχοντας λάβει τα αναγκαία μέτρα για τον περιορισμό του ελεύθερου κάμπινγκ, της λειτουργίας των καταστη-

μάτων αναψυχής, της φωτορύπανσης και της αλιευτικής δραστηριότητας στην περιοχή, παρέβη τις υποχρεώσεις που υπέχει από το άρθρο 6 παρ. 2 και 3 της Οδηγίας 92/43/ΕΟΚ. Επιπρόσθετα, το Δικαστήριο διέγνωσε παραβίαση του άρθρου 12 παρ. 1, στ. β' και δ' της Οδηγίας 92/43/ΕΟΚ, κρίνοντας ότι η Ελλάδα παρέλειψε να θεσπίσει ένα πλήρες, συνεκτικό και αυστηρό νομοθετικό και κανονιστικό πλαίσιο για την προστασία της θαλάσσιας χελώνας *Caretta caretta* εντός της ζώνης της Κυπαρισσίας.

Παρατηρήσεις

Δήμητρα Κωνσταντινίδου*

Ι. Η Οδηγία 92/43/ΕΟΚ και ο κρίσιμος χρόνος εφαρμογής της

Σκοπός της Οδηγίας 92/43/ΕΟΚ είναι η προστασία της βιολογικής ποικιλομορφίας, μέσω της διατήρησης των φυσικών οικοτόπων, καθώς και της άγριας χλωρίδας και πανίδας στο έδαφος των ευρωπαϊκών κρατών. Στο παράρτημα Ι αυτής, απαριθμούνται οι φυσικοί οικοτόποι κοινοτικού ενδιαφέροντος, που χαρακτηρίζονται ως ειδικές ζώνες διατήρησης. Σε αυτό εντάχθηκαν, κατόπιν σχετικής προτάσεως της Ελλάδας, οι Θίνες της Κυπαρισσίας με την υπ' αριθμ. 2006/613/ΕΚ απόφαση της Επιτροπής της 19ης Ιουλίου 2006, λόγω της εκεί παρουσίας και αναπαραγωγής του προστατευόμενου είδους της θαλάσσιας χελώνας *Caretta caretta*, η οποία περιλαμβάνεται στα είδη κοινοτικού ενδιαφέροντος του παραρτήματος ΙΙ της Οδηγίας 92/43/ΕΟΚ. Η Ελλάδα κήρυξε την εν λόγω περιοχή ως ειδική ζώνη διατηρήσεως με τον Ν. 3937/2011.

Το Δικαστήριο προέβη σε διαχωρισμό των προβαλλόμενων από την Επιτροπή αιτιάσεων, με κριτήριο τον χρόνο διενέργειας των φερόμενων παραβάσεων από την Ελλάδα, διευκρινίζοντας ότι η δέσμευση της Ελλάδας από το άρθρο 6 της Οδηγίας 92/43/ΕΟΚ στην υπό κρίση υπόθεση εκκινεί, κατ' άρθρον 4 παρ. 5, με την εγγραφή της περιοχής «Θίνες Κυπαρισσίας» στον κατάλογο των τόπων κοινοτικής σημασίας, η οποία έλαβε χώρα στις 19 Ιουλίου 2006. Συναφώς, επεσήμανε ότι η ύπαρξη παραβάσεως εκτιμάται συναρτήσει της κατάστασης του κράτους μέλους, ως είχε κατά τη λήξη της προθεσμίας που τάχθηκε από την Επιτροπή για τη συμμόρφωσή του προς την αιτιολογημένη γνώμη της, ήτοι, εν προκειμένω, την 1η Δεκεμβρίου 2012¹. Κατά συνέπεια, καταλογιστέες στην Ελλάδα, δυνάμει της συγκεκριμένης προσφυγής,

* ΜΔΕ, Δικηγόρος, Υπότροφος «Δ. Ευρυγένη» ΚΔΕΟΔ

1. Έτσι και στις ΔΕΕ C-600/12, *Επιτροπή/Ελλάδα*, 17.07.2014, ECLI:EU:C:2014:2086, σκ. 43, ΔΕΕ C-193/12, *Επιτροπή/Γαλλία*, 13.06.2013, ECLI:EU:C:2014:394, σκ. 21, και ΔΕΕ C-67/12, *Επιτροπή/Ισπανία*, 16.01.2014, ECLI:EU:C:2014:5, σκ. 31.

μπορούν να είναι μόνον παραβάσεις που αποδεικνύεται ότι εχώρησαν κατά την κρίσιμη περίοδο. Σε συνέχεια της εν λόγω κρίσης, το Δικαστήριο απεφάνθη ότι δεν μπορεί να διαπιστώσει παράβαση για τα κτήρια που κατασκευάστηκαν στην περιοχή προ της κρίσιμης περιόδου, ενώ, ως προς τις υπόλοιπες δραστηριότητες που θίγει η προσφυγή, προχώρησε στην εξέταση του αν και κατά πόσον παραβιάζουν τις διατάξεις της Οδηγίας.

II. Η γενική απαγόρευση υποβάθμισης και διατάραξης

Οι σχετικές με την Οδηγία υποχρεώσεις των κρατών μελών προσδιορίζονται εννοιολογικά από την αρχή της πρόληψης. Συγκεκριμένα, στο άρθρο 6 παρ. 2, ορίζεται η υποχρέωση θέσπισης των κατάλληλων μέτρων, με σκοπό την αποφυγή της υποβάθμισης των φυσικών οικοτόπων και των οικότοπων ειδών, καθώς και η μη ενόχληση των τελευταίων, για τα οποία έχουν ορισθεί οι ειδικές ζώνες διατήρησης (ΕΖΔ). Από τη διατύπωση της εν λόγω διάταξης παρατηρείται ότι ο προσδιορισμός των μέτρων γίνεται με αρνητικό τρόπο, καθώς δεν ορίζονται ποια μέτρα πρέπει να ληφθούν, αλλά δίδεται έμφαση στην αποφυγή συγκεκριμένων επιπτώσεων στις ΕΖΔ. Το πεδίο εφαρμογής της είναι ευρύτατο, καθώς, εν αντιθέσει με τις ακόλουθες παρ. 3 και 4, καταλαμβάνει κάθε δραστηριότητα που ασκείται στην περιοχή, ακόμη και αν η άσκησή της δεν προϋποθέτει κατ' ανάγκην έγκριση, όπως η γεωργία και η αλιεία. Η υποχρέωση λήψης προληπτικών μέτρων αφορά αποκλειστικά τα ενδιαίτηματα και τα είδη για τα οποία έχουν χαρακτηριστεί οι περιοχές, με την εφαρμογή τους να επεκτείνεται και εκτός των περιοχών αυτών, αν κρίνεται αναγκαίο. Γίνεται δεκτό ότι τόσο οι ενοχλήσεις των ειδών όσο και η υποβάθμιση των ενδιαιτημάτων πρέπει να εκτιμώνται βάσει των στόχων της Οδηγίας, παρότι στη δεύτερη περίπτωση δεν υπάρχει ειδική αναφορά στο κείμενο της διάταξης. Ως προς την έντασή τους δε, οι ενοχλήσεις πρέπει να έχουν σημαντικές επιπτώσεις, οι οποίες αρκεί να αποδεικνύονται ως πιθανές και όχι ως πράγματι συντελεσθείσες, σύμφωνα με την αρχή της πρόληψης και της προφύλαξης. Δείκτη ενόχλησης του είδους αποτελεί η μη βιωσιμότητά του σε σχέση με την προηγούμενη κατάσταση, ενώ υποβάθμιση ενδιαιτήματος σε μια περιοχή σημειώνεται, όταν η έκτασή του μειώνεται ή όταν η ειδική δομή του και οι απαραίτητες λειτουργίες του για τη μακρόχρονη συντήρηση του είδους και τη διατήρηση της καλής κατάστασης των χαρακτηριστικών του φθίνουν συγκριτικά με την αρχική του κατάσταση².

Το Δικαστήριο συνεκτίμησε για τη διαπίστωση των παραβάσεων τη φύση των δραστηριοτήτων, τον χρόνο, τη διάρκεια και τη συχνότητα άσκησης αυτών, καθώς και τα ειδικά χαρακτηριστικά του προστατευόμενου ενδιαί-

2. ΕΥΡΩΠΑΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ, Οι διατάξεις του άρθρου 6 της Οδηγίας 92/42/ΕΟΚ για τα ενδιαίτηματα, Λουξεμβούργο, 2000, σ. 24 επ.

τήματος και είδους. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το σκεπτικό της απόφασης ως προς τις οικοδομικές και κατασκευαστικές δραστηριότητες στην περιοχή εντός του κρίσιμου χρόνου, διότι το ΔΕΕ έκρινε ότι συνιστούν παράβαση του άρθρου 6 παρ. 2, μολονότι, κατά τους ισχυρισμούς της Ελλάδας, πραγματοποιήθηκαν άνευ των απαιτούμενων αδειών και ακολούθησε η προβλεπόμενη εκ του νόμου διαδικασία επιβολής κυρώσεων, με την αιτιολογία ότι το κράτος μέλος παρέλειψε να θεσπίσει κατάλληλο καθεστώς προστασίας από ανεξέλεγκτες και άνευ σχεδιασμού εργασίες³ και, παρά την αντίθετη πρόταση της Γεν. Εισαγγελέως, κατά την οποία δεν προσκομίσθηκαν στοιχεία που να θεμελιώνουν την ανεπάρκεια των σχετικών μέτρων⁴. Ομοίως, η παράνομη διάνοιξη νέων οδών προς τη θάλασσα κρίθηκε ότι παραβιάζει το άρθρο 6 παρ. 2 της Οδηγίας, διότι διευκολύνει την πρόσβαση των οχημάτων στην προστατευόμενη ζώνη, παρά τους ισχυρισμούς της Ελλάδας περί επιβολής προστίμων και εκκρεμών ένδικων διαδικασιών με αντίστοιχη αιτιολογία⁵. Περαιτέρω, το Δικαστήριο διέγνωσε παράβαση της Οδηγίας και για τα κτήρια που κατασκευάστηκαν νόμιμα προ του κρίσιμου για την προσφυγή χρόνου, λόγω της παράλειψης ρύθμισης της χρήσεώς τους που επακολούθησε τον χαρακτηρισμό της περιοχής ως ζώνης κοινοτικής σημασίας. Οι αιτιάσεις τις Επιτροπής, περί διακινδύνευσης του προστατευόμενου είδους και επιβλαβών επιπτώσεων στον οικοτόπό του, λόγω ασφαλτόστρωσης των παραλιακών χωματοδρόμων, ύπαρξης παραλιακών εγκαταστάσεων και μόνιμου εξοπλισμού, λειτουργίας χώρων κάμπινγκ, καταστημάτων αναψυχής και φωτορύπανσης, έγιναν δεκτές από το Δικαστήριο. Αντίθετα, το ΔΕΕ απέρριψε ως αναπόδεικτους τους ισχυρισμούς της Επιτροπής περί προθέσεως χορήγησης νέων οικοδομικών αδειών, επέκτασης της αγροτικής δραστηριότητας και της κτηνοτροφίας εντός της προστατευόμενης ζώνης, καθώς και συστηματικής παράνομης αμμοληψίας στις Θίνες. Επιπλέον, η προσφυγή απορρίφθηκε ως προς το σκέλος του καθαρισμού της παραλίας με όχημα βαρέως τύπου, ο οποίος, κατά την Επιτροπή, έχει ως αποτέλεσμα τη συμπίεση της άμμου και την καταστροφή των φωλιών των θαλάσσιων χελώνων, ελλείψει αποδεικτικών στοιχείων περί επαναλήψεων του περιστατικού, διότι, ως μεμονωμένο συμβάν, δεν εντάσσεται στη γενική απαγόρευση⁶.

3. Σχολιαζόμενη απόφαση, σκ. 43.

4. Ibid, σκ. 63.

5. Ibid, σκ. 55.

6. Αντίθετα στη ΔΕΚ C-103/00, *Επιτροπή/Ελλάδα*, 30.01.2002, ECLI:EU:C:2002:60, σκ. 36, 37 κρίθηκε ότι η κυκλοφορία μοτοποδηλάτων στις παραλίες αναπαραγωγής των *Caretta caretta* στη Ζάκυνθο συνιστά εκ προθέσεως παρενόχληση και δεν πρόκειται για μεμονωμένες πράξεις.

III. Η έλλειψη δέουσας εκτίμησης των επιπτώσεων

Η αναπτυξιακή δραστηριότητα στις προστατευόμενες περιοχές, μέσω της έγκρισης υλοποίησης σχεδίων ή έργων, ρυθμίζεται ειδικώς στις παρ. 3 και 4 του άρθρου 6 της Οδηγίας, οι οποίες ορίζουν την υποχρέωση προηγούμενης εκτίμησης των επιπτώσεων σχεδίων ή έργων, μη άμεσα συνδεόμενων ή αναγκαίων για τη διαχείριση του τόπου, που όμως δύναται να τον επηρεάσουν, εκτός αν συντρέχουν για την υλοποίησή τους επιτακτικοί λόγοι δημόσιου συμφέροντος και το κράτος μέλος προτείνει αντισταθμιστικά μέτρα. Αμφότερες οι έννοιες ερμηνεύονται με ευρύ τρόπο· το έργο περιλαμβάνει την υλοποίηση κατασκευαστικών εργασιών ή άλλων εγκαταστάσεων, καθώς και εν γένει επεμβάσεις στο φυσικό περιβάλλον, εντασσόμενων σε αυτές και όσων αφορούν την εκμετάλλευση των πόρων του εδάφους, ενώ ως σχέδια νοούνται τα σχέδια χρήσης γης και τα τομεακά σχέδια ή προγράμματα, με εξαίρεση, ωστόσο, των εξαγγελιών γενικής πολιτικής⁷. Ο βαθμός σημασίας της επίπτωσης των ανωτέρω ερμηνεύεται ad hoc με αντικειμενικό τρόπο, εκτιμώντας τα ειδικά χαρακτηριστικά και τις περιβαλλοντικές συνθήκες της προστατευόμενης περιοχής και λαμβάνοντας υπόψη τους στόχους διατήρησης αυτής. Για μία ακόμη φορά, η Οδηγία αρκείται στην πιθανότητα ύπαρξης των επιπτώσεων και όχι σε βεβαιότητα αυτών⁸, ενώ για τον προσδιορισμό τους γίνεται συνδυαστική εξέταση όλων των έργων και σχεδίων της περιοχής, ώστε να μην παραβλάπεται η ακεραιότητά της⁹.

Με τη σχολιαζόμενη απόφαση, το ΔΕΕ υπενθύμισε τον σκοπό του άρθρου 6 παρ. 3, ο οποίος, κατά τη νομολογία του¹⁰, είναι να εγκρίνονται μόνον τα σχέδια που δεν παραβιάζουν την ακεραιότητα του τόπου βάσει της αρχής της προφύλαξης και, κατά συνέπεια, να δεσμεύονται οι αρμόδιες για την έγκριση εθνικές αρχές του κράτους μέλους. Υπό την έννοια αυτή, η διάταξη δεν μπορεί να εφαρμοσθεί σε δραστηριότητες παρανόμως διενεργηθείσες, λόγω μη έκδοσης της απαιτούμενης άδειας και, εξ αυτού του λόγου, οι σχετικές αιτιάσεις της Επιτροπής κρίνονται απορριπτέες¹¹. Αντίθετα, το ΔΕΕ δέχτηκε παράβαση της εν λόγω διάταξης, με τη χορήγηση αδειών δόμησης οικιών, εξοχικών κατοικιών και παραλιακής εξέδρας άνευ προηγούμενης διενέργειας δέουσας εκτίμησης επιπτώσεων, απορρίπτοντας τους ισχυρισμούς της Ελλάδας περί μεταφοράς των επιταγών του άρθρου

6 παρ. 3, στο εσωτερικό δίκαιο, καθώς και της αναστολής χορήγησης αδειών δόμησης στην περιοχή μέχρι την έκδοση σχετικού Προεδρικού Διατάγματος¹². Άλλωστε, σύμφωνα με τις προτάσεις της Γενικής Εισαγγελέως, η υλοποίηση των συγκεκριμένων σχεδίων κατασκευών θα μπορούσε να προκαλέσει την καταστροφή των αμμοθινών και ενοχλήσεις του προστατευόμενου είδους, πιθανότητα που καθιστά τη διενέργεια δέουσας εκτίμησης επιπτώσεων προϋπόθεση της αδειοδότησης¹³. Αξίζει να σημειωθεί ότι η Ελλάδα δεν προέβη, εν προκειμένω, σε αμφισβήτηση της υποχρέωσής της, επικαλούμενη τη συνδρομή της εξαίρεσης του άρθρου 6 παρ. 4, σε αντίθεση με τους ισχυρισμούς της σε αντίστοιχη αιτίαση¹⁴, στην οποία το Δικαστήριο επανέλαβε τη σταθερή θέση του ότι η γνώση των επιπτώσεων συνιστά προϋπόθεση και για την εφαρμογή της παρέκκλισης της παρ. 4, διότι χωρίς τα στοιχεία αυτά δεν μπορούν να εξετασθούν οι προϋποθέσεις εφαρμογής της διάταξης¹⁵.

IV. Η υποχρέωση θέσπισης καθεστώτος αυστηρής προστασίας

Η διατήρηση, η προστασία και η βελτίωση του περιβάλλοντος, συμπεριλαμβανομένης της διατήρησης της βιοποικιλότητας, αποτελεί γενικό στόχο της Οδηγίας¹⁶, προς εξυπηρέτηση του οποίου το άρθρο 12 αυτής προβλέπει τη λήψη μέτρων για τη θέσπιση ενός καθεστώτος αυστηρής προστασίας των ειδών από τα κράτη μέλη, ορίζοντας συγκεκριμένες απαγορεύσεις. Ειδικότερα, τα στ. β' και δ' της παρ. 1, που απασχόλησαν εν προκειμένω το Δικαστήριο, αφορούν την απαγόρευση της εκ προθέσεως παρενόχλησης των ειδών κατά την περίοδο αναπαραγωγής και κατά τη μετανάστευση, καθώς και την απαγόρευση βλάβης ή καταστροφής των τόπων αναπαραγωγής και ανάπαυσης, αντιστοίχως. Το χρονικό σημείο έναρξης της δέσμευσης της Ελλάδας διαφοροποιείται από εκείνο του άρθρου 6, καθώς το άρθρο 23 παρ. 1, της Οδηγίας

7. ΕΥΡΩΠΑΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ, Οι διατάξεις του άρθρου 6 της Οδηγίας 92/42/ΕΟΚ για τα ενδιαιτήματα, ό.π., σ. 33.

8. Βλ. ανωτέρω για την πιθανότητα επιπτώσεων από τις ενοχλήσεις του άρθρου 6 παρ. 2 της Οδηγίας 92/42/ΕΟΚ.

9. Σχολιαζόμενη απόφαση, σκ. 35.

10. ΔΕΕ C-43/10, *Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Αιτωλοακαρνανίας κ.λπ.*, 11.09.2012, ECLI:EU:C:2012:560, σκ. 110.

11. Σχολιαζόμενη απόφαση, σκ. 120-122.

12. Για την εφαρμογή του άρθρου 6 παρ. 3 και 4 στην Ελλάδα βλ. και Γ. ΜΠΑΛΙΑ, Η δέουσα εκτίμηση επιπτώσεων έργων και σχεδίων στις περιοχές του δικτύου Natura 2000, ΠερΔικ, 2014, σ. 577, όπου αναλύεται η προβληματική ενσωμάτωση της Οδηγίας 92/42/ΕΟΚ στο ελληνικό δίκαιο, λόγω της σύγκυσης της διαδικασίας δέουσας εκτίμησης με την εκτίμηση περιβαλλοντικών επιπτώσεων της Οδηγίας 85/337/ΕΟΚ, παρότι πρόκειται για διαφορετικές διαδικασίες, των οποίων τα πορίσματα πρέπει να διατυπώνονται ξεχωριστά.

13. Προτάσεις της Γεν. Εισαγγελέως J. Kokott στη σχολιαζόμενη υπόθεση, ECLI:EU:C:2016:105, σημ. 122.

14. ΔΕΕ C-600/12, *Επιτροπή/Ελλάδα*, ό.π., σκ. 38.

15. ΔΕΕ C-600/12, *Επιτροπή/Ελλάδα*, ό.π., σκ. 79, ΔΕΕ C-404/09, *Επιτροπή/Ισπανία*, 24.11.2011, ECLI:EU:C:2011:768, σκ. 109, ΔΕΕ C-43/10, *Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Αιτωλοακαρνανίας κ.λπ.*, ό.π., σκ. 114, ΔΕΕ C-521/12, *Briels κ.λπ.*, 15.05.2014, ECLI:EU:C:2014:330, σκ. 35.

16. Βλ. Προοίμιο Οδηγίας 92/43/ΕΟΚ Συμβουλίου, 21.05.1992.

θέτει προθεσμία δύο ετών από την κοινοποίησή της στα κράτη μέλη, και, κατά συνέπεια, η προστασία αυτή ισχύει ήδη από το 1994.

Κατά τη νομολογία του ΔΕΕ, η μεταφορά της εν λόγω διάταξης στο εθνικό δίκαιο προϋποθέτει τη λήψη συνεκτικών και συντονισμένων μέτρων προληπτικού χαρακτήρα¹⁷, τα οποία δεν υπάρχουν, όταν χωρούν παραβάσεις της γενικής απαγόρευσης υποβάθμισης του άρθρου 6 παρ. 2 ή όταν τα ήδη ληφθέντα μέτρα χρήζουν τακτικής συμπλήρωσης, προκειμένου να εξασφαλίζουν την, κατ' άρθρον 12, προστασία¹⁸. Εν προκειμένω, η Ελλάδα εξέδωσε μια σειρά Υπουργικών Αποφάσεων για τον κόλπο της Κυπριασίας, με αντικείμενο τη χρήση των παραλιών, την παύση ορισμένων αγροτικών δραστηριοτήτων, τον περιορισμό της φωτορύπανσης, την αναστολή χορήγησης οικοδομικών αδειών και την απαγόρευση διάνοιξης και ασφαλτόστρωσης δρόμων, μετά την εκπόνηση της προθεσμίας που τάχθηκε με την αιτιολογημένη γνώμη της Επιτροπής, γεγονός που συνηγορεί υπέρ της ανεπάρκειας του υφιστάμενου νομοθετικού πλαισίου προστασίας, την οποία η Ελλάδα εμμέσως παραδέχεται με την επίκληση του, τότε υπό έκδοση, Προεδρικού Διατάγματος για την προστασία της ζώνης¹⁹. Ειδικής μνείας, στο σκεπτικό της απόφασης, τυγχάνει η αφορώσα στο εν λόγω Προεδρικό Διάταγμα υπ' αριθμ. 32/2015 Γνωμοδότηση του ΣτΕ, σύμφωνα με την οποία η υπάρχουσα νομοθεσία δεν εκπληρώνει τις απορρέουσες από την Οδηγία υποχρεώσεις της Ελλάδας, ενώ είναι αναγκαία η άμεση έκδοση νέου Προεδρικού Διατάγματος²⁰.

Το σκεπτικό, βάσει του οποίου το Δικαστήριο καταδίκασε με τη σχολιαζόμενη απόφαση την Ελλάδα για παράβαση του άρθρου 12 παρ. 1 εδ. β' και δ' στην περιοχή της Κυπριασίας, αποτελεί διατήρηση της προηγούμενης νομολογίας του για το καθεστώς προστασίας του είδους *Caretta caretta* στη ζώνη του Λαγανά, καθώς και εκεί ελήφθη υπόψη Γνωμοδότηση του ΣτΕ για το σχετικό υπό έκδοση Προεδρικό Διάταγμα, η οποία διαπίστωνε την ανεπάρκεια του υφιστάμενου νομοθετικού καθεστώτος προστασίας²¹.

V. Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Η υπό σχολιασμό υπόθεση εντάσσεται σε μία σειρά αποφάσεων με τις οποίες το Δικαστήριο ερμηνεύει την ορθή

εφαρμογή των διατάξεων της Οδηγίας 92/43/ΕΟΚ για την προστασία των ειδών και των ενδιαιτημάτων από τα ευρωπαϊκά κράτη. Ειδικότερα, πρόκειται για την τρίτη προσφυγή της Επιτροπής κατά της Ελλάδας για παραβίαση της Οδηγίας, ως προς την προστασία της θαλάσσιας χελώνας *Caretta caretta*, που γίνεται δεκτή από το Δικαστήριο.

Η κοινή συνισταμένη όλων των σχετικών αποφάσεων είναι η ιδιαίτερως αυστηρή στάση του ΔΕΕ απέναντι στις παραβάσεις της Οδηγίας, ανεξαρτήτως του βαθμού και της εντάσεως της ενοχλήσεως που επιφέρουν στα προστατευόμενα είδη. Χαρακτηριστικό είναι, άλλωστε, το γεγονός ότι η ένταξη του πληθυσμού των θαλάσσιων χελώνων της Μεσογείου στην κατηγορία του ελάχιστου κινδύνου από τη Διεθνή Ένωση για τη Διατήρηση της Φύσης το 2015, για την οποία, όπως επισημαίνει η Γενική Εισαγγελέας στις Προτάσεις της²², αξίζουν συγχαρητήρια στην Ελλάδα, ουδόλως επηρέασε την κρίση του Δικαστηρίου. Μάλιστα, κατά πάγια νομολογία του²³, απορρίπτει ως άνευ σημασίας κάθε ισχυρισμό περί μη αποδείξεως βλάβης λόγω μη μείωσης του πληθυσμού του είδους και των εκκολαπτόμενων φωλιών αυτού, όταν διαπιστώσει παραβάσεις προστασίας.

Περαιτέρω, η αυστηρή στάση του Δικαστηρίου επιβεβαιώνεται και από τις κρίσεις του περί παραβάσεων της Οδηγίας, που όμως στοιχειοθετούνται όχι λόγω παραλείψεως νομοθέτησης των αναγκαίων μέτρων για την αποτροπή τους, αλλά κατόπιν παραβιάσεων από ιδιώτες αυτών ακριβώς των μέτρων της εθνικής νομοθεσίας, καθώς το ΔΕΕ θεωρεί ότι τα τελευταία, μολονότι πράγματι ελήφθησαν, εντούτοις δεν στάθηκαν αρκετά για να αποτρέψουν τις ενοχλήσεις των ειδών και την υποβάθμιση των οικοτόπων τους. Εκτός της έννοιας των ενοχλήσεων του άρθρου 6 παρ. 2 μένουν, σύμφωνα με τη νομολογία του Δικαστηρίου, μόνον τα μεμονωμένα περιστατικά, εφόσον αποδεικνύεται ότι δεν επαναλήφθηκαν.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η ερμηνεία που δίδεται στον κρίσιμο χρόνο εφαρμογής της Οδηγίας, ενόψει της διαφορετικής νομολογιακής αντιμετώπισης των παραβάσεων που κρίθηκε ότι συντελέστηκαν εκτός αυτού. Συγκεκριμένα, γίνεται δεκτό ότι παραβάσεις του άρθρου 6 παρ. 2 μπορούν να στοιχειοθετηθούν και για κτήρια που οικοδομήθηκαν προ της έναρξης ισχύος της διάταξης στην προστατευόμενη περιοχή, εάν το κράτος παρέλειψε να ρυθμίσει εν συνεχεία τη χρήση τους. Σε κάθε περίπτωση, πάντως, οι παραβάσεις που δεν εμπίπτουν στο άρθρο 6 παρ. 2, επειδή προηγήθηκαν της έναρξης ισχύος αυτού, μπορούν να συνιστούν παράβαση του αρ-

17. ΔΕΕ C-340/10, *Επιτροπή/Κύπρος*, 15.03.2012, ECLI:EU:C:2012:143, σκ. 60-61, ΔΕΚ C-518/04, *Επιτροπή/Ελλάδα*, 16.03.2006, ECLI:EU:C:2006:183, σκ. 16.

18. Σχολιαζόμενη απόφαση, σκ. 140-141.

19. *Ibid*, σκ. 143-145.

20. Πρακτικό Επεξεργασίας ΣτΕ 32/2015, σκ. 17.

21. ΔΕΚ C-103/00, *Επιτροπή/Ελλάδα*, ό.π., σκ. 28 και Ι. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟ-ΠΟΥΛΟΣ, Η νομολογία του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων και βασική κοινοτική νομοθεσία για το Περιβάλλον, Αντ. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2003, σ. 100.

22. Προτάσεις της Γεν. Εισαγγελέως J. Kokott στη σχολιαζόμενη απόφαση, ό.π., σημ. 1, 2.

23. ΔΕΚ C-103/00, *Επιτροπή/Ελλάδα*, ό.π., σκ. 31, ΔΕΚ C-518/04, *Επιτροπή/Ελλάδα*, 16.03.2006, ECLI:EU:C:2006:183, σκ. 21, ΔΕΕ C-141/14, *Επιτροπή/Βουλγαρία*, 14.01.2014, ECLI:EU:C:2016:8, σκ.76.

θρου 12 περί μη θέσπισης ικανοποιητικής προστασίας από τις εκ προθέσεως ενοχλήσεις, του οποίου η δέσμευση εκκινεί από τη λήξη της προθεσμίας ενσωμάτωσης της Οδηγίας και, κατά συνέπεια, έχει ευρύτερο πεδίο εφαρμογής.

Τέλος, μεγάλη σημασία δίδεται στην, κατ' άρθρον 6 παρ. 3, υποχρέωση διενέργειας δέουσας εκτίμησης επιπτώσεων σχεδίων ή έργων στις προστατευόμενες περιοχές. Στη δε περίπτωση που τα πορίσματα αυτής είναι αρνητικά, η εξαίρεση της παρ. 4, περί συνδρομής επιτακτικών λόγων δημοσίου συμφέροντος και εξέτασης αντισταθμιστικών μέτρων, ερμηνεύεται στενά για την εξασφάλιση της συνολικής προστασίας του δικτύου Natura 2000.

► Αίτηση τρίτου κράτους περί έκδοσης πολίτη της ΕΕ

Υποχρέωση του εκδίδοντος κράτους μέλους για προηγούμενη πληροφόρηση του κράτους μέλους ιθαγένειας και, εφόσον η αρμόδια αρχή του τελευταίου εκδώσει ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης, για παράδοση του εκζητουμένου σ' αυτό. Υποχρέωση διακρίβωσης ότι η έκδοση του εκζητουμένου δεν θα έχει ως αποτέλεσμα την υποβολή του σε βασανιστήρια κ.λπ.

ιθαγένεια της ΕΕ – απαγόρευση διακρίσεων κατ' άρθρο 18 εδ. α' ΣΛΕΕ – δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας – άρθρο 21 παρ. 1 ΣΛΕΕ – έκδοση σε τρίτο κράτος πολίτη κράτους μέλους που άσκησε το δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας – πεδίο εφαρμογής του δικαίου της ΕΕ – προστασία των ημεδαπών έναντι της έκδοσης – μη προστασία των λοιπών ενωσιακών πολιτών χάριν της αποτροπής της ατιμωρησίας – προτεραιότητα εκτέλεσης ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης έναντι (έστω και προγενέστερης) αίτησης έκδοσης – υποχρέωση τήρησης του άρθρου 19 ΧΘΔΕΕ

ΔΕΕ, C-182/15, Petruhhin, 06.09.2016, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: C.G. Fernlund, Γεν. Εισαγγελέας: Y. Bot, ECLI:EU:C:2016:630 – Προδικαστικό ερώτημα

Το 2010 καταχωρήθηκε στον διαδικτυακό τόπο της Interpol ανακοίνωση κατά προτεραιότητα έρευνας ("priority red notice") με καταζητούμενο τον Α. Petruhhin, Εσθονό πολίτη. Ο καταζητούμενος συνελήφθη το 2014 στη Λετονία και επιβλήθηκε σε βάρος του προσωρινή κράτηση. Στη συνέχεια, ο αρμόδιος εισαγγελέας της Ρωσίας υπέβαλε στις λετονικές αρχές αίτηση έκδοσής του. Στην αίτηση αυτή αναφερόταν ότι κατά του Petruhhin είχε ασκηθεί ποινική δίωξη από το 2009 και ότι ο εν λόγω καταζητούμενος κατηγορείται για την τέλεση απόπειρας εμπορίας ναρκωτικών σε ευρεία κλίμακα. Κατά τη ρωσική νομοθεσία, το έγκλημα αυτό επισύρει στερητική της ελευθερίας ποινή (κάθειρξη) 8-20 ετών. Η αρμόδια

εισαγγελική αρχή της Λετονίας δέχθηκε την αίτηση έκδοσης του εκζητουμένου στη Ρωσία, ωστόσο ο εκζητούμενος ζήτησε την ακύρωση της σχετικής απόφασης.

Το επιληφθέν στη συνέχεια αρμόδιο δικαστήριο, ήτοι το λετονικό Ανώτατο Δικαστήριο, επισήμανε ότι, βάσει της λετονικής νομοθεσίας, προβλέπεται η μη έκδοση ημεδαπών και μόνο. Το δικαστήριο θεώρησε πως το γεγονός ότι δεν υφίσταται προστασία των ενωσιακών πολιτών έναντι του ενδεχομένου έκδοσής τους, σε περίπτωση κατά την οποία μεταβαίνουν σε κράτος μέλος διαφορετικό από αυτό του οποίου έχουν την ιθαγένεια, αντιβαίνει στην ουσία της ιθαγένειας της Ένωσης – δηλαδή στο δικαίωμα των πολιτών της Ένωσης να προστατεύονται όπως οι ημεδαποί. Κατ' ακολουθία, το δικαστήριο εξαφάνισε την απόφαση περί κρατήσεως του εκζητουμένου και αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο ΔΕΕ προδικαστικά ερωτήματα με περιεχόμενο: α) αν, σε περίπτωση έκδοσης πολίτη κράτους μέλους της ΕΕ σε τρίτο κράτος, πρέπει, βάσει των άρθρων 18 εδ. α και 21 παρ. 1 ΣΛΕΕ, το εκδίδον κράτος μέλος να εξασφαλίζει το ίδιο επίπεδο προστασίας με εκείνο που παρέχει στους ημεδαπούς πολίτες του, β) αν το δικαιοδοτικό όργανο του εκδίδοντος κράτους πρέπει να εφαρμόσει τις προϋποθέσεις έκδοσης που προβλέπονται στο κράτος μέλος ιθαγένειας ή στο κράτος συνήθους διαμονής του εκζητουμένου και γ) αν το εκδίδον κράτος μέλος οφείλει να ελέγξει την τήρηση του άρθρου 19 ΧΘΔΕΕ και αν ο εν λόγω έλεγχος μπορεί να περιορισθεί στην εξακρίβωση ότι το εκζητούν κράτος είναι συμβαλλόμενο μέρος της Σύμβασης [ΟΗΕ] κατά των βασανιστηρίων ή αν πρέπει να εξετάζεται η πραγματική κατάσταση.

Το ΔΕΕ έκρινε ότι τα άρθρα 18 και 21 ΣΛΕΕ έχουν την έννοια ότι, στις περιπτώσεις που υποβάλλεται αίτηση έκδοσης προς κράτος μέλος, στο οποίο μετέβη πολίτης άλλου κράτους μέλους, το εκδίδον κράτος μέλος υποχρεούται να ενημερώσει το κράτος μέλος του οποίου την ιθαγένεια έχει ο εν λόγω εκζητούμενος. Υπό την προϋπόθεση ότι το κράτος μέλος ιθαγένειας έχει δικαιοδοσία, βάσει του εθνικού δικαίου του να ασκήσει ποινική δίωξη κατά του εκζητουμένου για αξιόποινες πράξεις που τελέστηκαν στην αλλοδαπή και εφόσον εκδώσει προς τούτο ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης (ΕΕΣ), το εκδίδον κράτος πρέπει να δώσει προτεραιότητα στο ένταλμα αυτό και να παραδώσει τον εκζητούμενο στο εν λόγω εκζητούν κράτος (αντί του τρίτου κράτους, που αιτήθηκε πρώτο την έκδοσή του).

Περαιτέρω, σύμφωνα με το ΔΕΕ, δεν αρκεί η ύπαρξη δηλώσεων και η αποδοχή διεθνών συνθηκών που, κατ' αρχήν, εγγυώνται τον σεβασμό των θεμελιωδών δικαιωμάτων, από το εκζητούν κράτος. Έτσι, το ΔΕΕ έκρινε ότι το κράτος μέλος, σε περίπτωση κατά την οποία παραλαμβάνει αίτηση τρίτου κράτους για την έκδοση υπηκόου άλλου κράτους μέλους, οφείλει να διακριβώσει ότι η

έκδοση δεν θα έχει ως αποτέλεσμα την προσβολή των δικαιωμάτων που διαλαμβάνονται στο άρθρο 19 ΧΘΔΕΕ (απαγόρευση έκδοσης σε κράτος, στο οποίο ο εκζητούμενος διατρέχει σοβαρό κίνδυνο να του επιβληθεί θανατική ποινή ή να υποβληθεί σε βασανιστήρια ή σε άλλη απάνθρωπη ή εξευτελιστική μεταχείριση ή ποινή).

Παρατηρήσεις

Δομίνικος Αρβανίτης*

I. Εισαγωγικές επισημάνσεις

Με την παραπάνω απόφαση επί της υπόθεσης *Petruhhin*, το ΔΕΕ ουσιαστικά ανέτρεψε τη θέση ότι οι εσωτερικοί κανόνες των κρατών μελών σχετικά με την έκδοση σε τρίτα κράτη –πλην των περιπτώσεων στις οποίες η ΕΕ έχει συμβληθεί ειδικά με τα τρίτα αυτά κράτη¹ – δεν σχετίζονται με το ενωσιακό δίκαιο². Το ΔΕΕ οδηγήθηκε σ' αυτήν την παραδοχή ερμηνεύοντας τα άρθρα 18 και 21 ΣΛΕΕ. Εν προκειμένω, από το περιεχόμενο του πεδίου εφαρμογής των διατάξεων αυτών εξαρτιόταν η απόρριψη ή η αποδοχή αίτησης έκδοσης (με δυνητική παράπλευρη συνέπεια τον *de facto* περιορισμό της ελεύθερης κυκλοφορίας των ενωσιακών ημεδαπών εντός της Ένωσης). Η όλη προβληματική σχετίζεται με την ερμηνεία της προστασίας που στα περισσότερα κράτη μέλη απολαμβάνουν οι ημεδαποί έναντι της έκδοσης^{3,4}.

* ΜΔΕ, Δικηγόρος

1. Όπως με τη Συμφωνία μεταξύ ΕΕ και ΗΠΑ σχετικά με την έκδοση (ΕΕ 2003 L 181/27 επ.) και την από 27.06.2006 με αριθ. 2006/697/ΕΚ Απόφαση του Συμβουλίου για την υπογραφή της συμφωνίας μεταξύ της ΕΕ και της Δημοκρατίας της Ισλανδίας και του Βασιλείου της Νορβηγίας για τη διαδικασία παράδοσης μεταξύ των κρατών μελών της ΕΕ και της Ισλανδίας και Νορβηγίας (ΕΕ 2006 L 292/1 επ.). Βλ. σκ. 45 σχολιαζόμενης απόφασης.
2. Βλ. σκ. 30 σχολιαζόμενης απόφασης. Βλ. και σκ. 33 επ. των από 10.05.2016 προτάσεων του Γεν. Εισαγγελέα Υ. Βοτ, στη σχολιαζόμενη απόφαση. Βλ. S. PEERS, *Extradition to non-EU countries: the limits imposed by EU citizenship*, 07.09.2016, προσβάσιμο σε <http://eulawanalysis.blogspot.gr/2016/09/extradition-to-non-eu-countries-limits.html> (τελευταία προσπέλαση των παραπάνω διαδικτυακών ιστότοπων, καθώς και όσων αναφέρονται παρακάτω: 31.01.2017).
3. Βλ. ενδεικτ. 438 περ. α' ΚΠΔ. Στις νομοθεσίες συγκεκριμένων κρατών που διέπονται από το common law δεν προβλέπεται τέτοιο κώλυμα έκδοσης. Βλ. I. BANTEKAS / S. NASH, *International criminal law, London-Sydney-Portland/Oregon*, 2003, σ. 190, για το παράδειγμα του Ηνωμένου Βασιλείου. Σημειώνεται ότι στον χώρο του αγγλοσαξωνικού δικαίου κυριαρχεί η αρχή της εδαφικότητας, οπότε κατ' αρχήν εκδίδεται ημεδαπός που τέλεσε έγκλημα στην αλλοδαπή.

II. Η απόφαση του Δικαστηρίου

Στην προκείμενη υπόθεση το ΔΕΕ, κατόπιν υποβολής προδικαστικών ερωτημάτων, κλήθηκε κατ' αρχάς να αποφασίσει αν οι εθνικοί κανόνες περί έκδοσης είναι συμβατοί με τα άρθρα 18 και 21 ΣΛΕΕ, βάσει των οποίων απαγορεύεται κάθε διάκριση λόγω ιθαγένειας και διακηρύσσεται το δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας κάθε πολίτη της Ένωσης στο έδαφος των κρατών μελών.

Σύμφωνα με το Δικαστήριο, η διακριτική μεταχείριση ενωσιακού πολίτη – που έχει την ιθαγένεια άλλου κράτους μέλους – με την έκδοσή του σε τρίτο κράτος συνεπάγεται περιορισμό του, κατ' άρθρο 21 ΣΛΕΕ, δικαιώματος της ελεύθερης κυκλοφορίας⁵. Ο περιορισμός αυτός «μπορεί να δικαιολογηθεί, μόνον εφόσον στηρίζεται σε αντικειμενικούς λόγους και τελεί σε σχέση αναλογικότητας προς τον θεμιτώς επιδιωκόμενο από το εθνικό δίκαιο σκοπό»⁶. Η αποτροπή του κινδύνου της ατιμωρησίας ατόμων που έχουν διαπράξει ποινικά αδικήματα συνιστά, κατά το Δικαστήριο, θεμιτό σκοπό κατά το δίκαιο της Ένωσης⁷.

Προκειμένου να αποτραπεί η ατιμωρησία αξιόποινων πράξεων και να διαφυλαχθεί το δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας των ενωσιακών πολιτών, το ΔΕΕ προκρίνει (αντί της έκδοσης) την ανταλλαγή πληροφοριών με το κράτος μέλος ιθαγένειας του εκζητούμενου, ώστε το τελευταίο να μπορέσει να ασκήσει την ποινική δικαιοδοσία του – εφόσον βέβαια έχει τέτοια αρμοδιότητα βάσει της εθνικής νομοθεσίας του –, με την έκδοση σχετικού ΕΕΣ από την αρμόδια αρχή εκτέλεσης⁸. Το Δικαστήριο, με μια σειρά εύστοχων παραδοχών, αναγνωρίζει την προτεραιότητα των ΕΕΣ έναντι των αιτήσεων έκδοσης. Κατά τού-

4. Η οποία προστασία στο πλαίσιο του ΕΕΣ έχει βέβαια καταργηθεί. Βλ. σχετ. S. BOT, *Le mandat d'arrêt européen*, Βρυξέλλες, 2009, σ. 152 επ. Προβλέπεται, πάντως, η δυνατότητα εξάρτησης της εκτέλεσης του ΕΕΣ από την προϋπόθεση της έκτισης της στερητικής της ελευθερίας ποινής ή του αντίστοιχου μέτρου ασφαλείας στο κράτος εκτέλεσης, εφόσον ο εκζητούμενος είναι υπήκοος ή κάτοικος αυτού (κατ' άρθρο 5 παρ. 3 Απόφασης-πλαίσιο 2002/584/ΔΕΥ για το ΕΕΣ, ΕΕ 2002 L 190/4 [άρθρο 13 παρ. 3 ν. 3251/2004]).

5. Σκ. 33 σχολιαζόμενης απόφασης.

6. Ibid, σκ. 34.

7. Ibid, σκ. 37. Ορθά διαπιστώνει το ΔΕΕ (σκ. 39, με παραπομπή στη σκ. 56 προτάσεων Γεν. Εισαγγελέα) ότι, καίτοι στην περίπτωση των ημεδαπών η μη έκδοσή τους αντισταθμίζεται με την εφαρμογή της αρχής "*aut dedere aut judicare*", στην περίπτωση των αλλοδαπών (αλλά παράλληλα ενωσιακών πολιτών) συνήθως το εκδίδον κράτος μέλος δεν έχει τη δυνατότητα να ασκήσει ποινική δικαιοδοσία [βάσει των αρχών της εδαφικότητας, της ενεργητικής προσωπικότητας, της παθητικής προσωπικότητας ή της παγκόσμιας δικαιοσύνης]. Πλην όμως έτσι, με τη μη έκδοσή τους, τα άτομα αυτά παραμένουν ατιμώρητα.

8. Σκ. 48 σχολιαζόμενης απόφασης.

το, το Δικαστήριο διαφοροποιείται από τη θέση του Γεν. Εισαγγελέα Bot – ο οποίος εν προκειμένω θεωρεί ότι τα άρθρα 18 εδ. α' και 21 ΣΛΕΕ πρέπει να ερμηνευθούν υπό την έννοια ότι δεν επιβάλλουν την προστασία (ωσει ημεδαπού) πολίτη τρίτου κράτους μέλους⁹ – προχωρώντας ένα βήμα παραπέρα.

Έτσι, με την ερμηνεία του, το ΔΕΕ επαναφέρει στο προσκήνιο την τελικά μη υιοθετηθείσα διάταξη του άρθρου 40 παρ. 3 της από 19.09.2001 πρότασης Απόφασης-πλαισίου για το ΕΕΣ¹⁰. Σύμφωνα με αυτή, «[...] [σ]ε περίπτωση συγκρούσεως μεταξύ ευρωπαϊκού εντάλματος συλλήψεως και αίτησης εκδόσεως υποβαλλόμενης από τρίτη χώρα η οποία δεν μετέχει στην εν λόγω σύμβαση [Ευρωπαϊκή Σύμβαση Εκδόσεως της 13.12.1957¹¹], υπερισχύει η εκτέλεση του ευρωπαϊκού εντάλματος συλλήψεως»¹². Αντίθετα, με την τελικώς υιοθετηθείσα ρύθμιση του άρθρου 16 παρ. 3 της Απόφασης-πλαισίου 2002/584/ΔΕΥ δεν προβλέπεται η προτεραιότητα των ΕΕΣ έναντι των αιτήσεων έκδοσης, αλλά οι αρμόδιες αρχές εκτέλεσης αποφασίζουν ελεύθερα «με δέουσα συνεκτίμηση όλων των περιστάσεων».

Κατά δεύτερον, το ΔΕΕ κλήθηκε να διευκρινίσει αν το εκζητούμενο κράτος μέλος οφείλει να ελέγξει κατά πόσον

υφίσταται κίνδυνος, λόγω της ικανοποίησης αιτήματος έκδοσης, ο εκζητούμενος να διατρέξει σοβαρό κίνδυνο επιβολής θανατικής ποινής ή υποβολής σε βασανιστήρια ή σε άλλη απάνθρωπη ή εξευτελιστική μεταχείριση ή ποινή στο εκζητούν κράτος, κατ' άρθρο 19 παρ. 2 ΧΘΔΕΕ. Η εν λόγω διάταξη συνδέεται νοηματικά με αυτήν του άρθρου 4 ΧΘΔΕΕ, η οποία έχει – τουλάχιστον γραμματικά – το ίδιο περιεχόμενο με τη διάταξη του άρθρου 3 ΕΣΔΑ¹³. Η απαγόρευση των βασανιστηρίων και της απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης έχει απόλυτο χαρακτήρα, σύμφωνα με τη νομολογία του ΕΔΔΑ¹⁴. Όπως πρόσφατα έκρινε το ΔΕΕ, με την απόφασή του επί των συνεκδικασθεισών υποθέσεων C-404/15 και C-659/15 PPU (*Aranyosi και Căldăraru*, 05.04.2016, ECLI:EU:C:2016:198) και εν προκειμένω παραπέμπει σχετικά¹⁵, η απαγόρευση αυτή είναι απόλυτη¹⁶, καθώς συνδέεται άρρηκτα με τον σεβασμό της ανθρώπινης αξιοπρέπειας κατ' άρθρο 1 ΧΘΔΕΕ. Στο πλαίσιο αυτό, δεν αρκεί η άνευ ετέρου αποδοχή διεθνών συνθηκών, όπως π.χ. η από 10.12.1984 Σύμβαση κατά των βασανιστηρίων και άλλων τρόπων σκληρής, απάνθρωπης ή ταπεινωτικής μεταχείρισης ή τιμωρίας¹⁷ (στην οποία αναφερόταν το τρίτο προδικαστικό ερώτημα που υποβλήθηκε εν προκειμένω), για τη διαφύλαξη της ευρωπαϊκής δημόσιας τάξης, βάσει της ΕΣΔΑ (όπως αυτή εκφράζεται από τη νομολογία του ΕΔΔΑ)¹⁸ πρέπει να εκτιμάται ο πραγματικός κίνδυνος απάνθρωπης ή ταπεινωτικής μεταχείρισης του εκζητουμένου στο εκζητούν κράτος, βάσει αντικειμενικών δεδομένων

9. Βλ. ιδίως σκ. 55 επ. και 70 προτάσεών του. Ο Γεν. Εισαγγελέας άχθηκε σ' αυτό το συμπέρασμα ως προς τις περιπτώσεις που δεν εφαρμόζεται η αρχή "aut dedere aut judicare", χάριν της καταπολέμησης της ατιμωρησίας ενός προσώπου που βρίσκεται στο έδαφος άλλου κράτους από αυτό στο οποίο διαπράχθηκε το έγκλημα.

10. COM(2001) 522 τελικό, 2001/0215 (CNS), προσβάσιμη σε: <http://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2001/EL/1-2001-522-EL-F1-1.Pdf>.

11. Κατά το προηγούμενο εδάφιο της ως άνω προταθείσας διάταξης, σε περίπτωση συρροής ΕΕΣ και αίτησης έκδοσης κράτους μέρους της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Εκδόσεως [v. 4165/1961], η απόφαση ως προς το ποιο από αυτά θα υπερισχύσει κάθε φορά λαμβάνεται από την αρχή εκτέλεσης «έχοντας δόντως υπόψη όλες τις περιστάσεις, και ιδίως τα αναφερόμενα στο άρθρο 17 της εν λόγω σύμβασης».

12. Ως αιτιολογία της εν λόγω προταθείσας ρύθμισης αναφερόταν στη διαλαμβανόμενη στην πρόταση Αιτιολογική Έκθεση (σ. 24) ότι «[η] επιλογή αυτή δικαιολογείται από το ότι η διαδικασία εκτέλεσης του ευρωπαϊκού εντάλματος συλλήψεως πρέπει να είναι σύντομη και απλή, ενώ οι σχέσεις με τα τρίτα κράτη συνεχίζουν να υπόκεινται στον παραδοσιακό και περισσότερο χρονοβόρο μηχανισμό της εκδόσεως. Τα τρίτα κράτη θα πρέπει τελικά να υποβάλουν την αίτηση εκδόσεώς τους στο κράτος του οποίου οι δικαστικές αρχές εξέδωσαν το ευρωπαϊκό ένταλμα συλλήψεως». Σύμφωνα με τον S. PEERS, ό.π., η εν λόγω ρύθμιση δεν υιοθετήθηκε τελικά λόγω των εντατικών παρασκευαστικών ενεργειών ("lobbying") της κυβέρνησης των ΗΠΑ, καθώς οι διαβουλεύσεις για την Απόφαση-πλαίσιο ήταν σε εξέλιξη το φθινόπωρο του 2001 (οπότε και έλαβε χώρα το τρομοκρατικό χτύπημα της 11ης Σεπτεμβρίου στους Δίδυμους Πύργους της Νέας Υόρκης, εξαιτίας και του οποίου επισπεύσθηκε η θέσπιση σχετικής νομοθεσίας).

13. Βλ. σχετ. άρθρα 52 παρ. 3 και 53 ΧΘΔΕΕ, 6 ΣΕΕ. Από τη θεωρία, M. NOWAK / A. CHARBORD σε S. Peers ... [et al.] (eds), *The EU Charter of Fundamental Rights: a commentary*, Oxford-Portland (Oregon), 2014, σσ. 70 επ., 76 επ.

14. Βλ. ενδεικτ. υπόθεση *Trabelsi κατά Βελγίου* (Προσφυγή Νο 140/10), απόφαση της 4ης Σεπτεμβρίου 2014, σκ. 116, στην οποία παραπέμπει ο Γεν. Εισαγγελέας στις προτάσεις του (σκ. 78).

15. Βλ. σκ. 56 σχολιαζόμενης απόφασης, όπου παραπομπή στη σκ. 85 της ως άνω απόφασης. Για τη σημαντική αυτή απόφαση βλ. K. BOVEND'EERDT, *The joined cases Aranyosi and Căldăraru: a new limit to the mutual trust presumption in the Area of Freedom, Security, and Justice?*, *Utrecht Journal of International and European Law* 2016, 112 επ., προσβάσιμο σε <http://www.utrechtjournal.org/articles/10.5334/ujiel.337/>.

16. Έτσι και η ΔΕΚ C-112/00, *Schmidberger*, 12.06.2003, ECLI:EU:C:2003:333, σκ. 80, αναφορικά όμως με την ΕΣΔΑ [καθώς κατά τον χρόνο εκείνο δεν είχε αποκτήσει νομικά δεσμευτική ισχύ ο ΧΘΔΕΕ (για το τότε το κείμενο του βλ. ΕΕ 2000 C 364)], της οποίας βέβαια το τεκμήριο αυθεντικής ερμηνείας ανήκει στο ΕΔΔΑ (κατ' άρθρο 32 παρ. 1 ΕΣΔΑ).

17. Η οποία ισχύει στο πλαίσιο του ΟΗΕ και έχει κυρωθεί παρ' ημών με τον ν. 1782/1988.

18. Βλ. σκ. 57 σχολιαζόμενης απόφασης και εκεί παραπομπή στην απόφαση του ΕΔΔΑ *Saadi κατά Ιταλίας*, (Προσφυγή Νο 37201/06), απόφαση της 28ης Φεβρουαρίου 2008, σκ. 147.

(όπως οι εκθέσεις του Συμβουλίου της Ευρώπης και του ΟΗΕ και οι αποφάσεις του ΕΔΔΑ)¹⁹.

III. Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Στο πλαίσιο μιας ένωσης κρατών όπως η ΕΕ, είναι πλέον ανεπίτρεπτη η μη εξασφάλιση της προτεραιότητας των ΕΕΣ έναντι των αιτήσεων έκδοσης. Το Δικαστήριο, με τη σχολιαζόμενη απόφαση, κατ' αρχήν αναγνώρισε αυτήν την αναγκαιότητα (με την εξαίρεση των συμβάσεων έκδοσης μεταξύ της ΕΕ και τρίτων κρατών, καθώς και υπό την προϋπόθεση της ύπαρξης ποινικής δικαιοδοσίας του κράτους μέλους ιθαγένειας).

Περαιτέρω, η προκείμενη απόφαση, αν και αφορά σε περιπτώσεις αιτήσεων έκδοσης, μπορεί τρόπον τινά να ενταχθεί στην ομάδα των αποφάσεων²⁰ με τις οποίες το Δικαστήριο πρόσφατα μετέβαλε τη νομολογία του προς την κατεύθυνση της διασφάλισης των δικαιωμάτων των

εκζητούμενων βάσει ΕΕΣ. Η απόφαση, όπως προαναφέρθηκε, παραπέμπει σε απόφαση του ΕΔΔΑ. Καίτοι οι σχετικές αναφορές του ΔΕΕ θα μπορούσαν βέβαια να είναι περισσότερες²¹, αυτό καθαυτό το γεγονός της λήψης υπόψη σχετικής νομολογίας του ΕΔΔΑ δεν μπορεί παρά να αποτιμάται θετικά κάθε φορά, στο πλαίσιο ενός «διαλόγου» για την αλληλοκατανόηση (και την επίτευξη – έστω – κάποιας συνοχής στη νομολογία) των δυο ευρωπαϊκών περιφερειακών δικαστηρίων μεταξύ τους²².

19. Σκ. 58-59 σχολιαζόμενης απόφασης.

20. Και δη των εξής αποφάσεων: ΔΕΕ C-237/15 PPU, *Lanigan*, 16.07.2015, ECLI:EU:C:2015:474, C-294/16, *JZ*, 28.07.2016, ECLI:EU:C:2016:610, C-241/15, *Bob-Dogi*, 01.06.2016, ECLI:EU:C:2016:385, C-108/16 PPU, *Dworzecki*, 24.05.2016, ECLI:EU:C:2016:346, C-452/16 PPU, *Poltorak*, 10.11.2016, ECLI:EU:C:2016:858, C-477/16 PPU, *Kovalkovas*, 10.11.2016, ECLI:EU:C:2016:861. Βλ. σχετ. S. PEERS, Human Rights and the European Arrest Warrant: has the ECJ turned from poacher to gamekeeper?, 12.11.2016, προσβάσιμο σε <http://eulawanalysis.blogspot.gr/2016/11/human-rights-and-european-arrest.html>.

21. Πρβλ. προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα, ο οποίος παραπέμπει σε σημαντικό αριθμό αποφάσεων του ΕΔΔΑ. Πρόκειται για τις αποφάσεις: *Trabelsi κατά Βελγίου*, ό.π., *Saadi κατά Ιταλίας*, ό.π., *Soering κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (Προσφυγή No 14038/88), απόφαση της 7ης Ιουλίου 1989, *Vilvarajah και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (Προσφυγές Nos 13163/87, 13164/87, 13165/87, 13447/87 και 13448/87), απόφαση της 30ής Οκτωβρίου 1991, *Ahmed κατά Αυστρίας* (Προσφυγή No 25964/94), απόφαση της 17ης Δεκεμβρίου 1996, *Mamatkoulov et Askarov κατά Τουρκίας* (Προσφυγές Nos 46827/99 και 46951/99), απόφαση της 4ης Φεβρουαρίου 2005, *Othman (Abu Qatada) κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (Προσφυγή No 8139/09), απόφαση της 17ης Ιανουαρίου 2012.

22. Για την εν λόγω προβληματική βλ. Ο. ΤΣΟΛΚΑ, «*Ne bis in idem*» και εσωτερικό δυαδικό σύστημα κυρώσεων για την «αυτή παράβαση»: μια σύνθετη προβληματική εν μέσω «διασταυρώσεων» της ΕΣΔΑ με τον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ε.Ε., ΠoinXp, 2015, σ. 625 επ.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

II. ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

A. Επισκόπηση Νομολογίας (Ιούνιος – Αύγουστος 2016)

Επιμ.: Έρρικα Κ. Λόραμ

► Άρθρο 3 – Απαγόρευση βασανιστηρίων

Υποθέσεις A.B. και λοιποί κατά Γαλλίας (Προσφυγή Νο 11593/12), R.K. και λοιποί κατά Γαλλίας (Προσφυγή Νο 68264/14), R.C. και V.C. κατά Γαλλίας (Προσφυγή Νο 76491/14), R.M. και λοιποί κατά Γαλλίας (Προσφυγή Νο 33201/11), A.M. και λοιποί κατά Γαλλίας (Προσφυγή Νο 24587/12), αποφάσεις της 12ης Ιουλίου 2016

■ κράτηση ανηλίκων – απέλαση

Εν αναμονή απέλασης, οι προσφεύγοντες, οικογένειες με ανήλικα παιδιά από τη Ρωσία, Αρμενία και Ρουμανία, κρατήθηκαν στα διοικητικά κέντρα κράτησης που βρίσκονταν στην Toulouse-Cornebarrieu και στο Metz-Queuleu.

Στις υποθέσεις αυτές, που αφορούν στην κράτηση ασυνόδευτων ανήλικων αλλοδαπών σε κέντρα κράτησης μέχρι την εκτέλεση της διοικητικής απέλασης, το Δικαστήριο κατέληξε, μεταξύ άλλων, ότι υπήρξε παραβίαση του άρθρου 3, εξαιτίας της συνδρομής τριών παραγόντων: της νεαρής ηλικίας των παιδιών, της διάρκειας της κράτησής τους και του γεγονότος ότι οι υπό εξέταση εγκαταστάσεις δεν ήταν κατάλληλες για παιδιά.

Σχετικά με τις υλικοτεχνικές συνθήκες των κέντρων κράτησης ατόμων που πρόκειται να τύχουν διοικητικής απέλασης, τα κέντρα κράτησης Toulouse-Cornebarrieu και Metz-Queuleu ήταν ανάμεσα σ' αυτά που είχαν διαπιστευθεί ως κατάλληλα για την υποδοχή οικογενειών. Οι αρχές είχαν λάβει μέτρα, ώστε να διαχωρίζονται οι οικογένειες από τους λοιπούς κρατούμενους, να παρέχονται ειδικά προσαρμοσμένα υπνοδωμάτια και ο απαραίτητος εξοπλισμός για τη φροντίδα των παιδιών.

Όμως, το κέντρο Toulouse-Cornebarrieu κατασκευάστηκε ακριβώς δίπλα από έναν διάδρομο προσγείωσης αεροπλάνων και ήταν έτσι εκτεθειμένο σε συνθήκες ιδιαίτερως ισχυρής ηχο-μόλυνσης. Τα παιδιά που έχουν ανάγκη παιχνιδιού σε εξωτερικούς χώρους ήταν εκτεθειμένα σε υψηλά επίπεδα θορύβου.

Γενικότερα, οι εγγενείς περιορισμοί της κράτησης, που ήταν ιδιαίτερως δύσκολη για μικρά παιδιά, καθώς και οι συνθήκες της διαβίωσης στα κέντρα, ήταν στοιχεία που με βεβαιότητα προκάλεσαν άγχος στα τέκνα των προσφευγόντων. Ειδικότερα, στο κέντρο Metz-Queuleu, τα παιδιά υποβάλλονταν στις ανακοινώσεις που γίνονταν από τα μεγάφωνα του κέντρου και η εσωτερική αυλή του κέντρου για τις οικογένειες διαχωριζόταν από αυτή για τους άντρες μόνο με έναν μεταλλικό φράκτη, ο οποίος επέτρεπε να γίνεται αντιληπτό οτιδήποτε λάμβανε χώρα.

Πέραν μιας ελάχιστης περιόδου κράτησης, η οποία κρίνεται επιτρεπόμενη, η επαναλαμβανόμενη και συσσωρευμένη φύση αυτών των ψυχικών και συναισθηματικών επιβαρύνσεων είχε οπωσδήποτε δυσμενείς συνέπειες για τα μικρά παιδιά, ξεπερνώντας το σχετικό όριο που θέτει το άρθρο 3. Συνεπώς, η διάρκεια της κράτησης ήταν ένα στοιχείο μέγιστης σημασίας.

Η ελάχιστη περίοδος κράτησης υπερέβη τις δεκαοκτώ ημέρες για ένα παιδί τεσσάρων χρονών, υπό τις συνθήκες που εκτέθηκαν ανωτέρω (υπόθεση A.B. και λοιποί). Το ανήλικο, επειδή δεν ήταν δυνατόν να μείνει μόνο του, υποχρεώθηκε να συνοδεύσει τους γονείς του σε όλες τις συναντήσεις που απαιτούνταν, καθώς και στις διάφορες δικαστικές και διοικητικές ακροάσεις. Κατά τη διάρκεια των επισκέψεων αυτών, απαιτήθηκε να παρευρίσκεται δίπλα σε ένοπλους και άνευ στολής αστυνομικούς. Τέλος, εκτέθηκε στη συναισθηματική και ψυχική ταραχή που ένιωσαν οι γονείς του ως κρατούμενοι σ' έναν χώρο κράτησης, χωρίς να υπάρχει δυνατότητα να μην κρατηθεί μαζί με τους γονείς του ώστε να προστατευτεί.

Σημειώθηκε, επίσης, υπέρβαση της προαναφερθείσας ελάχιστης επιτρεπόμενης περιόδου κράτησης ενόψει διοικητικής απέλασης στην περίπτωση:

α) ενός παιδιού ηλικίας δυο και μισό ετών και ενός τεσσάρων μηνών, για διάστημα τουλάχιστον επτά ημερών (υπόθεση A.M. και λοιποί), β) ενός παιδιού επτά μηνών, για τουλάχιστον επτά ημέρες (υπόθεση R.M. και λοιποί), γ) ενός παιδιού δύο ετών, για περίοδο δέκα ημερών (υπόθεση R.C. και V.C.) και δ) ενός παιδιού δεκαπέντε μηνών, για τουλάχιστον εννέα ημέρες (υπόθεση R.K. και λοιποί).

Παραβίαση άρθρου 3 αναφορικά με τα παιδιά των προσφευγόντων.

Η κράτηση εν αναμονή διοικητικής απέλασης ενός παιδιού μαζί με τους γονείς του είναι συμβατή με το άρθρο 5 παρ. 1 (στ), μόνον εφόσον οι εθνικές αρχές αποδείξουν ότι κατέφυγαν στο έσχατο αυτό μέτρο, αφού προηγουμένως είχαν διασφαλίσει ότι δεν ήταν δυνατόν να επιβληθεί άλλο καταναγκαστικό μέτρο.

α) Υποθέσεις A.B. και λοιποί, R.M. και λοιποί και R.K. και λοιποί: εναλλακτικά μέτρα της κράτησης εν αναμονή διοικητικής απέλασης των οικογενειών δεν είχαν αναζητηθεί.

Παραβίαση άρθρου 5 παρ. 1 (στ) αναφορικά με τα παιδιά των προσφευγόντων.

β) Υποθέσεις A.M. και λοιποί: η εναλλακτική λύση της λήψης ενός λιγότερο καταναγκαστικού μέτρου απορρίφθη.

κε από τον νομάρχη, εξαιτίας της άρνησης της προσφεύγουσας να επικοινωνήσει με τη συνοριοφυλακή, ώστε να οργανωθεί η αποχώρησή της, ελλείψει εγγράφων ταυτότητας και του αβέβαιου τόπου διαμονής της.

γ) Υπόθεση *R.C. και V.C.*: η εναλλακτική λύση της επιλογής ενός λιγότερο καταναγκαστικού μέτρου απορρίφθηκε από τον νομάρχη, εξαιτίας της καταδίκης για σοβαρά αδικήματα της προσφεύγουσας, της ρητής επιθυμίας της να μην επιστρέψει στη χώρα καταγωγής της και του γεγονότος ότι δεν είχε γνωστή διεύθυνση.

Οι εθνικές αρχές είχαν επομένως προσπαθήσει επαρκώς να διαπιστώσουν εάν η κράτηση των οικογενειών αυτών αποτελούσε έσχατο μέτρο για το οποίο δεν υπήρχε εναλλακτική λύση.

Μη παραβίαση άρθρου 5 παρ. 1 (στ).

Το Δικαστήριο, επίσης, αποφάνθηκε ότι, εάν οι γαλλικές αρχές επιστρέψουν τους προσφεύγοντες πίσω στη Ρωσία, δεν θα συντελεσθεί παραβίαση του άρθρου 3 (υποθέσεις *R.M. και λοιποί* και *R.K. και λοιποί*).

Εντόπιση, επίσης, παραβίαση του άρθρου 5 παρ. 4 αναφορικά με τα παιδιά των προσφευγόντων (υποθέσεις *A.B. και λοιποί*, *R.M. και λοιποί* και *R.K. και λοιποί*) και παραβίαση του άρθρου 8 αναφορικά με όλους τους προσφεύγοντες (στις υποθέσεις *A.B. και λοιποί* και *R.K. και λοιποί*).

Αντιθέτως, δεν εντόπιση παραβίαση του άρθρου 5 παρ. 4 αναφορικά με τα παιδιά των λοιπών – πλην των ανωτέρω – προσφευγόντων και του άρθρου 8 αναφορικά με όλους τους λοιπούς προσφεύγοντες (στις υποθέσεις *A.M. και λοιποί* και *R.C. και V.C.*).

Άρθρο 41: οι αποζημιώσεις που επιδίκασε το Δικαστήριο στους προσφεύγοντες για ηθική βλάβη κυμαίνονταν από 1.500 έως 9.000 ευρώ.

► Άρθρο 6 – Δικαίωμα στη χρηστή απονομή της δικαιοσύνης

Υπόθεση *Al Dulimi και Montana Management Inc. κατά Ελβετίας (Προσφυγή Νο 5809/08)*, απόφαση της 21ης Ιουνίου 2016 του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης

επιβολή κυρώσεων – απόφαση Συμβουλίου Ασφαλείας Ηνωμένων Εθνών – έλλειψη δικαστικού ελέγχου

Ο πρώτος προσφεύγων είναι Ιρακινός υπήκοος που κατοικεί στην Ιορδανία και είναι διευθυντής μιας εταιρίας (δεύτερη προσφεύγουσα) που διέπεται από τη νομοθεσία του Παναμά και έχει έδρα στον Παναμά. Μετά από την εισβολή του Ιράκ στο Κουβέιτ, τον Αύγουστο του 1990, το Συμβούλιο Ασφαλείας των Ηνωμένων Εθνών υιοθέτησε μια σειρά αποφάσεων, καλώντας τα κράτη μέλη να επιβάλουν εμπάργκο στο Ιράκ, στους πόρους του Κουβέιτ που είχαν δημευθεί από το Ιράκ και στην

αεροπορία. Τον Αύγουστο του 1990, το Ελβετικό Ομοσπονδιακό Συμβούλιο εξέδωσε Διάταγμα, με το οποίο υιοθετούσε οικονομικά μέτρα κατά του Ιράκ. Σύμφωνα με τους προσφεύγοντες, τα περιουσιακά τους στοιχεία στην Ελβετία ήταν δεσμευμένα από τον Αύγουστο του 1990. Τον Σεπτέμβριο του 2002, η Ελβετία έγινε μέλος των Ηνωμένων Εθνών. Τον Μάιο του 2003, μετά από την πτώση της κυβέρνησης του Σαντάμ Χουσεΐν, το Συμβούλιο Ασφαλείας των Ηνωμένων Εθνών εξέδωσε τη με αριθμό 1483 Απόφαση, επιβάλλοντας στα κράτη την υποχρέωση να δημεύσουν περιουσιακά στοιχεία και οικονομικούς πόρους εκτός Ιράκ, που ανήκαν, στο προηγούμενο ιρακινό καθεστώς, σε ανώτερους αξιωματούχους του και σε εταιρίες που τελούσαν υπό τον έλεγχο ή τη διοίκησή του. Τον Νοέμβριο του 2003, μια Επιτροπή Κυρώσεων ανέλαβε το έργο να καταγράψει τα φυσικά και τα νομικά πρόσωπα, κατά των οποίων στόχευαν τα μέτρα αυτά. Τον Μάιο του 2004, προστέθηκαν στη λίστα τα ονόματα των προσφευγόντων.

Τον Μάιο του 2004, τα ονόματα των προσφευγόντων προστέθηκαν και στη λίστα που προσαρτήθηκε στο τροποποιημένο Ελβετο-Ιρακινό Διάταγμα. Τον ίδιο μήνα, το Ομοσπονδιακό Συμβούλιο υιοθέτησε νέο Διάταγμα, με διάρκεια ισχύος μέχρι 30 Ιουνίου 2010, σύμφωνα με το οποίο αποφασίστηκε η κατάσχεση των δημευθέντων ιρακινών περιουσιακών στοιχείων και οικονομικών πόρων και η μεταβίβασή τους στο Ταμείο Ανοικοδόμησης του Ιράκ.

Τον Δεκέμβριο του 2006, το Συμβούλιο Ασφαλείας των Ηνωμένων Εθνών αποφάσισε να υιοθετήσει διαδικασία διαγραφής από την εν λόγω λίστα. Τον Αύγουστο του 2004, οι προσφεύγοντες, με επιστολή τους, υπέβαλαν αίτημα στις ελβετικές Αρχές να ανασταλεί η διαδικασία δήμευσης των περιουσιακών τους στοιχείων. Καθώς όμως η αίτησή τους προς την Επιτροπή Κυρώσεων των Ηνωμένων Εθνών περί διαγραφής από τη λίστα παρέμενε χωρίς αποτέλεσμα, ζήτησαν με επιστολή τους, τον Σεπτέμβριο του 2005, να συνεχισθεί στην Ελβετία η έρευνα του αιτήματος περί της διαδικασίας δήμευσης. Παρόλες τις αντιρρήσεις τους, το Ομοσπονδιακό Τμήμα Οικονομικών Υποθέσεων διέταξε τη δήμευση των περιουσιακών τους στοιχείων και τη μεταφορά των χρηματικών ποσών στον τραπεζικό λογαριασμό του Ταμείου Ανοικοδόμησης του Ιράκ, εντός ενενήντα ημερών από την έναρξη ισχύος της απόφασης. Το Ομοσπονδιακό Τμήμα Οικονομικών Υποθέσεων υποστήριξε ότι τα ονόματα των προσφευγόντων εμφανίζονταν στη λίστα των φυσικών και των νομικών προσώπων που συνέταξε η Επιτροπή των Κυρώσεων, ότι η Ελβετία υποχρεούνταν να εφαρμόσει τις αποφάσεις του Συμβουλίου Ασφαλείας των Ηνωμένων Εθνών και ότι τα ονόματα θα διαγράφονταν από το παράρτημα του Διατάγματος για το Ιράκ, εφόσον λαμβανόταν σχετική απόφαση από την Επιτροπή Κυρώσεων των Ηνωμένων Εθνών. Οι προσφεύγοντες προσέφυγαν στο Ομοσπονδιακό Δικαστήριο, ζητώντας την ακύρωση της απόφασης.

Οι τρεις προσφυγές τους απορρίφθηκαν με αποφάσεις που είχαν σχεδόν πανομοιότυπο σκεπτικό. Επανήλθαν με νέα αίτηση διαγραφής, η οποία απορρίφθηκε στις 6 Ιανουαρίου 2009.

Τμήμα του Δικαστηρίου αποφάνθηκε, στις 26 Νοεμβρίου 2013, ότι υπήρξε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 της Σύμβασης. Έκρινε ότι, εφόσον δεν υπήρχε στο πλαίσιο των Ηνωμένων Εθνών δυνατότητα αποτελεσματικού και ανεξάρτητου ελέγχου της νομιμότητας καταγραφής των φυσικών και νομικών προσώπων στις σχετικές λίστες, ήταν αναγκαίο τα πρόσωπα αυτά να δύνανται να ζητούν από τα εθνικά δικαστήρια τον έλεγχο κάθε μέτρου που επιβάλλεται σύμφωνα με το καθεστώς επιβολής κυρώσεων. Τέτοια δυνατότητα δεν παρασχέθηκε στους προσφεύγοντες. Συναγόνταν, λοιπόν, το συμπέρασμα ότι είχε παραβιασθεί η ουσία του δικαιώματός τους σε πρόσβαση στη δικαιοσύνη.

Στις 14 Απριλίου 2014, η υπόθεση παραπέμφθηκε, μετά από αίτημα της εναγόμενης κυβέρνησης, στο Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης.

Το Ελβετικό Ομοσπονδιακό Δικαστήριο, κατά τις αποφάσεις που εξέδωσε τον Ιανουάριο του 2008, αρνήθηκε να εξετάσει τις καταγγελίες των προσφευγόντων ότι η απόφαση δήμευσης των περιουσιακών τους στοιχείων δεν συμμορφωνόταν με τις θεμελιώδεις εγγυήσεις περί δίκαιης δίκης, με αποτέλεσμα το δικαίωμά τους στη χρηστή απονομή δικαιοσύνης που εξασφαλίζει το άρθρο 6 παρ. 1 της Σύμβασης να έχει περισταλεί.

Με την εν λόγω άρνηση επιδιωκόταν ο θεμιτός σκοπός της διατήρησης της παγκόσμιας ειρήνης και ασφάλειας, καθώς απέρρευε από την πρόθεση της Ελβετίας να διασφαλίσει την αποτελεσματική εφαρμογή των υποχρεώσεων που ορίζονταν με τη με αριθμό 1483 απόφαση του Συμβουλίου Ασφαλείας των Ηνωμένων Εθνών.

Παρόλη τη σπουδαιότητα των εγγυήσεων της δίκαιης δίκης και, ειδικότερα, του δικαιώματος πρόσβασης σε δίκη κατά το άρθρο 6 παρ. 1, το Δικαστήριο δεν θεώρησε ότι πρόκειται για κανόνες αναγκαστικού δικαίου (jus cogens) στην παρούσα φάση.

Εφόσον μια απόφαση, όπως η με αριθμό 1483 (2003) απόφαση, δεν περιλαμβάνει κάποια σαφή ή ρητή διατύπωση που να αποκλείει την πιθανότητα δικαστικού ελέγχου των μέτρων που λαμβάνονται για την εφαρμογή της, θα πρέπει να ερμηνευθεί ως παρέχουσα εξουσιοδότηση στα δικαστήρια του εναγόμενου κράτους να προχωρούν σε αποτελεσματικό έλεγχο, ώστε να αποτρέπονται οι αυθαιρεσίες. Το Δικαστήριο, κατά συνέπεια, προκειμένου να κρίνει κατά πόσον τηρήθηκε μια δίκαιη ισορροπία ανάμεσα στην ανάγκη διασφάλισης του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των επιταγών προστασίας της παγκόσμιας ειρήνης και ασφάλειας, έλαβε υπόψη του τη φύση και τον σκοπό των μέτρων που απαιτούνταν να ληφθούν, σύμφωνα με τη με αριθμό 1483 απόφαση.

Στην περίπτωση ύπαρξης διαφωνίας για την απόφαση να προστεθεί στη λίστα κάποιο πρόσωπο ή να μην διαγραφεί απ' αυτήν, ήταν απαραίτητο τα εθνικά δικαστήρια να έχουν πρόσβαση σε ακριβή πληροφόρηση, προκειμένου να ασκήσουν τον απαραίτητο εξουχιστικό έλεγχο σε οποιαδήποτε τεκμηριωμένη και ουσιαστική καταγγελία περί αυθαίρετης καταχώρισης από πρόσωπα εγγεγραμμένα στη λίστα. Επομένως, οποιαδήποτε αδυναμία πρόσβασης σε τέτοιες πληροφορίες αποτελούσε επαρκή ένδειξη ότι το επίμαχο μέτρο ήταν αυθαίρετο, ιδιαίτε- ρως εάν η αδυναμία πρόσβασης ήταν παρατεταμένη, με αποτέλεσμα την παρακώλυση του δικαστικού ελέγχου. Κατά συνέπεια, οποιοδήποτε κράτος μέλος, του οποίου οι αρχές κατέστησαν δεσμευτική την καταχώριση ενός φυσικού ή νομικού προσώπου στη λίστα των κυρώσεων, προτού διασφαλίσουν – ή προτού να έχουν τη δυνατότητα να διασφαλίσουν – ότι η διαδικασία καταχώρισης δεν ήταν αυθαίρετη, θα φέρουν ευθύνη, σύμφωνα με το άρθρο 6 της Σύμβασης.

Το Δικαστήριο έκρινε πως η παρ. 23 της με αριθμό 1483 (2003) απόφασης δεν μπορεί να ερμηνευθεί ως αποκλείουσα τον δικαστικό έλεγχο των μέτρων που λαμβάνονται για την εφαρμογή της.

Υπ' αυτές τις προϋποθέσεις και στον βαθμό που διακυβεύονταν το άρθρο 6 παρ. 1 της Σύμβασης, η Ελβετία δεν αντιμετώπιζε στην παρούσα φάση σύγκρουση συμφερόντων που να επιφέρει την εμπλοκή του πρωταρχικού κανόνα του άρθρου 103¹ του Καταστατικού Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών. Κατά συνέπεια, το εναγόμενο κράτος δεν μπορεί παραδεκτώς να περιορισθεί στην επίκληση της δεσμευτικής φύσης των αποφάσεων του Συμβουλίου Ασφαλείας, αλλά θα πρέπει να πείσει το Δικαστήριο ότι έλαβε – ή τουλάχιστον επιχείρησε να λάβει – όλα τα πιθανά μέτρα, ώστε να προσαρμόσει το καθεστώς κυρώσεων στην ατομική κατάσταση των προσφευγόντων, εξασφαλίζοντας σ' αυτούς επαρκή προστασία από τυχόν αυθαιρεσία.

Το Ομοσπονδιακό Δικαστήριο δεν αποφάνθηκε επί της ουσίας ή επί της καταλληλότητας των μέτρων που απαιτούνταν να ληφθούν για την καταχώριση στη λίστα των προσφευγόντων. Αναφορικά με το ουσιαστικό περιεχόμενο των κυρώσεων – ήτοι το πάγωμα των περιουσιακών στοιχείων των υψηλόβαθμων αξιωματούχων του πρώην καθεστώτος του Ιράκ που επέβαλε η παρ. 23 της με αριθμό 1483 (2003) απόφασης – αποτελούσε επιλογή του Συμβουλίου Ασφαλείας των Ηνωμένων Εθνών, ως τελικού πολιτικού οργάνου λήψης αποφάσεων στον τομέα αυτόν. Εντούτοις, προτού ληφθούν οι προαναφερόμενες

1. Το άρθρο 103 του Χάρτη Ηνωμένων Εθνών ορίζει: «Αν υπάρχει σύγκρουση ανάμεσα στις υποχρεώσεις που έχουν τα κράτη Μέλη των Ηνωμένων Εθνών σύμφωνα με αυτόν τον Χάρτη και στις υποχρεώσεις που πηγάζουν από οποιαδήποτε άλλη διεθνή συμφωνία, θα υπερισχύουν οι υποχρεώσεις που πηγάζουν από τον Χάρτη».

αποφάσεις, οι ελβετικές αρχές όφειλαν να διασφαλίσουν ότι η διαδικασία καταχώρισης δεν ήταν αυθαίρετη. Στις αποφάσεις που εξέδωσε τον Ιανουάριο του 2008, το Ομοσπονδιακό Δικαστήριο περιορίστηκε να επιβεβαιώσει ότι όντως τα ονόματα των προσφευγόντων περιλαμβάνονταν στις λίστες που συνέταξε η Επιτροπή Κυρώσεων και ότι τα επίδικα περιουσιακά στοιχεία ανήκαν στην κυριότητά τους. Όμως, αυτό δεν ήταν αρκετό, ώστε να διασφαλισθεί ότι οι προσφεύγοντες δεν καταχωρήθηκαν αυθαίρετως.

Τουναντίον, οι προσφεύγοντες θα έπρεπε να είχαν τουλάχιστον την ευκαιρία να προσκομίσουν στο δικαστήριο κατάλληλα αποδεικτικά στοιχεία, ώστε να εξετασθεί η υπόθεσή τους στην ουσία της και να προσπαθήσουν να καταδείξουν ότι συμπεριλήφθηκαν στις επίμαχες λίστες αυθαίρετως. Συνεπώς, ο πυρήνας του δικαιώματος πρόσβασης των προσφευγόντων στο δικαστήριο είχε διαταραχθεί.

Επίσης, είχαν επιβληθεί και εξακολουθούσαν να επιβάλλονται μέγιστοι περιορισμοί στους προσφεύγοντες. Τον Νοέμβριο του 2006, είχε διαταχθεί η δήμευση των περιουσιακών τους στοιχείων. Είχαν, επομένως, στερηθεί της πρόσβασης στα περιουσιακά τους στοιχεία για μεγάλο χρονικό διάστημα, παρόλο που η απόφαση κατάσχεσης δεν είχε ακόμη εκτελεσθεί. Το γεγονός ότι για πάρα πολλά χρόνια δεν είχαν τη δυνατότητα να προσβάλλουν τα μέτρα δήμευσης ήταν αδιανόητο για μια δημοκρατική κοινωνία.

Το σύστημα κυρώσεων των Ηνωμένων Εθνών και, ειδικότερα, η διαδικασία καταχώρισης των φυσικών και νομικών προσώπων στη λίστα και ο τρόπος χειρισμού των αιτήσεων διαγραφής από τη λίστα δέχθηκαν σοβαρή, επανειλημμένη και σταθερή κριτική από τους ειδικούς εισηγητές των Ηνωμένων Εθνών, η οποία και επαναλήφθηκε και από πηγές εκτός Ηνωμένων Εθνών. Η ίδια η εναγόμενη Κυβέρνηση παραδέχθηκε ότι το σύστημα που εφαρμόστηκε στην παρούσα υπόθεση, το οποίο προσέφερε τη δυνατότητα στους προσφεύγοντες να προσφύγουν σε «εστιακό σημείο» για να αιτηθούν τη διαγραφή των ονομάτων τους από τις λίστες των Ηνωμένων Εθνών, δεν προσέφερε επαρκή προστασία. Επομένως, η πρόσβαση σ' αυτές τις διαδικασίες δεν μπορεί να αποτελέσει υποκατάστατο ενός κατάλληλου δικαστικού ελέγχου από την πλευρά του εναγόμενου κράτους ή τουλάχιστον να προσφέρει μερική αποζημίωση για την έλλειψη τέτοιου ελέγχου.

Οι ελβετικές αρχές έλαβαν συγκεκριμένα, πρακτικά μέτρα, προκειμένου να βελτιώσουν την κατάσταση των προσφευγόντων, αποδεικνύοντας έτσι ότι η με αριθμό 1483 (2003) απόφαση μπορούσε να εφαρμοσθεί με έναν βαθμό ευελιξίας. Όμως, τα μέτρα αυτά δεν ήταν επαρκή ενόψει των ανωτέρω υποχρεώσεων της Ελβετίας κατά το άρθρο 6 παρ. 1 της Σύμβασης.

Παραβίαση άρθρου 6.

Άρθρο 41: δεν επιδικάσθηκε αποζημίωση στους προσφεύγοντες.

Υπόθεση Παπαϊωάννου κατά Ελλάδας (Προσφυγή Νο 18880/15), απόφαση της 2ης Ιουνίου 2016

ΣΤΕ – απόρριψη προσφυγής – έλλειψη αποδείξεων – παραδεκτό

Σύμφωνα με μια τροποποίηση που επήλθε το 2010 στον Κανονισμό Λειτουργίας του Συμβουλίου της Επικρατείας, για να είναι αποδεκτή μια προσφυγή, θα πρέπει να δηλώνεται είτε ότι δεν υπήρχε προηγούμενη νομολογία του δικαστηρίου σχετικά με το εν λόγω νομικό ζήτημα είτε ότι η νομική βάση της απόφασης που προσβάλλεται έρχεται σε αντίθεση με αποφάσεις των τριών ανώτατων δικαστηρίων της χώρας.

Τον Οκτώβριο του 2012, ο προσφεύγων προσέβαλε ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας μια απόφαση του Διοικητικού Εφετείου, η οποία ήταν απορριπτική γι' αυτόν. Σύμφωνα με τα προαναφερόμενα, ανέφερε σε συγκεκριμένη ενότητα της αίτησής του ότι δεν υπήρχε προηγούμενη νομολογία του ΣΤΕ σχετικά με το εν λόγω ζήτημα. Επιχειρηματολόγησε, επίσης, ότι η συγκεκριμένη διάταξη του Κανονισμού παραβίαζε τη συνταγματικά κατοχυρωμένη αρχή της διάκρισης των εξουσιών, καθώς αναβάθμιζε τη νομολογία στο επίπεδο της πηγής δικαίου.

Τον Δεκέμβριο του 2014, το ΣΤΕ απέρριψε την αίτησή του, με το σκεπτικό ότι δεν πληρούνταν οι προϋποθέσεις παραδεκτού που έθετε η επίμαχη διάταξη του Κανονισμού.

Η επίμαχη νομοθετική διάταξη επιδίωκε να τροποποιήσει και να επισπεύσει τη διαδικασία ενώπιον του ΣΤΕ και να ελαφρύνει τον φόρτο εργασίας του. Σκοπός της ήταν να προσφέρει τη δυνατότητα στο ΣΤΕ να αποφασίζει άμεσα σε υποθέσεις που εγείρουν ζητήματα γενικού ενδιαφέροντος και έτσι να εξασφαλίσει τη γρήγορη δημιουργία νομολογίας που θα μπορούσε σε παρόμοιες υποθέσεις να ακολουθηθεί από κατώτερα διοικητικά δικαστήρια. Επομένως, επιδιωκόταν ως θεμιτός σκοπός η αποτελεσματική λειτουργία του δικαστηρίου.

Προκειμένου να χαρακτηριστεί παραδεκτή μια αίτηση ενώπιον του ΣΤΕ, η νέα διάταξη απαιτούσε από τον αιτούντα να καταδείξει επακριβώς και λεπτομερώς, στο προίμιο της αίτησής του, είτε ότι δεν υπήρχε νομολογία για το υπό εξέταση νομικό ζήτημα είτε ότι κάθε ένας από τους λόγους της αιτήσεως αναδείκνυε ένα συγκεκριμένο νομικό ερώτημα, καθοριστικό για την επίλυση της διαφωνίας, καθώς και ότι η νομική αυτή επίλυση ήταν σε αντίθεση με την καθιερωμένη νομολογία του ΣΤΕ ή άλλου ανωτέρου δικαστηρίου ή με οριστική απόφαση κατώτερου διοικητικού δικαστηρίου. Η διάταξη αυτή υπήρξε ήδη αντικείμενο της νομολογίας του ΣΤΕ, το οποίο είχε αποσαφηνίσει την έννοιά της. Επομένως, οι τυπικές προϋποθέσεις για την υποβολή αιτήσεως ενώπιον του ΣΤΕ ήταν σαφείς και προβλεπόμενες και είχαν ως σκοπό τη διασφάλιση της αρχής της ασφάλειας δικαίου.

Στην παρούσα υπόθεση, το ερώτημα που τέθηκε από τον προσφεύγοντα σχετικά με τη συνταγματικότητα της

σχετικής διάταξης είχε ήδη αντιμετωπισθεί και αποτελέσει αντικείμενο πλούσιας νομολογίας. Η απόφαση στην οποία το ΣΤΕ αποφάνθηκε ως προς τη συνταγματικότητα της διάταξης είχε εκδοθεί τρεις μήνες πριν από την υποβολή της αίτησης του προσφεύγοντα. Ως προς το επιχείρημα του προσφεύγοντα σχετικά με την έλλειψη δεδικασμένου, είχε διατυπωθεί τόσο λακωνικά, χωρίς ξεκάθαρη αναφορά και εξήγηση σχετικά με το ερώτημα που δεν είχε καλυφθεί από προηγούμενη νομολογία.

Λαμβάνοντας υπόψη τον ρόλο του ΣΤΕ στη διασφάλιση της συνέχειας της νομολογίας, η επιβολή μιας αυστηρότερης προϋπόθεσης ως προς το παραδεκτό μιας αίτησης ενώπιόν του ήταν αποδεκτή. Επίσης, η υποβολή του παραδεκτού μιας αίτησης στην ύπαρξη υποκειμενικών προϋποθέσεων που θα έπρεπε να καταδειχθούν από τον αιτούντα, κατά τρόπο που ορίζει ο νόμος και έχει ερμηνευθεί από τα διοικητικά δικαστήρια, δεν ήταν αυτή καθ' εαυτή δυσανάλογη ή σε παράβαση του δικαιώματος πρόσβασης στο ΣΤΕ.

Επομένως, ο προσφεύγων δεν στερήθηκε κατ' ουσίαν το δικαίωμα πρόσβασης στο δικαστήριο. Οι εν λόγω περιορισμοί επιδίωκαν θεμιτό σκοπό και διατηρούσαν, κατά την εφαρμογή τους, μια λογική σχέση μεταξύ των μέσων και του επιδιωκόμενου σκοπού. Συνεπώς, ο προσφεύγων δεν υπέστη δυσανάλογο περιορισμό του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο που διασφαλίζει το άρθρο 6 της Σύμβασης.

Μη παραβίαση άρθρου 6.

► Άρθρο 8 – Δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής

Υπόθεση Φουρκιώτης κατά Ελλάδα (Προσφυγή Νο 7458/11), απόφαση της 16ης Ιουνίου 2016

Δικαίωμα επικοινωνίας – πατέρας και τέκνο – δικαστική απόφαση

[Βλ. στο παρόν τεύχος της ΕΕΕυρΔ, Παρατηρήσεις Α. Καλλίδου, σ. 495]

Με μια απόφαση ασφαλιστικών μέτρων, τον Φεβρουάριο του 2011, αποδόθηκε η επιμέλεια των δύο παιδιών στη μητέρα τους, με δικαίωμα επικοινωνίας στον προσφεύγοντα, πατέρα των παιδιών. Όμως, ο προσφεύγων συνάντησε δυσκολίες στην άσκηση του δικαιώματος επικοινωνίας και τελικά αδυνατούσε παντελώς να επικοινωνήσει με τα παιδιά του. Οι ποινές που προέβλεπε η απόφαση, σε περίπτωση μη συμμόρφωσης – κράτηση ή χρηματική ποινή –, δεν απέτρεψαν τη μητέρα των παιδιών να εμποδίσει τον προσφεύγοντα από την επικοινωνία με τα παιδιά του κατά τις προβλεπόμενες ημερομηνίες.

Έτσι, ο προσφεύγων κατήγγειλε την αποτυχία των αρχών να λάβουν μέτρα εφαρμογής του δικαιώματος επικοινωνίας και την άρνηση των εισαγγελικών αρχών να του χο-

ρηγήσουν αντίγραφα των ψυχιατρικών εκθέσεων και της κοινωνικής λειτουργού.

Ο εισαγγελέας δεν έλαβε υπόψη του το γεγονός ότι ο προσφεύγων δεν είχε επαφή με τα παιδιά του για αρκετούς μήνες και ότι η παρέλευση αυτού του χρονικού διαστήματος χωρίς επαφή είχε ήδη συντελέσει στο να απορρίπτουν τα παιδιά τον πατέρα τους. Δεν ακολουθήθηκε κάποια συμβιβαστική ή μη συγκρουσιακή προσέγγιση, ώστε να διευκολυνθεί η αποκατάσταση της οικογενειακής σχέσης του πατέρα με τα παιδιά του.

Ο προσφεύγων άσκησε μια σειρά αγωγών και καταγγελιών ενώπιον του ειρηνοδικείου, αλλά, εν τέλει, μταιώθηκαν οι σχετικές διαδικασίες, με βούληση του προσφεύγοντος, ο οποίος δήλωσε ότι δεν επιθυμούσε να επιβληθεί χρηματική ποινή, πολλώ δε μάλλον ποινή φυλάκισης, στη μητέρα των παιδιών του.

Το Δικαστήριο συμφώνησε ότι τα ανωτέρω μέτρα δεν ήταν πάντα απαραίτητα κατάλληλα σε υποθέσεις σαν την παρούσα. Η επιβολή μέτρων που, σε υποθέσεις άσκησης δικαιώματος επιμέλειας ή επικοινωνίας, αφορούν σε στέρηση της ελευθερίας ενός εκ των γονέων θα πρέπει να θεωρηθεί ως εξαιρετικό μέτρο, το οποίο εφαρμόζεται, μόνον όταν χρησιμοποιήθηκαν ή εξετάστηκαν ήδη εναλλακτικά μέσα.

Οι αρχές δεν εκπλήρωσαν το καθήκον τους να λάβουν άμεσα και πρακτικά μέτρα, προκειμένου να ενθαρρύνουν τα μέρη να συνεργαστούν καλύτερα, έχοντας παράλληλα υπόψη το συμφέρον των παιδιών, το οποίο επίσης συνίστατο στο να μην επιτραπεί μια αραίωση ή, χειρότερα, μια διάλυση τη σχέσης με τον πατέρα. Οι αρχές δεν επέβλεψαν, επίσης, την εκτέλεση της απόφασης σχετικά με την άσκηση του δικαιώματος επικοινωνίας του πατέρα. Πέραν την έρευνας της κοινωνικής λειτουργού που διήρκεσε πέντε μήνες και τη διάταξη ο εισαγγελέας ανηλίκων, κατόπιν αιτήματος του προσφεύγοντος τον Μάρτιο του 2011, δεν λήφθηκε κανένα άλλο μέτρο από τις αρχές. Η εν λόγω έρευνα και οι συνεπακόλουθες εκθέσεις που συντάχθηκαν δεν οδήγησαν στην εφαρμογή κάποιου συγκεκριμένου μέτρου. Η επιστολή που απέστειλε, τον Σεπτέμβριο του 2011, ο προσφεύγων στον Εισαγγελέα του Αρείου Πάγου, με την οποία παραπονούνταν για την αδράνεια του Εισαγγελέα ανηλίκων, δεν είχε λάβει καν απάντηση. Με τον τρόπο αυτόν, οι αρχές επέτρεψαν την εδραίωση μιας κατάστασης, αγνοώντας την απόφαση του Φεβρουαρίου του 2011.

Κατά τη διάρκεια της περιόδου αυτής, ο προσφεύγων, εξαιτίας της συμπεριφορά της συζύγου του, στερήθηκε οποιασδήποτε επαφής με τα παιδιά του.

Επιπλέον, τα τέκνα του προσφεύγοντος δεν είχαν την ευκαιρία να διατηρήσουν και να βελτιώσουν τη σχέση τους με τον πατέρα τους. Παρόλο που η αποτυχία προόδου σχετικά με την επαφή του προσφεύγοντος με τα τέκνα

του οφειλόταν, καταρχήν, στην έλλειψη συνεργασίας της μητέρας, εντούτοις, η έλλειψη αυτή δεν απάλλασε τις αρχές από το καθήκον τους να εφαρμόζουν κάθε μέτρο κατάλληλο για τη διατήρηση των οικογενειακών δεσμών.

Σχετικά με την άρνηση των αρχών να κοινοποιήσουν στον προσφεύγοντα τις εκθέσεις των παιδοψυχολόγων, κρίνεται ως ιδιαίτερης σημασίας για τους γονείς να μπορούν να χρησιμοποιήσουν κάθε επιχείρημα προς στήριξη της διατήρησης επαφής με τα παιδιά τους και να μπορούν να έχουν πρόσβαση στις εκθέσεις που συντάσσουν οι ψυχολόγοι σε υποθέσεις σχετικές με δικαίωμα επικοινωνίας με το τέκνο τους. Στην παρούσα υπόθεση, δεν λήφθηκε κανένα μέτρο από τον Εισαγγελέα ανηλίκων, κατόπιν των εκθέσεων που ανέφεραν την ανάγκη ψυχολογικής υποστήριξης όλων των μελών της οικογένειας του προσφεύγοντος.

Το Δικαστήριο δεν μπορούσε να ασκήσει κριτική για το γεγονός ότι ο προσφεύγων δεν επιδίωξε τη συνέχιση της αστικής και ποινικής διαδικασίας, η οποία θα επέτρεπε στις αρχές να επιβάλουν δεσμευτικά μέτρα στη μητέρα, όπως χρηματικές ποινές ή ακόμη και φυλάκιση. Μολονότι οι αρχές ήταν ενήμερες για την παρακώλυση, από τη μητέρα, του δικαιώματος επικοινωνίας του πατέρα, δεν έλαβαν κάποιο σχετικό μέτρο και μετά βίας έλαβαν υπόψη την κατάσταση. Με αυτά τα δεδομένα, το Δικαστήριο παρατήρησε ότι ο Εισαγγελέας ανηλίκων δεν έλαβε καμία δράση μετά την παραλαβή των εκθέσεων της κοινωνικής υπηρεσίας και αρνήθηκε να αποστείλει τις εκθέσεις αυτές στον προσφεύγοντα, οι οποίες θα του επέτρεπαν να αναλάβει σημαντική συνεργασία με τους παιδοψυχολόγους.

Συνεπώς, οι αρχές δεν έπραξαν αυτό που θεωρούνταν ευλόγως αναμενόμενο, προκειμένου να εκπληρώσουν τη θετική υποχρέωση λήψης μέτρων ενίσχυσης της επικοινωνίας του προσφεύγοντος με τα παιδιά του και προστασίας του δικαιώματος σεβασμού της οικογενειακής του ζωής.

Παραβίαση άρθρου 8.

Άρθρο 41: το Δικαστήριο επιδίκασε στον προσφεύγοντα το ποσό των 7.000 ευρώ ως αποζημίωση για ηθική βλάβη. Βλ. στο παρόν τεύχος της ΕΕΕυρΔ, Παρατηρήσεις Α. Καλλίδου, σ. 495.

► Άρθρο 1 Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου – Προστασία της ιδιοκτησίας

Υπόθεση Μαμάτας και λοιποί κατά Ελλάδας (Προσφυγές Νος 63066/14, 64297/14 και 66106/14) απόφαση της 21ης Ιουλίου 2016

απόλαυση δικαιώματος περιουσίας – εθνικό χρέος – μείωση ονομαστικής τιμής ομολόγων – έλλειψη συναίνεσης ιδιωτών επενδυτών

Τον Ιούνιο του 2011, όταν η ελληνική κρίση χρέους βρισκόταν στην κορύφωσή της, οι διεθνείς θεσμικοί επενδυτές, οι οποίοι είχαν δανείσει στην Ελλάδα ποσά που υπερέβαιναν τη δανειοληπτική της δυνατότητα, παραδέχθηκαν ότι είχαν μερίδιο ευθύνης. Παραιτήθηκαν του δικαιώματος της επιστροφής των ποσών που είχαν δανείσει και διαπραγματεύθηκαν μια συναινετική μείωση των απαιτήσεών τους από το Ελληνικό κράτος. Την περίοδο εκείνη, οι αρχές δήλωσαν ότι η διαδικασία αυτή δεν αφορά ιδιώτες ομολογιούχους. Όμως, όταν τέθηκε σε ισχύ η νέα νομοθεσία, οι ιδιώτες ομολογιούχοι, συμπεριλαμβανομένων των προσφευγόντων, υποβλήθηκαν, ενάντια στη θέλησή τους και χωρίς να έχουν συμμετάσχει προηγουμένως στις διαπραγματεύσεις μεταξύ του κράτους και των θεσμικών επενδυτών, σε μια διαδικασία ανταλλαγής των ομολόγων που κατείχαν, με άλλα, μικρότερης αξίας ασφάλισης κινδύνου, που εξέδωσε το κράτος με σκοπό την απομείωση του ελληνικού δημόσιου χρέους.

Σύμφωνα με τον νόμο, οι κάτοχοι ελληνικών ομολόγων είχαν, κατά τον χρόνο λήξης της ασφάλισης κινδύνου, χρηματική απαίτηση κατά του κράτους ισάξια με την ονομαστική αξία των ομολόγων που κατείχαν. Μπορούσαν, επομένως, να ισχυριστούν ότι είχαν «εύλογη προσδοκία» ότι θα ικανοποιούνταν οι αξιώσεις τους σύμφωνα με τον νόμο και, με αυτή την έννοια, διέθεταν «περιουσία», που καλυπτόταν από τις διαδικαστικές εγγυήσεις που έθετε το άρθρο 1 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου.

Η νέα νομοθεσία οδήγησε στη σύναψη συμφωνίας μεταξύ του κράτους και των ομολογιούχων, που περιελάμβανε την ενεργοποίηση ρητρών συλλογικής δράσης, σύμφωνα με την οποία οι αποφάσεις θα λαμβάνονταν με αυξημένη πλειοψηφία. Η συμφωνία αυτή τροποποίησε τις συνθήκες που ρύθμιζαν τα ομόλογα, περιλαμβάνοντας περικοπή της ονομαστικής αξίας τους και δέσμευση της μειοψηφίας των ομολογιούχων, όπως οι προσφεύγοντες.

Η υποχρεωτική συμμετοχή των προσφευγόντων στη διαδικασία αυτή και η αλλαγή των επιλεγόμενων ασφαλίσεων κινδύνου ισοδυναμούσε με παρέμβαση στο δικαίωμα απόλαυσης της περιουσίας τους, παρέμβαση, όμως, που προβλεπόταν από νόμο και οι συνέπειες μη συμμόρφωσης με αυτήν ήταν ορισμένες.

Κατά τη διάρκεια της σοβαρής πολιτικής, οικονομικής και κοινωνικής κρίσης στην Ελλάδα, το εναγόμενο κράτος δικαιολογημένα έλαβε μέτρα, ώστε να πετύχει τους στόχους της διατήρησης της οικονομικής σταθερότητας και της αναδιάρθρωσης του χρέους προς το συμφέρον της κοινωνίας. Επομένως, εφόσον η διαδικασία ανταλλαγής είχε ως αποτέλεσμα την απομείωση του ελληνικού χρέους, η επίμαχη παρέμβαση στόχευε στην προστασία του δημόσιου συμφέροντος.

Τα ομόλογα των προσφευγόντων ακυρώθηκαν και αντικαταστάθηκαν με νέα χρεόγραφα, που επέφεραν απώλεια κεφαλαίου ύψους 53,5%. Η απώλεια αυτή, που κα-

ταρχάς είναι σημαντική, δεν ήταν αρκετά μεγάλη ώστε να προκαλέσει, ως νομική συνέπεια, την ακύρωση ή την αμελητέα επιστροφή της επένδυσης των προσφευγόντων σε κρατικά ομόλογα.

Το ποσό που οι προσφεύγοντες ανέμεναν να λάβουν κατά τη λήξη των ομολόγων που κατείχαν δεν μπορεί να αποτελέσει σημείο αναφοράς για την εκτίμηση του μεγέθους της απώλειας που υπέστησαν. Η ονομαστική αξία του ομολόγου δεν ήταν η πραγματική χρηματιστηριακή του αξία κατά τη στιγμή της θέσπισης της επίμαχης νομοθεσίας από το κράτος. Η αξία αυτή είχε πιθανόν ήδη μειωθεί από την υποβάθμιση της φερεγγυότητας του κράτους, η οποία θα είχε ως συνέπεια, τον Αύγουστο του 2015, το κράτος να μην μπορεί να ανταποκριθεί στις υποχρεώσεις των συμβατικών ρητρών που περιείχαν τα παλιά ομόλογα, δηλαδή πριν από τη θέσπιση της νέας νομοθεσίας.

Κατά τον χρόνο έκδοσης των χρεογράφων που κατείχαν οι προσφεύγοντες, ούτε αυτά ούτε η ελληνική νομοθεσία προέβλεπε τη δυνατότητα εφαρμογής ρητρών συλλογικής δράσης. Οι ρήτρες αυτές, όμως, ήταν κοινή πρακτική στις διεθνείς αγορές και συμπεριλήφθηκαν σε όλες τις κρατικές ασφαλίσεις κινδύνου στη νέα εποχή του ευρώ, με ημερομηνία λήξης πέραν του έτους. Επίσης, εάν έπρεπε να υπάρχει ομοφωνία μεταξύ των ομολογιούχων για την αναδιάρθρωση του ελληνικού χρέους ή εάν η διαδικασία ανταλλαγής περιοριζόταν μόνο σε όσους είχαν συμφωνήσει, τότε όλο το πλάνο θα είχε σίγουρα καταρρεύσει.

Οι συλλογικές ρήτρες δράσης ήταν ένας κατάλληλος και απαραίτητος τρόπος μείωσης του ελληνικού δημόσιου χρέους, που έσωσε το εναγόμενο κράτος από τη χρεωκοπία. Η επένδυση σε ομόλογα πάντοτε ενέχει κινδύνους. Επιπλέον, το Γενικό Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης είχε απορρίψει προσφυγή κατά της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας που κατέθεσαν 200 Ιταλοί υπήκοοι, κάτοχοι ελληνικών κρατικών ομολόγων.

Συνεπώς, με την επίμαχη πράξη, η Ελλάδα δεν διατάραξε τη δίκαιη ισορροπία μεταξύ του δημοσίου συμφέροντος και της προστασίας της περιουσίας των προσφευγόντων ούτε επέβαλε προσωπικά στους τελευταίους υπέρμετρο βάρος.

Έχοντας υπόψη αυτούς τους συλλογισμούς και το ευρύ περιθώριο εκτίμησης που αποδίδεται στα συμβαλλόμενα κράτη στο πεδίο αυτό, τα επίμαχα μέτρα δεν μπορούν να θεωρηθούν δυσανάλογα προς τον θεμιτό σκοπό.

Μη παραβίαση άρθρου 1 Πρώτου Πρωτοκόλλου

Το Δικαστήριο έκρινε, επίσης, ότι δεν υπήρξε παραβίαση του άρθρου 14, σε συνδυασμό με το άρθρο 1 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου, καθώς η διαδικασία ανταλλαγής που εφαρμόστηκε στις ασφαλίσεις κινδύνου των προσφευγόντων δεν παραβίασε το δικαίωμα στην απόλαυση της περιουσίας τους χωρίς διακρίσεις.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

Β. Σχολιασμένη Νομολογία ΕΔΔΑ

► Το δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής κατά το άρθρο 8 ΕΣΔΑ

Δικαίωμα επικοινωνίας πατέρα με τέκνα και ανεπάρκεια εσωτερικών νομικών διαδικασιών για την άσκησή του

οικογενειακές διαφορές – αποτελεσματική προσφυγή – θετικές υποχρεώσεις κράτους – παραβίαση με παράλειψη – δικαστικές αρχές – παιδοψυχιατρικές εκθέσεις – δίκαιη ικανοποίηση

ΕΔΔΑ, Προσφυγή Νο 74758/11, Υπόθεση Φουρκιώτης κατά Ελλάδας, απόφαση της 16ης Ιουνίου 2016

Στην υπόθεση αυτή, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (στο εξής ΕΔΔΑ) έκρινε ότι η Ελλάδα, με τη στάση της δεν ανταποκρίθηκε στη θετική της υποχρέωση να λάβει επαρκή μέτρα προς την κατεύθυνση της διευκόλυνσης μιας πιθανής επανένωσης του προσφεύγοντα με τα παιδιά του και να προστατέψει το δικαίωμα του τελευταίου στον σεβασμό της οικογενειακής του ζωής, παραβιάζοντας έτσι το άρθρο 8 της Σύμβασης.

Ο προσφεύγων, κ. Φουρκιώτης, διατάχθηκε, με την απόφαση αρ. 4823/2010 της 9ης Ιουνίου 2010 του Μονομελούς Πρωτοδικείου Αθηνών επί αιτήσεως ασφαλιστικών μέτρων της συζύγου του Ι. Π., σε μετοίκηση από την οικογενειακή κατοικία και σε καταβολή προσωρινής διατροφής για την Ι. Π. και τα τέκνα του, ενώ με την ίδια απόφαση ορίσθηκε και ο τρόπος επικοινωνίας του με τα τέκνα του. Κατόπιν αίτησης, αφενός, της Ι. Π., την 11η Οκτωβρίου 2010, να απαγορευθεί η επικοινωνία μεταξύ του προσφεύγοντα και των παιδιών του και, αφετέρου, του προσφεύγοντα, την 22η Οκτωβρίου 2010, να του αποδοθεί η επιμέλεια των παιδιών, το δικαστήριο, με την απόφασή του με αρ. 1376/2011 της 14ης Φεβρουαρίου 2011, απένειμε προσωρινά την επιμέλεια των παιδιών στην Ι. Π., ρυθμίζοντας προσωρινά και την επικοινωνία του προσφεύγοντα με τα τέκνα του. Παρά την προσωρινή αυτή απόφαση, ο προσφεύγων αντιμετώπισε δυσκολίες στην άσκηση των δικαιωμάτων του για επαφή με τα παιδιά του, ενώ μάλιστα, στη συνέχεια, του κατέστη παντελώς αδύνατο να έχει επαφή με αυτά. Παρά τις προβλεπόμενες από την ίδια την απόφαση κυρώσεις, όπως η στερητική της ελευθερίας ποινή και η χρηματική ποινή, για την περίπτωση της μη συμμόρφωσης, οι όροι της απόφασης δεν έγιναν σεβαστοί από την Ι. Π. και ο προσφεύγων ζήτησε την αρωγή των δικαστικών αρχών. Συγκεκριμένα, επικοινωνώντας την 9η Μαρτίου 2011 με τον Εισαγγελέα Ανηλίκων και ζήτησε από αυτόν να λάβει όλα τα αναγκαία μέτρα για την προστασία των συμφερόντων των παιδιών του και της σχέσης του μαζί τους. Ο Εισαγγελέας διέταξε κοινωνική έρευνα, στο πλαίσιο της οποίας

και συντάχθηκαν σχετικές εκθέσεις, αντίγραφα των οποίων όμως αρνήθηκε να χορηγήσει στον προσφεύγοντα, όταν ο τελευταίος τα ζήτησε.

Την 7η Σεπτεμβρίου 2011, ο προσφεύγων απευθύνθηκε στον Εισαγγελέα του Αρείου Πάγου, παραπονούμενος για την αδράνεια του Εισαγγελέως Ανηλίκων, ωστόσο, ουδέποτε έλαβε απάντηση, με αποτέλεσμα να μην έχει ξαναδεί τα παιδιά του από την 30ή Ιουνίου 2011. Εν κατακλείδι, ο προσφεύγων απευθύνθηκε στο ΕΔΔΑ, επικαλούμενος ιδίως την παράβαση των άρθρων 6 παρ. 1 της Σύμβασης και του άρθρου 8 συνδυαζόμενου με το άρθρο 13, λόγω της απουσίας αποτελεσματικής προσφυγής, στο πλαίσιο της οποίας θα μπορούσε να προβάλει την ανεπαρκή προστασία του δικαιωμάτων του που απορρέει από το άρθρο 8 της Σύμβασης, λόγω ανεπάρκειας των εσωτερικών διαδικασιών.

Παρατηρήσεις

Αναστασία Καλλίδου*

Ι. Η απόφαση του ΕΔΔΑ

Επί του ισχυρισμού για παραβίαση του άρθρου 8

Το ΕΔΔΑ, ως κύριος του νομικού χαρακτηρισμού των περιστατικών της υπόθεσης, δεν θεώρησε ότι δεσμεύεται από τους αντίστοιχους χαρακτηρισμούς των προσφευγόντων ή της Κυβέρνησης. Δυνάμει της αρχής ότι το δικαστήριο γνωρίζει τον νόμο (*iusa novit curia*), το ΕΔΔΑ έχει, για παράδειγμα, εξετάσει αυτεπαγγέλτως αιτιάσεις υπό το πρίσμα ενός άρθρου ή μιας παραγράφου την οποία δεν είχαν επικαλεστεί οι διάδικοι. Μία προσφυγή χαρακτηρίζεται από τα περιστατικά που καταγγέλλει και όχι από τα απλά νομικά μέσα ή επιχειρήματα των οποίων γίνεται επίκληση. Στο φως αυτών των αρχών, το ΕΔΔΑ εκτίμησε ότι τα παράπονα της παρούσας προσφυγής προσφέρονται για ανάλυση υπό το πρίσμα του άρθρου 8 της Σύμβασης.

Επί του παραδεκτού

Η Κυβέρνηση κάλεσε το ΕΔΔΑ να απορρίψει την προσφυγή ως πρόωρη· η διαδικασία που έχει ξεκινήσει από τον προσφεύγοντα στις 22 Οκτωβρίου 2010 και με την οποία αυτός ζητάει από το δικαστήριο να του αναθέσει την επιμέλεια των παιδιών, με την επίκληση, μεταξύ άλλων, της στάσης της Ι. Π. απέναντι στο δικαίωμά του για επίσκεψη, εκκρεμεί ακόμα ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων.

* LL.M., M.A., Δικηγόρος

Το ΕΔΔΑ θεώρησε ότι η ένσταση της Κυβέρνησης σχετικά με την κύρια διαδικασία δεν αφορά την αίτηση του προσφεύγοντα που σχετίζεται με την αδυναμία άσκησης του δικαιώματος επικοινωνίας που έχει και έπρεπε να απορριφθεί. Επίσης, το ΕΔΔΑ επισήμανε ότι η Κυβέρνηση δεν άσκησε ένσταση μη εξαντλήσεως των εσωτερικών ενδίκων μέσων και ότι δεν είναι καθήκον του να αποφανθεί αυτεπαγγέλτως σχετικά. Το ΕΔΔΑ επισήμανε, επιπλέον, ότι η προσφυγή δεν είναι προδήλως αβάσιμη, υπό την έννοια του άρθρου 35 παρ. 3 της Σύμβασης, και ότι δεν προσκρούει σε κανέναν άλλον λόγο απαραδέκτου. Συνεπώς, την κήρυξε παραδεκτή.

Επί της ουσίας

Το ΕΔΔΑ υπενθύμισε αρχικά πως, αν και το άρθρο 8 έχει ως ουσιώδες περιεχόμενό του να προστατεύσει το άτομο ενάντια στις αυθαίρετες παρεμβάσεις των δημοσίων οργάνων, ωστόσο, δεν περιορίζεται στο να συστήσει στο κράτος να απέχει από τέτοιες παρεμβάσεις, αλλά περιλαμβάνει και θετικές υποχρεώσεις. Επ' αυτού, το ΕΔΔΑ υπογράμμισε πως το άρθρο 8, τόσο στη θετική όσο και στην αρνητική του έκφραση, απαιτεί μία δίκαιη στάθμιση ανάμεσα στα συντρέχοντα συμφέροντα¹, ενώ αποφασιστικό κριτήριο αποτελεί κάθε φορά το υπέρτατο συμφέρον του παιδιού². Το Δικαστήριο έχει επανειλημμένως συγκαταλέξει μεταξύ των σταθμιζόμενων συμφερόντων το συμφέρον του γονέα για επικοινωνία με το παιδί του³, ενώ έχει υπογραμμίσει και τη σημασία του δικαιώματος ενός γονέα να έχει πρόσβαση στα σχετικά στοιχεία του φακέλου, ιδίως, δε, τα αφορώντα τις παιδοψυχιατρικές εκθέσεις⁴.

Εν συνεχεία, σημείωσε πως η υποχρέωση των εθνικών αρχών στη λήψη σχετικών μέτρων δεν είναι απόλυτη, γιατί υπάρχει περίπτωση η επικοινωνία μεταξύ γονέα και παιδιού να μην μπορεί να λάβει χώρα αμέσως, χωρίς την προηγούμενη λήψη προπαρασκευαστικών μέτρων.

Ωστόσο, επισήμανε πως οι αρχές είναι υποχρεωμένες να καταβάλουν κάθε δυνατή προσπάθεια, ώστε να διευκολύνεται αυτή η συνεργασία, ενώ η προσφυγή σε εξαναγκασμό θα πρέπει να αντιμετωπίζεται με ιδιαίτερη περίσκεψη και να χρησιμοποιείται μόνον ως ύστατο μέτρο⁵. Το Δικαστήριο διαπίστωσε πως από τότε που ο προσφεύγων είχε υποχρεωθεί να εγκαταλείψει την οικογενειακή κατοικία, στις 21.01.2010, δεν είχε παρά μόνον πολύ λίγες φορές τη δυνατότητα να ασκήσει το δικαίωμα

επικοινωνίας του, γεγονός που θα μπορούσε να οδηγήσει σε μια προϊούσα επιδείνωση της σχέσης του με τα παιδιά του.

Το ΕΔΔΑ παρατήρησε πως οι όροι της απόφασης αρ. 4823/2010 του Πρωτοδικείου Αθηνών επί της αίτησης των ασφαλιστικών μέτρων δεν έγιναν σεβαστοί από την Ι. Π. και ο προσφεύγων ζήτησε την αρωγή των δικαστικών αρχών, προκειμένου να τις καταστήσει σεβαστές, όπως προέβλεπε η εσωτερική νομοθεσία. Ωστόσο, το ΕΔΔΑ συμπέρανε ότι τα δικαστικά μέτρα που διατίθεντο, δηλαδή η αγωγή του άρθρου 950 παρ. 2 του Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας, η θεμελίωση ποινικής ευθύνης και τα μέτρα του άρθρου 1532 του Αστικού Κώδικα, δεν είναι κατ' ανάγκη πάντα κατάλληλα, ενώ σε υποθέσεις όπως η προκειμένη, που αφορούν το δικαίωμα επιμέλειας των παιδιών, η επάρκεια ενός μέτρου κρίνεται με βάση την ταχύτητα της εφαρμογής του.

Όσον αφορά δε στην απόφαση του προσφεύγοντος να μην συνεχίσει τις διάφορες αγωγές και μηνύσεις του κατά της Ι. Π., το Δικαστήριο δεν καταλόγισε αυτήν τη συμπεριφορά εις βάρος του, αφού πιθανή απόληξη των αγωγών αυτών θα μπορούσε να είναι η φυλάκιση της μητέρας των παιδιών, ενώ σημείωσε πως μέτρα τα οποία επάγονται στέρηση ελευθερίας του ενός γονέα θα πρέπει να αντιμετωπίζονται ως μέτρα εξαιρετικά.

Το Δικαστήριο διαπίστωσε πως οι αρχές απέτυχαν να λάβουν μέτρα γρήγορα και πρακτικά, προκειμένου να εξασφαλίσουν την καλύτερη συνεργασία μεταξύ των γονέων και την ψυχολογική υποστήριξη των παιδιών, με αποτέλεσμα τη σταδιακή διάλυση των σχέσεων των παιδιών με τον πατέρα τους, σε αντίθεση με το υπέρτατο συμφέρον των παιδιών. Επιπρόσθετα, παρατήρησε πως οι αρχές απείχαν από κάθε έλεγχο της εκτέλεσης της απόφασης αρ. 1376/2011, η οποία καθορίζει το δικαίωμα επικοινωνίας του πατέρα, εκτός από την κοινωνική έρευνα που διτάχθηκε από τον Εισαγγελέα Ανηλίκων, με αποτέλεσμα καθ' όλη αυτήν την περίοδο ο προσφεύγων να στερηθεί, λόγω της συμπεριφοράς της Ι. Π., κάθε επικοινωνία με τα παιδιά του. Επ' αυτού το Δικαστήριο σημείωσε πως δεν παραγνωρίζει το γεγονός ότι το αδιέξοδο των επικοινωνιών οφείλεται κυρίως στην έλλειψη συνεργασίας της Ι. Π., ωστόσο, η συμπεριφορά της Ι. Π. δεν συνιστά από μόνη της γεγονός ικανό να απαλλάξει τις αρμόδιες αρχές από τις υποχρεώσεις τους, αφού οι αρχές ήταν πλήρως ενήμερες σχετικά με την παρεμπόδιση.

Στο πλαίσιο των παραπάνω διαπιστώσεων του και καταλήγοντας στο ότι οι αρχές δεν ανταποκρίθηκαν στο επίπεδο προστασίας που θα μπορούσε εύλογα να αναμένεται απ' αυτές, προκειμένου να ανταποκριθούν στη θετική τους υποχρέωση να λάβουν μέτρα επαρκή, για να βοηθήσουν μια ενδεχόμενη επανένωση του προσφεύγοντα με τα παιδιά του και να προστατέψουν το δικαίωμα του τελευταίου στον σεβασμό της οικογενειακής του ζωής, το Δικαστήριο

1. Ενδεικτικά, *Odievre κατά Γαλλίας* της 13.02.2003, παρ. 40, *S. H. και λοιποί κατά Αυστρίας* της 03.11.2011, παρ. 87.

2. Ενδεικτικά, *Gnahore κατά Γαλλίας* της 19.09.2000, παρ. 59, *Sahin κατά Γερμανίας* της 08.07.2003, παρ. 66.

3. Ενδεικτικά, *Haase κατά Γερμανίας* της 08.04.2004, παρ. 89.

4. Ενδεικτικά, *Kostomouλου κατά Ελλάδας* της 05.02.2004, παρ. 49.

5. Ενδεικτικά, *Reigado Ramos κατά Πορτογαλίας* της 22.11.2005, παρ. 53; *Mitrona και Savik κατά ΠΔΓΜ* της 11.02.2016, παρ. 77.

έκρινε ότι παραβιάστηκε το άρθρο 8 της Σύμβασης. Τέλος, απένειμε στον αιτούντα 7.000 ευρώ ως ηθική βλάβη, ενώ απέρριψε τους ισχυρισμούς του για έξοδα και δαπάνες, αφού αυτός δεν προσκόμισε κανένα τιμολόγιο.

II. Η αποτελεσματική επικοινωνία του γονέα με τα τέκνα ως έκφανση της υποχρέωσης προστασίας της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής

Η παραβίαση της θετικής υποχρέωσης του κράτους να διασφαλίσει την αποτελεσματική άσκηση του δικαιώματος επικοινωνίας του πατέρα με τα παιδιά του, που απορρέει από το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ, και η αδυναμία εκτέλεσης της απόφασης του Πρωτοδικείου που καθόρισε το δικαίωμα επικοινωνίας, σε συνδυασμό με την απουσία αποτελεσματικής προσφυγής, για να προβάλει ο πατέρας την ανεπαρκή προστασία, ήταν μερικά από τα καίρια ζητήματα που κρίθηκαν με την ως άνω απόφαση. Παρατηρείται πως η υπόθεση *Φουρκιώτης* σε πολλά σημεία μοιάζει με προηγούμενες υποθέσεις στις οποίες η Ελλάδα καταδικάστηκε για παραβίαση του άρθρου 8 της Σύμβασης, και συγκεκριμένα, με τις υποθέσεις *Κοσμοπούλου κατά Ελλάδας* της 05.02.2004⁶ και *Τσουρλάκης κατά Ελλάδας* της 15.10.2009⁷. Όπως έχει κάνει και στις υποθέσεις *Κοσμοπούλου* και *Τσουρλάκης*, το ΕΔΔΑ καταδίκασε και εδώ τη συμπεριφορά της Ελλάδας, σχετικά με την άρνηση των διάφορων Υπηρεσιών και Εισαγγελέων Ανηλίκων να χορηγήσουν στους ενδιαφερόμενους γονείς τις ιατρικές και κοινωνικές εκθέσεις και αναφορές που συντάσσονται στο πλαίσιο της υπόθεσής τους. Σημαίνουσα διαφορά της *Φουρκιώτης* συνιστά το ότι οι διατυπώσεις του ΕΔΔΑ είναι πλήρεις και αναλυτικές και τα περιστατικά αρκούντως σαφή, ώστε να μην παραμένουν αμφιβολίες για τον τρόπο με τον οποίο η Ελλάδα παραβίασε τις απορρέουσες από το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ υποχρεώσεις της. Ο κανόνας, σύμφωνα με τον οποίο το κράτος δεν ευθύνεται μόνο για τις πράξεις αλλά και για τις παραλείψεις των οργάνων του, αποτελεί αντικείμενο αμφισβήτησης στο διεθνές δίκαιο, ενώ αποτυπώνεται ρητά και στον τίτλο των άρθρων της Επιτροπής Διεθνούς Δικαίου για την «Ευθύνη των Κρατών από Διεθνώς Αδίκες Ενέργειες»⁸. Αξίζει να σημειωθεί, δε, πως ο όρος αυτός επιλέχθηκε λόγω της σημασιολογικής του ουδετερότητας, με σκοπό να καλύπτει τόσο τις πράξεις όσο και τις παραλείψεις που κατα-

λογίζονται στο κράτος⁹. Συγκεκριμένα, στη νομολογία του ΕΔΔΑ, η θεμελιώδης αυτή παραδοχή, περί τέλεσης παραβίασεως μέσω παραλείψεως, έχει συμβάλει καθοριστικά στη διασταλτική ερμηνεία διαφόρων άρθρων της σύμβασης και, ιδίως, των άρθρων 2, 3, 5 και 8, νομολογία η οποία τείνει να θέσει εκποδών τη δογματική θέση περί δραστηρικής διαφοροποίησης της νομικής φύσης των ατομικών δικαιωμάτων από τα οικονομικά και κοινωνικά δικαιώματα¹⁰.

Όσον αφορά το ισχύον ελληνικό νομικό πλαίσιο, το ΕΔΔΑ σημείωσε πως τα άρθρα 950 παρ. 2 ΚΠολΔ και 232Α ΠΚ, που τυπικά προστατεύουν το δικαίωμα επικοινωνίας του γονέα με το παιδί του, απειλώντας ποινές¹¹ για τον άλλο γονέα, εισάγουν μέτρα, τα οποία θα πρέπει να εφαρμόζονται μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις και, επομένως, δεν κρίνονται ως κατάλληλα καθολικής εφαρμογής. Κατά συνέπεια, το νομικό πλαίσιο κρίθηκε από το ΕΔΔΑ ως ανεπαρκές, αν όχι παντελώς ακατάλληλο. Ως αποτέλεσμα, πλην της πληρωμής της επιδικασθείσης ικανοποίησης ηθικής βλάβης¹², υποχρέωσε την Ελλάδα σε αποκατάσταση της προσβολής που ο προσφεύγων υπέστη αλλά και σε ανάλογη διαμόρφωση της εσωτερικής της νομοθεσίας. Σημειώνεται πως τα μέτρα αποκατάστασης της προσβολής (*restitutio in integrum*) συνίστανται σε λήψη των αναγκαίων και αποτελεσματικών μέτρων για την προστασία του οικογενειακού δικαιώματος του προσφεύγοντα, ενώ η υποχρέωση αναμόρφωσης του σχετικού νομικού πλαισίου σε νομοθετική παρέμβαση. Υπό το ισχύον νομικό πλαίσιο, όπως επεσήμανε το ΕΔΔΑ (παρ. 34), το άρθρο 1532 ΑΚ θα πρέπει να ερμηνεύεται σύμφωνα με το άρθρο 8 της Σύμβασης, δηλαδή ως δυνατότητα και υποχρέωση του Εισαγγελέα Ανηλίκων να λαμβάνει τα απαραίτητα μέτρα για την προστασία του δικαιώματος αυτού. Το ζήτημα της εύστοχης αξιοποίησης της υπόθεσης *Φουρκιώτης* από την Ελλάδα και της υπερπήδησης σχετικών εμποδίων στην αποτελεσματική άσκηση των δικαιωμάτων που απορρέουν από το άρθρο 8 της Σύμβασης, σε ό,τι αφορά την αναμόρφωση του σχετικού νομικού πλαισίου, αναμένεται να διακριβωθεί στο μέλλον, ενώ ενδεχόμενη αδιαφορία της χώρας για λήψη των κατάλληλων μέτρων εύκολα θα οδηγήσει σε μία εκ νέου καταδίκη σε παρόμοιες περιπτώσεις.

6. Η υπόθεση αφορούσε την έλλειψη κρατικών υποστηρικτικών μέτρων για τη διασφάλιση του δικαιώματος επικοινωνίας του γονέα με το παιδί του.

7. Η υπόθεση αφορούσε τη μη χορήγηση στον προσφεύγοντα μιας έκθεσης της Εταιρείας Προστασίας Ανηλίκων, στο πλαίσιο αντιδικίας των γονέων για την επιμέλεια.

8. Απόδοση στην ελληνική του αντίστοιχου γαλλικού «*fait internationalement illicites*».

9. Λ.-Α. ΣΙΣΙΛΙΑΝΟΣ, *Η Ανθρώπινη Διάσταση του Διεθνούς δικαίου: Αλληλεπιδράσεις Γενικού Διεθνούς Δικαίου και Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2010, σ. 61.

10. *ibid*, σσ. 62-63.

11. Οι ποινές, κατά περίπτωση, συνίστανται σε χρηματικές, προσωπικής κράτησης, φυλάκισης.

12. Εν προκειμένω, ύψους καθαρά συμβολικού.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

III. ΕΘΝΙΚΑ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΑ

► Ελεύθερη κυκλοφορία των προσώπων

Η προηγούμενη ποινική καταδίκη ως θεμέλιο της απόφασης για επιβολή περιορισμών στο δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας και διαμονής πολίτη της Ένωσης

πολίτες της Ένωσης – δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας και διαμονής – εξαιρέσεις – δημόσια τάξη – δημόσια ασφάλεια – πραγματική και ενεστώσα απειλή – ποινική καταδίκη – ναρκωτικά – ανάκληση βεβαίωσης εγγραφής

Διοικ. Πρωτ. Θεσσαλονίκης, Τμήμα Β', απόφαση αριθμ. 1114/2016, 24.08.2016

Παρατηρήσεις

Δημοσθένης Λέντζης*

Το 2011, μία Πολωνή πολίτης, τότε κάτοικος Θεσσαλονίκης, καταδικάστηκε από το Τριμελές Εφετείο Κακουρηγημάτων Αθηνών σε ποινή ισόβιας κάθειρξης για αγορά στο εξωτερικό, εισαγωγή στην Ελλάδα και κατοχή, με σκοπό την εμπορία, ναρκωτικών ουσιών (κοκαΐνης), πράξεις οι οποίες είχαν λάβει χώρα το 2009. Κρίνοντας ότι η καταδικασθείσα συνιστούσε απειλή για τη δημόσια τάξη, οι αρμόδιες ελληνικές αρχές (Διεύθυνση Αλλοδαπών Θεσσαλονίκης) προχώρησαν, το 2014, και στην ανάκληση της βεβαίωσης εγγραφής πολίτη της Ένωσης που της είχαν χορηγήσει κατ' άρθρο 8 του Π. Δ. 106/2007. Το 2015, πάντως, το Πενταμελές Εφετείο Κακουρηγημάτων Αθηνών επέβαλε για τα ίδια εγκλήματα ποινή φυλάκισης μόλις τεσσάρων ετών, με την παραδοχή ότι η δράστης, κατά τον χρόνο τέλεσής τους, είχε αποκτήσει την έξη της χρήσης ναρκωτικών ουσιών και με την αναγνώριση, στο πρόσωπό της, του ελαφρυντικού της επί μακρόν καλής συμπεριφοράς μετά την πράξη.

Εναντίον της απόφασης ανάκλησης της βεβαίωσης εγγραφής πολίτη της Ένωσης ασκήθηκε ανεπιτυχώς αίτηση ακυρώσεως ενώπιον του Τριμελούς Διοικητικού Πρωτοδικείου Θεσσαλονίκης. Σύμφωνα με την άποψη της πλειοψηφίας, το είδος και η ιδιαίτερη βαρύτητα των διαπραχθέντων από την αιτούσα εγκλημάτων αρκούσαν, για να στηρίξουν την κρίση της Διοίκησης περί συνδρομής λόγων δημόσιας τάξης. Την κρίση αυτή ήταν αδύνατον να κλονίσει η μεταγενέστερη απόφαση του Πενταμελούς Εφετείου Κακουρηγημάτων, καθώς δεν δέχθηκε διαφορετικά πραγματικά περιστατικά, το δε αναγνωρισθέν στο πρόσωπό της ελαφρυντικό αποτελεί απλή παράμετρο για την επιμέτρηση της ποινής. Αντίθετα, σύμφωνα με την άποψη της μειοψηφίας, η αιτού-

σα δεν συνιστούσε πλέον σημαντική απειλή για τη δημόσια τάξη. Συγκεκριμένα, μπορεί να είχε τελέσει τις πράξεις της ούσα εξαρτημένη από τα ναρκωτικά, αλλά, κατά τη διάρκεια του εγκλεισμού της, ολοκλήρωσε θεραπευτικό πρόγραμμα απεξάρτησης από τις ναρκωτικές ουσίες, έμαθε την ελληνική γλώσσα, παρακολούθησε με επιτυχία μαθήματα επαγγελματικής κατάρτισης, εισήχθη στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, ενώ, μετά την αποφυλάκισή της, φοιτά κανονικά στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών, παρακολουθεί με συνέπεια πρόγραμμα πρόληψης υποτροπής και ομαλής κοινωνικής ένταξης για πρώην χρήστες ναρκωτικών ουσιών και παρέχει εθελοντικά τις υπηρεσίες της σε κέντρο επανένταξης αποφυλακισμένων.

Οι εξαιρέσεις από το δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας και διαμονής των πολιτών της Ένωσης και των μελών των οικογενειών τους στην επικράτεια των κρατών μελών διέπονται από τα άρθρα 27-33 της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ¹. Η πρώτη παράγραφος του άρθρου 27 της εν λόγω Οδηγίας επιτρέπει την επιβολή περιορισμών στο δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας και διαμονής με στόχο την προστασία της δημόσιας τάξης, της δημόσιας ασφάλειας και της δημόσιας υγείας του κράτους μέλους υποδοχής (ενδεχομένως και του κράτους μέλους προέλευσης). Η δεύτερη παράγραφος του ίδιου άρθρου σπεύδει να προσθέσει ότι, όταν αποσκοπούν στη διαφύλαξη της δημόσιας τάξης ή της δημόσιας ασφάλειας, οι περιορισμοί αυτοί (λ.χ. απαγόρευση εισόδου, άρνηση χορήγησης ή ανάκληση χορηγηθείσας βεβαίωσης εγγραφής, απέλαση) οφείλουν να στηρίζονται αποκλειστικά στην προσωπική συμπεριφορά του ατόμου που αφορούν, συμπεριφορά η οποία θα πρέπει να συνιστά πραγματική, ενεστώσα και αρκούντως σοβαρή απειλή εναντίον θεμελιώδους συμφέροντος της κοινωνίας, αλλά και να διευκρινίσει ότι τυχόν προηγούμενες ποινικές καταδίκες δεν αποτελούν αφ' εαυτών λόγους για τη λήψη μέτρων. Εν προκειμένω, η Οδηγία 2004/38/ΕΚ επαναλαμβάνει τις αντίστοιχες προβλέψεις της Οδηγίας 64/221/ΕΟΚ², του νομοθετήματος που για τέσσερις περίπου δεκαετίες ρύθμιζε τα των εξαιρέσεων από το δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας και διαμονής, ενσωματώνοντας και κωδικοποιώντας παράλληλα τα πορίσματα της πλούσιας συναφούς νομολογίας του Δικαστηρίου³.

Ως πραγματική απειλή για τη δημόσια τάξη ή τη δημόσια ασφάλεια νοείται εκείνη η οποία δεν είναι απλώς εικαζόμενη ή υποθετική, ενώ ως ενεστώσα εκείνη η οποία εκ-

1. ΕΕ 2004 L 158/77. Βλ. και τα άρθρα 21-24 του Π.Δ. 106/2007, ΦΕΚ Α' 135/21.06.2007, το οποίο μετέφερε – με καθυστέρηση – τις διατάξεις της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ στην ελληνική έννομη τάξη.

2. Βλ. άρθρο 3 παρ. 1-2 της Οδηγίας 64/221/ΕΟΚ, ΕΕ (ελλ. ειδ. έκδ.) κεφ. 5, τ. 1, σ. 16.

3. Βλ. Ν. ΝΙC SHUIBHNE, Derogating from the free movement of persons: when EU citizens can be deported?, CYELS, 2005-2006, σ. 191.

* Λέκτορας Τμήματος Νομικής ΑΠΘ. Το κείμενο ολοκληρώθηκε τον Φεβρουάριο του 2017.

δηλώνεται στο παρόν. Οι σχετικές εκτιμήσεις μπορούν να βασίζονται σε κάθε διαθέσιμο πραγματικό ή νομικό στοιχείο. Δυστυχώς, η Οδηγία 2004/38/EK δεν παρέχει στον εφαρμοστή του δικαίου υποδείξεις για το πότε ακριβώς θα κριθεί αν η απειλή είναι πραγματική και παρούσα. Από την εποχή της Οδηγίας 64/221/EOK, πάντως, το Δικαστήριο δέχεται σταθερά, αφενός, ότι η απειλή θα πρέπει να υφίσταται, όταν οι αρμόδιες εθνικές αρχές λαμβάνουν το περιοριστικό του δικαιώματος ελεύθερης κυκλοφορίας και διαμονής μέτρο και, αφετέρου, ότι τα εθνικά δικαστήρια υποχρεούνται, κατά τον έλεγχο του ληφθέντος μέτρου, να συνεκτιμούν όσα πραγματικά περιστατικά προέκυψαν σε μεταγενέστερο χρόνο, εφόσον συνεπάγονται την εξάλειψη ή, έστω, τον περιορισμό, σε σημαντικό βαθμό, της απειλής που συνιστά για τη δημόσια τάξη ή τη δημόσια ασφάλεια ο πολίτης της Ένωσης ή το μέλος της οικογένειάς του⁴. Για παράδειγμα, η αναστολή εκτέλεσης της επιβληθείσας για ένα ποινικό αδίκημα στερητικής της ελευθερίας ποινής δεν επιτρέπεται να αγνοηθεί, καθώς δεν θα είχε αποφασισθεί εάν ο καταδικασθείς θεωρούνταν επικίνδυνος για την κοινωνία· το ίδιο και η υπό όρους απόλυση κρατούμενου από σωφρονιστικό κατάστημα⁵.

Η καταδίκη ενός προσώπου για την τέλεση ποινικού αδικήματος μιας κάποιας βαρύτητας γίνεται ευρέως αντιληπτή ως τεκμήριο τόσο του πραγματικού όσο και του ενεστώτος χαρακτήρα της απειλής που το συγκεκριμένο πρόσωπο συνιστά για τη δημόσια τάξη ή τη δημόσια ασφάλεια του κράτους μέλους. Αυτό δεν είναι λάθος. Ο αριθμός και το είδος των προηγούμενων ποινικών καταδικών αποτελούν στοιχεία, ενίοτε μάλιστα πολύτιμα, στο πλαίσιο της αξιολόγησης της συμπεριφοράς ενός προσώπου, με την έμφαση να δίδεται στη συχνότητα και τη βαρύτητα των τελεσθέντων αδικημάτων και στην προκληθείσα βλάβη ή ζημία⁶. Εντούτοις, σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να είναι τα μοναδικά στοιχεία που λαμβάνονται υπόψη στο πλαίσιο μιας τέτοιας αξιολόγησης. Οι αρμόδιες εθνικές αρχές οφείλουν να τεκμηριώνουν την απόφασή τους περί ύπαρξης πραγματικής και ενεστώσας απειλής για τη δημόσια τάξη ή τη δημόσια ασφάλεια από τη συμπεριφορά ενός προσώπου και – αν όχι κυρίως – στην εκτίμηση της μελλοντικής συμπεριφοράς του προσώπου αυτού, στην εκτίμηση, δηλαδή, για το

αν η επίμαχη συμπεριφορά (ή άλλη ανάλογη) θα επιδειχθεί και στο μέλλον⁷. Επομένως, ούτε χώρος για αυτοματισμούς υπάρχει ούτε απλώς η μικρή πιθανότητα τέλεσης νέων αξιόποινων πράξεων αρκεί. Το Δικαστήριο έχει, άλλωστε, αποδοκιμάσει σειρά εθνικών νομοθεσιών οι οποίες προέβλεπαν είτε την αυτόματη απέλαση από την επικράτεια όσων πολιτών της Ένωσης και μελών των οικογενειών τους καταδικάζονταν για την τέλεση ποινικών αδικημάτων⁸ είτε την απαγόρευση εισόδου στην επικράτεια όσων πολιτών της Ένωσης και μελών των οικογενειών τους στερούνταν λευκού ποινικού μητρώου⁹. Παρά τη σαφή διατύπωση της διάταξης του άρθρου 27 παρ. 2 της Οδηγίας 2004/38/EK (και, παλαιότερα, του άρθρου 3 παρ. 2 της Οδηγίας 64/221/EOK) και την επιμονή του Δικαστηρίου στην ορθή εφαρμογή της, η εξ αρχής ισχυρή τάση των εθνικών αρχών να λαμβάνουν (και των εθνικών δικαστηρίων να επικυρώνουν) περιοριστικά του δικαιώματος ελεύθερης κυκλοφορίας και διαμονής μέτρα αποκλειστικά στη βάση μιας προηγούμενης ποινικής καταδίκης του πολίτη της Ένωσης ή του μέλους της οικογένειάς του δεν έχει διόλου καμφθεί¹⁰. Έχει δε ενδιαφέρον ότι η τάση αυτή εμφανίζεται ακόμη πιο ισχυρή σε εκείνα τα κράτη μέλη που υποδέχονται τους μεγαλύτερους αριθμούς αναζητούντων εργασία πολιτών άλλων κρατών μελών (Γερμανία και Ηνωμένο Βασίλειο)¹¹.

Ενδεικτική αυτής της τάσης είναι η υπό σχολιασμό απόφαση του Τριμελούς Διοικητικού Πρωτοδικείου Θεσσαλονίκης¹². Η άποψη της πλειοψηφίας αναλώθηκε στην εξέ-

4. Βλ., μεταξύ άλλων, ΔΕΚ C-482/01 και C-493/01, *Orfanopoulos και Oliveri*, 29.04.2004, ECLI:EU:C:2004:262, σκ. 79 και 82.

5. Βλ. ΔΕΚ C-340/97, *Nazli κ.λπ.*, 10.02.2000, ECLI:EU:C:2000:77, σκ. 48, αλλά και τα όσα αναφέρει ο Ν. ΧΑΤΖΗΝΙΚΟΛΑΟΥ, Η απέλαση αλλοδαπού ως κύρωση του ποινικού δικαίου (άρθρο 74 ΠΚ), εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2006, σσ. 458-459.

6. Βλ. ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ, Κατευθυντήριες γραμμές για την καλύτερη ενσωμάτωση και εφαρμογή της Οδηγίας 2004/38/EK σχετικά με το δικαίωμα των πολιτών της Ένωσης και των μελών των οικογενειών τους να κυκλοφορούν και να διαμένουν ελεύθερα στην επικράτεια των κρατών μελών, COM (2009) 313 τελικό, σ. 13.

7. Βλ. χαρακτηριστικά ΔΕΚ C-348/09, *I.*, 22.05.2012, ECLI:EU:C:2012:500, σκ. 30, αλλά και ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ, ό.π.

8. Βλ., μεταξύ άλλων, ΔΕΚ C-348/96, *Calfa*, 19.01.1999, ECLI:EU:C:1999:6, σκ. 21-30, για την ελληνική νομοθεσία που προέβλεπε με τρόπο αυτόματο την ισόβια απέλαση όσων αλλοδαπών καταδικάζονταν για παράβαση του νόμου περί ναρκωτικών, και ΔΕΕ C-304/14, *CS*, 13.09.2016, ECLI:EU:C:2016:674, σκ. 40-45, για τη βρετανική νομοθεσία που προέβλεπε τεκμήριο (μαχητό) υπέρ της απέλασης όσων αλλοδαπών καταδικάζονταν σε στερητική της ελευθερίας ποινή για τη διάπραξη εγκλήματος. Για την πρώτη βλ. Α. ΤΣΑΔΗΡΑΣ, Νεότερες νομολογιακές εξελίξεις σχετικά με την απέλαση κοινοτικών υπηκόων από κράτος μέλος, ΕΕΕυρΔ, 1999, σσ. 97-119, ενώ για τη δεύτερη Ε. ΤΣΟΛΑΚΟΥ, Απαγόρευση διαμονής πολίτη τρίτης χώρας σε κράτος μέλος ιθαγένειας του ανήλικου τέκνου του, ΕΕΕυρΔ, 2016, σσ. 367-373.

9. Βλ. ΔΕΕ C-165/14, *Rendón Marin*, 13.09.2016, ECLI:EU:C:2016:675, σκ. 60-67, για την ισπανική νομοθεσία που επέβαλε την αυτοδίκαιη απόρριψη αίτησης χορήγησης άδειας διαμονής αλλοδαπού εκ μόνου του λόγου ότι ο αιτών είχε ποινικό ιστορικό στην Ισπανία ή στις χώρες της προηγούμενης διαμονής του.

10. Βλ. J. SHAW / N. NIC SHUIBHNE, General report, εις U. Neergaard ... [et al.] (eds), *Union citizenship: development, impact and challenges*, The XXVI FIDE congress in Copenhagen publications, vol. II, Djøf Publishing, Copenhagen, 2014, σ. 127.

11. Βλ. E. GUILD / S. PEERS / J. TOMKIN, *The EU citizenship directive: a commentary*, Oxford University Press, Oxford, 2014, σ. 263.

12. Για την απόφαση βλ. και Δ. ΛΕΝΤΖΗΣ, Ελεύθερη κυκλοφορία

ταση του αν η συμπεριφορά της αιτούσας επέτρεπε την εναντίον της επίκληση λόγων δημόσιας τάξης. Ωστόσο, είναι απόλυτα σαφές ότι η συμπεριφορά της αιτούσας, η οποία συνελήφθη στον διεθνή αερολιμένα Αθηνών «Ελευθέριος Βενιζέλος» να έχει στο στομάχι της πενήντα δύο αυτοσχέδιες αεροστεγείς συσκευασίες περιέχουσες κοκαΐνη προέλευσης Βραζιλίας, συνολικού βάρους τριακοσίων εβδομήντα πέντε γραμμαρίων, θα επέτρεπε ακόμη και την εναντίον της επίκληση επιτακτικών λόγων δημόσιας ασφάλειας¹³. Πράγματι, με βάση τη νομολογία του Δικαστηρίου, όπως διαμορφώθηκε στην υπόθεση *Τσακουρίδης*, η διακίνηση ναρκωτικών ουσιών από οργανωμένα κυκλώματα με διεθνείς διασυνδέσεις μπορεί να είναι τόσο εντατική, ώστε να θέτει άμεσα σε κίνδυνο την ηρεμία, την ασφάλεια και, γενικότερα, την ποιότητα ζωής του συνόλου ή μεγάλου μέρους του πληθυσμού ενός κράτους μέλους αλλά και τη νόμιμη οικονομία του, ενδεχομένως, υπό ακραίες συνθήκες, και την ίδια τη σταθερότητά του¹⁴. Εν προκειμένω, όμως, το κρίσιμο ζήτημα, ζήτημα στο οποίο η άποψη της πλειοψηφίας δεν φαίνεται να αφιέρωσε την αρμόζουσα προσοχή, ήταν άλλο: αν η αιτούσα εξακολουθούσε να αποτελεί πραγματική απειλή για την ελληνική δημόσια τάξη έξι χρόνια αφότου επέδειξε τη συγκεκριμένη συμπεριφορά και εν όψει όλων όσων είχαν μεσολαβήσει. Σε αυτό ακριβώς το σημείο επικεντρώθηκε, απεναντίας, η άποψη της μειοψηφίας. Η τελευταία, συνεκτιμώντας όσα πραγματικά περιστατικά συνεπάγονταν την εξάλειψη ή, έστω, τον περιορισμό, σε σημαντικό βαθμό, της απειλής για την ελληνική δημόσια τάξη από τη συμπεριφορά της αιτούσας (ολοκλήρωση θεραπευτικού προγράμματος απεξάρτησης από τα ναρκωτικά, εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας, επιτυχής

παρακολούθηση μαθημάτων επαγγελματικής κατάρτισης, εισαγωγή και κανονική φοίτηση σε σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, συνεπής παρακολούθηση προγράμματος πρόληψης υποτροπής και ομαλής κοινωνικής ένταξης για πρώην χρήστες ναρκωτικών, εθελοντική παροχή υπηρεσιών σε κέντρο επανένταξης αποφυλακισμένων κ.ά.), άσχετα μάλιστα από το αν είχαν προκύψει σε χρόνο μεταγενέστερο της επίμαχης απόφασης των αρμόδιων αρχών να προχωρήσουν σε ανάκληση της βεβαίωσης εγγραφής πολίτη της Ένωσης, κινήθηκε πέραν πάσης αμφιβολίας προς τη σωστή κατεύθυνση, εναρμονιζόμενη πλήρως με το πνεύμα του νομοθέτη της Ένωσης και τα κελεύσματα της νομολογίας του Δικαστηρίου.

Το δίκαιο της Ένωσης ενδιαφέρεται για την κατά το δυνατόν απρόσκοπτη άσκηση του δικαιώματος ελεύθερης κυκλοφορίας και διαμονής. Αναγνωρίζει βέβαια στα κράτη μέλη – και, δεδομένης της αποκλειστικής αρμοδιότητας των τελευταίων στον υπό εξέταση τομέα, δεν θα μπορούσε παρά να τους αναγνωρίζει – την ευχέρεια να το περιορίζουν, εάν έτσι απαιτεί η προστασία της δημόσιας τάξης ή της δημόσιας ασφάλειας, ταυτόχρονα όμως μεριμνά, ώστε οι περιορισμοί αυτοί να ερμηνεύονται συσταλτικά, ως παρεκκλίσεις από τον κανόνα, και να υπόκεινται στις προβλεπόμενες από το ίδιο ουσιαστικές και διαδικαστικές εγγυήσεις. Μια τέτοια ουσιαστική εγγύηση είναι και η αδυναμία θεμελίωσης των περιορισμών αποκλειστικά σε μια προηγούμενη ποινική καταδίκη, χωρίς να διατυπώνονται εκτιμήσεις για τη μελλοντική συμπεριφορά του προσώπου και χωρίς να λαμβάνονται επαρκώς υπόψη όσα στοιχεία αποδεικνύουν πως, με το πέρασμα του χρόνου, η απειλή έχει εκλείψει. Τα εθνικά δικαστήρια υποχρεούνται λοιπόν να εφαρμόζουν τις σχετικές διατάξεις της Οδηγίας 2004/38/EK και του Π.Δ. 106/2007, αξιοποιώντας το σύνολο των διαθέσιμων στοιχείων και αιτιολογώντας επαρκώς την όποια απόφασή τους. Συνεπώς, η πλειοψηφία του Τριμελούς Διοικητικού Πρωτοδικείου Θεσσαλονίκης καλό θα ήταν να είχε αναφέρει τους λόγους για τους οποίους δεν πείσθηκε, σε αντίθεση με τη μειοψηφία, ότι όσα γεγονότα ακολούθησαν την καταδίκη της αιτούσας είχαν ως αποτέλεσμα την εξάλειψη της απειλής που εκείνη αρχικά αντιπροσώπευε για την ελληνική δημόσια τάξη.

ευρωπαϊών πολιτών και εθνικά συμφέροντα κρατών μελών: οι εύθραυστοι συμβιβασμοί της Οδηγίας 2004/38, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2017, σσ. 162-163.

13. Για τις έννοιες της δημόσιας τάξης και της δημόσιας ασφάλειας και τις διάφορες διαβαθμίσεις τους βλ. Δ. ΛΕΝΤΖΗΣ, ό.π., σσ. 138-151.

14. Βλ. ΔΕΕ C-145/09, *Τσακουρίδης*, 23.11.2010, ECLI:EU:C:2010:708, σκ. 45-47.

► **Συνέντευξη τύπου του Προέδρου και της Γραμματέως του ΚΔΕΟΔ**

Την Τετάρτη 14 Δεκεμβρίου 2016, παραχωρήθηκε, στο Συνεδριακό Κέντρο της Τράπεζας Πειραιώς, Συνέντευξη Τύπου για το ΚΔΕΟΔ, με αφορμή τα 40 έτη από την ίδρυσή του, προς εκπροσώπους του Αθηναϊκού Πρακτορείου Ειδήσεων (ΑΠΕ) και του τηλεοπτικού σταθμού TV 100. Τη συνέντευξη παραχώρησαν ο Πρόεδρος του ΚΔΕΟΔ και πρώην Πρόεδρος του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, καθηγητής κ. Βασίλειος Σκουρής, και η Γραμματέας του ΚΔΕΟΔ, καθηγήτρια κ. Χριστίνα Δεληγιάννη-Δημητράκου.

Ο κ. Σκουρής αρχικά τόνισε ότι το ΚΔΕΟΔ εισέρχεται σε νέα φάση ανασυγκρότησης, κατά την οποία επιδιώκει να ανασυντάξει τη δράση του και να αναβαθμίσει τον ρόλο του στον χώρο του ευρωπαϊκού δικαίου. Εξαιρώντας τόσο τη σημασία της Βιβλιοθήκης του ΚΔΕΟΔ, που αποτελεί πρότυπη βιβλιοθήκη στους τομείς του ευρωπαϊκού και του διεθνούς δικαίου καθώς και της προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου όσο και την εδώ και 20 περίπου χρόνια δραστηριοποίηση του ΚΔΕΟΔ στους κλάδους των δημοσίων συμβάσεων και κρατικών ενισχύσεων μέσω των δύο Μονάδων του (ΜΟΠΑΔΙΣ και ΜοΚΕ), σημείωσε ότι νέος στόχος είναι το ΚΔΕΟΔ να επεκτείνει την ερευνητική του δράση και σε άλλους επίκαιρους και κρίσιμους τομείς έρευνας του ευρωπαϊκού δικαίου, προκειμένου να ανταποκριθεί στις ερευνητικές απαιτήσεις ενός σύγχρονου ερευνητικού φορέα ευρωπαϊκών προδιαγραφών.

Στο πλαίσιο αυτό, έχει, αφενός, ενεργοποιηθεί περισσότερο στα προγράμματα Twinning της ΕΕ (πρώην Institution Building), για τα οποία είναι από το 1998 εντεταλμένος φορέας (mandated body) της Ελλάδας, ενώ, αφετέρου, πρόκειται να ενισχύσει το υπάρχον επιστημονικό δυναμικό του, με την οικονομική υποστήριξη του Ιδρύματος Σταύρος Νιάρχος, για απασχόληση 4 νέων ερευνητών στους τομείς Ενέργειας & Περιβάλλοντος, Ευρωπαϊκού Τραπεζικού Δικαίου, Χώρου Ελευθερίας, Ασφάλειας & Δικαιοσύνης και Ευρωπαϊκής Προστασίας Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.

Ιδιαίτερη έμφαση θα αποδώσει εφεξής το ΚΔΕΟΔ σε δράσεις εξωστρέφειας και διεθνούς συνεργασίας με αντίστοιχα ελληνικά και ευρωπαϊκά ερευνητικά ινστιτούτα, ακαδημαϊκούς φορείς και επαγγελματικές ενώσεις, με στόχο την από κοινού εκπόνηση νέων δραστηριοτήτων.

Εκτός από τη σταθερή συνεργασία του με τον Δικηγορικό Σύλλογο Θεσσαλονίκης και το ΕΒΕΘ, το ΚΔΕΟΔ έχει αναπτύξει νέες συνεργασίες με την Εθνική Σχολή Δικαστών και με τη Νομική Σχολή του ΑΠΘ. Το “Εργαστήριο Έρευνας για τη Διαφάνεια, τη Διαφθορά και το Οικονομικό Έγκλημα στον Δημόσιο και τον Ιδιωτικό Τομέα”, που έχει ιδρύσει η τελευταία, λειτουργεί από τον Ιανουάριο 2016 στις εγκαταστάσεις του ΚΔΕΟΔ και πρόκειται να διοργανώσει, τον προσεχή Ιούλιο, διεθνές Summer School. Παράλληλα, σε ευρωπαϊκό επίπεδο, το ΚΔΕΟΔ συνεργάζεται με το γερμανικό ερευνητικό ίδρυμα Fritz Thyssen Stiftung όσον αφο-

ρά την πραγματοποίηση σειράς διαλέξεων στα επόμενα 4 χρόνια, σχετικά με την προστασία των θεμελιωδών αξιών στην ΕΕ, καθώς και την εκπόνηση πρωτότυπης έρευνας που αναδεικνύει ζητήματα αποτελεσματικής νομοθετικής αντιμετώπισης των κρίσεων στην ΕΕ. Επίσης, το ΚΔΕΟΔ συνεργάζεται με την Ευρωπαϊκή Ακαδημία Δικαίου (ERA-Trier), στο πλαίσιο της οποίας πραγματοποιούνται κάθε χρόνο σεμινάρια στις εγκαταστάσεις του ΚΔΕΟΔ, για δικηγόρους, δικαστές κ.ά., ενώ αναβίωσε ο θεσμός των Ελληνο-Γαλλικών Ημερίδων σε συνεργασία με τη Société de Législation Comparée. Τέλος, το ΚΔΕΟΔ αποδέχθηκε την πρόταση της ελληνικής κυβέρνησης να φιλοξενήσει στις εγκαταστάσεις του ένα νέο δικαστήριο που θα αρχίσει να λειτουργεί στην ΕΕ – το τοπικό και το περιφερειακό Ενιαίο Δικαστήριο Διπλωμάτων Ευρεσιτεχνίας (UPC) –, εφόσον επιλεγεί τελικά η Θεσσαλονίκη ως έδρα αυτού.

Στη συνέχεια, η νέα Γραμματέας του ΚΔΕΟΔ, κ. Χρ. Δεληγιάννη-Δημητράκου, σημείωσε ότι θα επιδιώξει να εντάξει δύο νέους τομείς στον ερευνητικό προγραμματισμό του ΚΔΕΟΔ: το συγκριτικό δίκαιο, το οποίο αποτελεί τη βάση επί της οποίας λειτουργεί το ευρωπαϊκό δίκαιο, και την ευρωπαϊκή προσέγγιση των κοινωνικών δικαιωμάτων (τόνισε ότι από το 2016 το ΚΔΕΟΔ συμμετέχει στο Ακαδημαϊκό Δίκτυο για τον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη και τα Κοινωνικά Δικαιώματα “RACSE”), ενώ γενικότερος στόχος οφείλει να είναι και η καλύτερη ενημέρωση και εξοικείωση των Ελλήνων δικηγόρων και δικαστών με το ευρωπαϊκό δίκαιο.

Στις ερωτήσεις των δημοσιογράφων σχετικά με τα ανησυχητικά φαινόμενα ανυπακοής ορισμένων κρατών μελών της ΕΕ στο ευρωπαϊκό δίκαιο, ο κ. Σκουρής σημείωσε ότι η αντιμετώπιση της προσφυγικής κρίσης ανέδειξε ορισμένα κενά και ελλείψεις που παρουσιάζονται σε ευρωπαϊκό επίπεδο και ότι το ΚΔΕΟΔ, παρακολουθώντας στενά τις ευρωπαϊκές εξελίξεις, έχει ήδη στρέψει τις ερευνητικές του προσπάθειες στην ανάδειξη του προβλήματος αυτού και την εξεύρεση νομικών λύσεων.

Ευτυχία Μουαμελετζή

► **Δωρεά Fritz Thyssen Stiftung στη βιβλιοθήκη του ΚΔΕΟΔ**

Τον Οκτώβριο του 2016, η βιβλιοθήκη του ΚΔΕΟΔ εμπλούτισε τη συλλογή της μέσω δωρεάς του ιδρύματος “Fritz Thyssen”. Πρόκειται για την τέταρτη κατά σειρά δωρεά επιστημονικών συγγραμμάτων, σε συνέχεια των προηγούμενων κατά τα έτη 1992, 2002, 2012· όλες οι δωρεές λαμβάνουν χώρα στο πλαίσιο της γενικότερης συνεργασίας του ΚΔΕΟΔ με το γερμανικό ίδρυμα.

Τα νέα επιστημονικά συγγράμματα αφορούν τις θεματικές του Ευρωπαϊκού, Δημοσίου και Εμπορικού Δικαίου και περιλαμβάνουν τις τελευταίες εκδόσεις των σημαντικότερων

γερμανικών Kommentar, αναλυτικά εγχειρίδια δημοσίου, διοικητικού και ενωσιακού δικαίου, καθώς και μονογραφίες επί εξειδικευμένων νομικών ζητημάτων, όπως το δίκαιο του ανταγωνισμού, οι κρατικές ενισχύσεις, τα ανθρώπινα δικαιώματα και η πορεία της ευρωπαϊκής ενοποίησης. Η πλειοψηφία των συγγραμμάτων είναι γερμανικής γλώσσας, χωρίς ωστόσο να απουσιάζουν και σημαντικοί τίτλοι της γαλλικής και αγγλικής βιβλιογραφίας.

Οι τίτλοι και τα αναλυτικά στοιχεία των συγγραμμάτων ανευρίσκονται στον κατάλογο της βιβλιοθήκης στην ιστοσελίδα του ΚΔΕΟΔ

<http://www.cieel.gr/gr/library.jsp>

Δήμητρα Γαμπά

► **Διάλογος του Ευρωπαϊκού Επιτρόπου, κ. Δημήτρη Αβραμόπουλου, με τους πολίτες για το προσφυγικό ζήτημα**

Με αφορμή την παγκόσμια ημέρα μετανάστευσης στις 18 Δεκεμβρίου, η Αντιπροσωπεία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής στην Ελλάδα διοργάνωσε, στις 19 Δεκεμβρίου 2016, στο Βελλίδειο Συνεδριακό Κέντρο στη Θεσσαλονίκη, «Διάλογο με τους Πολίτες», με θέμα «Προσφυγικό – Ασφάλεια: Ευρωπαϊκές Προκλήσεις». Τα στελέχη του ΚΔΕΟΔ, το οποίο έχει οριστεί ως «Ευρωπαϊκό Κέντρο Τεκμηρίωσης», κλήθηκαν να παρακολουθήσουν την εκδήλωση.

Οι «Διάλογοι με τους Πολίτες» διοργανώνονται με τη μορφή δημόσιων συζητήσεων σε όλη την ΕΕ και στο πλαίσιο τους οι Ευρωπαίοι Επίτροποι απαντούν σε ερωτήσεις πολιτών για τον τρόπο που αντιμετωπίζονται τα σημαντικότερα προβλήματα της Ένωσης.

Ο Ευρωπαίος Επίτροπος, κ. Δημήτρης Αβραμόπουλος, αρμόδιος για τη μετανάστευση, τις εσωτερικές υποθέσεις και την ιθαγένεια, απάντησε σε ερωτήσεις αναφορικά με τη Συμφωνία Ευρωπαϊκής Ένωσης-Τουρκίας, την προστασία των εξωτερικών συνόρων της Ε.Ε., τη διαχείριση της προσφυγικής κρίσης στις περιοχές που δέχονται τις μεγαλύτερες πιέσεις, τα προγράμματα μετεγκατάστασης και επανεγκατάστασης προσφύγων, καθώς και για θέματα ασφάλειας.

Στη συζήτηση, που άρχισε με την παρατήρηση ότι σήμερα ένας στους επτά πολίτες στον κόσμο είναι μετανάστης, συμμετείχαν οι παρόντες (600 περίπου άτομα), αυτοί που συνδέθηκαν διαδικτυακά, κυρίως από διάφορα ελληνικά

νησιά, καθώς και όσοι υπέβαλαν ερωτήσεις χρησιμοποιώντας το hashtag #EUdialogues στο twitter. Υπήρξε έντονη ανταλλαγή απόψεων και ο Επίτροπος ολοκλήρωσε τον διάλογο δηλώνοντας ικανοποιημένος που οι πολίτες εξέφρασαν ανοιχτά την κριτική και τις αμφιβολίες τους για την ευρωπαϊκή στάση στο προσφυγικό ζήτημα.

Αικατερίνη Σγουρίδου

► **Επίσκεψη φοιτητών νομικής – μελών της ELSA Thessaloniki στο ΚΔΕΟΔ**

Η ELSA (European Law Students' Association) είναι ένας διεθνής, ανεξάρτητος, μη κερδοσκοπικός οργανισμός που δραστηριοποιείται στο πεδίο της νομικής επιστήμης και ιδρύθηκε το 1981 στη Βιέννη. Σήμερα, αριθμεί 43 εθνικά σωματεία, 356 τοπικά παραρτήματα και περίπου 50.000 μέλη σε ολόκληρη την Ευρώπη.

Η ELSA Thessaloniki αποτελεί ένα από τα τοπικά παραρτήματα της Ομοσπονδίας της ELSA Greece και απευθύνεται στους φοιτητές της Νομικής σχολής του ΑΠΘ και στους νέους νομικούς, ασκούμενους και νέους δικηγόρους της πόλης μας. Συστήθηκε το 1998 με τη μορφή του σωματίου και έχει περισσότερα από 300 μέλη.

Στο πλαίσιο των ακαδημαϊκών δραστηριοτήτων της ELSA Thessaloniki και, ειδικότερα, του προγράμματος «Δικηγόροι στην Εργασία – Lawyers At Work», που αφορά επισκέψεις σε χώρους νομικού ενδιαφέροντος με σκοπό την παρουσίαση του νομικού επαγγέλματος στην πράξη, πραγματοποιήθηκε, στις 13 Δεκεμβρίου 2016, επίσκεψη είκοσι μελών του σωματίου στο ΚΔΕΟΔ.

Τα μέλη της ELSA Thessaloniki, όλοι φοιτητές της Νομικής σχολής του ΑΠΘ, υποδέχτηκε η κ. Αικατερίνη Σγουρίδου, δικηγόρος, επιστημονική συνεργάτις του ΚΔΕΟΔ, και τους παρουσίασε τις δραστηριότητες του Κέντρου και τις δυνατότητες που αυτό διαθέτει για την τυχόν μελλοντική απασχόλησή τους. Κατόπιν, μετά την απάντηση ερωτήσεων διευκρινιστικού χαρακτήρα, η συζήτηση επικεντρώθηκε στον τρόπο που τα μέλη της ELSA μπορούν επί του παρόντος, ως φοιτητές, να αξιοποιήσουν το ΚΔΕΟΔ ως ευρωπαϊκό κέντρο επιστημονικής έρευνας και τεκμηρίωσης, χρησιμοποιώντας την πλούσια βιβλιοθήκη του και συμμετέχοντας στις εκδηλώσεις του.

Αικατερίνη Σγουρίδου

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ

I. Βιβλιοπαρουσιάσεις

ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ ΛΕΝΤΖΗΣ, Ελεύθερη κυκλοφορία ευρωπαϊκών πολιτών και εθνικά συμφέροντα κρατών-μελών – Οι εύθραυστοι συμβιβασμοί της Οδηγίας 2004/38, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2017, 208 σελ.

Τη δεκαετία του '90, η Συνθήκη του Μασστρίχτ καθιέρωσε τον θεσμό της ευρωπαϊκής ιθαγένειας ή, κατά καλύτερη απόδοση στην ελληνική, της Ευρωπαϊκής ιδιότητας του πολίτη. Ο θεσμός αυτός, μέσω της πλούσιας –και ριζοσπαστικής, ορισμένες φορές– νομολογίας του Δικαστηρίου, έχει εξελιχθεί στη «θεμελιώδη ιδιότητα των υπηκόων των κρατών μελών», προσφέροντας μία άμεση σχέση των τελευταίων με το ενωσιακό οικοδόμημα. Εξέλιξη, που δεν θα μπορούσε να έχει συμβεί, εάν η ιδιότητα του πολίτη της Ένωσης δεν συνεπαγόταν και την απόλαυση ορισμένων δικαιωμάτων, με σημαντικότερο εξ αυτών το δικαίωμα της ελεύθερης κυκλοφορίας και διαμονής των πολιτών. Πράγματι, η ελεύθερη κυκλοφορία, αποσυνδεδεμένη εν πολλοίς από την ιδιότητα του πολίτη ως παράγοντα της αγοράς, έχει αποτελέσει έναν δυναμικό ενοποιητικό παράγοντα και, ιδίως την εποχή της οικονομικής κρίσης, μία όλο και συχνότερη επιλογή για μεγάλα τμήματα του πληθυσμού που επιλέγουν να μετακινηθούν. Μετά από μία δεκαετία θεσμοθέτησης της εν λόγω ελευθερίας στο πρωτογενές ενωσιακό δίκαιο και την πρόσδοση σ' αυτήν άμεσου αποτελέσματος από το Δικαστήριο, ο ενωσιακός νομοθέτης επέλεξε να δώσει τέλος στην αποσπασματική και πολύπλοκη ρύθμιση του δικαιώματος σε επίπεδο δευτερογενούς δικαίου, θεσπίζοντας την Οδηγία 2004/38, η οποία ενσωμάτωσε έως έναν βαθμό τη σχετική νομολογία του Δικαστηρίου.

Η μονογραφία του Λέκτορα της Νομικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, κ. Δημοσθένη Λέντζη, χρησιμοποιεί την εν λόγω Οδηγία, όπως αυτή εξειδικεύει το δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας, ως παράδειγμα για την ανίχνευση των συμβιβασμών μεταξύ Ένωσης και κρατών μελών στο πεδίο της Ευρωπαϊκής ιθαγένειας. Ακριβώς λόγω του θεμελιώδους χαρακτήρα του θεσμού της ιθαγένειας τόσο για την Ένωση όσο, όμως, και για τα κράτη μέλη, το πεδίο αυτό κρίνεται ως πλέον κατάλληλο για τον εντοπισμό συμβιβασμών. Ταυτόχρονα, η Οδηγία 2004/38, λόγω του εξαιρετικά σημαντικού δικαιώματος που ρυθμίζει, αλλά και λόγω των προκλήσεων που καλείται να αντιμετωπίσει, κρίνεται επίσης ως το καλύτερο εργαλείο για την επίτευξη του προαναφερθέντος στόχου.

Η συμβολή του κ. Δ. Λέντζη καθίσταται ιδιαίτερα επίκαιρη στη σημερινή συγκυρία μιας παρατηρούμενης «ενωσιακής κρίσης», αφενός, λόγω της άσκησης κλυδωνιστικών πιέσεων από την επικείμενη αποχώρηση του Ηνωμένου Βασιλείου, και, αφετέρου, λόγω της οικονο-

μικής κρίσης, της τρομοκρατίας και των έντονων μεταναστευτικών ροών που παρατηρούνται προς τα μεγάλα και οικονομικά εύρωστα κράτη μέλη της ΕΕ. Όπως παρατηρεί και ο προλογιστής το βιβλίο Ομότ. Καθηγητής κ. Παναγιώτης Κανελλόπουλος, η κρίση αυτή δεν μπορεί να αφήσει ανεπηρέαστο τον Χώρο Ελευθερίας, Ασφάλειας και Δικαιοσύνης, όπου αποτυπώνεται ουσιαστικά η προβληματική της εύθραυστης ισορροπίας μεταξύ των δικαιωμάτων του «πολίτη της Ένωσης» και των εθνικών συμφερόντων των κρατών μελών της ΕΕ.

Μετά από μία εκτενή εισαγωγή, η μελέτη διαρθρώνεται σε τρία κεφάλαια, καθένα από τα οποία διαιρείται σε δύο μέρη. Κοινός τους άξονας η επίδραση των εθνικών συμφερόντων στα υπό εξέταση ζητήματα και ο εντοπισμός συμβιβασμών μεταξύ του ευρύτερου συμφέροντος της Ένωσης για απρόσκοπτη άσκηση του δικαιώματος ελεύθερης κυκλοφορίας και διαμονής και των επιμέρους συμφερόντων των κρατών μελών να διαφυλάξουν την εθνική τους κυριαρχία στους, πολιτικά ευαίσθητους, τομείς που επηρεάζονται άμεσα ή έμμεσα από τα εν λόγω δικαιώματα. Το πρώτο κεφάλαιο αφορά το *ratione personae* πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας, δηλαδή ζητήματα που αφορούν τους πολίτες της Ένωσης (ποιοι είναι αυτοί, ποιος είναι αρμόδιος να τους χορηγήσει την εν λόγω ιδιότητα και με ποιον τρόπο μπορούν να την αποκτήσουν ή να την απολέσουν) και τα μέλη των οικογενειών τους. Σ' αυτόν τον «ατυχή», όπως τον χαρακτηρίζει ο συγγραφέας, συμβιβασμό, οι πιο συντηρητικές δυνάμεις, που επικράτησαν τελικά σε ευρωπαϊκό επίπεδο, δεν επέτρεψαν να ενσωματωθούν οι εναλλακτικές μορφές στην έννοια της οικογένειας, έτσι όπως διαμορφώθηκε στην Οδηγία 2004/38/ΕΚ. Ο σύζυγος ίδιου φύλου και ο σύντροφος καταχωρισμένης συμβίωσης εξαιρέθηκαν, έτσι, από την έννοια του «μέλους της οικογένειας πολίτη της Ένωσης».

Το δεύτερο κεφάλαιο αφορά τους όρους άσκησης των δικαιωμάτων ελεύθερης κυκλοφορίας και ελεύθερης διαμονής. Στο πρώτο μέρος του εν λόγω κεφαλαίου εξετάζονται αναλυτικά τα δικαιώματα εισόδου και εξόδου από κράτος μέλος καθώς και το καθεστώς ελέγχων στα εσωτερικά σύνορα. Στο δεύτερο μέρος παρουσιάζονται οι διαφορετικές προβλέψεις σχετικά με το δικαίωμα διαμονής, οι οποίες βασίζονται, αφενός, στο διάστημα διαμονής (βραχυχρόνια, μακροχρόνια, μόνιμη διαμονή) και, αφετέρου, στην ιδιότητα του προσώπου που κάνει χρήση του δικαιώματος (οικονομικά ανεργοί πολίτες). Η εθνική αρμοδιότητα σε θέματα μεταναστευτικής πολιτικής και οι ανησυχίες, που προέρχονταν από τα κράτη μέλη με υψηλότερο επίπεδο κοινωνικών παροχών, για την εξάπλωση του φαινομένου του «κοινωνικού τουρισμού» (χρήση του δικαιώματος διαμονής αποκλειστικά

και μόνο προς εκμετάλλευση των γενναιόδωρων κοινωνικών επιδομάτων) οδήγησαν στην κάμψη της αρχής της ισότητας ως προς ορισμένες κατηγορίες μετακινούμενων ευρωπαϊών πολιτών (οικονομικά ανενεργοί, σπουδαστές)· συμβιβασμός που αποτύπωσε το εθνικό συμφέρον για τη βιωσιμότητα των εθνικών συστημάτων κοινωνικής πρόνοιας.

Το τρίτο κεφάλαιο ασχολείται με τις εξαιρέσεις από το δικαίωμα κυκλοφορίας και διαμονής των πολιτών της Ένωσης και συγκεκριμένα, στο πρώτο μέρος, με τους λόγους για την επίκληση εξαίρεσης, δηλαδή με τις έννοιες της «Δημόσιας Τάξης» και της «Δημόσιας Ασφάλειας». Το δεύτερο μέρος του ίδιου κεφαλαίου αφορά τις ουσιαστικές και διαδικαστικές εγγυήσεις για την εφαρμογή των εξαιρέσεων που προβλέπει η Οδηγία. Οι παραπάνω, αυτονόητοι καταρχήν, λόγοι εξαίρεσης εφαρμόστηκαν στην πορεία αρκετά διασταλτικά από ορισμένες εθνικές αρχές, ερμηνεία που στη συνέχεια επικυρώθηκε και από το Δικαστήριο ΕΕ, ιδίως με τις εμβληματικές αποφάσεις του *I.* και *Τσακουρίδης*. Οι πιέσεις ασκήθηκαν κυρίως από το Ηνωμένο Βασίλειο και τη Γερμανία, που ανέκαθεν – αλλά, πολύ περισσότερο, κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης – αποτελούσαν τον δημοφιλέστερο προορισμό των πολιτών της ΕΕ για ανεύρεση εργασίας και καλύτερων συνθηκών διαβίωσης. Το γεγονός ότι τα κράτη μέλη διατάσσουν απέλαση πολίτη της ΕΕ που έχει καταδικασθεί για τέλεση ποινικού αδικήματος, αναδιαμορφώνει ουσιαστικά την έννοια της δημόσιας ασφάλειας, «μπολιάζοντάς» την και με στοιχεία από την έννοια της δημόσιας τάξης. Πρόκειται, κατά τον συγγραφέα, για έναν ιδιαίτερα αυστηρό περιορισμό των δικαιωμάτων του πολίτη της Ένωσης και για «προβληματικό» συμβιβασμό.

Το έργο ολοκληρώνεται με χρήσιμο Παράρτημα νομολογίας ευρωπαϊκών και εθνικών δικαστηρίων και έναν πλούσιο κατάλογο βιβλιογραφίας.

Η προσέγγιση της θεματικής από τον συγγραφέα αποδεικνύει πώς η ενωσιακή κρίση διαπερνά ή, ίσως, και αντανακλάται σ' αυτήν καθεαυτήν την έννοια του «πολίτη της Ένωσης». Η ΕΕ, υπό το κράτος της τρομοκρατικής απειλής, του προσφυγικού ζητήματος και της οικονομικής κρίσης, φαίνεται να διανύει μια φάση «εθνικοκεντρική», όπου τα δικαιώματα των πολιτών της επαναπροσδιορίζονται μέσα από την αυστηρή ερμηνεία των περιορισμών στο δικαίωμα των πολιτών της ΕΕ και των μελών των οικογενειών τους να κυκλοφορούν και να διαμένουν ελεύθερα στα κράτη μέλη. Οι άλλοτε κατακτήσεις – πολιτικής σημασίας και ουσίας – της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης φαίνεται να αποδυναμώνονται στην πράξη. Οι παγκόσμιες πολιτικο-κοινωνικο-οικονομικές εξελίξεις επιβάρυναν προφανώς την κατάσταση και δεν λειτούργησαν υπέρ μιας πιο «ανοικτής» ευρωπαϊκής κοινωνίας και υπέρ ευρύτερης αναγνώρισης των συναφών δικαιω-

μάτων, αλλά κατέτειναν στην επικράτηση των πιο συντηρητικών συσχετισμών σε ευρωπαϊκό επίπεδο.

Ευτυχία Μουαμελετζή

MATHIAS AUDIT / STEPHAN W. SCHILL (eds), *Transnational Law of Public Contracts*, Bruylant, Bruxelles, 2016, 971 σελ.

Το συλλογικό αυτό έργο, στο οποίο έχουν συμπράξει περίπου 50 καταξιωμένοι επιστήμονες, δικηγόροι και ακαδημαϊκοί, από διάφορες χώρες, εκπονήθηκε στο πλαίσιο του Δικτύου «Οι δημόσιες συμβάσεις στη Νομική Παγκοσμιοποίηση», που δημιουργήθηκε το 2007 και ασχολείται με την ανάλυση των εξωτερικών επιδράσεων που δέχεται το δίκαιο των δημόσιων συμβάσεων.

Το ανά χείρας έργο εξετάζει τις διεθνείς νομικές πτυχές των δημοσίων συμβάσεων. Δεν αρκείται, όμως, σε απλή παράθεση του διεθνούς δικαίου που σχετίζεται με τις δημόσιες συμβάσεις, αλλά επικεντρώνεται στον μετασχηματιστικό αντίκτυπο που έχουν οι διεθνείς και διασυνοριακές διαδικασίες κατά την εφαρμογή των εγχώριων δημοσίων συμβάσεων. Έτσι, θεωρείται ότι το εν λόγω βιβλίο έχει ταυτόχρονα πιο περιορισμένο, αλλά και πιο ευρύ αντικείμενο από ό,τι κάποιο άλλο, σχετικό με το διεθνές δίκαιο δημοσίων συμβάσεων, καθώς από τη μια εξαιρεί από το πεδίο του τις συμβάσεις που συνάπτονται από τους διεθνείς οργανισμούς, λόγω του ότι η δραστηριότητά τους και η άσκηση δημόσιας εξουσίας από πλευράς τους διαφέρει ουσιωδώς από εκείνης των εγχώριων φορέων, αλλά από την άλλη δεν περιορίζεται μόνο στην ενασχόληση με τις επιπτώσεις του διεθνούς δημοσίου δικαίου στις εγχώριες δημόσιες συμβάσεις, αλλά καλύπτει εννοιολογικά και όλες τις διασυνοριακές διαδικασίες που επηρεάζουν τη διαμόρφωση και εκτέλεση των δημοσίων συμβάσεων σε εγχώριο επίπεδο. Στόχος του βιβλίου είναι, κατά τους συγγραφείς του, η καταγραφή των φορέων, των διαδικασιών και των εργαλείων που εμπλέκονται στη διαδικασία διακρατικού μετασχηματισμού του δικαίου δημοσίων συμβάσεων, ώστε να σχηματισθεί ένα εννοιολογικό πλαίσιο κατανόησής του.

Το βιβλίο αυτό αποτελείται από 6 συνολικά μέρη και διαρθρώνεται σε 33 επιμέρους κεφάλαια. Το πρώτο μέρος αποτελεί την εισαγωγή στο διακρατικό δίκαιο των δημοσίων συμβάσεων και με αυτήν τίθενται οι βάσεις της εξεταζόμενης προβληματικής. Το δεύτερο μέρος αναφέρεται στην ανάθεση δημοσίων συμβάσεων και στην προστασία του ελεύθερου εμπορίου στο πλαίσιο διεθνών και περιφερειακών εμπορικών συμφωνιών, όπως η GATT, η NAFTA κ.ά. Στο τρίτο μέρος γίνεται αναφορά στο εφαρμοστέο δίκαιο, στις εφαρμοζόμενες αρχές και στην επίλυση διαφορών στο πλαίσιο των διεθνών δημο-

σίων συμβάσεων. Τα διάφορα είδη πρότυπων νόμων και συμβάσεων, όπως είναι οι συμβάσεις για τα αμυντικά συστήματα κ.λπ., αναφέρονται στο τέταρτο μέρος, ενώ στο πέμπτο μέρος αναλύεται η επίδραση που έχουν οι χρηματοδότες και οι εγγυητές στη διαμόρφωση των δημοσίων συμβάσεων, όπως λ.χ. ο ρόλος της Παγκόσμιας Τράπεζας στην εναρμόνιση των εγχώριων και διεθνών διαδικασιών ανάθεσης δημοσίων συμβάσεων ή ο ρόλος του Αραβικού Οργανισμού Εγγύησης των επενδύσεων στη διαμόρφωση των διεθνών δημοσίων συμβάσεων. Τέλος, το έκτο μέρος αναφέρεται στη χρήση των κανόνων που διέπουν τις διεθνείς συμβάσεις για την προστασία του περιβάλλοντος και την καταπολέμηση της διεθνούς διαφθοράς, όπως λ.χ. οι «αρχές του Ισημερινού» ή οι κυρώσεις που προβλέπονται από την Παγκόσμια Τράπεζα.

Το πολύ ενδιαφέρον αυτό έργο χαρακτηρίζεται από πλούσιες παραπομπές στη βιβλιογραφία, η οποία παρατίθεται ανά κεφάλαιο της ύλης, ενώ στο τέλος υπάρχει αναλυτικός κατάλογος προς διευκόλυνση του αναγνώστη που ενδιαφέρεται για περαιτέρω μελέτη.

Συνοπτικά, το βιβλίο βοηθά τον αναγνώστη να κατανοήσει τον μετασχηματισμό του δικαίου των δημόσιων συμβάσεων στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης, με την υιοθέτηση μιας γενικής διακρατικής προσέγγισης, η οποία μπορεί να αποτελέσει θεμέλιο για την ανάπτυξη, στο μέλλον, μιας ολοκληρωμένης θεωρίας δημοσίων συμβάσεων.

Χριστίνα-Διονυσία Σαραντίδου

HERWIG HOFMANN / RUSSELL WEAVER (eds), *Transatlantic Perspectives on Administrative Law*, Bruylant, Bruxelles, 2011, 282 σελ.

Το παρόν συλλογικό έργο, την έκδοση του οποίου στην αγγλική και γαλλική γλώσσα επιμελήθηκαν ο καθηγητής του Ευρωπαϊκού και Διεθνούς Δημοσίου Δικαίου και Διευθυντής του Κέντρου Ευρωπαϊκού Δικαίου του Πανεπιστημίου του Λουξεμβούργου, Η. Hofmann και ο Καθηγητής Νομικής του Πανεπιστημίου του Λούισβιλ των ΗΠΑ, R. Weaver, αποτελεί ένα από τα τελευταία αποκτήματα της Βιβλιοθήκης του ΚΔΕΟΔ, στο πλαίσιο χορηγίας του γερμανικού επιστημονικού ιδρύματος Fritz Thyssen, με το οποίο συνεργάζεται. Το εν λόγω έργο ανήκει στην κατηγορία συγγραμμάτων Διοικητικού Δικαίου και συγκεντρώνει το σύνολο των εισηγήσεων που παρουσιάστηκαν και συζητήθηκαν, το πρώτον, κατά τις εργασίες του Φόρουμ Διοικητικού Δικαίου στο Πανεπιστήμιο του Μονπελιέ αναφορικά με το μέλλον του διεθνούς, υπερεθνικού και συγκριτικού Διοικητικού Δικαίου, καθώς και τις σχετικές εξελίξεις του δικαίου από άποψη συνταγματικών μεταρρυθμίσεων τόσο στην Ευρώπη όσο και στις ΗΠΑ.

Το εν λόγω σύγγραμμα επικεντρώνεται σε δύο σημαντικές εξελίξεις για το μέλλον του Διοικητικού Δικαίου. Η πρώτη

εντοπίζεται στον διεθνή προσανατολισμό που έχει πλέον αποκτήσει λόγω της παγκόσμιας κυκλοφορίας αγαθών και υπηρεσιών και της συνεπαγόμενης συνεργασίας των δημόσιων υπηρεσιών. Στο πλαίσιο αυτό, εξετάζονται η φύση και οι επιταγές του Ευρωπαϊκού Διοικητικού Δικαίου, αλλά και η προώθηση της διοικητικής συνεργασίας όχι μόνο με διμερείς συμφωνίες, επί παραδείγματι μεταξύ ΕΕ-ΗΠΑ, αλλά και σε πολυμερές επίπεδο, μέσω διεθνών οργανισμών, όπως ο Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου. Η δεύτερη εξέλιξη αφορά το Συγκριτικό Διοικητικό Δίκαιο, το οποίο παρουσιάζεται ως εργαλείο για τη βελτίωση των ρυθμιστικών συστημάτων των κρατών της ΕΕ, καθώς και των ΗΠΑ, διότι μέσω της συγκριτικής ανάλυσής τους καθίστανται ευχερώς διαπιστώσιμες οι πλημμέλειές τους και επιτυγχάνεται η διόρθωση αυτών με την εύρεση εναλλακτικών.

Το πρώτο μέρος του βιβλίου αφιερώνεται στην επισκόπηση του ρόλου του Διοικητικού Δικαίου στα κράτη και στις προκλήσεις που καλείται να αντιμετωπίσει και στις δύο πλευρές του Ατλαντικού. Ιδιαίτερα χρήσιμη είναι η περιεκτική παρουσίαση των θεμελιωδών στοιχείων του Αμερικανικού Διοικητικού Δικαίου, συνοδευόμενη από σχετική νομολογία, με την οποία εισάγει τον αναγνώστη στις προβληματικές που εξετάζονται στο σύνολο του έργου. Ακολουθεί αντίστοιχη ανάλυση από τον ευρωπαϊκό χώρο, στην οποία δίδεται έμφαση στη συνεισφορά της ευρωπαϊκής ενοποίησης, η οποία έχει οδηγήσει σε συντονισμένη προσέγγιση των αντίστοιχων προβλημάτων και κατανομή αρμοδιοτήτων, με συνέπεια να έχει συντελεστεί αξιόλογη πρόοδος στον τομέα της διαφάνειας και της συστηματοποίησης των διαδικασιών.

Το έργο θίγει, στο δεύτερο μέρος του, τα συστημικά προβλήματα του σύγχρονου Διοικητικού Δικαίου, τα οποία εντοπίζει στους τομείς της διάκρισης των εξουσιών, της διοικητικής οργάνωσης, της φύσης και του ρόλου των διοικητικών υπηρεσιών. Το ζήτημα προσεγγίζεται τόσο από θεσμική όσο και από δικονομική σκοπιά, ενώ επιχειρείται να δοθούν απαντήσεις σε ερωτήματα που εγείρονται επί συγκεκριμένων θεματικών. Ειδικότερα, ως προς τον χώρο του Δικαίου της Ενέργειας, αναλύεται πολυεπίπεδα το κανονιστικό πλαίσιο ρύθμισης με γνώμονα τη διασφάλιση της λειτουργικότητας της αγοράς και της ασφάλειας των προμηθειών. Επιπρόσθετα, ειδικό βάρος δίδεται στη διερεύνηση του ρόλου των Δημόσιων Συμβάσεων, ως μέσου υλοποίησης των δράσεων της δημόσιας διοίκησης, και στους ειδικούς όρους που περιέχουν.

Το τρίτο και τελευταίο μέρος του συγγράμματος επικεντρώνεται στη θεματική της Κυβερνητικής και, συγκεκριμένα, στον τομέα του σχεδιασμού και της δομής των διοικητικών διαδικασιών, υιοθετώντας και πάλι τη συγκριτική προσέγγιση αυτών υπό το πρίσμα του αμερικανικού και ευρωπαϊκού δικαίου. Πρόκειται για έναν πρακτικό και περιγραφικό οδηγό, αφιερωμένο σε έξι ρυθμιστικούς τομείς ως προς τις θεματικές των κρατικών ενισχύσεων, της χο-

ρήγησης φαρμακευτικών αδειών, του διεθνούς εμπορίου, της προστασίας καταναλωτή αναφορικά με την πολιτική ασφαλείας τροφίμων, του ανταγωνισμού και της βιομηχανικής ιδιοκτησίας ως προς την προστασία των σημάτων.

Το παρόν σύγγραμμα αποτελεί χωρίς αμφιβολία ένα εξαιρετικά ενδιαφέρον και πρωτότυπο έργο, το οποίο αποτυπώνει τον ακαδημαϊκό «διάλογο» 14 διακεκριμένων νομικών, καθένας εκ των οποίων εισφέρει τις γνώσεις και την εμπειρία του στον τομέα του Διοικητικού Δικαίου, από την έννομη τάξη της χώρας από την οποία κατάγεται. Με τον

τρόπο αυτόν δίδεται στον αναγνώστη η ευκαιρία να κατανοήσει, μέσα από τη συγκριτική ανάλυση, την εξέλιξη του Διοικητικού Δικαίου, προκειμένου τούτο να ανταποκριθεί στις σύγχρονες απαιτήσεις της παγκόσμιας κυκλοφορίας αγαθών και υπηρεσιών και της αναγκαίας διοικητικής συνεργασίας, καθώς επίσης να εξάγει τα δικά του συμπεράσματα για την ορθότητα των διοικητικών διαδικασιών στις υπό ανάλυση νομοθεσίες.

Δήμητρα Κωνσταντινίδου

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ

II. Το δίκαιο ΕΕ στα ελληνόγλωσσα νομικά περιοδικά

Β' Εξάμηνο 2016

Επιμ.: Σοφία Σώμη

Τα περιοδικά που αποδελτιώθηκαν είναι:

Αρμενόπουλος (Αρμ)

Δελτίο Φορολογικής Νομοθεσίας (ΔΦΝ)

Δίκαιο Επιχειρήσεων και Εταιριών (ΔΕΕ)

Δίκαιο Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης & Επικοινωνίας (ΔΙΜΕΕ)

Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΔτΑ)

Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου (ΕΕΕυρΔ)

Ενέργεια και Δίκαιο (Ενέργεια & Δίκαιο)

Επιθεώρηση Εμπορικού Δικαίου (ΕΕμπΔ)

Επιθεώρηση Ναυτιλιακού Δικαίου (ΕΝΔ)

Επιθεώρησης Δημοσίου Δικαίου και Διοικητικού Δικαίου (ΕΔΔΔΔ)

Επιθεώρησης Δικαίου Κοινωνικής Ασφάλισης (ΕΔΚΑ)

Επιθεώρησης Εργατικού Δικαίου (ΕΕργΔ)

Επισκόπηση Εμπορικού Δικαίου (ΕπισκΕΔ)

Εφαρμογές Αστικού Δικαίου & Πολιτικής Δικονομίας (ΕφΑΔΠολΔ)

Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου (ΕφημΔΔ)

Θεωρία και Πράξη Διοικητικού Δικαίου (ΘΠΔΔ)

Νομικό Βήμα (ΝοΒ)

Περιβάλλον και Δίκαιο (ΠερΔικ)

Ποινικά Χρονικά (ΠοινΧρ)

Χρονικά Ιδιωτικού Δικαίου (ΧρΙΔ)

ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΩΝ ΠΡΟΣΟΝΤΩΝ

ΤΣΙΡΩΝΑΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ 546/2016. Το δικαίωμα κατόχου μη αναγνωρισμένου τίτλου σπουδών της αλλοδαπής για εγγραφή στο Μητρώο Διδασκόντων ΚΕΜΕ, ΘΠΔΔ 5/2016, σ. 484

ΑΝΘΡΩΠΙΝΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ

ΑΚΤΥΠΗΣ Σ.-Η., Οι πρόσφυγες στο «κατώφλι» της ΕΕ: τα ανθρώπινα δικαιώματα «υπό διαπραγμάτευση», ΔτΑ 70/2016, σ. 933

ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΣ Ε., Η αρχή *ne bis in idem* και οι αποκλίσεις της νομολογίας του ΕΔΔΑ, του ΔΕΕ και του Συμβουλίου Επικρατείας, ΔτΑ 68/2016, σ. 427

ΑΡΓΥΡΟΣ Α., Σχόλιο στην απόφαση του ΣτΕ 1992/2016. Συμμόρφωση προς την απόφαση του ΕΔΔΑ (διαπίστωση παραβίασης της αρχής «*ne bis in idem*» και του τεκμηρίου αθώτητας σε υποθέσεις επιβολής πολλαπλών τελών λαθρεμπορίας). Επανάληψη διαδικασίας, ΝοΒ 10/2016, σ. 2301

ΑΡΓΥΡΟΣ Α., Σχόλιο στην απόφαση του ΣτΕ ΟΛ. 734/2016. Συνταγματικές και σύμφωνες με την Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ) οι περικοπές του εφάπαξ των δημοσίων υπαλλήλων που έγιναν σύμφωνα με τη μνημονιακή νομοθεσία, ΝοΒ 6/2016, σ. 1488

ΑΡΝΑΟΥΤΟΓΛΟΥ Φ., Το παραδεκτό της αιτήσεως αναίρεσης ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας και το Δικαστήριο του Στρασβούργου, ΕΔΚΑ 3/2016, σ. 406

ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΣ Σ. / ΦΡΑΓΚΟΥ Ρ., Ελευθερία πληροφορίας και τεκμήριο αθώτητας: η αναζήτηση της αναγκαίας ισορροπίας. Συστάσεις, ΕΔΔΔΔ 3/2016, σ. 561

ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ Π., Η ελευθερία της έκφρασης στο Διαδίκτυο: ένας «θαυμαστός, καινούργιος κόσμος» στη νομολογία του ΕΔΔΑ, ΔιΜΕΕ 3/2016, σ. 371

ΓΙΑΝΝΙΔΗΣ Ι., Η δομή της νομολογίας του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ΠοινΧρ 9/2016, σ. 647

ΓΟΥΡΓΟΥΡΙΝΗΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 21.07.2016 στην υπόθεση Μαμάτας και λοιποί κατά Ελλάδα. Αναδιάρθρωση του Δημόσιου χρέους – PSI, ΘΠΔΔ 10/2016, σ. 990

ΔΑΛΑΚΟΥΡΑΣ Θ., Η παραβίαση του δικαιώματος υπερασπίσεως και οι συνέπειές της, ΠοινΧρ 9/2016, σ. 641

ΔΕΜΕΡΤΖΗΣ Κ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 16.06.2016 στην υπόθεση Fourkiotis κατά Ελλάδα. Δικαίωμα επικοινωνίας πατέρα με τέκνα, ΕφΑΔΠολΔ 8-9/2016, σ. 794

ΔΕΜΕΡΤΖΗΣ Κ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 21.07.2016 στην υπόθεση Karpes κατά Ελλάδα. Δίκαιη δίκη – Επικοινωνία γονέα με τέκνα, ΕφΑΔΠολΔ 12/2016, σ. 1118

ΖΑΪΡΗ Α., Η σώρευση ποινικής καταδίκης και πειθαρχικής ποινής για την ίδια πράξη και η συμβατότητά της με την αρχή «*ne bis in idem*», ΠοινΧρ 8/2016, σ. 634

ΘΕΟΧΑΡΗ Α. / ΜΠΟΥΛΤΑΔΑΚΗ Δ., Η αρχή *ne bis in idem* στο πεδίο των διοικητικών κυρώσεων, ΘΠΔΔ 12/2016, σ. 1135

ΙΩΑΚΕΙΜΙΔΗΣ Σ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΑΠ ΟΛ. 3/2016. Αναδρομική ισχύς νόμου και προστασία κεκτημένου κληρονομικού δικαιώματος, ΝοΒ 6/2016, σ. 1395

ΚΑΛΛΙΔΟΥ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 02.06.2016 στην υπόθεση Παπαϊωάννου κατά Ελλάδα. Το δικαίωμα δίκαιης δίκης κατά το άρθρο 6 παρ. 1 ΕΣΔΑ, ΕΕ-ΕυρΔ 3/2016, σ. 385

ΚΑΥΚΑ Χ., Η απαγόρευση δωρεάς εμβρύων στην ευρωπαϊκή έννομη τάξη: με αφορμή την απόφαση της Ολομέλειας του ΕΔΔΑ Parrillo κατά Ιταλία, ΔτΑ 69/2016, σ. 601

ΚΟΥΒΑΡΑΣ Η., Η νεότερη νομολογία του ΕΔΔΑ υπαγορεύει μεταβολές στο εγχώριο σύστημα για τη διασφάλιση της συμμόρφωσης της διοίκησης στις δικαστικές αποφάσεις, ΔτΑ 70/2016, σ. 857

ΚΥΠΡΟΥΛΗ Κ., Σημείωμα στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 22.03.2016 στην υπόθεση Pinto Coelho κατά Πορτογαλία. Ελευθερία του Τύπου: ποινικές υποθέσεις με δημόσιο ενδιαφέρον και ιδιωτικότητα, ΔιΜΕΕ 2/2016, σ. 241

ΛΑΪΝΙΩΤΗ Α., Η αρχή *ne bis in idem* και η ελληνική πραγματικότητα, ΘΠΔΔ 12/2016, σ. 1123

ΜΑΘΙΟΥΔΑΚΗΣ Ι., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 09.06.2016 στην υπόθεση Σισμανίδης και Σιταρίδης κατά Ελλάδα. Η διαδοχή ποινικών και διοικητικών κυρώσεων στη διεγκυστίδα μεταξύ ΕΔΔΑ και ΣτΕ, Αρμ 7/2016, σ. 1245

ΜΠΡΕΔΗΜΑΣ Α., Η Σύσταση του Συμβουλίου της Ευρώπης για τα δικαιώματα του ανθρώπου των μελών των ενόπλων δυνάμεων, ΔτΑ 68/2016, σ. 277

ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ Χ., Αναλογικότητα και προστασία των τραπεζικών καταθέσεων: Υπόθεση Ζολώτας κατά Ελλάδα (αρ. 2), Προσφυγή υπ' αρ. 66610/09, Απόφαση του πρώτου Τμήματος του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (29 Ιανουαρίου 2013), ΔτΑ 68/2016, σ. 461

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Ν., Η παρεμπόδιση της οδικής κυκλοφορίας από τους αγρότες στην Ελλάδα («τα μπλόκα»): αποτίμηση του φαινομένου με βάση το σύστημα των θεμελιωδών δικαιωμάτων, ΕΔΔΔΔ 4/2016, σ. 895

ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ Μ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 03.12.2015 στην υπόθεση Μυτιληναίος και Κωστάκης κατά Ελλάδα. Το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι κατά το άρθρο 11 ΕΣΔΑ, ΕΕΕυρΔ 2/2016, σ. 257

ΠΕΡΑΚΗ Β., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕιρΑθ 418/2016. Νομική αναγνώριση του επαναπροσδιορισμού φύλου: η προϋπόθεση της χειρουργικής επέμβασης, ΝοΒ 7/2016, σ. 1639

ΣΑΝΙΔΑΣ Γ., Σύμφωνο συμβίωσης μεταξύ ομοφύλων προσώπων: ισχυρό ή ανίσχυρο; ΝοΒ 7/2016, σ. 1603

ΣΑΡΑΝΤΗ Β., Η κατάσταση ανάγκης στο διεθνές δίκαιο δικαιωμάτων του ανθρώπου μετά τον «πόλεμο κατά της τρομοκρατίας»: η αναβίωση του Carl Schmitt; ΔτΑ 70/2016, σ. 813

ΣΤΥΛΙΑΝΟΥ Α., Ελευθερία της έκφρασης: παράβαση του άρθρου 10 ΕΣΔΑ: παρουσίαση της Απόφασης ΕυρΔΔΑ case of Reznik v. Russia της 4ης Απριλίου 2013 (προσφ. Ν 4977/05), ΔτΑ 69/2016, σ. 717

ΤΡΕΚΛΗ Σ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 02.06.2016 στην υπόθεση Παπαϊωάννου κατά Ελλάδα. Δικαίωμα πρόσβασης σε Δικαστήριο και περιορισμοί αυτού, ΘΠΔΔ 8-9/2016, σ. 867

ΤΣΑΟΥΣΗΣ Γ., Η πάταξη του Οικονομικού Εγκλήματος δικαιολογεί τον περιορισμό Θεμελιωδών Δικαιωμάτων σε ένα Κράτος Δικαίου; Σχολιασμός της αμφιλεγόμενης διάταξης του άρθρου 65 του ν. 4356/2015, ΘΠΔΔ 11/2016, σ. 1023

ΤΣΟΥΚΑΛΙΔΟΥ Ε., Το ελάχιστο όριο αξιοπρεπούς διαβίωσης ως ατομικό δικαίωμα: επιχείρημα για καθιέρωση της «διωβελίας», ΕΔΔΔΔ 4/2016, σ. 841

ΦΑΡΜΑΚΙΔΗΣ-ΜΑΡΚΟΥ Κ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 09.06.2016 στην υπόθεση Σισμανίδης και Σιταρίδης κατά Ελλάδα. Το ζήτημα της εφαρμογής της αρχής ne bis in idem στις υποθέσεις προστίμων λαθρεμπορίας: νομολογιακές εξελίξεις, ΘΠΔΔ 12/2016, σ. 1224

ΧΕΙΡΔΑΡΗΣ Β., Σχόλιο στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 12.07.2013 στην υπόθεση Allen κατά Ηνωμένου Βασιλείου. Το τεκμήριο αθωότητας και η εφαρμογή του στις αστικές υποθέσεις, ΝοΒ 6/2016, σ. 1531

ΧΕΙΡΔΑΡΗΣ Β., Σχόλιο στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 22.01.2016 στην υπόθεση Julian Assange (Wikileaks) κατά Σουηδίας και Ηνωμένου Βασιλείου. Αποτελεί αυθαίρετη κράτηση η εκούσια διαμονή σε πρεσβεία μέσω πολιτικού ασύλου; ΝοΒ 10/2016, σ. 2320

ΧΕΙΡΔΑΡΗΣ Β., Σχόλιο στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 21.04.2016 στην υπόθεση Ivanova και Cherkezov κατά Βουλγαρίας. Η προστασία της αυθαίρετης μοναδικής κατοικίας από το Στρασβούργο, ΝοΒ 9/2016, σ. 2142

ΧΕΙΡΔΑΡΗΣ Β., Σχόλιο στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 09.06.2016 στην υπόθεση Σισμανίδης και Σιταρίδης κατά Ελλάδα. Η ποινική φύση των διοικητικών προστίμων και η αρχή ne bis in idem, ΝοΒ 8/2016, σ. 1938

ΧΕΙΡΔΑΡΗΣ Β., Σχόλιο στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 16.06.2016 στην υπόθεση Igor Tarasov κατά Ουκρανίας. Σημαντική νομολογιακή επέκταση του ne bis in idem από το Στρασβούργο, ΝοΒ 7/2016, σ. 1737

ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΣ

ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ Ε., Αδειοδότηση ιδιωτικών τηλεοπτικών σταθμών: εκφάνσεις δικαίου ανταγωνισμού και εργατικού δικαίου, ΔιΜΕΕ 4/2016, σ. 543

ΓΑΛΑΝΗΣ Θ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-247/14 P, HeidelbergCement/Επιτροπή, 10.03.2016, ECLI:EU:C:2016:149. Ακύρωση απόφασης Επιτροπής σχετικά με αίτημα παροχής πληροφοριών, ΕΕΕυρΔ 2/2016, σ. 233

ΔΕΜΙΡΟΓΛΟΥ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-170/13, Huawei Technologies, 16.07.2015, ECLI:EU:C:2015:477. Καταχρηστική εκμετάλλευση δεσπόζουσας θέσης επιχείρησης η οποία κατέχει δίπλωμα ευρεσιτεχνίας ουσιώδες για τη λειτουργία τεχνικού προτύπου και έχει αναλάβει τη δέσμευση έναντι οργανισμού τυποποίησης ότι θα παραχωρήσει σε τρίτους άδεια χρήσεως υπό δίκαιους, εύλογους και χωρίς διακρίσεις όρους, επονομαζόμενος "FRAND", ΕΕΕυρΔ 2/2016, σ. 241

ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗΣ Β., Η ανισότητα ευκαιριών στον ανταγωνισμό ως περίπτωση «αυτοματοποιημένης» κατάχρησης: σκέψεις με αφορμή την ΔΕΕ, C-553/12 P, επιτροπή κατά ΔΕΗ, Ενέργεια & Δίκαιο 24/2016, σ. 50

ΜΙΚΡΟΥΛΕΑ Α., Συλλογική έννομη προστασία για παραβάσεις Δικαίου του Ανταγωνισμού "Collective Redress", ΔΕΕ 10/2016, σ. 1173

ΣΟΥΦΛΕΡΟΣ Η., Οι ιδιαιτερότητες της διαδικασίας ασφαλιστικής αποζημίωσης στην αγορά των ασφαλιστικά καλυπτόμενων επισκευών αυτοκινήτων και τα όρια της δυνατότητας εφαρμογής των αρ. 1 ν. 3959/2011 και 101 ΣΛΕΕ στις σχέσεις μεταξύ των εμπλεκόμενων στην ως άνω διαδικασία: σχόλια και σκέψεις με αφορμή την απόφαση 460/2009 της Επιτροπής Ανταγωνισμού στην υπόθεση AUDATEX ΕΛΛΑΣ, ΕΕμπΔ 3/2016, σ. 507

ΤΖΟΥΛΙΑ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-310/15, Deroo-Blanquart, 07.09.2016, ECLI:EU:C:2016:633. Προσφορές συνοδευόμενες από παρεπόμενες παροχές, ΧρΙΔ 8/2016, σ. 621

ΤΡΟΥΛΗ Ε., Αγωγές αποζημίωσης για παραβάσεις της αντιμονοπωλιακής νομοθεσίας: η Οδηγία 2014/104/ΕΕ και αναμενόμενα, από την εφαρμογή της, αποτελέσματα, ΕφΑΔ 5/2016, σ. 378

ΑΠΑΓΟΡΕΥΣΗ ΔΙΑΚΡΙΣΕΩΝ

ΓΑΒΑΛΑΣ Ν., Η έννοια της «αναπηρίας» στο περιβάλλον της προστασίας από τις διακρίσεις: επ' αφορμή της απόφασης του ΔΕΕ της 1ης Δεκεμβρίου 2016 στην υπόθεση C-395/15, Mohamed Daouidi, ΕΕργΔ 10/2016, σ. 1203

ΓΑΒΑΛΑΣ Ν., Σχόλιο στην απόφαση του ΔΕΕ C-441/14, DI, 19.04.2016, ECLI:EU:C:2016:278. Συντρέχει διάκριση λόγω ηλικίας, αν ο μισθωτός στερείται της νομίμου αποζημίωσης επειδή δικαιούται να συνταξιοδοτηθεί, ΕΕργΔ 7/2016, σ. 820

ΓΟΥΛΑΣ Δ. / ΚΟΦΙΝΗΣ Σ., Ο νέος νόμος 4443/2016 για την απαγόρευση των διακρίσεων: μία πρώτη ερμηνευτική και κριτική προσέγγιση, ΕΕργΔ 11/2016, σ. 1303

ΤΑΚΗΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-441/14, DI, 19.04.2016, ECLI:EU:C:2016:278. Άμεσο αποτέλεσμα οδηγίας – Αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων λόγω ηλικίας, Αρμ 7/2016, σ. 1258

ΤΑΚΗΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-122/15, C, 02.06.2016, ECLI:EU:C:2016:391. Διακρίσεις λόγω ηλικίας, Αρμ 8/2016, σ. 1446

BLATMAN Μ., Διεθνείς και εθνικές διαστάσεις της καταπολέμησης των διακρίσεων λόγω αναπηρίας, ΕΕργΔ 10/2016, σ. 1181

ΑΣΤΥΝΟΜΙΚΗ ΚΑΙ ΔΙΚΑΣΤΙΚΗ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ ΣΤΙΣ ΠΟΙΝΙΚΕΣ ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ

ΑΡΒΑΝΙΤΗΣ Δ., Παρατηρήσεις στις αποφάσεις του ΣυμβΕφΑΘ 1, 4 και 6/2016. Σχετικά με τους λόγους άρνησης εκτέλεσης των ευρωπαϊκών ενταλμάτων σύλληψης, ΝοΒ 6/2016, σ. 1462

ΒΟΥΛΓΑΡΗΣ Δ., Ο θεσμός της «νομικής βοήθειας» (legal aid) κατά την ελληνική και ευρωπαϊκή δικαιοταξία, ΠοινΧρ 8/2016, σ. 567

ΤΑΚΗΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-404/15 και C-659/15 PPU, Aranyosi και Gădăraș, 05.04.2016, ECLI:EU:C:2016:198. Ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης, Αρμ 6/2016, σ. 1091

ΤΣΑΚΑΛΗΣ Ι., Η ποινικοποίηση του ξηπλύματος βρόμικου χρήματος στον ενωσιακό χώρο υπό το πρίσμα της 4ης Ευρωπαϊκής Οδηγίας (2015/849/ΕΕ) και των πρόσφατων νομοθετικών πρωτοβουλιών, ΠοινΧρ 10/2016, σ. 755

ΤΣΟΛΚΑ Ο., Συστηματική προσέγγιση και ζητήματα ερμηνείας του ν. 4312/2014 για τη «ρύθμιση δεσμευμένων ή κατασχεμένων χρηματικών απαιτήσεων και μετρητών», ΝοΒ 9/2016, σ. 2003

ΑΣΥΛΟ

ΑΚΤΥΠΗΣ Σ.-Η., Οι πρόσφυγες στο «κατώφλι» της ΕΕ: τα ανθρώπινα δικαιώματα «υπό διαπραγμάτευση», ΔτΑ 70/2016, σ. 933

ΓΑΡΑΝΤΖΙΩΤΗ Α.-Θ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-695/15 PPU, Mirza, 17.03.2016, ECLI:EU:C:2016:188. Κριτήρια και μηχανισμοί για τον προσδιορισμό του κράτους μέλους που είναι υπεύθυνο για την εξέταση αιτήματος διεθνούς προστασίας, Αρμ 7/2016, σ. 1268

ΓΙΟΚΑΡΗΣ Α., Σημεία επαφής και τριβής μεταξύ Σύμβασης Γενεύης για το καθεστώς των προσφύγων και «Συστήματος ρυθμίσεων Schengen», ΔτΑ 69/2016, σ. 685

ΚΟΥΣΚΟΥΝΑ Μ., Ο χώρος Σένγκεν και η προσφυγική κρίση, ΔτΑ 70/2016, σ. 913

ΜΑΝΙΑΤΗΣ Α., Νομικό πλαίσιο αντιμετώπισης της λαθρομετανάστευσης στις ελληνικές θάλασσες, Αρμ 9/2016, σ. 1477

ΜΠΡΕΔΗΜΑΣ Α., Προσφυγικές ροές και κλείσιμο των συνόρων: μεταξύ δικαίου και πολιτικής, ΔτΑ 69/2016, σ. 649

ΠΕΡΑΚΗΣ Μ., Η συμφωνία της 18ης Μαρτίου 2016 μεταξύ Ευρωπαϊκής Ένωσης και Τουρκίας: μία πρώτη νομική και πρακτική αποτίμηση, ΕΕΕυρΔ 2/2016, σ. 145

ΣΑΜΑΡΑ-ΚΡΙΣΠΗ Α., Προσφυγική κρίση και η διαχείρισή της κατά το διεθνές δίκαιο: μερικές εισαγωγικές παρατηρήσεις, ΔτΑ 69/2016, σ. 643

ΤΑΚΗΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-558/14, Khachab, 21.04.2016, ECLI:EU:C:2016:285. Προϋποθέσεις ασκήσεως του δικαιώματος οικογενειακής επανένωσης, Αρμ 6/2016, σ. 1100

PERRAKIS S. / ANTONIOU T., Council of Europe and the EU on a different footing regarding the rights of irregular migrants? Some considerations on the latest developments, ΔτΑ 68/2016, σ. 315

ΑΣΦΑΛΙΣΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΜΗΤΣΟΥ Α.Ο., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΜΠρΑΘ 3091/2016. Η αναγγελία απαίτησης από ασφάλιση ζωής στην ασφαλιστική εκκαθάριση, ΔΕΕ 12/2016, σ. 1552

ΠΑΠΑΧΡΟΝΟΠΟΥΛΟΣ Ν., Η θέση του ενυπόθηκου δανειστή στο στάδιο της εκκαθάρισης ασφαλιστικών επιχειρήσεων, ΔΕΕ 6/2016, σ. 762

ΣΟΥΦΛΕΡΟΣ Η., Οι ιδιαιτερότητες της διαδικασίας ασφαλιστικής αποζημίωσης στην αγορά των ασφαλιστικά καλυπτόμενων επισκευών αυτοκινήτων και τα όρια της δυνατότητας εφαρμογής των αρ. 1 ν. 3959/2011 και 101 ΣΛΕΕ στις σχέσεις μεταξύ των εμπλεκόμενων στην ως άνω διαδικασία: σχόλια και σκέψεις με αφορμή την απόφαση 460/2009 της Επιτροπής Ανταγωνισμού στην υπόθεση ΑΥΔΑΤΕΧ ΕΛΛΑΣ, ΕΕμπΔ 3/2016, σ. 507

ΑΤΟΜΑ ΜΕ ΑΝΑΠΗΡΙΑ

ΓΑΒΑΛΑΣ Ν., Η έννοια της «αναπηρίας» στο περιβάλλον της προστασίας από τις διακρίσεις: επ' αφορμή της απόφασης του ΔΕΕ της 1ης Δεκεμβρίου 2016 στην υπόθεση C-395/15, Mohamed Daouidi, ΕΕργΔ 10/2016, σ. 1203

BLATMAN Μ., Διεθνείς και εθνικές διαστάσεις της καταπολέμησης των διακρίσεων λόγω αναπηρίας, ΕΕργΔ 10/2016, σ. 1181

ΓΕΝΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ ΕΝΩΣΙΑΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

ΓΚΟΡΤΣΟΣ Χ. / ΛΙΒΑΔΑ Χ., Τρέχουσες εξελίξεις στο ευρωπαϊκό επίπεδο, ΧρηΔικ 1-2/2016, σ. 44

ΚΑΛΛΙΔΟΥ Α. / ΠΑΝΑΓΙΩΤΙΔΟΥ Ε., Οι εξελίξεις στην ΕΕ: επικαιρότητα ΕΕ, ΕΕΕυρΔ 2/2016, σ. 187

ΚΑΛΛΙΔΟΥ Α. / ΠΑΝΑΓΙΩΤΙΔΟΥ Ε., Οι εξελίξεις στην ΕΕ: επικαιρότητα ΕΕ, ΕΕΕυρΔ 3/2016, σ. 309

ΔΗΜΟΣΙΑ ΔΙΟΙΚΗΣΗ

ΕΥΣΤΡΑΤΙΟΥ Π.-Μ., Η δημοκρατική νομιμοποίηση της δημόσιας διοίκησης, ΘΠΔΔ 6/2016, σ. 521

ΜΗΤΣΟΠΟΥΛΟΣ Κ., «Η εφαρμογή της «Διοίκησης μέσω στόχων» σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ολοκλήρωσης και η Ελληνική Δημόσια Διοίκηση», ΕΔΔΔΔ 3/2016, σ. 636

ΔΗΜΟΣΙΑ ΕΡΓΑ – ΔΗΜΟΣΙΕΣ ΣΥΜΒΑΣΕΙΣ – ΔΙΑΓΩΝΙΣΜΟΙ

ΒΑΛΕΡΓΑΚΗΣ Μ., Το νέο νομοθετικό πλαίσιο για την ανάθεση δημοσίων συμβάσεων: ο νόμος 4412/2016, μια πρώτη παρουσίαση, ΘΠΔΔ 8-9/2016, σ. 894

ΔΑΝΟΠΟΥΛΟΣ Γ., Οι αναπτυξιακές ανώνυμες εταιρείες των Ο.Τ.Α. και το ζήτημα των αναθέσεων δημοσίων συμβάσεων σύμφωνα με το άρθρο 12 του ν. 4412/2016, ΕΔΔΔΔ 4/2016, σ. 863

ΜΑΥΡΙΔΗΣ Σ., Η δικονομική αυτονομία των κρατών μελών κατά την εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου: η περίπτωση των δικονομικών Οδηγιών 89/665, 92/13 και 2007/66 για τις δημόσιες συμβάσεις, ΕΕΕυρΔ 3/2016, σ. 297

ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Μ., Η διάσταση του δικαίου των κρατικών ενισχύσεων στις δημόσιες συμβάσεις μεταξύ φορέων του δημόσιου τομέα (άρθρο 12 της Οδηγίας 2014/24/ΕΕ). ΕΕΕυρΔ 2/2016, σ. 155

ΣΑΜΑΡΤΖΗΣ Κ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ 880/2016. Ακύρωση δημόσιας σύμβασης από τρίτο. ΘΠΔΔ 5/2016, σ. 494

ΣΚΑΡΤΣΟΥΝΗ Β., Η Ανεξάρτητη Αρχή Δημοσίων Συμβάσεων και η συμβολή της στη διενέργεια του προσυμβατικού ελέγχου στις δημόσιες συμβάσεις, ΕΔΔΔΔ 4/2016, σ. 875

ΤΣΑΝΙΔΗΣ Β., Προ-εμπορικές δημόσιες συμβάσεις: πεδίο εφαρμογής, χαρακτηριστικά και νομικό πλαίσιο, ΕΕΕυρΔ 3/2016, σ. 287

ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ – ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΕΣ

ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ Π., Η ελευθερία της έκφρασης στο Διαδίκτυο: ένας «θαυμαστός, καινούργιος κόσμος» στη νομολογία του ΕΔΔΑ, ΔιΜΕΕ 3/2016, σ. 371

ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ Κ., Οι εξελίξεις στην ΕΕ: e-πίκαιρα νομικής πληροφορικής, ΕΕΕυρΔ 2/2016, σ. 199

ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ Κ., Οι εξελίξεις στην ΕΕ: e-πίκαιρα νομικής πληροφορικής, ΕΕΕυρΔ 3/2016, σ. 325

ΚΑΛΟΓΕΡΑΚΗΣ Γ., Σημείωμα στην απόφαση του ΔΕΕ C-484/14, Mc Fadden, 15.09.2016, ECLI:EU:C:2016:689. Υποχρέωση προστασίας ασύρματης σύνδεσης στο διαδίκτυο, ΔιΜΕΕ 4/2016, σ. 627

ΜΠΛΙΤΣΑ Δ. / ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ Ι. / ΣΑΛΜΑΝΛΗ Μ., Δικαστικοί λειτουργοί και μέσα κοινωνικής δικτύωσης: διαχείριση των κινδύνων, ΘΠΔΔ 12/2016, σ. 1231

ΤΑΣΣΗΣ Σ., Σημείωμα στην απόφαση του ΔΕΕ C-395/14, Vodafone, 14.01.2016, ECLI:EU:C:2016:9. Ενιαία αγορά ηλεκτρονικών υπηρεσιών στην ΕΕ, ΔιΜΕΕ 2/2016, σ. 297

ΤΣΟΛΙΑΣ Γ., Σημείωμα στην απόφαση του ΣτΕ 1593/2016. Η υπαγωγή των εξωτερικών στοιχείων της επικοινωνίας στην διαδικασία άρσης του απορρήτου και η διασφάλισή της από τους Παρόχους, ΔιΜΕΕ 4/2016, σ. 645

ΔΙΑΙΤΗΣΙΑ

ΚΟΜΝΙΟΣ Κ., Η υποβολή προδικαστικού ερωτήματος από διαιτητικά δικαστήρια, ΕφΑΔ 5/2016, σ. 355

ΔΙΕΘΝΕΣ ΔΙΚΑΙΟ

ΓΙΟΚΑΡΗΣ Α., Σημεία επαφής και τριβής μεταξύ Σύμβασης Γενεύης για το καθεστώς των προσφύγων και «Συστήματος ρυθμίσεων Schengen», ΔτΑ 69/2016, σ. 685

ΜΠΡΕΔΗΜΑΣ Α., Προσφυγικές ροές και κλείσιμο των συνόρων: μεταξύ δικαίου και πολιτικής, ΔτΑ 69/2016, σ. 649

ΣΑΜΑΡΑ-ΚΡΙΣΠΗ Α., Προσφυγική κρίση και η διαχείρισή της κατά το διεθνές δίκαιο: μερικές εισαγωγικές παρατηρήσεις, ΔτΑ 69/2016, σ. 643

ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ – ΔΙΚΑΣΤΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ

ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΣ Ε., Η αρχή ne bis in idem και οι αποκλίσεις της νομολογίας του ΕΔΔΑ, του ΔΕΕ και του Συμβουλίου Επικρατείας, ΔτΑ 68/2016, σ. 427

ΓΑΜΠΑ Δ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-614/14, Ognjanov, 05.07.2016, ECLI:EU:C:2016:514. Εμπόδια στην υποβολή προδικαστικού ερωτήματος, ΕΕΕυρΔ 3/2016, σ. 363

ΚΟΜΝΙΟΣ Κ., Η υποβολή προδικαστικού ερωτήματος από διαιτητικά δικαστήρια, ΕφΑΔ 5/2016, σ. 355

ΤΑΚΗΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-396/14, MT Højgaard και Züblin, 24.05.2016, ECLI:EU:C:2016:347. Έννοια δικαστηρίου, Αρμ 7/2016, σ. 1251

ΤΑΚΗΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-614/14, Ognjanov, 05.07.2016, ECLI:EU:C:2016:514. Εξαίρεση δικαστών, Αρμ 9/2016, σ. 1632

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΣ Ε., Η αρχή ne bis in idem και οι αποκλίσεις της νομολογίας του ΕΔΔΑ, του ΔΕΕ και του Συμβουλίου Επικρατείας, ΔτΑ 68/2016, σ. 427

ΘΕΟΧΑΡΗ Α. / ΜΠΟΥΛΤΑΔΑΚΗ Δ., Η αρχή ne bis in idem στο πεδίο των διοικητικών κυρώσεων, ΘΠΔΔ 12/2016, σ. 1135

ΚΑΛΛΙΓΕΡΟΥ Δ., Η προηγούμενη ακρόαση ως δικαίωμα και ουσιώδης τύπος της διοικητικής διαδικασίας: πρόσφατες νομολογιακές εξελίξεις, ΘΠΔΔ 5/2016, σ. 443

ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΩΝ

ΜΠΑΚΑΒΟΥ Μ., Μεταφορά ασφαλιστικών δικαιωμάτων στα συμπληρωματικά επαγγελματικά συστήματα, ΘΠΔΔ 12/2016, σ. 1107

ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ ΚΕΦΑΛΑΙΩΝ

ΚΟΥΡΟΥΒΑΝΗ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-244/14, Επιτροπή/Ελλάδα, 26.05.2016, ECLI:EU:C:2016:359. Διακριτική μεταχείριση κατά την απαλλαγή από φόρο κληρονομίας πρώτης κατοικίας, ΕΕΕυρΔ 3/2016, σ. 353

ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ ΠΡΟΣΩΠΩΝ

ΓΑΜΠΑ Δ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-233/14, Επιτροπή/Κάτω Χώρες, 02.06.2016, ECLI:EU:C:2016:396. Επιτρεπτή η μη χορήγηση κάρτας μειωμένων κομιστρών για τα ΜΜΜ σε μη Ολλανδούς σπουδαστές που φοιτούν σε ολλανδικό εκπαιδευτικό ίδρυμα, ΕΕΕυρΔ 2/2016, σ. 237

ΤΑΚΗΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-558/14, Khachab, 21.04.2016, ECLI:EU:C:2016:285. Προϋποθέσεις ασκήσεως του δικαιώματος οικογενειακής επανενώσεως, Αρμ 6/2016, σ. 1100

ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΠΑΡΟΧΗ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ

ΔΕΒΕΡΑΚΗΣ Σ. / ΜΠΕΗ Η., Διασυννοριακή άσκηση της δικηγορίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση: επισκόπηση και επιπτώσεις από μια επικείμενη έξοδο της Βρετανίας (Brexit), ΝοΒ 8/2016, σ. 1799

ΚΑΛΟΓΕΡΑΚΗΣ Γ., Έννοια επιχείρησης και οδοντιατρικό επάγγελμα: σχόλια στην ΟΛΣΕ 150/2015, ΔτΑ 69/2016, σ. 735

ΚΑΛΟΥΤΑ Γ., Οικονομία Διαμοιρασμού (Sharing Economy), Ψηφιακές Πλατφόρμες (digital Platforms) και Εθνικά Δίκαια, ΕφΑΔΠολΔ 8-9/2016, σ. 679

ΚΟΥΦΑΚΗ Ι., Σχόλιο στην απόφαση του ΔΕΕ C-458/14 και C-67/15, Promoimpresa, 14.07.2016, ECLI:EU:C:2016:558. Έλλειψη νομιμότητας των παρατάσεων των αδειών παραχώρησης παραθαλάσσιων και παραλίμνιων κοινοχρήστων χώρων, ΝοΒ 6/2016, σ. 1543

ΡΟΥΣΣΗΣ Δ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-315/14, Marchon Germany, 07.04.2016, ECLI:EU:C:2016:211. Η ανάπτυξη «ιδιαιτέρων» συμβατικών σχέσεων με υφιστάμενους πελάτες του εντολέα ως πραγματικό εισφοράς νέου πελατολογίου εκ μέρους του εμπορικού αντιπροσώπου, ΔΕΕ 8-9/2016, σ. 1096

ΤΣΙΡΩΝΑΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ 546/2016. Το δικαίωμα κατόχου μη αναγνωρισμένου τίτλου σπουδών της αλλοδαπής για εγγραφή στο Μητρώο Διδασκόντων ΚΕΜΕ, ΘΠΔΔ 5/2016, σ. 484

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ

ΔΕΒΕΡΑΚΗΣ Σ. / ΜΠΕΗ Η., Διασυννοριακή άσκηση της δικηγορίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση: επισκόπηση και επιπτώσεις από μια επικείμενη έξοδο της Βρετανίας (Brexit), ΝοΒ 8/2016, σ. 1799

ΚΟΥΦΑΚΗ Ι., Σχόλιο στην απόφαση του ΔΕΕ C-458/14 και C-67/15, Promoimpresa, 14.07.2016, ECLI:EU:C:2016:558. Έλλειψη νομιμότητας των παρατάσεων των αδειών παραχώρησης παραθαλάσσιων και παραλίμνιων κοινοχρήστων χώρων, ΝοΒ 6/2016, σ. 1543

ΣΟΥΦΛΕΡΟΣ Η., Οι αποφάσεις της ΑΠ Ολ 15/2013 και 16/2013 για την αναλογική εφαρμογή του ΠΔ 219/1991 για τους εμπορικούς αντιπροσώπους σε άλλες διαρκείς συμβάσεις διαμεσολάβησης στο εμπόριο: το οριστικό τέλος μιας μακρόχρονης αντιπαράθεσης στην επιστήμη και τη νομολογία, ΔΕΕ 5/2016, σ. 614

ΕΜΠΟΡΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ – ΕΜΠΟΡΙΚΕΣ ΣΥΜΒΑΣΕΙΣ

ΠΕΡΑΚΗΣ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-594/14, Kornhaas, 10.12.2015, ECLI:EU:C:2015:806. Απόφαση Kornhaas: πτωχευτικό δίκαιο – εταιρικό δίκαιο: 1-0, ΔΕΕ 5/2016, σ. 682

ΣΚΑΛΙΔΗ Χ., Μεθοδολογία εφαρμογής της έννοιας επηρεασμού του ενωσιακού εμπορίου σε κάθετη συμφωνία τοπικού χαρακτήρα, ΔΕΕ 5/2016, σ. 645

ΣΟΥΦΛΕΡΟΣ Η., Οι αποφάσεις της ΑΠ Ολ 15/2013 και 16/2013 για την αναλογική εφαρμογή του ΠΔ 219/1991 για τους εμπορικούς αντιπροσώπους σε άλλες διαρκείς συμβάσεις διαμεσολάβησης στο εμπόριο: το οριστικό τέλος μιας μακρόχρονης αντιπαράθεσης στην επιστήμη και τη νομολογία, ΔΕΕ 5/2016, σ. 614

ΕΝΕΡΓΕΙΑ

ΜΑΝΤΖΑΡΗ Δ., Το νομικό καθεστώς των ρυθμιζόμενων τιμολογίων στην προμήθεια ηλεκτρικής ενέργειας, Ενέργεια & Δίκαιο 24/2016, σ. 45

ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ Π., Η ενεργειακή πολιτική της Ε.Ε.: το θεσμικό πλαίσιο, οι στόχοι, τα προβλήματα, ΕφΑΔ 6/2016, σ. 471

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗΣ Β., Φθηνότερη ενέργεια για τις ενεργοβόρες επιχειρήσεις (:): η προβληματική από τη σκοπιά του δικαίου κρατικών ενισχύσεων, Ενέργεια & Δίκαιο 24/2016, σ. 31

ΤΣΟΛΑΚΙΔΗΣ Ζ., Οι υποχρεώσεις του ΑΔΜΗΕ έναντι των Παραγωγών ηλεκτρικής ενέργειας στο πλαίσιο του Συστήματος Εκκαθάρισης Αποκλίσεων παραγωγής – ζήτησης ηλεκτρικής ενέργειας, ΧρΙΔ 7/2016, σ. 543

ΕΞΩΤΕΡΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ

ΠΕΡΑΚΗΣ Μ., Η συμφωνία της 18ης Μαρτίου 2016 μεταξύ Ευρωπαϊκής Ένωσης και Τουρκίας: μία πρώτη νομική και πρακτική αποτίμηση, ΕΕΕυρΔ 2/2016, σ. 145

ΕΡΓΑΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ Ε., Αδειοδότηση ιδιωτικών τηλεοπτικών σταθμών: εκφάνσεις δικαίου ανταγωνισμού και εργατικού δικαίου, ΔιΜΕΕ 4/2016, σ. 543

ΖΕΡΔΕΛΗΣ Δ., Ζητήματα αποτελεσματικής έννομης προστασίας στις εργατικές διαφορές: βάρος απόδειξης και προσωρινή έννομη προστασία, ΔΕΕ 5/2016, σ. 601

ΜΠΑΚΟΠΟΥΛΟΣ Κ., Η νομιμότητα της απεργίας από την άποψη των αιτημάτων (ιδίως αυτών που σχετίζονται με επιχειρηματικές αποφάσεις και με νομικές διαφορές), ΕΕργΔ 9/2016, σ. 1033

ΤΡΑΥΛΟΣ-ΤΖΑΝΕΤΑΤΟΣ Δ., Ψηφιακή επανάσταση και εργασία: η πλατφόρμα crowdworking, ΕΕργΔ 11/2016, σ. 1289

ΕΜΠΟΡΙΚΕΣ ΕΤΑΙΡΙΕΣ

ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ Λ., Ο αντίκτυπος ενός «σκληρού» Brexit στην εφαρμογή του εταιρικού δικαίου στο Ηνωμένο Βασίλειο και στα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ΕπισκΕΔ 3-4/2016, σ. 279

ΚΑΤΣΑΣ Θ., Ελάττωμα στον διορισμό εκπροσώπου ανώνυμης και προστασία των τρίτων συναλλασσομένων: η έννοια της θετικής γνώσεως του τρίτου κατά το άρθρο 7ε του ΚΝ 2190/1920, ΧρΙΔ 8/2016, σ. 561

ΚΟΝΤΟΓΕΩΡΓΟΥ Μ., Συνέπειες ενός Brexit σχετικά με την αναγνώριση νομικής προσωπικότητας εταιρειών με καταστατική έδρα στο Ηνωμένο Βασίλειο, ΕφΑΔΠολΔ 10/2016, σ. 832

ΜΑΡΙΝΟΣ Μ.Θ., Η υποχρέωση εχεμύθειας των μελών του Διοικητικού Συμβουλίου, ΕΕμπΔ 4/2016, σ. 759

ΜΑΣΤΡΟΜΑΝΩΛΗΣ Ε.Π., Πρόσφατες εξελίξεις και προτάσεις στο ζήτημα της αστικής ευθύνης των ελεγκτών έναντι τρίτων, ιδίως μετά τη θέση σε εφαρμογή των νόμων 4308/2014 και 4336/2015, ΕπισκΕΔ 1-2/2016, σ. 1

ΡΟΚΑΣ Α., Το «συμφέρον του ομίλου»: σκέψεις σχετικά με την σκοπιμότητα εισαγωγής του «συμφέροντος του ομίλου» ως κατευθυντήριας γραμμής δράσης των διοικήσεων των μελών του ομίλου επιχειρήσεων, ΕΕμπΔ 4/2016, σ. 789

ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ

ΠΑΥΛΟΠΟΥΛΟΣ Π., Τα όρια παρέμβασης της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας μέσω του προγράμματος αγοράς ομολόγων ΟΜΤ κατά την πρόσφατη νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης και του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου της Γερμανίας, ΕφημΔΔ 4/2016, σ. 386

ΠΡΕΒΕΔΟΥΡΟΥ Τ., Η ζημία των ιδιωτών κατόχων ελληνικών χρεογράφων στο πλαίσιο της αναδιάρθρωσης του δημόσιου χρέους δεν καταλογίζεται στην ΕΚΤ: ΓεΔΕΕ της 7ης Οκτωβρίου 2015, Τ-79/13, Alessandro Accorinti κατά ΕΚΤ, ΔτΑ 68/2016, σ. 435

ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΥ Χ., Από τη Νομισματική στην Τραπεζική Ένωση, ΔΕΕ 12/2016, σ. 1470

ΚΙΤΣΑΚΗΣ Σ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C8/15 Ρ έως C-10/15 Ρ, Ledra Advertising/Επιτροπή και ΕΚΤ, 20.09.2016, ECLI:EU:C:2016:701. Ευρωπαϊκός Μηχανισμός Σταθερότητας και εξωσυμβατική ευθύνη της Ένωσης, ΕΕ-ΕυρΔ 3/2016, σ. 360

ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΣΥΜΒΑΣΗ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

(βλ. λήμμα Ανθρώπινα Δικαιώματα)

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΧΑΡΤΗΣ

ΚΥΝΗΓΟΠΟΥΛΟΥ Σ., Άτυπα μέσα εργασιακού αγώνα, ΔΕΕ 12/2016, σ. 1502

ΣΕΒΑΣΤΙΔΗΣ Χ., Ανταπεργία (lock out): ένα νομικό απολίθωμα ξαναζωντανεύει; ΕΕργΔ 7/2016, σ. 773

ΘΕΣΜΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΓΑΜΠΑ Δ., Η υποχρέωση σεβασμού της εθνικής-συνταγματικής ταυτότητας: εξερευνώντας τη «γραμμή Maginot» των εθνικών έννομων τάξεων, ΕΕΕυρΔ 2/2016, σ. 171

ΚΙΤΣΑΚΗΣ Σ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C8/15 Ρ έως C-10/15 Ρ, Ledra Advertising/Επιτροπή και ΕΚΤ, 20.09.2016, ECLI:EU:C:2016:701. Ευρωπαϊκός Μηχανισμός Σταθερότητας και εξωσυμβατική ευθύνη της Ένωσης, ΕΕ-ΕυρΔ 3/2016, σ. 360

ΙΔΙΩΤΙΚΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΔΙΚΑΙΟ

ΚΟΝΤΟΓΕΩΡΓΟΥ Μ., Συνέπειες ενός Brexit σχετικά με την αναγνώριση νομικής προσωπικότητας εταιρειών με καταστατική έδρα στο Ηνωμένο Βασίλειο, ΕφΑΔΠολΔ 10/2016, σ. 832

ΠΑΝΟΠΟΥΛΟΣ Γ., Τα αντικείμενα της διανοητικής ιδιοκτησίας στο ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, ΕΕμπΔ 3/2016, σ. 543

ΙΘΑΓΕΝΕΙΑ

ΓΑΜΠΑ Δ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-233/14, Επιτροπή/Κάτω Χώρες, 02.06.2016, ECLI:EU:C:2016:396. Επιτρεπτή η μη χορήγηση κάρτας μειουμένων κομιστρων για τα ΜΜΜ σε μη Ολλανδούς σπουδαστές που φοιτούν σε ολλανδικό εκπαιδευτικό ίδρυμα, ΕΕΕυρΔ 2/2016, σ. 237

ΤΑΚΗΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-438/14, Bogendorff von Wolfersdorff, 02.06.2016, ECLI:EU:C:2016:401. Ιθαγένεια της Ένωσης – Τίτλοι ευγενείας, Αρμ 8/2016, σ. 1456

ΤΣΟΛΑΚΟΥ Ε., Παρατηρήσεις στις αποφάσεις του ΔΕΕ C-304/14, CS, 13.09.2016, ECLI:EU:C:2016:674 και C-165/14, Rendón Marín, 13.09.2016, ECLI:EU:C:2016:675. Απαγόρευση

ση διαμονής πολίτη τρίτης χώρας σε κράτος μέλος ιθαγένειας του ανήλικου τέκνου του, λόγω ποινικού ιστορικού, ΕΕΕυρΔ 3/2016, σ. 367

ΙΣΟΤΗΤΑ – ΙΣΗ ΜΕΤΑΧΕΙΡΙΣΗ

ΑΡΓΥΡΟΣ Α., Σχόλιο στην απόφαση του ΣτΕ Ολ. 1324/2016. Αρχή της ισότητας – Ισότητα των φύλων – Αποκλεισμός των γυναικών από τις επιχειρησιακές και τεχνικές ειδικότητες επαγγελματιών οπλιτών, ΝοΒ 7/2016, σ. 1712

ΓΑΜΠΑ Δ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-233/14, Επιτροπή/Κάτω Χώρες, 02.06.2016, ECLI:EU:C:2016:396. Επιτρεπτή η μη χορήγηση κάρτας μειουμένων κομίστρων για τα ΜΜΜ σε μη Ολλανδούς σπουδαστές που φοιτούν σε ολλανδικό εκπαιδευτικό ίδρυμα, ΕΕΕυρΔ 2/2016, σ. 237

ΔΙΑΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ Γ., Νομοθετικό πλαίσιο και νομολογιακές εκφάνσεις της σεξουαλικής παρενόχλησης στον εργασιακό χώρο, ΔΕΕ 11/2016, σ. 1334

ΖΕΡΔΕΛΗΣ Δ., Ζητήματα αποτελεσματικής έννομης προστασίας στις εργατικές διαφορές: βάρος απόδειξης και προσωρινή έννομη προστασία, ΔΕΕ 5/2016, σ. 601

ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΕΣ

ΒΕΝΙΕΡΗΣ Ι., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΠΠρΑθ 685/2016. Ομόρρυθμη εταιρία ως καταναλωτής, ΕΕμπΔ 3/2016, σ. 558

ΖΑΧΑΡΑΚΗ Ε.-Β., Αθέμιτες εμπορικές πρακτικές και δίκαιο προστασίας του καταναλωτή, ΕΔΔΔ 4/2016, σ. 858

ΚΑΛΟΥΤΑ Γ., Οικονομία Διαμοιρασμού (Sharing Economy), Ψηφιακές Πλατφόρμες (digital Platforms) και Εθνικά Δίκαια, ΕφΑΔΠολΔ 8-9/2016, σ. 679

ΚΑΡΑΤΖΕΝΗΣ Φ., Σχόλιο στην απόφαση του ΠΠρΑθ 334/2016. Η σύμβαση δανείου σε ελβετικά φράγκα ως μεικτή σύμβαση: σύμβαση δανείου σε ευρώ και σύμβαση χρηματοοικονομικού παραγώγου (σύμβαση ανταλλαγής νομισμάτων), ΝοΒ 8/2016, σ. 1859

ΜΑΣΤΡΟΜΑΝΩΛΗΣ Ε., Η στρέβλωση της οικονομικής συμπεριφοράς του καταναλωτή ως όρος των αθέμιτων εμπορικών πρακτικών, ΧρΔ 10/2016, σ. 729

ΜΠΕΧΛΙΒΑΝΗΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-667/15, Nationale Loterij, 15.12.2016, ECLI:EU:C:2016:958. Σχετικά με το πυραμιδωτό σύστημα πωλήσεων ως αθέμιτη (παρπλανητική) εμπορική πρακτική υπό το πρίσμα της νομολογίας του ΔΕΕ, ΕπισκεΔ 3-4/2016, σ. 359

ΤΖΟΥΛΙΑ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-310/15, Deroo-Blanquart, 07.09.2016, ECLI:EU:C:2016:633. Προσφορές συνοδευόμενες από παρεπόμενες παροχές, ΧρΔ 8/2016, σ. 621

ΚΟΙΝΗ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ

ΑΡΧΟΝΤΑΚΗ Α. / ΜΑΥΡΑΓΑΝΗ Γ. / ΤΣΑΜΑΔΙΑ Α., Η επιβολή οικονομικών κυρώσεων στη Ρωσία και η Ελλάδα, Αρμ 8/2016, σ. 1289

ΤΑΚΗΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-455/14, Η/Συμβούλιο και Επιτροπή, 19.07.2016, ECLI:EU:C:2016:569. Αστυνομική Αποστολή της Ευρωπαϊκής Ένωσης (EUPM) στη Βοσνία-Ερζαγοβίνη – Αποσπασμένος κρατικός υπάλληλος, Αρμ 9/2016, σ. 1640

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΣΦΑΛΙΣΗ

ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΥ Ο., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ 1485/2016. Απονομή επιδόματος τρίτου παιδιού από τον ΟΓΑ – Προσδιορισμός προσώπων που δύνανται να αξιώσουν την παροχή επειδή υπάγονται στο πεδίο εφαρμογής του Κανονισμού (ΕΚ) 1408/1971, ΘΠΔΔ 11/2016, σ. 1058

ΑΨΟΚΑΡΔΟΥ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ 660/2016. Συνταγματικότητα της κατάργησης συνδικαλιστικών συντάξεων, ΘΠΔΔ 8-9/2016, σ. 838

ΜΠΑΚΑΒΟΥ Μ., Μεταφορά ασφαλιστικών δικαιωμάτων στα συμπληρωματικά επαγγελματικά συστήματα, ΘΠΔΔ 12/2016, σ. 1107

ΜΩΡΑΓΙΑΝΝΗ Ε., Το ζήτημα της παραβίασης της αρχής της ισότητας των φύλων από τα συνταξιοδοτικά πλεονεκτήματα υπέρ των γυναικών: σχόλιο με βάση την απόφαση ΔΕ-φΑθ 4156/2015, ΕΔΚΑ 3/2016, σ. 416

ΣΤΕΡΓΙΟΥ Α., Ταμεία Επαγγελματικής Ασφάλισης: η κύρια οδός για τη συγκρότηση του δεύτερου πυλώνα του συνταξιοδοτικού μας συστήματος, ΕΕργΔ 10/2016, σ. 1161

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

ΓΑΒΑΛΑΣ Ν., Σχόλιο στην απόφαση του ΔΕΕ C-441/14, DI, 19.04.2016, ECLI:EU:C:2016:278. Συντρέχει διάκριση λόγω ηλικίας, αν ο μισθωτός στερείται της νομίμου αποζημίωσης επειδή δικαιούται να συνταξιοδοτηθεί, ΕΕργΔ 7/2016, σ. 820

ΚΟΥΡΟΥΒΑΝΗ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-180/14, Επιτροπή/Ελλάδα, 23.12.2015, ECLI:EU:C:2015:840. Ανώτατος επιτρεπτός εβδομαδιαίος χρόνος εργασίας και ελάχιστες περίοδοι αναπαύσεως, ΕΕ-ΕυΔ 2/2016, σ. 230

ΠΕΡΡΑΚΗ Π., Η «επιχείρηση» κατά την έννοια της Οδηγίας 98/59 ΕΕ περί ομαδικών απολύσεων, ΔΕΕ 10/2016, σ. 1227

ΡΙΖΟΣ Κ., Η εξαίρεση που θεσπίζει το άρθρο 5 παρ. 1 π.δ. 81/2003 για τους εργαζομένους στον τομέα των αερομεταφορών και η συμβατότητά της με την Οδηγία 1999/70: σκέψεις με αφορμή την πρόσφατη νομολογία του ΔΕΕ, ΕΕργΔ 11/2016, σ. 1330

ΡΙΖΟΣ Κ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-596/14, de Diego Porras, 14.09.2016, ECLI:EU:C:2016:683. Λύση σύμβασης εργασίας ορισμένου χρόνου, ΔΕΕ 12/2016, σ. 1589

ΡΙΖΟΣ Κ., Προτάσεις για την περαιτέρω νομοθετική διάπλαση της σύμβασης εξαρτημένης εργασίας ορισμένου χρόνου στον ιδιωτικό τομέα σε συνθήκες ευελισθάλειας, ΔΕΕ 8-9/2016, σ. 1043

ΤΑΚΗΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-441/14, DI, 19.04.2016, ECLI:EU:C:2016:278. Άμεσο αποτέλεσμα οδηγίας – Αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων λόγω ηλικίας, Αρμ 7/2016, σ. 1258

ΤΣΙΜΠΟΥΚΗΣ Χ., Σχόλιο στην απόφαση του ΔΕΕ C-596/14, de Diego Porras, 14.09.2016, ECLI:EU:C:2016:683. Η μη καταβολή αποζημίωσης απολύσεως στους εργαζομένους ορισμένου χρόνου συνιστά απαγορευμένη διάκριση κατά την έννοια της συμφωνίας-πλαίσου για την εργασία ορισμένου χρόνου, ΕΕργΔ 9/2016, σ. 1101

GUERRA MARTINS A. M. / ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΣ Θ. (μετ.), Συνταγματικός δικαστής, κοινωνικά δικαιώματα και κρίση δημοσίου χρέους, ΕΔΚΑ 3/2016, σ. 387

ΚΡΑΤΙΚΕΣ ΕΝΙΣΧΥΣΕΙΣ

ΑΝΔΡΙΑΝΕΣΗΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-526/14, Kotnik κ.λπ., 19.07.2016, ECLI:EU:C:2016:570. Κρατικές παρεμβάσεις εξυγίανσης πιστωτικών ιδρυμάτων και συμμετοχή μετόχων και πιστωτών, ΕΕμπΔ 3/2016, σ. 643

ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Μ., Η διάσταση του δικαίου των κρατικών ενισχύσεων στις δημόσιες συμβάσεις μεταξύ φορέων του δημόσιου τομέα (άρθρο 12 της Οδηγίας 2014/24/ΕΕ). ΕΕΕυρΔ 2/2016, σ. 155

ΣΑΡΑΝΤΙΔΟΥ Χ.-Δ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-431/14Ρ, Ελλάδα/Επιτροπή, 08.03.2016, ECLI:EU:C:2016:145. Κρατική ενίσχυση υπό τη μορφή αντισταθμιστικής αποζημίωσης σε αγρότες, ΕΕΕυρΔ 3/2016, σ. 357

ΣΓΟΥΡΙΔΟΥ Αικ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕφΘρακ 17/2016. Κρατικές ενισχύσεις στην ΑΤΕ υπό τη μορφή ουσιαστικών και δικονομικών προνομίων, ΕΕΕυρΔ 3/2016, σ. 389

ΤΖΟΥΓΑΝΑΤΟΣ Δ. / ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ Β., Δικονομικά πρόνοια ως κρατική ενίσχυση κατ' άρθρο 107 ΣυνθΛΕΕ (γνwm), ΝοΒ 9/2016, σ. 2170

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗΣ Β., Φθηνότερη ενέργεια για τις ενεργοβόρες επιχειρήσεις (:): η προβληματική από τη σκοπιά του δικαίου κρατικών ενισχύσεων, Ενέργεια & Δίκαιο 24/2016, σ. 31

ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΣ

ΚΟΥΣΚΟΥΝΑ Μ., Ο χώρος Σένγκεν και η προσφυγική κρίση, ΔτΑ 70/2016, σ. 913

ΜΑΝΙΑΤΗΣ Α., Νομικό πλαίσιο αντιμετώπισης της λαθρομετανάστευσης στις ελληνικές θάλασσες, Αρμ 9/2016, σ. 1477

ΜΠΡΕΔΗΜΑΣ Α., Προσφυγικές ροές και κλείσιμο των συνόρων: μεταξύ δικαίου και πολιτικής, ΔτΑ 69/2016, σ. 649

ΣΑΜΑΡΑ-ΚΡΙΣΠΗ Α., Προσφυγική κρίση και η διαχείρισή της κατά το διεθνές δίκαιο: μερικές εισαγωγικές παρατηρήσεις, ΔτΑ 69/2016, σ. 643

PERRAKIS S. / ANTONIOU T., Council of Europe and the EU on a different footing regarding the rights of irregular migrants? Some considerations on the latest developments, ΔτΑ 68/2016, σ. 315

ΜΕΤΑΦΟΡΕΣ

ΣΕΜΚΟΥ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-429/14, Air Baltic Corporation, 17.02.2016, ECLI:EU:C:2016:88. Ζημία λόγω καθυστέρησης επιβατών σε αεροπορική μεταφορά, ΕφΑΔΠολΔ 10/2016, σ. 893

ΧΑΤΖΗΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Μ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΜΕφΑθ 4326/2015. Αεροπορική μεταφορά – Σύμβαση Μόντρεαλ 1999, ΕΕμπΔ 4/2016, σ. 921

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΟΝΟΜΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΜΑΥΡΙΔΗΣ Σ., Η δημοσιονομική διόρθωση, κατά τη διαχείριση ευρωπαϊκών κονδυλίων, ΔΦΝ 1589/2016, σ. 995

ΣΚΙΑΔΑΣ Δ., Ο ρόλος του Ελεγκτικού Συνεδρίου ως θεσμού ελέγχου της δημιουργίας και εξέλιξης του δημόσιου χρέους: μια νέα πρόταση, ΕΕΕυρΔ 3/2016, σ. 279

GUERRA MARTINS A. M. / ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΣ Θ. (μετ.), Συνταγματικός δικαστής, κοινωνικά δικαιώματα και κρίση δημοσίου χρέους, ΕΔΚΑ 3/2016, σ. 387

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΙ ΤΟΠΙΚΗΣ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗΣ

ΔΑΝΟΠΟΥΛΟΣ Γ., Οι αναπτυξιακές ανώνυμες εταιρείες των Ο.Τ.Α. και το ζήτημα των αναθέσεων δημοσίων συμβάσεων σύμφωνα με το άρθρο 12 του ν. 4412/2016, ΕΔΔΔΔ 4/2016, σ. 863

ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

ΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ Ε., Η προστασία των ρεμάτων υπό την ΑΚ 57, ΠερΔικ 3/2016, σ. 408

ΑΛΕΦΑΝΤΗ Α., Η Διοίκηση ως παράγων εξισορρόπησης μεταξύ των αναγκών προστασίας του περιβάλλοντος και της οικονομικής ανάπτυξης, ΠερΔικ 3/2016, σ. 401

ΚΑΠΟΤΑΣ Π., Οικοδομικοί συνεταιρισμοί, οικιστική ανάπτυξη και δάσος με αφορμή την ΣτΕ 3052/2015, ΠερΔικ 2/2016, σ. 211

ΚΟΥΦΑΚΗ Ι., Σχόλιο στην απόφαση του ΔΕΕ C-348/15, Stadt Wiener Neustadt, 17.11.2016, ECLI:EU:C:2016:882. Εκ των υστέρων θεραπεία με νομοθετική ρύθμιση της παράλειψης τήρησης διαδικασίας προηγούμενης εκτίμησης των επιπτώσεων ενός σχεδίου έργου στο περιβάλλον, ΝοΒ 10/2016, σ. 2331

ΜΟΥΣΤΑΚΑΣ Μ., Ο δικαστικός έλεγχος της έγκρισης περιβαλλοντικών όρων με νόμο και το Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ΘΠΔΔ 5/2016, σ. 425

ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΟΥΤΝΑΤΖΗ Φ., Η βιοπεριβαλλοντική και ηθική προσέγγιση της απελευθέρωσης γενετικά τροποποιημένων οργανισμών (ΓΤΟ), ΔτΑ 70/2017, σ. 881

ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΓΛΟΥ Α. ...[κ.αλ.], Η θεσμική προσέγγιση της Βιομηχανικής Συμβίωσης στην Ελλάδα, ΠερΔικ 3/2016, σ. 434

ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ Κ., Η ποινική προστασία του περιβάλλοντος στην ελληνική έννομη τάξη, ΠερΔικ 2/2016, σ. 234

ΠΟΥΪΚΛΗ Κ., Περιβαλλοντική ευθύνη και αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει»: νεότερες εξελίξεις υπό το πρίσμα της πρόσφατης νομολογίας του ΔΕΕ C-534/13 Fira Group, C-592/13 Ediltecnica και C-156/14 Tamoil Italia, ΠερΔικ 3/2016, σ. 427

ΡΟΥΣΣΟΣ Α., Η προστασία των θαλασσών και των αλιευμάτων τους με καινοτόμα εργαλεία της αγοράς: μια χαμένη ευκαιρία στις ευρωπαϊκές θάλασσες, ΠερΔικ 2/2016, σ. 217

ΣΤΑΜΑΤΙΟΥ Ε., Καθεστώς αυθαίρετης δόμησης στον αιγιαλό του Εθνικού Πάρκου Σχινιά-Μαραθώνα, ΠερΔικ 2/2016, σ. 201

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΑΙ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ

ΒΕΛΛΑΣ Π., Η εξασφαλιστική διάθεση της διανοητικής ιδιοκτησίας, ΕφΑΔ 7/2016, σ. 549

ΒΟΣΣΟΣ Κ., Σημείωμα στην απόφαση του ΔΕΕ C-117/15, Reha Training, 31.5.2016, ECLI:EU:C:2016:379. Παρουσίαση στο κοινό προστατευόμενων έργων και εισφορών, ΔιΜΕΕ 3/2016, σ. 437

ΖΑΝΝΟΣ Γ., Σημείωμα στην απόφαση του ΔΕΕ C-463/12, Cypdan Båndkorpi, 05.03.2015, ECLI:EU:C:2015:144. Αποζημίωση των δικαιούχων από την ιδιωτική αναπαραγωγή των έργων τους, ΔιΜΕΕ 2/2016, σ. 279

ΚΑΠΕΛΛΑΚΟΥ Γ., Σημείωμα στην απόφαση του ΣτΕ 3921/2015. Τα όρια του δικαίου της πνευματικής ιδιοκτησίας, ΔιΜΕΕ 3/2016, σ. 413

ΚΟΝΤΟΥΜΑ Ε.-Λ., Σημείωμα στην απόφαση του ΠΠρΑθ 2221/2015. Η εφαρμογή του άρθρου 34 παρ. 3 του Ν 2121/1993 στη σχέση μεταξύ μουσικοσυνθέτη και παραγωγού βιντεοπαιχνιδιού, ΔιΜΕΕ 3/2016, σ. 426

ΚΟΤΣΙΡΗΣ Λ., Συλλογική Διαχείριση δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Συνταγματικότητα ρυθμίσεων του Σχεδίου Νόμου εναρμόνισης με την Οδηγία 2014/26/ΕΚ για τη συλλογική διαχείριση δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας και συγγενικών δικαιωμάτων (γνωμοδότηση), ΔιΜΕΕ 3/2016, σ. 335

ΜΑΥΡΟΣΚΟΤΗ Ζ., Σημείωμα στην απόφαση του ΠΠρΑθ 3562/2015. Ζητήματα πρωτοτυπίας και παράθεσης οπτικοακουστικών έργων, ΔιΜΕΕ 4/2016, σ. 607

ΜΠΟΥΧΑΓΙΑΡ Γ., Πνευματική ιδιοκτησία: αποδυνάμωση της ιδιοκτησίας προς όφελος του πνεύματος: από τους αρχαίους λογοκλόπους στους κοινωνικά δικαιωμένους digital πειρατές, ΕπισκΕΔ 3-4/2016, σ. 295

ΜΠΟΥΧΑΓΙΑΡ Γ., Η πολυεδαφική διαχείριση δικαιωμάτων επί μουσικών έργων στο νέο επιγραμμικό (online) περιβάλλον (ενόψει της Οδηγίας 2014/26/ΕΕ), ΔιΜΕΕ 2/2016, σ. 211

ΜΠΟΥΧΑΓΙΑΡ Γ., Το μονοπώλιο της ανθρώπινης νοημοσύνης (Πρωτότυπα έργα αναζητούν δημιουργό), ΔιΜΕΕ 4/2016, σ. 533

ΠΑΝΟΠΟΥΛΟΣ Γ., Τα αντικείμενα της διανοητικής ιδιοκτησίας στο ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, ΕΕμπΔ 3/2016, σ. 543

ΠΑΡΑΜΥΘΙΩΤΗΣ Γ., Σημείωμα στην απόφαση του ΔΕΕ C-99/15, Liffers, 17.03.2016, ECLI:EU:C:2016:173. Η αυτοτέλεια της ηθικής βλάβης επί προσβολής δικαιώματος διανοητικής ιδιοκτησίας, ΔιΜΕΕ 3/2016, σ. 446

ΣΙΝΑΝΙΔΟΥ Μ., Σημείωμα στην απόφαση του ΕφΑθ 1701/2016. Ψηφιοποίηση και ανάρτηση ταινιών παλιού ελληνικού κινηματογράφου στο "You Tube": προσβολή δικαιωμάτων ηθοποιών, ΔιΜΕΕ 4/2016, σ. 591

ΣΤΑΜΑΤΟΥΔΗ Ε. / ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ Μ.-Δ., Βιομηχανικά σχέδια και υποδείγματα και η αλληλεπίδραση δικαίων βιομηχανικής και πνευματικής ιδιοκτησίας, ΔιΜΕΕ 4/2016, σ. 518

ΧΑΤΖΗΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Μ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-567/14, Genentech, 07.07.2016, ECLI:EU:C:2016:526. Δίπλωμα ευρεσιτεχνίας – Σύμβαση παραχωρήσεως άδειας μη αποκλειστικής χρήσεως, ΧρΙΔ 9/2016, σ. 696

ΧΙΟΥ Θ., Σημείωμα στην υπόθεση του ΜΠρΘεσ 4657/2015. Περί της δημόσιας εκτέλεσης «μη εκπροσωπούμενου» ρεπερτορίου: λύνοντας τον νομικό γρίφο, ΔιΜΕΕ 2/2016, σ. 247

ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ Κ., Ιδιαιτερότητες της κληρονομικής διαδοχής επί πνευματικών δικαιωμάτων, ΕφΑΔΠολΔ 12/2016, σ. 1006

ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΙΔΗΣ Σ., Εισαγωγικό σημείωμα στην απόφαση του ΠΠρΑθ 260/2016. Επανεκτέλεση και διασκευή μουσικού δημιουργήματος, ΕπισκΕΔ 1-2/2016, σ. 228

ΠΟΙΝΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΠΟΙΝΙΚΗ ΔΙΚΟΝΟΜΙΑ

ΔΑΛΑΚΟΥΡΑΣ Θ., Η παραβίαση του δικαιώματος υπερασπίσεως και οι συνέπειές της, ΠοινΧρ 9/2016, σ. 641

ΖΑΪΡΗ Α., Η σώρευση ποινικής καταδίκης και πειθαρχικής ποινής για την ίδια πράξη και η συμβατότητά της με την αρχή "ne bis in idem", ΠοινΧρ 8/2016, σ. 634

ΚΑΪΑΦΑ-ΓΚΜΠΑΝΤΙ Μ., Το ποινικό δίκαιο στην εποχή της προϊούσας παγκοσμιοποίησης: θεμελιώδεις προβληματικές σε μια συγκριτική θεώρηση του αμερικανικού και του ενωσιακού ποινικού δικαίου, ΠοινΧρ 7/2016, σ. 481

ΛΑΪΝΙΩΤΗ Α., Η αρχή ne bis in idem και η ελληνική πραγματικότητα, ΘΠΔΔ 12/2016, σ. 1123

ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ Κ., Η ποινική προστασία του περιβάλλοντος στην ελληνική έννομη τάξη, ΠερΔικ 2/2016, σ. 234

ΤΑΚΗΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-486/14, Kossowski, 29.06.2016, ECLI:EU:C:2016:483. Αρχή "ne bis in idem", Αρμ 9/2016, σ. 1625

ΤΣΟΛΚΑ Ο., Συστηματική προσέγγιση και ζητήματα ερμηνείας του ν. 4312/2014 για τη «ρύθμιση δεσμευμένων ή κατασχεμένων χρηματικών απαιτήσεων και μετρητών, ΝοΒ 9/2016, σ. 2003

ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ Π., Το δικαίωμα του κατηγορουμένου να ζητεί την προσκόμιση αποδεικτικών μέσων από τις δικαστικές αρχές, ΠοινΧρ 10/2016, σ. 721

ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

ΠΙΚΡΑΜΕΝΟΣ Μ., Η σχέση δικαιοσύνης και οικονομικής ανάπτυξης ως προτεραιότητα πολιτικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης και του Συμβουλίου της Ευρώπης, ΕφημΔΔ 4/2016, σ. 437

ΠΡΟΣΩΠΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ – ΑΠΟΡΡΗΤΟ

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Μ. / ΕΥΓΕΝΙΔΗΣ Π., Νεφοϋπολογιστική (cloud computing) και προστασία προσωπικών δεδομένων, ΔιΜΕΕ 2/2016, σ. 182

ΤΑΣΣΗΣ Σ., Σημείωμα στην απόφαση του ΔΕΕ C-191/15, Verein für Konsumenteninformation, 20.07.2016, ECLI:EU:C:2016:612. Επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, ΔιΜΕΕ 3/2016, σ. 494

ΤΑΣΣΗΣ Σ., Σημείωμα στην απόφαση του ΔΕΕ C-582/14, Breyer, 19.10.2016, ECLI:EU:C:2016:779. IP διευθύνσεις και χρήση τους από τους παρόχους, ΔιΜΕΕ 4/2016, σ. 658

ΤΣΟΛΙΑΣ Γ., Σημείωμα στην απόφαση του ΣτΕ 1593/2016. Η υπαγωγή των εξωτερικών στοιχείων της επικοινωνίας στην διαδικασία άρσης του απορρήτου και η διασφάλισή της από τους Παρόχους, ΔιΜΕΕ 4/2016, σ. 645

ΠΤΩΧΕΥΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ Γ. / ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ Λ., Η τύχη της άδειας χρήσης εμπορικών σημάτων στην πτώχευση της δικαιούχου (γνωμ.), ΔΕΕ 8-9/2016, σ. 993

ΠΕΡΑΚΗΣ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-594/14, Kornhaas, 10.12.2015, ECLI:EU:C:2015:806. Απόφαση Kornhaas: πτωχευτικό δίκαιο – εταιρικό δίκαιο: 1-0, ΔΕΕ 5/2016, σ. 682

ΣΤΑΥΡΑΚΙΔΗΣ Τ., Η συνέπεια της ουσιαστικής πτωχευτικής απαλλοτρίωσης σε διασυντοριακές διαδικασίες αφερεγγυότητας (επ' ευκαιρία της ΑΠ 838/2015), ΔΕΕ 6/2016, σ. 769

ΡΑΔΙΟΦΩΝΙΑ - ΤΗΛΕΟΡΑΣΗ

ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ Ε., Αδειοδότηση ιδιωτικών τηλεοπτικών σταθμών: εκφάνσεις δικαίου ανταγωνισμού και εργατικού δικαίου, ΔιΜΕΕ 4/2016, σ. 543

ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΣ Ν., «Νόμος Παππά»: αντισυνταγματικότητες και δίκαιο της ανάγκης (γνωμοδότηση), ΔιΜΕΕ 3/2016, σ. 329

ΣΗΜΑ

ΒΑΡΛΑ Α., Δένοντας τον «Κόμπο»: η υπόθεση της Bottega Veneta και άλλα «Εξωτικά» Σήματα, ΔιΜΕΕ 2/2016, σ. 196

ΚΟΥΒΑΡΑΣ Η., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΠρΑθ 6020/2015. Το ενδιαφερόμενο καταναλωτικό κοινό ως παράμετρος εκτίμησης του κινδύνου σύγχυσης δύο σημάτων, ΘΠΔΔ 12/2016, σ. 1193

ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ Γ. / ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ Λ., Η τύχη της άδειας χρήσης εμπορικών σημάτων στην πτώχευση της δικαιούχου (γνωμ.), ΔΕΕ 8-9/2016, σ. 993

ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ Χ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕφΑθ 1702/2016. Κίνδυνος σύγχυσης και προσβολή φήμης σε σχέση με χρωματικές αποχρώσεις στις συσκευασίες προϊόντων, ΔΕΕ 5/2016, σ. 667

ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ Χ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕφΑθ 1702/2016. Κίνδυνος σύγχυσης και προσβολή φήμης σε σχέση με χρωματικές αποχρώσεις στις συσκευασίες προϊόντων, ΔΕΕ 10/2016, σ. 1238

ΣΗΜΑ ΤΗΣ ΕΕ

ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-163/15, Hassan, 04.02.2016, ECLI:EU:C:2016:71. Άδεια χρήσεως - Μητρώο κοινοτικών σημάτων, Αρμ 6/2016, σ. 1104

ΧΑΝΤΕ Ι., Ευρωπαϊκό σήμα οικολογικών προϊόντων: νομοθεσία και εξέλιξη, ΠερΔικ 2/2016, σ. 253

ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΜΟΥΚΙΟΥ Χ., Έλεγχος συνταγματικότητας και έλεγχος συμβατότητας του νόμου κατά το γαλλικό δίκαιο, πριν και μετά τη συνταγματική αναθεώρηση του 2008: από τον εθνικό αυτοπεριορισμό στον πολυεπίπεδο δικαστικό ακτιβισμό; ΔτΑ 69/2016, σ. 529

ΣΧΕΣΕΙΣ ΔΙΚΑΙΟΥ ΤΗΣ ΕΝΩΣΗΣ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

ΓΑΜΠΑ Δ., Η υποχρέωση σεβασμού της εθνικής-συνταγματικής ταυτότητας: εξερευνώντας τη «γραμμή Maginot» των εθνικών έννομων τάξεων, ΕΕΕυρΔ 2/2016, σ. 171

ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΩΝ

ΒΑΡΒΕΡΗΣ Α., Το «ηλεκτρονικό έγγραφο» στο ευρωπαϊκό δίκαιο και η σημασία της ηλεκτρονικής υπογραφής, ΔιΜΕΕ 4/2016, σ. 512

ΤΗΛΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΕΣ

ΦΛΟΥΡΑΚΗ Μ., Κεραίες κινητής τηλεφωνίας: επιστημονική διχογνωμία και ανεπαρκής νομοθεσία, ΠερΔικ 3/2016, σ. 447

ΤΡΑΠΕΖΙΚΟ ΚΑΙ ΧΡΗΜΑΤΙΣΤΗΡΙΑΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΑΝΔΡΙΑΝΕΣΗΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-526/14, Κοτνίκ κ.λπ., 19.07.2016, ECLI:EU:C:2016:570. Κρατικές παρεμβάσεις εξυγίανσης πιστωτικών ιδρυμάτων και συμμετοχή μετόχων και πιστωτών, ΕΕμπΔ 3/2016, σ. 643

ΚΑΡΑΤΖΕΝΗΣ Φ., Σχόλιο στην απόφαση του ΠΠρΑθ 334/2016. Η σύμβαση δανείου σε ελβετικά φράγκα ως μεικτή σύμβαση: σύμβαση δανείου σε ευρώ και σύμβαση χρηματοοικονομικού παραγώγου (σύμβαση ανταλλαγής νομισμάτων), ΝοΒ 8/2016, σ. 1859

ΜΟΥΖΟΥΛΑΣ Σ., Ζητήματα από την εφαρμογή του Ν 4354/15, όπως ισχύει μετά τους Ν 4389/16 ως 4393/16 για τις εταιρίες διαχείρισης ή απόκτησης απαιτήσεων από δάνεια και πιστώσεις, ΧρηΔικ 1-2/2016, σ. 28

ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ Χ., Αναλογικότητα και προστασία των τραπεζικών καταθέσεων: Υπόθεση Ζολώτας κατά Ελλάδας (αρ. 2), Προσφυγή υπ' αρ. 66610/09, Απόφαση του πρώτου Τμήματος του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (29 Ιανουαρίου 2013), ΔυΑ 68/2016, σ. 461

ΝΤΖΟΥΦΑΣ Κ., Οι υπό αίρεση μετατρέψιμες ομολογίες – Cocos (Contingent Convertible Bonds) και ο ρόλος τους ως εργαλείων για την ανακεφαλαιοποίηση των πιστωτικών ιδρυμάτων: μια πρώτη προσέγγιση της νομικής και οικονομικής αρχιτεκτονικής τους, ΔΕΕ 8-9/2016, σ. 1032

ΤΑΣΙΚΑΣ Α., Ο Κώδικας Δεοντολογίας Τραπεζών για τη διαχείριση των μη εξυπηρετούμενων ιδιωτικών οφειλών, ΕπισκεΔ 1-2/2016, σ. 29

ΤΣΟΛΑΚΙΔΗΣ Ζ., Μεταβίβαση απαιτήσεων από μη εξυπηρετούμενα δάνεια, ΧρΔ 9/2016, σ. 641

ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΥ Χ., Από τη Νομισματική στην Τραπεζική Ένωση, ΔΕΕ 12/2016, σ. 1470

GORTSOS Chr., The “Comitology procedure” under the European Parliament and Council Regulation (EU) No 182/2011 and its importance for EU banking law, ΧρηΔικ 1-2/2016, σ. 15

ΦΟΡΟΛΟΓΙΑ

ΑΡΓΑΛΙΑΣ Π., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-543/14, Ordre des barreaux francophones et germanophone κ.λπ., 28.06.2016, ECLI:EU:C:2016:605. Κατάργηση απαλλαγής ΦΠΑ επί δικηγορικών υπηρεσιών, ΕΕ-ΕυΔ 3/2016, σ. 349

ΚΟΥΡΟΥΒΑΝΗ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-244/14, Επιτροπή/Ελλάδα, 26.05.2016, ECLI:EU:

C:2016:359. Διακριτική μεταχείριση κατά την απαλλαγή από φόρο κληρονομιάς πρώτης κατοικίας, ΕΕΕυρΔ 3/2016, σ. 353

ΛΕΛΕΚΗ Α.-Ν., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-81/15, Καπνοβιομηχανία Καρέλια, 02.06.2016, ECLI:EU:C:2016:398. Ευθύνη εγκεκριμένου αποθηκευτή – Γενικό καθεστώς ειδικών φόρων κατανάλωσης, ΕΕΕυρΔ 2/2016, σ. 225

ΜΑΘΙΟΥΔΑΚΗΣ Ι., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ 1445/2016. Η αυτονόμηση της φορολογικής κατοικίας των συζύγων, Αρμ 8/2016, σ. 1423

ΣΤΥΛΙΑΝΙΔΟΥ Μ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-244/15, Επιτροπή/Ελλάδα, 26.05.2016, ECLI:EU:C:2016:359. Φορολογία κληρονομιών, δωρεών και γονικών παροχών, ΔΕΕ 7/2016, σ. 978

ΤΑΚΗΣ Α., στην απόφαση του ΔΕΕ C-244/15, Επιτροπή/Ελλάδα, 26.05.2016, ECLI:EU:C:2016:359. Φόρος κληρονομιάς – Πρώτη κατοικία, Αρμ 8/2016, σ. 1441

ΤΑΜΙΩΛΑΚΗ Ν., Η φορολογική νομοθεσία σε κρίση: η σαφήνεια του νόμου ως συνταγματική επιταγή, ΘΠΔΔ 11/2016, σ. 1012

ΧΑΡΤΗΣ ΘΕΜΕΛΙΩΔΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ

ΒΟΥΓΓΑΡΗΣ Δ., Ο θεσμός της «νομικής βοήθειας» (legal aid) κατά την ελληνική και ευρωπαϊκή δικαιοσύνη, ΠοινΧρ 8/2016, σ. 567

ΓΑΒΑΛΑΣ Ν., Σχόλιο στην απόφαση του ΔΕΕ C-441/14, DI, 19.04.2016, ECLI:EU:C:2016:278. Συντρέχει διάκριση λόγω ηλικίας, αν ο μισθωτός στερείται της νομίμου αποζημίωσης επειδή δικαιούται να συνταξιοδοτηθεί, ΕΕργΔ 7/2016, σ. 820

ΤΑΚΗΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-441/14, DI, 19.04.2016, ECLI:EU:C:2016:278. Άμεσο αποτέλεσμα οδηγίας – Αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων λόγω ηλικίας, Αρμ 7/2016, σ. 1258

ΧΩΡΟΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ, ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ, ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ

ΑΝΘΙΜΟΣ Α., Σχόλιο στην απόφαση του ΜΠρΘεσ 345/2015. Αίτημα για παροχή νομικής αρωγής για την κήρυξη εκτελεστότητας αλλοδαπής (Γερμανία) πράξης ανάληψης υποχρέωσης διατροφής, Αρμ 7/2016, σ. 1195

ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ Π., Διεθνής δικαιοδοσία και εφαρμοστέο δίκαιο κατά τον Κανονισμό 2201/2003 και τη Σύμβαση της Χάγης του 1996 για θέματα γονικής μέριμνας και προστασία των ανηλίκων: σημεία επαφής και απόκλισης, ΧρΔ 7/2016, σ. 490

ΚΙΝΙΝΗ Ε., Ο νέος Κανονισμός 848/2015 για τις διασυνοριακές διαδικασίες αφερεγγυότητας, ΔΕΕ 11/2016, σ. 1344

ΚΟΥΣΚΟΥΝΑ Μ., Ο χώρος Σένγκεν και η προσφυγική κρίση, ΔτΑ 70/2016, σ. 913

ΜΠΑΛΟΓΙΑΝΝΗ Ε., Ενημερωτικό σημείωμα στην απόφαση του ΑΠ 246/2016. Διακοπή δίκης λόγω θανάτου – Διεθνής δικαιοδοσία δικαστηρίου – Συμφωνία παρεκτάσεως, ΕφΑΔ-ΠολΔ 8-9/2016, σ. 754

ΣΤΑΥΡΑΚΙΔΗΣ Τ., Η συνέπεια της ουσιαστικής πτωχευτικής απαλλοτρίωσης σε διασυνοριακές διαδικασίες αφερεγγυότητας (επ' ευκαιρία της ΑΠ 838/2015), ΔΕΕ 6/2016, σ. 769

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗΣ Χ., Anti-suit injunctions από διαιτητικό δικαστήριο και Κανονισμός 1215/2012, ΕφΑΔΠολΔ 8-9/2016, σ. 664

ΧΩΡΟΤΑΞΙΑ - ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑ

ΚΑΠΟΤΑΣ Π., Οικοδομικοί συνεταιρισμοί, οικιστική ανάπτυξη και δάσος με αφορμή την ΣτΕ 3052/2015, ΠερΔικ 2/2016, σ. 211

ΚΟΣΚΙΝΑ-ΣΑΡΙΔΑΚΗ Α., Η απόρριψη της πρότασης ανάπτυξης της Πανεπιστημίου: σχόλιο με αφορμή την ΟΛΣΕ 2152/2015, ΔτΑ 69/2016, σ. 697

ΣΤΑΜΑΤΙΟΥ Ε., Καθεστώς αυθαίρετης δόμησης στον αιγιαλό του Εθνικού Πάρκου Σχινιά-Μαραθώνα, ΠερΔικ 2/2016, σ. 201

ΕΥΡΕΤΗΡΙΑ ΕΕΕυρΔ 2016

I. ΑΝΑΛΥΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ

1. ΑΡΘΡΑ

ΓΑΜΠΑ (Δ.), Η υποχρέωση σεβασμού της εθνικής συνταγματικής ταυτότητας: Εξερευνώντας τη “γραμμή Maginot” των εθνικών έννομων τάξεων 171

ΚΑΡΥΔΗΣ (Γ.), Επιχειρήματα οικονομικής αποτελεσματικότητας κατά την εφαρμογή του άρθρου 102 της ΣΛΕΕ: οικονομική προσέγγιση versus ασφάλεια δικαίου 15

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ (Δ.), Το ενωσιακό και βρετανικό συνταγματικό νομικό πλαίσιο της εξόδου του Ηνωμένου Βασιλείου από την Ευρωπαϊκή Ένωση 399

ΜΑΥΡΙΔΗΣ (Σ.), Η δικονομική αυτονομία των κρατών μελών κατά την εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου: Η περίπτωση των δικονομικών Οδηγιών 89/665/ΕΟΚ, 92/13/ΕΟΚ και 2007/66/ΕΚ για τις δημόσιες συμβάσεις 297

ΝΙΚΟΛΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΣΤΕΦΑΝΟΥ (Η.), Οι πολιτικές μετανάστευσης και ασύλου σε συνθήκες κρίσης 1

ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ (Μ.), Η διάσταση του δικαίου των κρατικών ενισχύσεων στις δημόσιες συμβάσεις μεταξύ φορέων του δημόσιου τομέα (άρθρο 12 της Οδηγίας 2014/24/ΕΕ) 155

ΠΑΝΑΓΟΣ (Θ.), Απελευθέρωση της λιανικής αγοράς φυσικού αερίου: Το νέο ρυθμιστικό πλαίσιο 405

ΠΑΠΑΧΡΗΣΤΟΣ (Δ.), Διευρωπαϊκά Ενεργειακά Δίκτυα: Ενωσιακό και ελληνικό δίκαιο 415

ΠΕΡΑΚΗΣ (Μ.), Η συμφωνία της 18.03.2016 μεταξύ Ευρωπαϊκής Ένωσης και Τουρκίας: μία πρώτη νομική και πρακτική αποτίμηση 145

ΠΕΡΓΑΝΤΗΣ (Β.), Η προσχώρηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην ΕΣΔΑ: Η Γνωμοδότηση 2/13 του Δικαστηρίου της ΕΕ 27

ΣΚΙΑΔΑΣ (Δ.), Ο ρόλος του Ελεγκτικού Συνεδρίου ως θεσμού ελέγχου της δημιουργίας και εξέλιξης του δημόσιου χρέους: Μια νέα πρόταση 279

ΤΣΑΝΙΔΗΣ (Β.), Προ-εμπορικές δημόσιες συμβάσεις: Πεδίο εφαρμογής, χαρακτηριστικά και νομικό πλαίσιο 287

2. ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΝΟΜΟΛΟΓΙΑΣ ΔΕΕ-ΓεΔΕΕ

ΑΡΓΑΛΙΑΣ (Π.), ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΗΣ (Μ.), ΤΣΟΛΑΚΟΥ (ΕΥΘ.), ΤΖΩΡΤΖΗ (Β.), ΝΙΝΙΑΤΣΟΥΔΗ (Μ.),

- Δεκέμβριος 2015 – Φεβρουάριος 2016 57

- Μάρτιος – Μάιος 2016 203

- Ιούνιος – Αύγουστος 2016 329

- Σεπτέμβριος – Νοέμβριος 2016 443

3. ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΝΟΜΟΛΟΓΙΑΣ ΕΔΔΑ

ΛΟΡΑΜ (Ε.),

- Σεπτέμβριος – Νοέμβριος 2015 97

- Δεκέμβριος 2015 – Φεβρουάριος 2016 247

- Μάρτιος – Μάιος 2016 375

- Ιούνιος – Αύγουστος 2016 487

4. ΣΧΟΛΙΑΣΜΕΝΗ ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

ΑΛΑΓΙΑΛΟΓΛΟΥ (Ε.),

- Παρατηρήσεις στην απόφαση του Αρείου Πάγου (Ολομ.) της 10.09.2015 (Απόφαση αριθμ. 13/2015) 115

ΑΡΒΑΝΙΤΙΔΗΣ (Δ.),

- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ της 06.09.2016 (Petruhhin, C-182/15) 482

ΑΡΓΑΛΙΑΣ (Π.),

- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ της 17.12.2015 (Arjona Camacho, C-407/14) 79

- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ της 28.06.2016 (Ordre des barreaux francophones et germanophone κ.λπ., C-543/14) 349

ΓΑΛΑΝΗΣ (Θ.),

- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ της 10.03.2016 (HeidelbergCement/Επιτροπή, C-247/14 P) 233

ΓΑΜΠΑ (Δ.),

- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ της 02.06.2016 (Επιτροπή/Κάτω Χώρες, C-233/14) 236

- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ της 05.07.2016 (Ognyanov, C-614/14) 363

ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ (Η.),

- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ της 25.02.2016 (Στρουμπούλης κ.λπ., C-292/14) 75

ΔΕΜΙΡΟΓΛΟΥ (Α.),

- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ της 16.07.2015 (Huawei Technologies, C-170/13) 240

ΖΗΣΟΠΟΥΛΟΥ (Α.-Χ.),

- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ της 15.02.2016 (N., C-601/15 PPU) 80

ΚΑΛΛΙΔΟΥ (Α.),

- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 02.06.2016 (Υπόθεση Παπαϊωάννου κατά Ελλάδας, Προσφυγή No 18880/15) 385

- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 16.06.2016 (Υπόθεση Φουρκιώτης κατά Ελλάδας, Προσφυγή No 74758/11) 495

ΚΙΤΣΑΚΗΣ (Σ.),

- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ της 20.09.2016 (Ledra Advertising/Επιτροπή και ΕΚΤ, C-8/15 P έως C-10/15 P) 358

ΚΟΥΡΟΥΒΑΝΗ (Ε.),

- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ της 23.12.2015 (Επιτροπή/Ελλάδα, C-180/14) 229

Ευρετήρια ΕΕΕυρΔ 2016

- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ της 26.05.2016 (Επιτροπή/Ελλάδα, C-244/15)	352	- Γαλακτοκομικά προϊόντα	323
- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ της 21.12.2016 (ΑΓΕΤ Ηρακλής, C-201/15)	465	- Διαταράκτες	197
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ (Δ.),		- Μείωση παραγωγής	323
- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ της 10.11.2016 (Επιτροπή/Ελλάδα, C-504/14)	477	- Οικονομική στήριξη	323
- Παρατηρήσεις στην απόφαση του Συμβουλίου της Επικρατείας της 11.05.2016 (Απόφαση αριθμ. 1445/2016)	261	- Τομείς ζωικού κεφαλαίου	323
ΛΕΛΕΚΗ (Α.Ν.),		- Φυτοπροστατευτικά προϊόντα	197
- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ της 02.06.2016 (Καπνοβιομηχανία Καρέλια, C-81/15)	225	Αλιεία	
ΛΕΝΤΖΗΣ (Δ.),		- Αειφόρος ανάπτυξη	198
- Παρατηρήσεις στην απόφαση του Διοικητικού Πρωτοδικείου Θεσσαλονίκης της 24.08.2016 (Απόφαση αριθμ. 1114/2016)	499	- Βιοτεχνολογία	198
ΝΙΝΑΤΣΙΟΥΔΗ (Μ.),		- Γαλάζια οικονομία	198
- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ της 04.02.2016 (Ince, C-336/14)	90	- Διασφάλιση ελάχιστων συνθηκών εργασίας	50
ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ (Μ.),		- Καινοτομία	198
- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 03.12.2015 (Υπόθεση Μυτιληναίος και Κωστάκης κατά Ελλάδας, Προσφυγή Νο 29389/11)	257	- Κιριμπάτι	50
ΣΑΡΑΝΤΙΔΟΥ (Χ.-Δ.),		- Μείωση κινδύνων	50
- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ της 08.03.2016 (Ελλάδα/Επιτροπή, C-431/14 P)	356	- Παράνομη αλιεία	50
ΣΓΟΥΡΙΔΟΥ (Αικ.),		- Σιέρα Λεόνε	50
- Παρατηρήσεις στην απόφαση του Εφετείου Θράκης της 25.01.2016 (Απόφαση αριθμ. 17/2016)	389	- Σρι Λάνκα	50
ΤΖΙΒΑΡΑΣ (Ι.),		- Τόνος	50
- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 21.01.2016 (Υπόθεση L.E. κατά Ελλάδος, Προσφυγή Νο 71545/12)	107	- Τρινιτάντ και Τομπάγκο	50
ΤΖΩΡΤΖΗ (Β.),		- Υδατοκαλλιέργεια	198
- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ της 18.10.2016 (Nikiforidis, C-135/15)	468	Ανθρώπινα Δικαιώματα	
ΤΣΟΛΑΚΟΥ (Ε.),		- Απάνθρωπη ή εξευτελιστική μεταχείριση	436
- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ της 13.09.2016 (CS, C-304/14)	367	- Βασανιστήρια	436
- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ της 13.09.2016 (Rendón Marín, C-165/14)	367	- Εγκλήματα	436
5. ΕΠΙΚΑΙΡΟΤΗΤΑ		- Θανατική ποινή	436
ΚΑΛΛΙΔΟΥ (Α.), ΠΑΝΑΓΙΩΤΙΔΟΥ (Ε.),		- Περιορισμοί σε αγαθά και υπηρεσίες που χρησιμοποιούνται για την εφαρμογή της θανατικής ποινής	436
Αγροτική Πολιτική		Ανταγωνισμός	
- Βιοκτόνα	197	- Αντιμονοπωλιακή νομοθεσία	187,312
		- Δημιουργική Ευρώπη	187
		- Διαμεσολάβηση για διαφημίσεις αναζήτησης	312
		- Διασυνοριακές αγορές	40
		- Ευρωπαϊκό Ταμείο Στρατηγικών Επενδύσεων	187
		- Ηλεκτρονικό εμπόριο	40
		- Καρτέλ	312
		- Κατάχρηση δεσπόζουσας θέσης	312
		- Οδικές εμπορευματικές μεταφορές	312
		- Παραγωγοί φορτηγών	312
		- Πάροχοι ψηφιακού περιεχομένου	40
		- Πρόστιμα	312
		- Στούντιο ταινιών	187
		- Συμβατικές ρήτρες	187

- Συνδρομητική τηλεόραση	187	- Πολυμερής μεταρρύθμιση	435
- Τεχνολογίες εκπομπών	312	- Πρόσβαση στην αγορά της ΕΕ	320
- Τηλεοπτικοί φορείς	187	- Ποσοτώσεις εξαγωγής	320
- Υπηρεσία σύγκρισης τιμών	312	- Στρεβλώσεις της αγοράς	428
- Χρηματοδότηση	187	- Σύναψη εμπορικής συμφωνίας ΕΕ-Καναδά	320
- Google	312	- Χώρες της Μεσημβρινής Αφρικής	196
Άσυλο		- CETA	320
- Επιστροφή παράνομων μεταναστών στην Τουρκία	41	Ενέργεια	
- Μέτρα για προστασία	43	- Φυσικό αέριο	46
- Μηχανισμός ισότιμης αντιμετώπισης	43	Ενιαία αγορά	
- Πρόσφυγες	41, 43, 190	- Διαδικασία παράβασης	310
- Συνθήκες διαβίωσης προσφύγων	43	- Μεταφορά Οδηγίων στο εσωτερικό των κρατών μελών	310
- Σύστημα Δουβλίνου	43, 190	- Συμμόρφωση των κρατών μελών	310
- Eurodac	43	Εξωτερικές σχέσεις	
Δίκαιο Εταιριών		- Διοικητική συνεργασία	195
- Διαδικασίες αφερεγγυότητας	430	- Συμφωνία Σύνδεσης ΕΕ-Μολδαβίας	320
- Διασυνοριακές εταιρείες	429	- Σχέσεις ΕΕ-Αφρικής	195
- Διπλή φορολόγηση	429	Επενδύσεις	
- Εγγυήσεις	431	- Δημόσιες επενδύσεις	314
- Ενοποιημένη βάση φορολογίας εταιρειών	429	- Επενδυτικό Πρόγραμμα για την Ευρώπη	45
- Κοινωνική χρηματοδότηση	431	- Επενδυτικό σχέδιο	314
- Μικροχρηματοδότηση	431	- Ετεπ	314
Εκπαίδευση		- Ευρωπαϊκό Ταμείο Στρατηγικών Επενδύσεων	187
- Ανθρωπιστική βοήθεια στην εκπαίδευση	188	- ΣΔΙΤ	314
- Εκπαιδευτικά προγράμματα	188	- Συμβουλευτικές υπηρεσίες	45
- ΜΚΟ	188	- Eurostat	314
Εμπορική πολιτική		Έρευνα και Τεχνολογία	
- Αντιντάμπινγκ	428	- Διαστημικά προγράμματα	430
- Εισαγωγή προϊόντων	196	- Διασυνοριακή συνεργασία	315
- Εμπορικές συμφωνίες	320, 435	- Δορυφόροι	430
- Εμπορικές συναλλαγές	196	- Έξυπνα τηλέφωνα	47
- Εξαγωγές πρώτων υλών αναγκαίες για ευρωπαϊκές βιομηχανίες	320	- Εφαρμογές κινητών για άτομα με αναπηρία	47
- Επενδυτικές διαφορές	435	- Ιστοσελίδες	47
- Ζώνη ελεύθερων συναλλαγών	320	- Κυβερνοασφάλεια	315
- Κανόνες ΠΟΕ	321	- Κώδικας συμπεριφοράς	193
- Κίνα	321	- Λειτουργικά συστήματα	47
- Μέσα εμπορικής άμυνας (ΜΕΑ)	428	- Μέσα κοινωνικής δικτύωσης	193
- Μολδαβία	320	- «Ορίζοντας 2020»	315
- Οικονομικές εταιρικές σχέσεις	196	- Σύμπραξη δημόσιου και ιδιωτικού τομέα	315
- Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου	428	- Τεχνολογία	47, 315
- Πολυμερές επενδυτικό δικαστήριο	435	- Υπερυψηλές συχνότητες	432
		- Υπηρεσίες κινητού διαδικτύου	432
		- Ψηφιακή οικονομία	315

- Android	47	- Νεολαία	433
- Google	47	- Χορηγίες βοήθειας	189
Θεσμικό δίκαιο		Κρατικές ενισχύσεις	
- Εγγραφή επαγγελματικών ενώσεων	309	- Εταιρικοί όμιλοι	316
- Κώδικας δεοντολογίας	309	- Παράνομα φορολογικά προνόμια	316
- Μητρώο Διαφάνειας	309	- Tax ruling	316
- Νομοπαρασκευαστικές διαδικασίες	309	Μεταναστευτική πολιτική	
- Χάραξη πολιτικής	309	- Ελλάδα	41, 42, 190
Καταναλωτές		- Επανεγκατάσταση	42, 192, 317
- Διαδικτυακές αγορές	46	- Επιστροφή παράνομων μεταναστών στην Τουρκία	41, 42
- Διασφαλίσεις	318	- Κανονισμός του Δουβλίνου	317
- Δικαιούχοι καταναλωτές	318	- Κέντρα υποδοχής	190
- Εμπορικές πρακτικές	193	- Κριτήρια αξιολόγησης	317
- Ένδυση	46	- Μετεγκατάσταση	42, 192, 317
- Ενιαία ψηφιακή πύλη	434	- Χάρτης πορείας	317
- Εφαρμογή μέτρων	434	Μεταφορές	
- Κίνδυνοι τραυματισμού	46	- Αερομεταφορές	309
- Παιχνίδια	46	- Έλεγχος προστασίας	309
- Παραβίαση δικαιωμάτων	434	- Καθορισμός τεχνικών προδιαγραφών	309
- Πάροχοι τηλεπικοινωνιών	318	Οικονομική πολιτική	
- Πάροχοι υπηρεσιών	193	- Απλούστευση δημοσιονομικών κανόνων	427
- Προστασία καταναλωτή	39, 46, 193	- Μέτρα ανάκτησης κονδυλίων	427
- Συνεργατική οικονομία	193	- Προϋπολογισμός της ΕΕ	427
- Σύστημα έγκαιρης προειδοποίησης	46	Περιβάλλον	
- Τέλη περιαγωγής	318	- Αειφόρος ανάπτυξη	49
Κοινή Εξωτερική Πολιτική και Πολιτική Ασφαλείας		- Αέρια του θερμοκηπίου	49
- Ενίσχυση εξωτερικών συνόρων	322	- Απόβλητα	48
- Ενίσχυση συνεργασίας εθνικών αρχών	322	- Αποχέτευση	196
- Κώδικας Σένγκεν	322	- Αρκτική	49
- Σημεία διέλευσης	322	- Βιοποικιλότητα	49
Κοινωνική Πολιτική		- Διασυννοριακή ρύπανση	437
- Αναπτυξιακή βοήθεια	189	- Επιβίωση ειδών	322
- Αναπτυσσόμενες χώρες	189	- Κατανάλωση ενέργειας	48
- Ανεργία	426	- Κλίμα	49
- Ανθρωπιστική βοήθεια στην εκπαίδευση	188	- Λιπάσματα	48
- Απασχόληση των νέων	433	- Μείωση ρύπανσης	437
- Δημόσια έγγραφα	189	- Μετατροπή βιολογικών αποβλήτων	48
- «Δυσπρόσιτες» ομάδες νέων	433	- Όρια εκπομπών	437
- Κατάρτιση	433	- Περιβαλλοντική ζημία	48
- Μείωση γραφειοκρατίας	189	- Προδιαγραφές ποιότητας	196
- Μαθητεία	433	- Προστασία γλωρίδας και πανίδας	322
		- Πρωτόκολλο του Γκέτεμποργκ	437
		- Σύμβαση CITES	322

- Ύδατα κολύμβησης	196	- Διασυνοριακές υποθέσεις	190
Προστασία της υγείας		- Έξοδα ποινικής διαδικασίας	425
- Προδιαγραφές ποιότητας	196	- Ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης	425
- Ύδατα κολύμβησης	196	- Κανονισμός Βρυξέλλες ΙΙα	190
Τελωνειακή Ένωση		- Νομική αρωγή	425
- Διαχείριση συνόρων	427	- Προστασία παιδιών	190
- Παραβίαση ΔΔΙ	311		
- Παραπονημένα προϊόντα	311	6. e-ΠΙΚΑΙΡΑ ΝΟΜΙΚΗΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΚΗΣ	
- Τελωνειακή δράση	311	ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ (Κ. Π.),	
- Τελωνειακός Κώδικας	427	- Δανεισμός ψηφιακού βιβλίου	201
- Χώρες προέλευσης	311	- Το ΔΕΕ αναγνωρίζει τη δυναμική IP ως δεδομένο προσωπικού χαρακτήρα	439
Τραπεζικό και Χρηματιστηριακό δίκαιο		- Το ΔΕΕ έκρινε σχετικά με την πώληση Η/Υ με προεγκατεστημένο λογισμικό	326
- Ανακεφαλαιοποίηση	187	- Εθνική Ψηφιακή Στρατηγική 2016-2021	440
- Ενίσχυση των αγορών	314	- Ευθύνη λόγω υπερσυνδέσμου	199
- Εξυγίανση	187	- Ευθύνη σε σχέση με τη λειτουργία δωρεάν δικτύου Wi-Fi	54
- Επιτροπή Κεφαλαιαγορών	314	- Ηλεκτρονική επίλυση διαφορών για καταναλωτές και εμπόρους	54
- Επιχειρήσεις επενδύσεων	313	- Ηλεκτρονικό Αστυνομικό Τμήμα	439
- Εποπτικό πλαίσιο	314	- Κατάργηση τελών περιαγωγής στην ΕΕ	327
- Κανόνες περί αποδοχών	313	- Κανονισμός πτήσεων drones	441
- Κεφαλαιακές απαιτήσεις (ΟΚΑ) και (ΚΚΑ)	313	- Νέα Οδηγία της ΕΕ για την ενίσχυση της διαδικτυακής ασφάλειας	325
- Πιστωτικά ιδρύματα	313	- Νέοι κανόνες για το ηλεκτρονικό εμπόριο	200
- Προληπτική εποπτεία	313	- Πρωτοβουλία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την ανάπτυξη ψηφιακών δεξιοτήτων	440
- Προστασία επενδυτών	314	- Σύσταση Γενικής Γραμματείας Ψηφιακής Πολιτικής	53
- Χρηματιστήριο	313		
- Χρηματοπιστωτική κρίση	313	7. ΠΑΙΔΕΙΑ-ΕΡΕΥΝΑ	
- Bail-in	187	ΑΔΑΜΑΝΤΙΔΟΥ (Ε.),	
Τρομοκρατία		- Επίσκεψη της καθηγήτριας της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου της Τουλούζης I Capitale, κ. Hélène Gaudin, στο ΚΔΕΟΔ	266
- Καταπολέμηση τρομοκρατίας	425,426	ΓΑΜΠΑ (Δ.),	
- Σύστημα πληροφοριών Σένγκεν	425	- Δωρεά Fritz Thyssen Stiftung στη Βιβλιοθήκη του ΚΔΕΟΔ	503
Φορολογία		- Ολοκληρώθηκαν στο ΚΔΕΟΔ με επιτυχία οι Ελληνο-Γαλλικές ημερίδες (10-11.10.2016)	391
- Αποτελεσματικότερος έλεγχος	39	- Πρόγραμμα Twinning light Ελλάδα – ΠΓΔΜ	391
- Διαφάνεια	45	- Συμμετοχή του ΚΔΕΟΔ στο Ακαδημαϊκό Δίκτυο για τον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη και τα Κοινωνικά Δικαιώματα	391
- Ενωσιακός Τελωνειακός Κώδικας	39	ΖΗΣΟΠΟΥΛΟΥ (Α.-Χ.),	
- Έξυπνη διαχείριση συνόρων	39	- Επιστημονική Εκδήλωση ΚΔΕΟΔ «Τιμή Δημητρίου Ευρυγένη»	265
- Μη συνεργάσιμες περιοχές φορολογικής δικαιοδοσίας	319		
- Πολυεθνικές	45		
- Συνοριακοί έλεγχοι	39		
- Φοροαποφυγή	45, 319		
Χώρος ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης			
- Γαμικές διαφορές	190		
- Διαδικασίες αφερεγγυότητας	430		

ΜΟΥΑΜΕΛΕΤΖΗ (Ε.), - Συνέντευξη τύπου του Προέδρου και της Γραμματέως του ΚΔΕΟΔ	503	κρατών μελών – Οι εύθραυστοι συμβιβασμοί της Οδηγίας 2004/38, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2017, 208 σελ.	505
ΣΓΟΥΡΙΔΟΥ (ΑΙΚ.), - Διάλογος του Ευρωπαίου Επιτρόπου, κ. Δημήτρη Αβραμόπουλου, με τους πολίτες για το προσφυγικό ζήτημα	504	ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ (Κ.), - CHRISTINA DELIYANNI-DIMITRAKOU / CHRISTINA M. AKRIVOPOULOU, Fundamental Rights and Private Relations in Greek and European Law, Sakkoulas, Athens – Thessaloniki/L.G.D.J., 2015, 275 σελ.	123
- Επιμορφωτικό Σεμινάριο ΕΥΚΕ/ΜΟΔ για κρατικές ενισχύσεις, Αθήνα 14-15 Ιουλίου 2016	265	ΡΑΥΤΟΓΙΑΝΝΗ (Χ.), - BERTRAND BRUNESSEN (ed.), Les categories juridiques du droit de l'Union européenne, Collection Droit de l'Union européenne (dirigée par Fabrice Picod), Bruylant, Bruxelles, 2016, 442 σελ.	394
- Επίσκεψη φοιτητών νομικής – μελών της ELSA Θεσσαλονίκη στο ΚΔΕΟΔ	504	- CHRISTINE KADDOUS / FABRICE PICOD, Traité sur l'Union européenne – Traité sur le fonctionnement de l'Union européenne – Charte des droits fondamentaux – Traités MES et SCG, 7e ed., Stämpfli, Bern, 2016, 374 σελ.	394
- Σεμινάριο Κρατικών Ενισχύσεων, ΚεΜΚΕ, Αθήνα 11-12 Μαΐου 2016	121	- PHILIPPE-EMMANUEL PARTSCH, Droit bancaire et financier européen (Cadre Général – Les établissements de credit), 2e ed., Tome 1, Larcier, Bruxelles, 2016, 749 σελ.	395
8. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ			
ΓΑΜΠΑ (Δ.), - ΜΑΡΚΟΣ ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΗΣ, Οι πολιτικές της ΕΕ: Εξωτερική, Γεωργική, Μεταναστευτική, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2016, 534 σελ.	267	ΣΑΡΑΝΤΙΔΟΥ (Χ.-Δ.), - MATHIAS AUDIT / STEPHAN W. SCHILL (eds), Transnational Law of Public Contracts, Bruylant, Bruxelles, 2016, 971 σελ.	506
- ARMIN VON BOGDANY / PÁL SONNEVEND (eds.), Constitutional Crisis in the European Constitutional Area – Theory, law and politics in Hungary and Romania, Hart, Oxford, 2015, 378 σελ.	396	ΣΩΜΗ (Σ.), - Το δίκαιο της ΕΕ στα ελληνόγλωσσα νομικά περιοδικά (Β' Εξάμηνο 2015)	129
ΓΚΟΥΠΙΔΕΝΗ (Λ.), - Βιβλία ΚΔΕΟΔ 2016	397	- Το δίκαιο της ΕΕ στα ελληνόγλωσσα νομικά περιοδικά (Α' Εξάμηνο 2016)	269
ΚΑΡΑΓΚΟΥΝΗΣ (Δ.), - ΠΕΤΡΟΣ ΣΕΛΕΚΟΣ, Οι παρεπόμενοι περιορισμοί του ανταγωνισμού, ως νόμιμες συμπράξεις (παρ. 1 των άρθρων 101 ΣΛΕΕ και 1 Ν. 3959/2011), εκδ. Π.Ν. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, 2016, 233 σελ.	393	- Το δίκαιο της ΕΕ στα ελληνόγλωσσα νομικά περιοδικά (Β' Εξάμηνο 2016)	509
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ (Δ.), - HERWIG HOFMANN / RUSSEL WEAVER (eds), Transatlantic Perspectives on Administrative Law, Bruylant, Bruxelles, 2011, 282 σελ.	507	ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΣ (Β.), - ΠΕΤΡΟΣ ΣΕΛΕΚΟΣ, Οι παρεπόμενοι περιορισμοί του ανταγωνισμού, ως νόμιμες συμπράξεις (παρ. 1 των άρθρων 101 ΣΛΕΕ και 1 Ν. 3959/2011), εκδ. Π.Ν. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, 2016, 233 σελ.	393
- ΕΛΕΝΗ Λ. ΘΕΟΧΑΡΟΠΟΥΛΟΥ, Φορολογική διαφάνεια και ανταλλαγή πληροφοριών σε καιρούς δημοσιονομικής και παγκόσμιας οικονομικής κρίσης, εκδ. Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 2016, 447 σελ.	267	ΨΑΡΡΑ (Μ.), - LOUIS VOGEL, Traité de droit économique, Tome 4: Droit européen des affaires, Bruylant, Bruxelles, 2015, 1024 σελ.	126
ΛΕΝΤΖΗΣ (Δ.), - ΝΙΚΟΛΑΟΣ Θ. ΝΙΚΑΣ / ΕΥΓΕΝΙΑ Ρ. ΣΑΧΠΕΚΙΔΟΥ, Ευρωπαϊκή Πολιτική Δικονομία: Ερμηνεία κατ' άρθρον του Κανονισμού Βρυξέλλες Ια (1215/2012), εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2016, χΙ+769 σελ.	125		
ΜΟΥΑΜΕΛΕΤΖΗ (Ε.), - ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ ΛΕΝΤΖΗΣ, Ελεύθερη κυκλοφορία ευρωπαίων πολιτών και εθνικά συμφέροντα			

II. ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

1. ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

C-170/13	Huawei Technologies	16.07.2015	240
C-74/14	Eturas κ.λπ.	21.01.2016	69
C-94/14	Flight Refund	10.03.2016	219
C-165/14	Rendón Marín	13.09.2016	367
C-180/14	Επιτροπή/Ελλάδα	23.12.2015	229
C-233/14	Επιτροπή/Κάτω Χώρες	02.06.2016	236
C-247/14 P	HeidelbergCement/Επιτροπή	10.03.2016	233
C-286/14	Κοινοβούλιο/Επιτροπή	17.03.2016	57
C-292/14	Στρομπούλης κ.λπ.	25.02.2016	75
C-299/14	García-Nieto κ.λπ.	25.02.2016	59
C-304/14	CS	13.09.2016	367
C-315/14	Marchon Germany	07.04.2016	205
C-333/14	The Scotch Whisky Association	23.12.2015	62
C-336/14	Ince	04.02.2016	90
C-338/14	Quenon K.	03.12.2015	65
C-346/14	Επιτροπή/Αυστρία	04.05.2016	215
C-350/14	Lazar	10.12.2015	73
C-375/14	Laezza	28.01.2016	57
C-402/14	Viamar	17.12.2015	61
C-407/14	Arjona Camacho	17.12.2015	79
C-431/14 P	Ελλάδα/Επιτροπή	08.03.2016	356
C-441/14	DI	19.04.2016	213
C-453/14	Knauer	21.01.2016	68
C-486/14	Kossowski	29.06.2016	345
C-504/14	Επιτροπή/Ελλάδα	10.11.2016	477
C-522/14	Sparkasse Allgäu	14.04.2016	213
C-543/14	Ordre des barreaux francophones et germanophone κ.λπ.	28.06.2016	349
C-559/14	Meroni	25.05.2016	217
C-614/14	Ognjanov	05.07.2016	363
C-8/15 P έως C-10/15 P	Ledra Advertising/Επιτροπή και ΕΚΤ	20.09.2016	358
C-18/15	Brisal και KBC Finance Ireland	13.06.2016	335
C-47/15	Affum	07.06.2016	342
C-81/15	Καπνοβιομηχανία Καρέλια	02.06.2016	225
C-115/15	NA	30.06.2016	329
C-117/15	Reha Training	31.05.2016	207
C-121/15	ANODE	07.09.2016	450
C-122/15	C	02.06.2016	338
C-123/15	Feilen	30.06.2016	331
C-135/15	Nikiforidis	18.10.2016	468
C-147/15	Edilizia Mastrodonato	28.07.2016	340

C-148/15	Deutsche Parkinson Vereinigung	19.10.2016	444
C-155/15	Karim	07.06.2016	341
C-159/15	Lesar	16.06.2016	337
C-161/15	Bensada Benallal	17.03.2016	203
C-182/15	Petruhhin	06.09.2016	443, 482
C-191/15	Verein für Konsumenteninformation	28.07.2016	343
C-199/15	Ciçlat	10.11.2016	447
C-201/15	ΑΓΕΤ Ηρακλής	21.12.2016	465
C-216/15	Betriebsrat der Ruhrlandklinik	17.11.2016	452
C-243/15	Lesoochránárske zoskupenie VLK	08.11.2016	454
C-244/15	Επιτροπή/Ελλάδα	26.05.2016	210, 352
C-292/15	Hörmann Reisen	27.10.2016	449
C-294/15	Mikołajczyk	13.10.2016	460
C-300/15	Kohl και Kohl-Schlesse	26.05.2016	204
C-348/15	Stadt Wiener Neustadt	17.11.2016	455
C-379/15	Association France Nature Environnement	28.07.2016	338
C-404/15, C-659/15 PPU	Aranyosi και Căldăraru	05.04.2016	221
C-428/15	D.	27.10.2016	462
C-429/15	Danqua	20.10.2016	457
C-443/15	Parris	24.11.2016	453
C-554/14	Ognyanov	08.11.2016	459
C-601/15 PPU	N.	15.02.2016	71, 80
C-634/15	Sokoll-Seebacher κ.λπ.	30.06.2016	333
C-695/15 PPU	Mirza	17.03.2016	216
C-294/16 PPU	JZ	28.07.2016	346

2. ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

Μαμάτας και λοιποί κατά Ελλάδα	21.07.2016	492
Μυτιληναίος και Κωστάκης κατά Ελλάδα	03.12.2015	254, 257
Παπαϊωάννου κατά Ελλάδα	02.06.2016	385, 490
Φουρκιώτης κατά Ελλάδα	16.06.2016	491, 495
A.B. και λοιποί κατά Γαλλία	12.07.2016	487
A.M. και λοιποί κατά Γαλλία	12.07.2016	487
Al Dulimi και Montana Management Inc. κατά Ελβετία	21.06.2016	488
Armani Da Silva κατά Ηνωμένου Βασιλείου	30.03.2016	375
Bouyid κατά Βελγίου	28.09.2015	97
Cengiz και λοιποί κατά Τουρκία	01.12.2015	253
Couderc και Hachette Filipacchi Associates κατά Γαλλία	10.11.2015	102
Cuberina κατά Κροατία	22.03.2016	382
Dvorski κατά Κροατία	20.10.2015	98
J.N. κατά Ηνωμένου Βασιλείου	19.05.2016	380
Khlaifa και λοιποί κατά Ιταλία	01.09.2015	104

Ευρετήρια ΕΕΕυρΔ 2016

Κολοηja κατά Ελλάδαs	19.05.2016	381
Langner κατά Γερμανίαs	17.09.2015	101
L.E. κατά Ελλάδαs	21.01.2016	107, 247
Moser κατά τηs Δημοκρατίαs τηs Μολδαβίαs και τηs Ρωσίαs	23.02.2016	248
Murray κατά Ολλανδίαs	26.04.2016	378
R.C. και V.C. κατά Γαλλίαs	12.07.2016	487
R.K. και λοιποί κατά Γαλλίαs	12.07.2016	487
R.M. και λοιποί κατά Γαλλίαs	12.07.2016	487
Sakir κατά Ελλάδαs	24.03.2016	377
Schatschaschwili κατά Γερμανίαs	15.12.2015	251
Servulo & Associados – Sociedade de Advogados RL και λοιποί κατά Πορτογαλίαs	03.09.2015	100
Vasiliauskas κατά Λιθουανίαs	20.10.2015	99
Z.H. και R.H. κατά Ελβετίαs	08.12.2015	252

3. ΕΘΝΙΚΑ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΑ

Άρειοs Πάγοs (Ολομ.), Απόφαση αριθμόs 13/2015	10.09.2015	115
Διοικητικό Πρωτοδικείο Θεσσαλονίκηs, Απόφαση αριθμόs 1114/2016	24.08.2016	499
Εφετείο Θράκηs, Απόφαση αριθμόs 17/2016	25.01.2016	389
Συμβούλιο τηs Επικρατείαs, Απόφαση αριθμόs 1445/2016	11.05.2016	260

III. ΛΗΜΜΑΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ

Αγροτική πολιτική		- «Δημιουργική Ευρώπη»	187
- Βιοκτόνα	197	- Διαμεσολάβηση για διαφημίσεις αναζήτησης	312
- Γαλακτοκομικά προϊόντα	323	- Διασυνοριακές αγορές	40
- Διαταράκτες	197	- Ευρωπαϊκό Ταμείο Στρατηγικών Επενδύσεων	187
- Κοινή οργάνωση των αγορών γεωργικών προϊόντων	62	- Ηλεκτρονικό εμπόριο	40
- Μείωση παραγωγής	323	- Κανονισμός (ΕΚ) 1/2003	233
- Οικονομική στήριξη	323	- Καρτέλ	312
- Τομείς ζωικού κεφαλαίου	323	- Κατάχρηση δεσπόζουσας θέσης	240, 312
- Φυτοπροστατευτικά προϊόντα	197	- Κοινό ηλεκτρονικό σύστημα προσφορών ταξιδιών	69
Αλιευτική πολιτική		- Κατάχρηση δεσπόζουσας θέσης	15
- Αειφόρος ανάπτυξη	198	- Οδικές εμπορευματικές πολιτικές	312
- Βιοτεχνολογία	198	- Οικονομική αποτελεσματικότητα	15
- Γαλάζια οικονομία	198	- Παραγωγοί φορτηγών	312
- Διασφάλιση ελάχιστων συνθηκών εργασίας	50	- Πάροχοι ψηφιακού περιεχομένου	40
- Καινοτομία	198	- Πρακτορεία ταξιδιών	69
- Κιριμπάτι	50	- Προστατευόμενος ανταγωνισμός	15
- Μείωση κινδύνων	50	- Πρόστιμα	312
- Παράνομη αλιεία	50	- Στούντιο ταινιών	187
- Σιέρα Λεόνε	50	- Συμβατικές ρήτρες	187
- Σρι Λάνκα	50	- Συνδρομητική τηλεόραση	187
- Τόνος	50	- Τεκμήριο αιτιώδους συνάφειας μεταξύ μιας συμπράξεως και της συμπεριφοράς στην αγορά	69
- Τρινιτάντ και Τομπάγκο	50	- Τεχνολογίες εκπομπών	312
- Υδατοκαλλιέργεια	198	- Τηλεοπτικοί φορείς	187
Ανθρώπινα Δικαιώματα (ΕΕ)		- Τιμολογιακές πρακτικές αποκλεισμού από την αγορά	15
- Απάνθρωπη ή εξευτελιστική μεταχείριση	436	- Υπηρεσία σύγκρισης τιμών	312
- Βασανιστήρια	436	- Υποχρεώσεις του κατόχου διπλώματος ευρεσιτεχνίας ουσιώδους για τη λειτουργία τεχνικού προτύπου	240
- Εγκλήματα	436	- Χρηματοδότηση	187
- Θανατική ποινή	436	- Google	312
- Περιορισμοί σε αγαθά και υπηρεσίες που χρησιμο- ποιούνται για την εφαρμογή της θανατικής ποινής	436	Αστυνομική και δικαστική συνεργασία σε ποινικές υποθέσεις	
Ανταγωνισμός		- Απαγόρευση της απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης	221
- Αγορά του «τσιμέντου και των συναφών προϊόντων»	233	- Απόφαση-πλαίσιο 2008/909/ΔΕΥ	459
- Αγωγές λόγω απομιμήσεως/παραποιήσεως	240	- Αρχή ne bis in idem	345
- Αίτημα παροχής πληροφοριών	233	- Διαδικασίες παράδοσης μεταξύ κρατών μελών	346
- Αίτηση αναιρέσεως	233	- Έκδοση πολίτη Ένωσης σε τρίτο κράτος	443, 482
- Ανατροπή τεκμηρίου συμμετοχής σε εναρμονισμένη πρακτική	69	- Έξοδα ποινικής διαδικασίας	425
- Αντιμονοπωλιακή νομοθεσία	187, 312	- Εργασία του καταδικασθέντος κατά την κράτησή του στο κράτος έκδοσης	459
- Απαλλαγή καταχρηστικών πρακτικών	15		
- Άρθρο 102 ΣΛΕΕ	240		
- Βάρος και βαθμός αποδείξεως	69		

- Ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης	221, 346, 425	- Πρόσφυγες	1, 41, 43, 145, 190
- Ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης με σκοπό την παράδοση του πολίτη της Ένωσης στο κράτος της ιθαγένειάς του	443, 482	- Προσωπική ελευθερία	71, 80
- Κατ' οίκον περιορισμός με ηλεκτρονική επιτήρηση	346	- Σύμβαση της Γενεύης	1, 145
- Κράτος εκτέλεσης	459	- Συνθήκες διαβίωσης προσφύγων	43
- Λόγοι άρνησης της εκτέλεσης	221	- Σύστημα Δουβλίνου	43, 190, 216
- Νομική αρωγή	425	- Σχέσεις ΕΕ-Τουρκίας	145
- Παραδεκτό για άλλο κράτος μέλος κίνησης ποινικών δώξεων για τα ίδια πραγματικά περιστατικά	345	- Eurodac	43
- Περιοριστικά της ελευθερίας μέτρα πέραν της φυλάκισης	346	Δίκαιο δημοσίων συμβάσεων	
- Ποινική δίωξη μετά την περάτωση της ποινικής διαδικασίας χωρίς λεπτομερή ανάκριση	345	- Αναστολή υπογραφής σύμβασης	297
- Ποινική δίωξη σε δύο κράτη	345	- Αρχή ισοδυναμίας	297
- Στερητική της ελευθερίας ποινή	459	- Δημόσιες επιχειρήσεις	155
- Συνθήκες κράτησης στο κράτος μέλος έκδοσης	221	- Δημόσιες υπηρεσίες επιβατικών μεταφορών με λεωφορείο	449
Άσυλο		- Δημόσιος τομέας	155
- Διαδικαστική αυτονομία κρατών μελών	457	- Διαδικασία αναθέσεως συμβάσεων	449
- Δικαίωμα των κρατών μελών να προωθούν αιτούντα άσυλο προς ασφαλή τρίτη χώρα	216	- Δικονομικές Οδηγίες	297
- Δικαιώματα αλλοδαπών	71, 80	- Δικονομική αυτονομία	297
- Εθνικός διαδικαστικός κανόνας	457	- Ενιαία βεβαίωση ασφαλιστικής ενημερότητας	447
- Εκ νέου ανάληψη αιτούντος άσυλο του οποίου η αίτηση τελεί υπό εξέταση	341	- Θεραπεία παρατυπιών	447
- Ελάχιστες απαιτήσεις για την αναγνώριση της ιδιότητας του πρόσφυγα	457	- Καινοτομία	287
- Εξέταση αίτησης διεθνούς προστασίας	216, 341	- Κυρώσεις παράνομων δημοσίων συμβάσεων	297
- Εξουσίες εθνικών αρχών	62, 145	- Οδηγία 2004/18/ΕΚ	447, 449
- Επιστροφή παράνομων μεταναστών στην Τουρκία	41	- Οδηγία 2014/24/ΕΕ	155
- Καθεστώς επικουρικής προστασίας	457	- Προ-εμπορικές δημόσιες συμβάσεις	287
- Κανονισμός Δουβλίνο III	341	- Υπηρεσίες έρευνας και ανάπτυξης	287
- Κράτηση αιτούντος διεθνή προστασία για λόγους δημόσιας ασφάλειας ή τάξης	71, 80	- Υποχρεώσεις καταβολής κοινωνικοασφαλιστικών εισφορών	447
- Κριτήρια για τον προσδιορισμό του υπεύθυνου κράτους μέλους	341	- Υποχρέωση δημοσιεύσεων	297
- Μέτρα για προστασία	43	Δίκαιο Εταιριών	
- Μηχανισμός ισότιμης αντιμετώπισης	43	- Διαδικασίες αφερεγγυότητας	430
- Νόμιμη παραμονή	71, 80	- Διασυνοριακές εταιρείες	429
- Οδηγία 2004/83/ΕΚ	457	- Διαφορά καταστατικής-πραγματικής έδρας	75
- Οδηγία 2013/32/ΕΕ	145	- Διπλή φορολόγηση	429
		- Εγγυήσεις	431
		- Ενοποιημένη βάση φορολογίας εταιρειών	429
		- Κοινωνική χρηματοδότηση	431
		- Μικροχρηματοδότηση	431
		Δικαστήρια της Ένωσης	
		- Άρθρο 94 Κανονισμού Διαδικασίας του Δικαστηρίου	363
		- Γνωμοδότηση 2/13	27
		- Δίκαιη δίκη	363

Ευρετήριο ΕΕΕυρΔ 2016

- Δικονομική αυτονομία	363	- Δημόσια ασφάλεια	499
- Εμπόδια στην υποβολή προδικαστικού ερωτήματος	363	- Δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας και διαμονής	499
- Προδικαστική παραπομπή	363	- Εξαιρέσεις	499
- Υποχρεωτική αυτοεξαίρεση δικαστών	363	- Λόγος δημοσίας τάξεως	203
Δίκαιο της Θάλασσας		- Οδηγία 2004/38/EK	59, 203, 236
- Ιθαγένεια πλοίων	75	- Ποινική καταδίκη	499
- Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για το δίκαιο της θάλασσας	75	- Πολίτες της Ένωσης	499
Εκπαίδευση		- Πραγματική και ενεστώσα απειλή	499
- Ανθρωπιστική βοήθεια στην εκπαίδευση	188	- Σπουδαστές	236
- Εκπαιδευτικά προγράμματα	188	Ελεύθερη παροχή υπηρεσιών	
- ΜΚΟ	188	- Απαγόρευση της σωρεύσεως των συστημάτων της αποζημιώσεως πελατείας και της ανορθώσεως ζημίας	65
Ελεύθερη κυκλοφορία εμπορευμάτων		- Αποζημίωση του αντιπρόσωπου	65
- Δασμοί ταμιευτικού χαρακτήρα	61	- Αποκλεισμός ιδιωτικών φορέων	90
- Επιβαρύνσεις ισοδύναμου αποτελέσματος	61	- Διαφορετική μεταχείριση μεταξύ ημεδαπών και αλλοδαπών χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων	335
- Εσωτερικοί φόροι	61	- Διοικητική άδεια	90
- Οδηγία 92/12/ΕΟΚ	61	- Εμπορικοί αντιπρόσωποι	65
- Οδηγία 2008/118/EK	61	- Κρατικό μονοπώλιο επί αθλητικών στοιχημάτων	90
- Οιοσπνευματώδη ποτά	62	- Μονοπώλιο	57
- Ποσοτικοί περιορισμοί	62, 444	- Παρακράτηση φόρου	335
- Πώληση από τα φαρμακεία	444	- Τυχερά παίγνια	57, 90
- Τέλος ταξινόμησης σε αυτοκίνητα οχήματα	61	Ελευθερία εγκατάστασης	
- Φάρμακα για ανθρώπινη χρήση	444	- Αποζημίωση πελατείας	205
Ελεύθερη κυκλοφορία εργαζομένων		- Άρθρα 49 και 63 ΣΛΕΕ	465
- Άρθρα 21 ΣΛΕΕ και 45 ΣΛΕΕ	204	- Γεωγραφική κατανομή των φαρμακείων	333
- Δελτίο παρακράτησης φόρου	204	- Εμπορικοί αντιπρόσωποι	205
- Ειδικές μη ανταποδοτικού τύπου παροχές σε χρήμα	59	- Επιτακτικοί λόγοι γενικού συμφέροντος	465
- Μη καταβολή κοινωνικών παροχών σε οικονομικά ανενεργούς πολίτες της Ένωσης τους πρώτους μήνες διαμονής σε άλλο κράτος	59	- Κατάλληλος εφοδιασμός του πληθυσμού σε φάρμακα	333
- Πίστωση φόρου για συνταξιούχους	204	- Μονοπώλιο	57
Ελεύθερη κυκλοφορία κεφαλαίων		- Οδηγία 86/653/EOK	205
- Απαλλαγή από φόρο κληρονομιάς πρώτης κατοικίας	210, 352	- Περιορισμοί	465
- Επιτρεπτοί περιορισμοί	352	- Ομαδικές απολύσεις και ελευθερία εγκατάστασης	465
- Φορολογία κληρονομιών	331	- Προσέλκυση νέων πελατών	205
Ελεύθερη κυκλοφορία προσώπων		- Τυχερά παίγνια	57, 90
- Ανάκληση άδειας διαμονής πολίτη τρίτης χώρας	203	- Φαρμακεία	333
- Ανάκληση βεβαίωσης εγγραφής	499	Εμπορική Πολιτική	
- Αρχή της ίσης μεταχείρισης	236	- Αντιντάμπινγκ	428
		- Εισαγωγή προϊόντων	196
		- Εμπορικές συμφωνίες	320, 435

- Εμπορικές συναλλαγές	196	- Σχέσεις ΕΕ-Τουρκίας	145
- Εξαγωγές πρώτων υλών αναγκαίες για ευρωπαϊκές βιομηχανίες	321	Επενδύσεις	
- Επενδυτικές διαφορές	435	- Δημόσιες επενδύσεις	314
- Ζώνη ελεύθερων συναλλαγών	320	- Επενδυτικό Πρόγραμμα για την Ευρώπη	45
- Κανόνες ΠΟΕ	321	- Επενδυτικό σχέδιο	314
- Κίνα	321	- Ετεπ	314
- Μέσα εμπορικής άμυνας (ΜΕΑ)	428	- Ευρωπαϊκό Ταμείο Στρατηγικών Επενδύσεων	187
- Μολδαβία	320	- ΣΔΙΤ	314
- Οικονομικές εταιρικές σχέσεις	196	- Συμβουλευτικές υπηρεσίες	45
- Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου	428	- Eurostat	314
- Πολυμερές επενδυτικό δικαστήριο	435	Έρευνα-Τεχνολογία	
- Πολυμερής μεταρρύθμιση	435	- Διαστημικά προγράμματα	430
- Πρόσβαση στην αγορά της ΕΕ	320	- Διασυνοριακή συνεργασία	315
- Ποσοτώσεις εξαγωγής	321	- Δορυφόροι	430
- Στρεβλώσεις της αγοράς	428	- Έξυπνα τηλέφωνα	47
- Σύναψη εμπορικής συμφωνίας ΕΕ-Καναδά	320	- Εφαρμογές κινητών για άτομα με αναπηρία	47
- Χώρες της Μεσημβρινής Αφρικής	196	- Ιστοσελίδες	47
- CETA	320	- Κυβερνοασφάλεια	315
Ενέργεια		- Κώδικας συμπεριφοράς	193
- Άδεια διανομής	405	- Λειτουργικά συστήματα	47
- Απελευθέρωση	405	- Μέσα κοινωνικής δικτύωσης	193
- Διαχειριστής δικτύου	405	- «Ορίζοντας 2020»	315
- Διευρωπαϊκά Ενεργειακά Δίκτυα	415	- Σύμπραξη δημόσιου και ιδιωτικού τομέα	315
- Δίκτυα	405	- Τεχνολογία	47, 315
- Εμπόδια στην επίτευξη της ανταγωνιστικής αγοράς του φυσικού αερίου	450	- Υπερυψηλές συχνότητες	432
- Ευρωπαϊκή πολιτική ενέργεια	415	- Υπηρεσίες κινητού διαδικτύου	432
- Οδηγία 2009/73/ΕΚ	450	- Ψηφιακή οικονομία	315
- Προκαθορισμένα τιμολόγια	450	- Android	47
- Προμήθεια	405	- Google	47
- Φυσικό αέριο	46, 405, 450	ΕΣΔΑ	
Ενιαία αγορά		- Αδίκημα γενοκτονίας	99
- Διαδικασία παράβασης	310	- Ακυρωτικές πολεοδομικές διαφορές	385
- Μεταφορά Οδηγίων στο εσωτερικό των κρατών μελών	310	- Αμπελουργοί	254, 257
- Συμμόρφωση των κρατών μελών	310	- Αναγκαστική εργασία	107
Εξωτερικές σχέσεις		- Αναγκαστικός συνεταιρισμός	254, 257
- Διοικητική συνεργασία	195	- Απαγόρευση βασανιστηρίων	97, 377, 378, 487
- Συμφωνία Σύνδεσης ΕΕ-Μολδαβίας	320	- Απαγόρευση διακρίσεων	382
- Σχέσεις ΕΕ-Αφρικής	195	- Απαγόρευση δουλείας	107, 247
		- Απαγόρευση ομαδικής απέλασης αλλοδαπών	104
		- Απέλαση	380, 487

Ευρετήρια ΕΕΕυρΔ 2016

- Απέλαση συζύγου	252	- Θετικές υποχρεώσεις κράτους	495
- Απόλαυση δικαιώματος περιουσίας	492	- Καταγγελία	247
- Απόλυση	101	- Καταδίκη	251
- Απόρριψη προσφυγής	490	- Κατάσχεση ηλεκτρονικών φακέλων	100
- Αποσχισθείσα περιοχή	248	- Κατηγορία κατά αντιδημάρχου	101
- Αποτελεσματική έρευνα	375, 377	- Κράτηση ανηλίκων	487
- Απόφαση Συμβουλίου Ασφαλείας Ηνωμένων Εθνών	488	- Λιπομαρτυρία	251
- Αρνητική ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι	254, 257	- Μη αναγνώριση γάμου με ανήλικο	252
- Αρχή αμοιβαίας εμπιστοσύνης	27	- Μη επιβολή ποινής άνευ νόμου	99
- Αρχή της αυτονομίας	27	- Μυστικό τέκνο μονάρχη	102
- Αστυνομική ανάκριση	97	- Νόμιμη σύλληψη	248
- Γνωμοδότηση 2/13	27	- Οικογενειακές διαφορές	491, 495
- Δημοσίευση φωτογραφιών	102	- Παραβίαση με παράλειψη	495
- Διάκριση λόγω αναπηρίας	382	- Παραδεκτό	490
- Δίκαιη δίκη	98, 107	- Παρατεταμένη κράτηση	380
- Δικαίωμα δίκαιης δίκης	385	- Ποινή ισόβιας κάθειρξης	378
- Δικαίωμα επικοινωνίας πατέρα με τέκνα	491, 495	- Προανακριτική διαδικασία	98
- Δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής	100, 252, 381, 491 495	- Πρόσβαση σε δικηγόρο επιλογής	98
- Δικαίωμα στη ζωή	375	- Προστασία αλληλογραφίας	100
- Δικαίωμα στη προσωπική ελευθερία και ασφάλεια	248, 380	- Προστασία της ιδιοκτησίας	492
- Δικαίωμα στη χρηστή απονομή της δικαιοσύνης	251, 488	- Προσχώρηση της ΕΕ στην ΕΣΔΑ	27
- Δυνατότητα επανεξέτασης ποινής	378	- Ρατσιστική βία	377
- Ελευθερία έκφρασης	101, 102, 253	- Σεξουαλική εκμετάλλευση	107
- Ελευθερία λήψης πληροφοριών	253	- Σύμβαση Δουβλίνου	252
- Ελευθερία του συνέρχεσθαι και του συνεταιρίζεσθαι	254, 257	- Σωματεμπορία	107
- Έλλειψη αποδείξεων	490	- Ταξιδιωτικά έγγραφα	380
- Έλλειψη δικαστικού ελέγχου	488	- Τέκνο με αναπηρία	382
- Εμπόριο λευκής σαρκός	247	- Ύποπτος για τρομοκρατία	375
- Ένδικα μέσα σε ανώτατο δικαστήριο	385	- Φορολογικές απαλλαγές	382
- Εντολή απαγόρευσης εισόδου στη χώρα	381	- Χειροδικία	97
- Εξαναγκασμός σε πορνεία	107	- Χωρισμός από οικογένεια	381
- Εξέταση μαρτύρων	251	- Ψυχική ασθένεια	378
- Επιβολή κυρώσεων	488	- Youtube	253
- Εσωτερικά ένδικα μέσα	97		
- Ευθύνη εκδότη	102		
- Θανάσιμος πυροβολισμός	375		
		Ευρωπαϊκή Ιθαγένεια	
		- Αποκλειστική επιμέλεια τέκνου	367
		- Αρχή της ίσης μεταχείρισης	236
		- Αυτοδίκαιοι περιορισμοί	367
		- Γάμος μεταξύ πολίτη της Ένωσης και υπηκόου τρίτης χώρας	329
		- Δευτερογενή δικαιώματα	367

- Διαζύγιο μετά την αναχώρηση του πολίτη της Ένωσης από το κράτος υποδοχής	329	- Ίση μεταχείριση στην απασχόληση και στην εργασία	338
- Διαμονή υπηκόων τρίτων χωρών	367	- Οδηγία 2006/54/EK	79
- Έκδοση πολίτη Ένωσης σε τρίτο κράτος	443, 482	Καταναλωτές	
- Ευρωπαϊκό ένταλμα συλλήψεως με σκοπό την παράδοση του πολίτη της Ένωσης στο κράτος της ιθαγένειάς του	443, 482	- Διαδικτυακές αγορές	46
- Ιθαγένεια της ΕΕ	367, 443, 482	- Διασφαλίσεις	318
- Παράγωγα δικαιώματα διαμονής πολίτη τρίτης χώρας, έχοντας την αποκλειστική επιμέλεια τέκνων, πολιτών Ένωσης	329	- Δικαιούχοι καταναλωτές	318
- Περιορισμός της ελεύθερης κυκλοφορίας	443, 482	- Εμπορικές πρακτικές	193
- Ποινική καταδίκη	367	- Ένδυση	46
- Πρακτική αποτελεσματικότητα της ιθαγένειας της Ένωσης	367	- Ενιαία ψηφιακή πύλη	434
- Σπουδαστές	236	- Έννοια καταναλωτή	115
Θεσμικό δίκαιο		- Εφαρμογή μέτρων	434
- Αίτηση αναίρεσης	358	- Ηλεκτρονική επίλυση διαφορών για καταναλωτές και εμπόρους	54
- Άρθρο 290 ΣΛΕΕ	57	- Καταχρηστικότητα ΓΟΣ	115
- Δημοψήφισμα	399	- Κίνδυνοι τραυματισμού	46
- Διαδικασία αποχώρησης από ΕΕ	399	- Λήπτης επαγγελματικού δανείου	115
- Διάκριση λειτουργιών	399	- Παιχνίδια	46
- Δικονομική αυτονομία των κρατών μελών	203	- Παραβίαση δικαιωμάτων	434
- Εγγραφή επαγγελματικών ενώσεων	309	- Πάροχοι τηλεπικοινωνιών	318
- Εξουσιοδότηση	57	- Πάροχοι υπηρεσιών	193
- Εξωσυμβατική ευθύνη της Ευρωπαϊκής Ένωσης	358	- Προστασία καταναλωτή	39, 46, 193
- Ευρωπαϊκός Μηχανισμός Σταθερότητας	358	- Συνεργατική οικονομία	193
- Καθήκοντα της ΕΕ και της ΕΚΤ	358	- Σύστημα έγκαιρης προειδοποίησης	46
- Κανονιστική πράξη	57	- Τέλη περιαγωγής	318
- Κατ' εξουσιοδότηση εκδοθείσες πράξεις	57	Κοινή Εξωτερική Πολιτική και Πολιτική Ασφαλείας	
- Κώδικας δεοντολογίας	309	- Δικαστικός έλεγχος στο πλαίσιο της ΚΕΠΠΑ	27
- Μη νομοθετική πράξη	57	- Ενίσχυση εξωτερικών συνόρων	322
- Μητρώο Διαφάνειας	309	- Ενίσχυση συνεργασίας εθνικών αρχών	322
- Νομοπαρασκευαστικές διαδικασίες	309	- Κώδικας Σένγκεν	322
- Οικειοθελής αποχώρηση κράτους μέλους	399	- Σημεία διέλευσης	322
- Χάραξη πολιτικής	309	Κοινωνική Πολιτική	
Ισότητα – Ίση μεταχείριση		- Αναπτυξιακή βοήθεια	189
- Απαγόρευση διακρίσεων λόγω γενετήσιου προσανατολισμού και ηλικίας	453	- Αναπτυσσόμενες χώρες	189
- Αποζημίωση τιμωρητικού χαρακτήρα	79	- Ανεργία	426
- Διάκριση λόγω φύλου	79	- Ανθρωπιστική βοήθεια στην εκπαίδευση	188
		- Απασχόληση των νέων	433
		- Αποζημίωση	213
		- Αποζημίωση τιμωρητικού χαρακτήρα	79
		- Απολύσεις υπό διοικητική έγκριση	465
		- Απόλυση	213

Ευρετήρια ΕΕΕυρΔ 2016

- Άρθρο 153 ΣΛΕΕ	229	- Αντισταθμιστικές αποζημιώσεις	356
- Δημόσια έγγραφα	189	- Απόφαση της Επιτροπής περί ύπαρξης κρατικών ενισχύσεων ασυμβίβαστων με την εσωτερική αγορά	356
- Δημόσιοι υπάλληλοι	337	- Δάνειο με την εγγύηση του δημοσίου	356
- Δυσμενής διάκριση	337	- Δημόσιος τομέας	155
- «Δυσπρόσιτες» ομάδες νέων	433	- Διαταγή ανάκτησης	356
- Ένωση μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα	452	- Διατάραξη ενδοευρωπαϊκών συναλλαγών	389
- Εργασία μέσω εταιρείας προσωρινής απασχόλησης	452	- Εθνική απόφαση κατόπιν κρίσεως του ΔΕΕ	389
- Ισοδύναμες παροχές	68	- Εταιρικοί όμιλοι	316
- Κατάρτιση	433	- Κρατικές ενισχύσεις στις δημόσιες συμβάσεις	155
- Κοινωνική ασφάλιση	68	- Οργανισμός Ελληνικών Γεωργικών Ασφαλίσεων (ΕΛΓΑ)	356
- Μαθητεία	433	- Παράνομα φορολογικά προνόμια	316
- Μέγιστη εβδομαδιαία διάρκεια εργασίας	229	- Προνόμια ΑΤΕ	389
- Μείωση της γραφειοκρατίας	189	- Προϋποθέσεις ύπαρξης κρατικής ενίσχυσης	389
- Νεολαία	433	- Ύπαρξη κρατικών πόρων	356
- Οδηγία 1998/59/ΕΚ	465	- Tax ruling	316
- Οδηγία 2000/78/ΕΚ	213, 337, 338	Μεταναστευτική πολιτική	
- Οδηγία 2003/88/ΕΚ	229	- Ελλάδα	41, 42, 190
- Οδηγία 2008/104/ΕΚ	452	- Επανεγκατάσταση	42, 192, 317
- Ομαδικές απολύσεις	465	- Επανεισδοχή	342
- Ομόφυλος σύντροφος	453	- Επιστροφή παράνομων μεταναστών στην Τουρκία	41, 42
- Παροχές που λαμβάνονται σε άλλα κράτη μέλη	68	- Επιστροφή των παρανόμως διαμενόντων υπηκόων τρίτων χωρών	342
- Περίοδος αντισταθμιστικής ανάπαυσης	229	- Κανονισμός του Δουβλίνου	317
- Περίοδος εργασίας	337	- Κέντρα υποδοχής	190
- Περίοδος μαθητείας	337	- Κριτήρια αξιολόγησης	317
- Πρόσθετος φόρος εισοδήματος σε συντάξεις	338	- Μεικτή μετανάστευση	1
- Προστασία των εργαζομένων όσον αφορά τις ανεξόφλητες απαιτήσεις τους	75	- Μετεγκατάσταση	42, 192, 317
- Προστασία των μισθωτών σε περίπτωση αφερεγγυότητας του εργοδότη	75	- Οδηγία 2008/115/ΕΚ	342
- Προσωρινή απασχόληση	452	- Παράνομη είσοδος	342
- Σύμφωνα συμβίωσης	453	- Προσωρινή κράτηση	342
- Σύνταξη γήρατος	68	- Σένγκεν	1, 342
- Συνταξιοδοτικά δικαιώματα	337	- Χάρτης πορείας	317
- Συνταξιοδοτικό πρόγραμμα	213	- Frontex	1
- Συνταξιοδοτικό σύστημα	453	Μεταφορές	
- Υπολογισμός εισφορών	68	- Αερομεταφορές	309
- Χορηγίες βοήθειας	189	- Εξοπλισμός ασφάλειας	309
- Χρόνος ανάπαυσης	229	- Καθορισμός τεχνικών προδιαγραφών	309
Κρατικές ενισχύσεις		Νομική πληροφορική	
- Αναγκαστική εκτέλεση	389	- Ανάπτυξη ψηφιακών δεξιοτήτων	440

- Απόφαση του ΔΕΕ σχετικά με την πώληση Η/Υ με προεγκατεστημένο λογισμικό	326	- Διατήρηση των φυσικών οικοτόπων	477
- Δανεισμός ψηφιακού βιβλίου	201	- Διαχείριση αποβλήτων	340
- Το ΔΕΕ αναγνωρίζει τη δυναμική IP ως δεδομένο προσωπικού χαρακτήρα	439	- Εκτίμηση περιβαλλοντικών επιπτώσεων	338, 455
- Εθνική Ψηφιακή Στρατηγική	440	- Επιβίωση ειδών	322
- Ευθύνη λόγω υπερσυνδέσμου	199	- Επιχωμάτωση κοιλοτήτων εκσκαφής με μη εξορυκτικά απόβλητα	340
- Ευθύνη σε σχέση με τη λειτουργία δωρεάν δικτύου Wi-Fi	54	- Θαλάσσια χελώνα <i>Caretta caretta</i>	477
- Ηλεκτρονική επίλυση διαφορών για καταναλωτές και εμπόρους	54	- Κατανάλωση ενέργειας	48
- Ηλεκτρονικό Αστυνομικό Τμήμα	439	- Κατασκευή υδροηλεκτρικού σταθμού σε ποταμό	215
- Κανονισμός πτήσεων drones	441	- Κλίμα	49
- Κατάργηση τελών περιαγωγής	327	- Λιπάσματα	48
- Νέα Οδηγία της ΕΕ για την ενίσχυση της διαδικτυακής ασφάλειας	325	- Μετατροπή βιολογικών αποβλήτων	48
- Νέοι κανόνες για το ηλεκτρονικό εμπόριο	200	- Μείωση ρύπανσης	437
- Σύσταση Γενικής Γραμματείας Ψηφιακής Πολιτικής	53	- Οδηγία 2000/60/ΕΚ	215
Οικονομική Πολιτική		- Οδηγία 2001/42/ΕΚ	338
- Απλούστευση δημοσιονομικών κανόνων	427	- Οδηγία 2006/21/ΕΚ	340
- Δημόσιο χρέος	279	- Όρια εκπομπών	437
- Δημοσιονομική διακυβέρνηση	279	- Περιβαλλοντική ζημία	48
- Δημοσιονομική λογοδοσία	279	- Περιβαλλοντική οργάνωση	454
- Δημοσιονομικός έλεγχος	279	- Προδιαγραφές ποιότητας	196
- Ελεγκτικό Συνέδριο	279	- Προστασία της φύσεως	477
- Ευρωπαϊκός Μηχανισμός Σταθερότητας	359	- Προστασία υδάτων	215
- Κούρεμα καταθέσεων	359	- Προστασία χλωρίδας και πανίδας	322
- Μέτρα ανάκτησης κονδυλίων	427	- Πρωτόκολλο του Γκέτεμποργκ	437
- Μνημόνιο Κύπρου	359	- Σύμβαση του Aarhus	454
- Προϋπολογισμός της ΕΕ	427	- Σύμβαση CITES	322
Περιβάλλον		- Συμμετοχή του κοινού στη λήψη αποφάσεων και πρόσβαση στη δικαιοσύνη για περιβαλλοντικά ζητήματα	454
- Άγρια πανίδα και χλωρίδα	477	- Σχέδιο εγκατάστασης περίφραξης σε οικότοπο	454
- Αειφόρος ανάπτυξη	49	- Τόπος κοινοτικής σημασίας Θίνες Κυπαρισσίας	477
- Αέρια του θερμοκηπίου	49	- Υγειονομική ταφή μη εξορυκτικών αποβλήτων	340
- Απόβλητα	48	- Ύδατα κολύμβησης	196
- Αποχέτευση	196	- Υποβάθμιση των επιφανειακών υδάτων	215
- Απρόσβλητη άδεια	455	Πνευματική Ιδιοκτησία	
- Αρκτική	49	- Δικαίωμα του δημιουργού και συγγενή δικαιώματα	207
- Ασύμβατη με το δίκαιο της Ένωσης εθνική πράξη	338	- Ερμηνεία της έννοιας «παρουσίαση στο κοινό»	207
- Βιοποικιλότητα	49	- Οδηγία 2001/29/ΕΚ	207
- Διασυνοριακή ρύπανση	437	- Οδηγία 2006/115/ΕΚ	207

Προστασία της υγείας

- Προδιαγραφές ποιότητας 196
- Ύδατα κολύμβησης 196

Προσωπικά δεδομένα

- Το ΔΕΕ αναγνωρίζει τη δυναμική IP ως δεδομένο προσωπικού χαρακτήρα 439

Σχέσεις δικαίου της Ένωσης και εθνικού δικαίου

- Εθνική ταυτότητα 171
- Νομικός πλουραλισμός 171
- Συνταγματική ταυτότητα 171

Τελωνειακή Ένωση

- Διαχείριση συνόρων 427
- Παραβίαση ΔΔΙ 311
- Παραποιημένα προϊόντα 311
- Τελωνειακή δράση 311
- Τελωνειακός Κώδικας 427
- Χώρες προέλευσης 311

Τραπεζικό και Χρηματοπιστωτικό Δίκαιο

- Ανακεφαλαίωση 187
- Δάνειο για επαγγελματικούς σκοπούς 115
- Εγγύηση υπέρ πρωτοφειλέτη 115
- Ενίσχυση των αγορών 314
- Εξυγίανση 187
- Επιτροπή Κεφαλαιαγορών 314
- Επιχειρήσεις επενδύσεων 313
- Εποπτικό πλαίσιο 314
- Κανόνες περί αποδοχών 313
- Κεφαλαιακές απαιτήσεις (ΟΚΑ) και (ΚΚΑ) 313
- Κοινοποίηση στη φορολογική αρχή πληροφοριών για περιουσιακά στοιχεία πελατών που απεβίωσαν 213
- Λήπτης επαγγελματικού δανείου 115
- Οδηγία 2006/48/ΕΚ 213
- Παρεπόμενος χαρακτήρας εγγύησης 115
- Πιστωτικά ιδρύματα 313
- Προληπτική εποπτεία 313
- Προστασία επενδυτών 314
- Τραπεζικές υπηρεσίες 115
- Χρηματιστήριο 313
- Χρηματοπιστωτική χρήση 313
- Bail-in 187

Τρομοκρατία

- Καταπολέμηση τρομοκρατίας 425, 426
- Σύστημα πληροφοριών Σένγκεν 425

Φορολογία

- Απαλλαγή από φόρο κληρονομιάς πρώτης κατοικίας 210, 352
- Αποτελεσματικότερος έλεγχος 39
- Βιομηχανοποιημένα καπνά 225
- Γενικό καθεστώς ειδικών φόρων κατανάλωσης 225
- Διαφάνεια 45
- Δασμοί ταμειευτικού χαρακτήρα 61
- Δικαίωμα σε πραγματική προσφυγή 349
- Έννοια της φορολογικής κατοικίας 261
- Ενωσιακός Τελωνειακός Κώδικας 39
- Έξυπνη διαχείριση συνόρων 39
- Εσωτερικοί φόροι 61
- Ευθύνη εγκεκριμένου αποθηκευτή 225
- Κατάργηση απαλλαγής ΦΠΑ επί δικηγορικών υπηρεσιών 349
- Μη συνεργάσιμες περιοχές φορολογικής δικαιοδοσίας 319
- Οδηγία 92/12/ΕΟΚ 225
- Οδηγία 2006/112/ΕΚ 349
- Πολυεθνικές 45
- Συνοριακοί έλεγχοι 39
- Τέλος ταξινόμησης σε αυτοκίνητα οχήματα 61
- Φοροαποφυγή 45, 319
- Φορολογία κληρονομιών 331
- Φορολόγηση εισπραττόμενων φόρων 335
- Φορολόγηση συζύγων 261
- Φόρος εισοδήματος 261
- Χρηματικές κυρώσεις επί λαθρεμπορίας 225
- Χωριστή φορολογική κατοικία συζύγων 261

Χώρος ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης

- Αγωγή ακύρωσης γάμου 460
- Αναγνώριση και εκτέλεση 217, 460, 461
- Απαίτηση απορρέουσα από δικαίωμα αποζημίωσης λόγω καθυστέρησης της πτήσης 219
- Απόφαση αλλοδαπού δικαστηρίου 217
- Ασφαλιστικά μέτρα 217
- Γαμικές διαφορές 190, 460, 461
- Γενικοί όροι σύμβασης πώλησης 343

- Διαδικασίες αφερεγγυότητας	430	- Κανονισμός Βρυξέλλες I	217, 219
- Διασυνοριακές υποθέσεις	190	- Κανονισμός Βρυξέλλες IIa	190, 460, 461
- Διατάξεις άμεσης εφαρμογής αλλοδαπού δικαίου	468	- Κανονισμός Ρώμη I	343, 468
- Διαφορές γονικής μέριμνας	460	- Κανονισμός Ρώμη II	73, 343
- Δικαστική συνεργασία σε αστικές υποθέσεις	343	- Ρήτρα επιλογής εφαρμοστέου δικαίου	343
- Εξωσυμβατικές ενοχές	343	- Πεδίο εφαρμογής <i>ratione temporis</i>	468
- Ευρωπαϊκή διαταγή πληρωμής	219	- Προστασία παιδιών	190
- Εφαρμοστέο δίκαιο	468	- Τροχαίο ατύχημα	73
- Ζημία που υφίστανται συγγενείς θύματος αδικοπραξίας	73	- Ύψιστο συμφέρον του παιδιού	461
- Θάνατος ενός εκ των συζύγων	460	- Χώρα στην οποία επέρχεται η ζημία	73
- Καθήκον καλόπιστης συνεργασίας	468	- Forum non conveniens	461

IV. ΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 2016

ΑΔΑΜΑΝΤΙΔΟΥ ΕΛΣΑ Δ.Ν., Δικηγόρος, Συντονίστρια ΜΟΠΑΔΙΣ, Υπεύθυνη Προγραμμάτων ΚΔΕΟΔ [266]	ΛΕΝΤΖΗΣ Δ. ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ Λέκτορας Νομικής Σχολής ΑΠΘ [125, 499]
ΑΛΑΓΙΑΛΟΓΛΟΥ ΕΛΙΣΑΒΕΤ M2 Recherche, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Διαμεσολαβήτρια [115]	ΛΟΡΑΜ Κ. ΕΡΙΚΚΑ LLM, Δικηγόρος [97, 247, 375, 487]
ΑΡΒΑΝΙΤΗΣ ΔΟΜΙΝΙΚΟΣ ΜΔΕ, Δικηγόρος [482]	ΜΑΥΡΙΔΗΣ Δ. ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ Δ.Ν., Δικηγόρος, Αντιπρόεδρος ΔΣΘ, Ειδικός Επιστήμονας Νομικής ΔΠΘ [297]
ΑΡΓΑΛΙΑΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Δ.Ν., Δικηγόρος-Οικονομολόγος [57, 68, 79, 213, 333, 337, 349, 452]	ΜΟΥΑΜΕΛΕΤΖΗ ΕΥΤΥΧΙΑ Δ.Ν., Δικηγόρος, Διευθύντρια Ερευνών ΚΔΕΟΔ, Συντονίστρια ΜοΚΕ [503, 505]
ΓΑΛΑΝΗΣ ΘΕΟΔΩΡΟΣ Δ.Ν., Δικηγόρος [233]	ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΥ-ΣΤΕΦΑΝΟΥ ΗΡΩ Ομότιμη Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου, τ. Πρόεδρος του Ελληνικού Συμβουλίου για τους Πρόσφυγες [1]
ΓΑΜΠΑ ΔΗΜΗΤΡΑ ΜΔΕ, Δικηγόρος, Υπότροφος «Δ. Ευρυγένη» ΚΔΕΟΔ [171, 236, 267, 363, 391, 396, 503]	ΝΙΝΙΑΤΣΟΥΔΗ ΜΑΡΙΑ ΜΔΕ, Δικηγόρος [90, 215, 338, 454]
ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΗΛΙΑΝΑ LLM, ΜΔΕ, Δικηγόρος [75]	ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ ΜΙΧΑΗΛ Δ.Ν., Δικηγόρος, Νομική Υπηρεσία της Επιτροπής Λογιστικής Τυποποίησης και Ελέγχων του Υπουργείου Οικονομικών [155]
ΓΚΟΥΠΙΔΕΝΗ ΛΑΜΠΡΙΝΗ Βιβλιοθηκονόμος ΚΔΕΟΔ [397]	ΠΑΝΑΓΙΩΤΙΔΟΥ ΕΛΙΣΑΒΕΤ M2 Professionel, ΜΔΕ, Νομικός [39, 187, 309, 425]
ΔΕΜΙΡΟΓΛΟΥ ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ LLM, Ασκούμενος Δικηγόρος [240]	ΠΑΝΑΓΟΣ Κ. ΘΕΟΔΩΡΟΣ Δ.Ν., Δικηγόρος, Επισκ. Καθηγητής στο Διεθνές Πανεπιστήμιο Ελλάδα, πρώην Αντιπρόεδρος της ΡΑΕ [405]
ΖΗΣΟΠΟΥΛΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ-ΧΡΙΣΤΙΝΑ M2 Recherche, Δικηγόρος [80, 265]	ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Επίκουρος Καθηγητής Νομικής Σχολής ΑΠΘ [123]
ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ Π. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ LL.M, Δικηγόρος [53, 199, 325, 439]	ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΗΣ ΜΑΡΚΟΣ Δ.Ν., Δικηγόρος, Διδάσκων στο τμήμα Δημόσιας Διοίκησης του Παντείου Πανεπιστημίου [61, 65, 205, 207, 210, 331, 333, 444, 447]
ΚΑΛΛΙΔΟΥ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ LLM, Μ.Α., Δικηγόρος [39, 187, 309, 385, 425, 495]	ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ ΜΑΡΙΟΣ Δ.Ν. ΑΠΘ [257]
ΚΑΡΑΓΚΟΥΝΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΜΔΕ, Δικηγόρος [393]	ΠΑΠΑΧΡΗΣΤΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΜΔΕ, Δικηγόρος [415]
ΚΑΡΥΔΗΣ ΓΙΩΡΓΟΣ Αν. Καθηγητής Δικαίου ΕΕ, Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Έδρα Jean Monnet [15]	ΠΕΡΓΑΝΤΗΣ ΒΑΣΙΛΗΣ Λέκτορας, Αμερικανικό Κολλέγιο Θεσσαλονίκης [27]
ΚΙΤΣΑΚΗΣ ΣΤΑΥΡΟΣ Δ.Ν., Δικηγόρος [358]	ΠΕΡΑΚΗΣ ΜΑΝΩΛΗΣ Δ.Ν., Δικηγόρος, Ειδικός Επιστήμων Νομικής Σχολής Αθηνών [145]
ΚΟΥΡΟΥΒΑΝΗ ΕΛΕΝΗ Δ.Ν., Δικηγόρος [229, 352, 465]	ΡΑΥΤΟΓΙΑΝΝΗ ΧΡΥΣΑ ΜΔΕ, Δικηγόρος [394, 395]
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ ΔΗΜΗΤΡΑ ΜΔΕ, Δικηγόρος, Υπότροφος «Δ. Ευρυγένη» ΚΔΕΟΔ [261, 267, 399, 477, 507]	
ΛΕΛΕΚΗ ΑΣΗΜΙΝΑ - ΝΙΚΟΛΕΤΑ M2 Recherche, Δικηγόρος [225]	

ΣΑΡΑΝΤΙΔΟΥ ΧΡΙΣΤΙΝΑ-ΔΙΟΝΥΣΙΑ		ΤΖΩΡΤΖΗ ΒΙΡΓΙΝΙΑ	
LLM, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτις ΚΔΕΟΔ,		Δ.Ν., Δικηγόρος, Ειδική Επιστήμων Νομικής	
Στέλεχος ΜοΚΕ	[356, 506]	Σχολής ΔΠΘ, Επιστ. Συνεργάτις ΚΔΕΟΔ	[57, 71, 204, 216, 341, 457, 468]
ΣΓΟΥΡΙΔΟΥ ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ		ΤΣΑΝΙΔΗΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ	
ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτις ΚΔΕΟΔ,		Δ.Ν., Εθνικός Εμπειρογνώμονας στη Μονάδα Καινοτομίας	
Στέλεχος ΜοΚΕ	[121, 265, 389, 504]	της Γενικής Διεύθυνσης Επικοινωνιακών Δικτύων,	
ΣΚΙΑΔΑΣ Β. ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ		Περιεχομένου και Τεχνολογιών της ΕΕ	[287]
Αναπλ. Καθηγητής Τμήματος Διεθνών και Ευρωπαϊκών		ΤΣΟΛΑΚΟΥ ΕΥΘΥΜΙΑ	
Σπουδών, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας	[279]	Πρωτοδίκης Διοικητικών Δικαστηρίων	[69, 203, 329, 367, 443, 450]
ΣΩΜΗ ΣΟΦΙΑ		ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ	
Βιβλιοθηκονόμος ΚΔΕΟΔ	[129, 269, 509]	Ομοτ. Καθηγητής ΕΚΠΑ, Διευθυντής ΚΔΕΟΔ	[393]
ΤΖΙΒΑΡΑΣ Π. ΙΩΑΝΝΗΣ		ΨΑΡΡΑ ΜΑΡΙΑ	
Δ.Ν., Διδάσκων Δημοσίου και Ευρωπαϊκού		ΠΜΣ ΕΚΠΑ, Δικηγόρος	[126]
Δικαίου Ανοικτού Πανεπιστημίου Κύπρου,			
Επιστ. Συνεργάτις ΕΚΕΜΕ	[107]		